ISSN 2520-2294 (print)
ISSN 2709-5444 (online)

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Економічні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Economic sciences»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Экономические науки»

№ 2(58)/2022

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».
Серія: «Економічні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».
Series: «Economic sciences»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».
Серия: «Экономические науки»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22443-12343Р

№ 2(58)

Київ 2022

ББК 65
УДК 33
М-43

Повний бібліографічний опис всіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Економічні науки» представлено в: **Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України**.

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)
Наказ МОН України № 1643 від 28.12.2019
Спеціальності:
051 Економіка
071 Облік і оподаткування
072 Фінанси, банківська справа та страхування
073 Менеджмент
075 Маркетинг
076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність
241 Готельно-ресторанна справа
281 Публічне управління та адміністрування
292 Міжнародні економічні відносини

Засновники:
1. Київський кооперативний інститут бізнесу і права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем економічної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів економічних спеціальностей, працівників фінансово-кредитних установ та підприємницьких структур й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2022
© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».
Серія: «Економічні науки», 2022

ISSN 2520-2294 = Internauka. Seriâ: Èkonomičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka". Seriâ: Èkonomičeskie nauki

Редакція:

Головний редактор: **Камінська Тетяна Григорівна** — доктор економічних наук, професор, в.о. ректора Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Заступник головного редактора: **Коваленко Дмитро Іванович** — кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки Київського національного університету технологій та дизайну (Київ, Україна)

Редакційна колегія:

Бардаш Сергій Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Безверхий Костянтин Вікторович — кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансового аналізу та аудиту Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Бєлялов Талят Енверович — кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри бізнес-економіки та туризму Київського національного університету технологій та дизайну (Київ, Україна)

Гринько Алла Павлівна — доктор економічних наук, професор, декан факультету менеджменту Харківського державного університету харчування та торгівлі (Харків, Україна)

Дмитренко Ірина Миколаївна — доктор економічних наук, доцент, професор Національного центру обліку та аудиту Національної академії статистики, обліку та аудиту (Київ, Україна)

Зось-Кіор Микола Валерійович — доктор економічних наук, професор, в.о. завідувача кафедри менеджменту і логістики Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка (Полтава, Україна)

Ільїн Валерій Юрійович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, контролю та оподаткування агробізнесу ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (Київ, Україна)

Клочан В'ячеслав Васильович — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та маркетингу Миколаївського національного аграрного університету (Миколаїв, Україна)

Красноруцький Олексій Олександрович — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (Харків, Україна)

Курило Людмила Ізидорівна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу та управління бізнесом Національного університету «Києво-Могилянська академія» (Київ, Україна)

Левицька Світлана Олексіївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку і аудиту Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

Назаренко Інна Миколаївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічного контролю та аудиту Сумського національного університету (Суми, Україна)

Олійник-Данн Олена Олександрівна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Охріменко Ігор Віталійович — доктор економічних наук, професор, проректор з навчальної та наукової роботи Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Паска Ігор Миколайович — доктор економічних наук, професор, декан економічного факультету Білоцерківського національного аграрного університету (Біла Церква, Україна)

Русіна Юлія Олександрівна — кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки Київського національного університету технологій та дизайну (Київ, Україна)

Скриньковський Руслан Миколайович — кандидат економічних наук, професор, професор кафедри економіки підприємств та інформаційних технологій Закладу вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права» (Львів, Україна)

Сопко Валерія Василівна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку та та оподаткування Київського національного торгівельно-економічного університету (Київ, Україна)

Танклевська Наталія Станіславівна — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та фінансів Херсонського державного аграрного університету (Херсон, Україна)

Тарасенко Ірина Олексіївна — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки Київсього національного університету технологій та дизайну (Київ, Україна)

Токар Володимир Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри інженерії програмного забезпечення та кібербезпеки Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Фоміна Олена Володимирівна — доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри обліку та оподаткування Київського національного торгівельно-економічного університету (Київ, Україна)

Ходжаян Аліна Олександрівна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин Київського національного торгівельно-економічного університету (Київ, Україна)

Horska Elena — Dr.h.c.Prof. Dr. Ing Professor Marketing and Management, Dean of the Faculty of Economics and Management of the Slovak University of Agriculture in Nitra (Slovak Republic)

Imamov Khamdilla — PhD, доцент Ташкентського державного економічного університету (Ташкент, Узбекистан)

№ 2 (58) 2022 лютий

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».
СЕРІЯ: «ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ»
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».
SERIES: «ECONOMIC SCIENCES»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».
СЕРИЯ: «ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ»

ЗМІСТ

ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННА СПРАВА

Коваль Людмила Миколаївна, Коломієць Олена Миколаївна
ТРАДИЦІЇ ПРИГОТУВАННЯ СТРАВ ГРЕЦЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУХНІ І ГАСТРОНОМІЧНИЙ ТУРИЗМ РЕГІОНУ 9

Яворська Оксана Григорівна
ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ ТА ТУРИЗМУ В ПЕРІОД УТВЕРДЖЕННЯ БІОЕКОНОМІКИ 16

ЕКОНОМІКА

Бенько Микола Миколайович, Кузьменко Олена Петрівна, Скрипник Світлана Валентинівна
ВИЯВЛЕННЯ ПЕРЕДУМОВ КОМПЛЕКСНОГО ЗАСТОСУВАННЯ РЕЄСТРАТОРІВ РОЗРАХУНКОВИХ ОПЕРАЦІЙ ЯК ЗАСОБУ ОБЛІКУ, КОНТРОЛЮ ТА ОПОДАТКУВАННЯ 21

Єсіна Валерія Олександрівна, Матвєєва Наталя Миколаївна, Колінько Максим Валерійович
ЕФЕКТИВНЕ УПРАВЛІННЯ КОМУНАЛЬНОЮ ВЛАСНІСТЮ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ... 29

Кулініч Тетяна Володимирівна, Козачук Діана Олегівна, Мороз Єлизавета Тарасівна
НОВІ КОНКУРЕНТНІ ХОДИ «САНДОРИ»: ОБҐРУНТУВАННЯ ПОТЕНЦІЙНО УСПІШНИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ БІЗНЕС-РІШЕНЬ 36

Кулініч Тетяна Володимирівна, Маринчук-Міккельсен Вікторія Володимирівна, Панюс Уляна Олегівна
СЕРЕДНЬОГАЛУЗЕВІ ПОРІВНЯННЯ В АНАЛІЗУВАННІ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСІВ ВІТЧИЗНЯНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМСТВА 45

Левандовська Олена Михайлівна
ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ АНАЛІТИЧНОЇ РОБОТИ ПІДПРИЄМСТВА ЯК СКЛАДОВОЇ ЙОГО РОЗВИТКУ 56

Москалюк Ганна Олександрівна, Галан Людмила Володимирівна, Кононова Олександра Євгеніївна
СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ 62

Польова Олена Леонідівна
ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ 72

Родіонов Павло Юрійович, Горбачова Оксана Миколаївна, Родіонова Олена Володимирівна
РОЛЬ ТА МІСЦЕ ТЕОРІЇ ПЕРСПЕКТИВ В ІННОВАЦІЙНОМУ МЕНЕДЖМЕНТІ 81

МАРКЕТИНГ

Файвішенко Діана Сергіївна, Кияниця Євгенія Олегівна, Богатирьова Катерина Василівна
ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ ТА АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ ЇХ ТРАНСФОРМАЦІЇ 87

МЕНЕДЖМЕНТ

Іванов Микола Євгенович, Козирєва Олена Вадимівна, Петрунова Катерина Павлівна
АНАЛІЗ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО РИНКУ 94

Кулиняк Ігор Ярославович, Жигало Іван Іванович, Коваль Світлана Олегівна
ВПЛИВ НА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ СПОЖИВАЧІВ НА РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ ЗА ДОПОМОГОЮ ТЕХНОЛОГІЙ НЕЙРОМАРКЕТИНГУ 102

ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ

Бакаляр Дмитро Геннадійович
ОРГАНІЗАЦІЯ КОМПЛАЄНС-КОНТРОЛЮ В УПРАВЛІННІ ПОДАТКОВИМИ РИЗИКАМИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА..... 110

Безверхий Костянтин Вікторович, Юрченко Олександр Анатолійович, Петраковська Олена Володимирівна
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПОБУДОВИ ОБЛІКУ ТА АНАЛІЗУ ВИТРАТ НА ОПЛАТУ ВИНАГОРОД ПРАЦІВНИКАМ ПІДПРИЄМСТВА 118

Камінська Тетяна Григорівна, Шатковська Людмила Станіславівна, Ільчак Ольга Вікторівна
ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ ЗА СТРАХУВАННЯМ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ..... 131

Скорик Марина Олегівна, Петров Володимир Володимирович
ФОРЕНЗІК ЯК ІНСТРУМЕНТ БОРОТЬБИ З ВНУТРІШНЬОКОРПОРАТИВНИМ ШАХРАЙСТВОМ 140

ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Іванов Валентин Вячеславович, Лазебник Лариса Леонідівна
ІНСТИТУЦІЙНИЙ ФРЕЙМВОРК ПУБЛІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ..... 146

Петрова Анжела Юріївна, Дейнека Маргарита Олександрівна
ARIMA-МОДЕЛІ: МОДЕЛЮВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ ЦІНИ АКЦІЙ 156

Тиркало Юрій Євгенійович
РИЗИК ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР...165

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

Корнієнко Тетяна Олександрівна, Вінницька Оксана Анатоліївна, Чвертко Людмила Андріївна
АНАЛІЗ ФІНАНСОВОЇ СКЛАДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА..... 173

Мединська Тетяна Володимирівна, Андрейків Тетяна Ярославівна, Маланюк Ірина Романівна
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПОДАТКОВОГО СТИМУЛЮВАННЯ БІЗНЕСУ В УМОВАХ COVID-19...179

CONTENTS

HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS

Koval Liudmyla, Kolomiiets Olena
TRADITIONS OF COOKING GREEK NATIONAL CUISINE AND GASTRONOMIC TOURISM OF THE REGION 9

Yavorska Oksana
THE ENVIRONMENTAL MANAGEMENT OF TOURISM, HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS AT THE FORMATION OF BIOECONOMY 16

ECONOMY

Benko Mykola, Kuzmenko Olena, Skrypnyk Svitlana
IDENTIFICATION OF PREREQUISITES FOR COMPLEX APPLICATION OF REGISTRATORS OF SETTLEMENT OPERATIONS AS A MEANS OF ACCOUNTING, CONTROL AND TAXATION 21

Yesina Valeriya, Matvieieva Natalya, Kolinko Maksym
EFFECTIVE MANAGEMENT OF COMMUNAL PROPERTY OF THE TERRITORIAL COMMUNITY ... 29

Kulinich Tetiana, Kozachuk Diana, Moroz Yelyzaveta
NEW COMPETITIVE MOVES OF «SANDORA»: POTENTIALLY SUCCESSFUL INVESTMENT BUSINESS SOLUTIONS SUBSTANTIATION 36

Kulinich Tetiana, Marynchuk-Mikkelsen Viktoriia, Panius Uliana
INDUSTRY-AVERAGE COMPARISONS IN RESOURCES USAGE ANALYSIS OF DOMESTIC AGRICULTURAL ENTERPRISE 45

Levandovska Olena
STUDY OF THE FEATURES OF ANALYTICAL WORK OF THE ENTERPRISE AS A CONSTITUENT OF ITS DEVELOPMENT 56

Moskaliuk Hanna, Halan Liudmyla, Kononova Oleksandra
INNOVATIVE ACTIVITY MANAGEMENT SYSTEM INFORMATION TECHNOLOGY ENTERPRISES 62

Polova Olena
FEATURES OF INNOVATIVE PROCESSES AT AGRICULTURAL ENTERPRISES 72

Rodionov Pavlo, Gorbacheva Oksana, Rodionova Olena
THE ROLE AND PLACE OF PROSPECT THEORY IN INNOVATIVE MANAGEMENT 81

MARKETING

Fayvishenko Diana, Kyianytsia Ievgeniia, Bogatyrova Kateryna
CHARACTERISTICS OF MODERN SOCIAL COMMUNICATIONS AND ANALYSIS OF THEIR TRANSFORMATION TRENDS 87

MANAGEMENT

Ivanov Mykola, Kozyrieva Olena, Petrunova Kateryna
ANALYSIS OF INNOVATIVE POTENTIAL PHARMACEUTICAL MARKET 94

Kulyniak Ihor, Zhygalo Ivan, Koval Svitlana
INFLUENCE ON CONSUMER DECISION-MAKING IN THE TOURIST SERVICES MARKET BY USING NEUROMARKETING TECHNOLOGIES 102

ACCOUNTING AND TAXATION

Bakaliar Dmytro
ORGANIZATION OF COMPLIANCE CONTROL IN THE MANAGEMENT OF TAX RISKS TO ENSURE THE ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE 110

Bezverkhyi Kostiantyn, Yurchenko Oleksandr, Petrakovska Olena
CONCEPTUAL APPROACHES TO THE CONSTRUCTION OF ACCOUNTING AND ANALYSIS OF EXPENSES FOR PAYMENT OF REMUNERATION TO EMPLOYEES OF THE ENTERPRISE...118

Kaminska Tetiana, Shatkovska Liudmyla, Ilchak Olga
FEATURES OF METHODS OF ACCOUNTING FOR INSURANCE OF AGRICULTURAL PRODUCTIONS 131

Skoryk Maryna, Petrov Volodymyr
FORENSIC AS A TOOL FOR COMBATING INTERNAL CORRUPTION FRAUD 140

ENTREPRENEURSHIP, TRADE AND EXCHANGE ACTIVITIES

Ivanov Valentyn, Lazebnyk Larysa
INSTITUTIONAL FRAMEWORK OF PUBLIC ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE 146

Petrova Anzhela, Deyneka Margarita
ARIMA-MODELS: MODELING AND FORECASTING PRICES OF STOCKS 156

Tyrkalo Yuriy
RISK AND ENSURING THE ECONOMIC SUSTAINABILITY OF ENTREPRENEURIAL STRUCTURES 165

FINANCE, BANKING AND INSURANCE

Korniienko Tetiana, Vinnytska Oksana, Chvertko Liudmyla
ANALYSIS OF THE FINANCIAL COMPOSITION OF THE ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE 173

Medynska Tetyana, Andreykiv Tatiana, Malaniuk Iryna
FOREIGN EXPERIENCE OF TAX STIMULATION OF BUSINESS IN THE CONDITIONS OF COVID-19 179

УДК 338.484

Коваль Людмила Миколаївна
доктор економічних наук,
професор кафедри готельно-ресторанного і туристичного бізнесу
Хмельницький кооперативний торговельно- економічний інститут
Коваль Людмила Николаевна
доктор экономических наук,
профессор кафедры гостинично-ресторанного и туристического бизнеса
Хмельницкий кооперативный торгово-экономический институт
Koval Liudmyla
Doctor of Economics, Professor of Hotel and Restaurant and Tourism Business
Khmelnytskyi Cooperative Trade and Economic Institute

Коломієць Олена Миколаївна
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри готельно-ресторанного і туристичного бізнесу
Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут
Коломиец Елена Николаевна
кандидат филологических наук,
доцент кафедры гостинично-ресторанного и туристического бизнеса
Хмельницкий кооперативный торгово-экономический институт
Kolomiiets Olena
PhD, Associate Professor of Hotel and Restaurant and Tourism Business
Khmelnytskyi Cooperative Trade and Economic Institute

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-2-7930

ТРАДИЦІЇ ПРИГОТУВАННЯ СТРАВ ГРЕЦЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУХНІ І ГАСТРОНОМІЧНИЙ ТУРИЗМ РЕГІОНУ

ТРАДИЦИИ ПРИГОТОВЛЕНИЯ БЛЮД ГРЕЧЕСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУХНИ И ГАСТРОНОМИЧЕСКИЙ ТУРИЗМ РЕГИОНА

TRADITIONS OF COOKING GREEK NATIONAL CUISINE AND GASTRONOMIC TOURISM OF THE REGION

Анотація. *У статті проаналізовано традиції харчування греків від часів Давньої Греції до сучасності. Досліджено роль страв національної кухні у розвитку гастрономічного туризму регіону. Виокремлено Балканський півострів та Адріатичне море як регіони з підвищеною туристичною активністю. Встановлено, що Греція може стати перспективним напрямком харчування, за умови розвитку туристичної індустрії, щоб прийняти легендарні кулінарні традиції та автентичну регіональну кухню. Проаналізовано сайти туристичних агенцій України та встановлено, що туристичні агенції України розглядають національні страви грецької кухні як додаткову туристичну атракцію. Виокремлено низку традиційних страв грецької національної кухні як автентичні. Виявлено, що формування грецької національної кухні відбулось ще за часів Стародавньої Греції Досліджено історію появи та традиції приготування таких національних страв: фасолата, авголемоно, сардини з орегано та часником, долма, мусака, сувлакі, бахлава, лукумадес. З'ясовано, що традиції споживання їжі в місцевих приморських тавернах залишились незмінними з давніх часів: рибу та кальмари із Середземного та Егейського*

морів готують з мінімальними витратами – на грилі цілими та поливають ладхолемоно (лимонно-олійною заправкою); з приготованого на грилі восьминога виходить чудове мезе або основна страва, яку споживають з вином. Аналіз сайтів туристичних агенцій України засвідчує, що для споживачів не сформовано достовірний та автентичний опис пропозицій грецької національної кухні на ринку гастрономічного туризму. Однак, незважаючи на автентичність та історичність грецької національної кухні, останні дослідження свідчать, що в регіоні Середземномор'я саме культурний потенціал є основною туристичною атракцією. Оскільки традиції здорового харчування набувають поширення, очікується, що потреба гастрономічного туризму у Грецію буде зростати.

Ключові слова: *грецька національна кухня, автентичний, гастрономічний туризм, культурний потенціал, кулінарні традиції.*

Аннотация. *В статье проанализированы традиции питания греков со времен Древней Греции до современности. Исследована роль блюд национальной кухни в развитии гастрономического туризма региона. Выделены Балканский полуостров и Адриатическое море как регионы с повышенной туристической активностью. Установлено, что Греция может стать перспективным направлением питания при условии развития туристической индустрии, чтобы принять легендарные кулинарные традиции и аутентичную региональную кухню. Проанализированы сайты туристических агентств Украины и установлено, что туристические агентства Украины рассматривают национальные блюда греческой кухни как дополнительную туристическую достопримечательность. Выделены ряд традиционных блюд греческой национальной кухни как аутентичные. Выявлено, что формирование греческой национальной кухни произошло еще во времена Древней Греции. Исследована история появления и традиции приготовления таких национальных блюд как: фасолата, авголемоно, сардины с орегано и чесноком, долма, мусака, сувлаки, бахлава, лукумадес. Уяснено, что традиции потребления пищи в местных приморских тавернах остались неизменными с давних времен: рыбу и кальмары из Средиземного и Эгейского морей готовят с минимальными затратами – на гриле целыми и поливают ладхолемоно (лимонно-масляной заправкой); из приготовленного на гриле осьминога выходит замечательное мезе или основное блюдо, которое потребляют с вином. Анализ сайтов туристических агентств Украины свидетельствует, что для потребителей не сформировано достоверное и подлинное описание предложений греческой национальной кухни на рынке гастрономического туризма. Однако, несмотря на подлинность и историчность греческой национальной кухни, последние исследования свидетельствуют, что в регионе Средиземноморья именно культурный потенциал является основной туристической достопримечательностью. Поскольку традиции здорового питания получают распространение, ожидается, что потребность гастрономического туризма в Греции будет расти.*

Ключевые слова: *греческая национальная кухня, аутентичный, гастрономический туризм, культурный потенциал, кулинарные традиции.*

Summary. *The article analyzes the traditions of Greek dishes from ancient Greece up to the present times. The role of national cuisine in the development of gastronomic tourism in the region has been studied. The Balkan Peninsula and the Adriatic Sea have been singled out as regions with increased tourist activity. It is established that Greece can become a promising food destination, given the development of the tourism industry to adopt the legendary culinary traditions and authentic regional cuisine. The sites of travel agencies of Ukraine were analyzed and it was established that travel agencies of Ukraine consider national dishes of Greek cuisine as an additional tourist attraction. A number of traditional dishes of Greek national cuisine have been singled out as authentic. It was discovered that the formation of Greek national cuisine took place in ancient Greece. It has been found that the traditions of food consumption in local seaside taverns have remained unchanged since ancient times: fish and squid from the Mediterranean and Aegean Seas are cooked with minimal costs. They are grilled whole and watered with ladholemono (lemon-oil dressing); grilled octopus makes a wonderful appetizer or main course, which is consumed with wine. The analysis of the sites of travel agencies of Ukraine shows that consumers have not formed a reliable and authentic description of the offers of Greek national cuisine in the market of gastronomic tourism. However, despite the authenticity and historicity of Greek national cuisine, recent research shows that in the Mediterranean region, cultural potential is the main tourist attraction. As the tradition of healthy food becomes more widespread, the need for gastronomic tourism in Greece is expected to grow.*

Key words: *Greek national cuisine, authentic, gastronomic tourism, cultural potential, culinary traditions.*

Постановка проблеми в загальному виді та її зв'язок з важливими науковими завданнями. Вивченням культури Греції античних часів науковці займались давно, однак дослідження традицій харчування греків розпочалось порівняно нещодавно. Найбільше досліджень з традицій харчування древніх греків було видано у 90-х роках XX століття, коли остаточно сформувався інтерес до національної їжі греків, як складової національної культури. Характерною рисою цього періоду є

різноманітність тематики робіт, проведення досліджень не всієї кухні стародавніх греків, а окремих її регіонів. Однак, незважаючи на наявні дослідження, автентичність та самобутність грецької кухні, традиції приготування національних страв греків продовжують викликати чималий інтерес.

Актуальність дослідження підтверджується тим, що донедавна їжа та гастрономія не були пріоритетом регіонального туризму, але сьогодні такий підхід залишився в минулому. Регіональний туризм визначають як туристичну діяльність, характерну для геотуристичних територій з однотипними умовами розвитку туризму та подібним рівнем туристичної освоєності. Балканський півострів та Адріатичне море виділяють як регіони з підвищеною туристичною активністю. У 2010-му році ЮНЕСКО включило Середземноморську кухню до списку всесвітньої культурної спадщини [5]. Всесвітня асоціація гастрономічного туризму (World Food Travel Association) визначає гастрономічний туризм як подорожі з метою отримання автентичного досвіду, заснованого на культурі споживання їжі або напоїв; відкритті унікальних місць та культури через національну їжу [12]. Протягом 2010–2018 років в Греції було організовано низку конференцій і сесій, присвячених грецькій їжі, включаючи створення грецького сніданку та обговорення визнання середземноморської дієти за ініціативою ЮНЕСКО.

На численних заходах підкреслювалось, що Греція має стати основним напрямком харчування, але це станеться лише в тому випадку, якщо туристична індустрія зможе протистояти старим кліше та працювати разом, щоб прийняти легендарні кулінарні традиції Греції та автентичну регіональну кухню, що посилить розвиток регіонального туризму [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З числа робіт, пов'язаних із цілісним вивченням грецької культури, привертає увагу робота О. Мюррея [Murray, 1990], присвячена виключно давньогрецькому симпозіуму як частини грецького бенкету, який відбувся після прийому їжі, коли пиття для задоволення супроводжувалося музикою, танцями, декламацією чи розмовою. Не менш цікавою є робота Р. Саллареса [Sallares, 1991], визнана новаторською у вивченні античної культури. Автор наголошує на системі харчування стародавніх греків. Робота Е. Крейк [Craik, 1995] стосується різних дієт стародавнього світу, автор розглядає орфізм, піфогорейство та спортивне харчування. Дж. Вілкінс найбільш ретельно дослідив проблематику давньогрецького харчування [Wilkins, 1995; Wilkins, 1996]. Ще однією фундаментальною роботою з історії давньогрецької кухні є праця Е. Делбі «Бенкет Серен» [Dalby, 1996]. Праця розкриває історію становлення цієї кулінарії та її впливу на наступні епохи.

З 2000-х років інтерес до історії їжі лише зріс: з'являються роботи, що приділяють увагу становленню науки про їжу в Греції, наприклад, Е. Делбі [Dalby, 2003] і Д. Голдстейн [Goldstein, 2001]. Окрім того, саме у 2000-х вийшла велика кембриджська енциклопедія у двох томах [The Cambridge World History of Food, 2000], присвячена виключно історії харчування [8].

Історики та культурологи стали все частіше звертатися до питань традицій споживання національної їжі. Що ж до культури харчування стародавніх греків, то вчені продовжують займатися цією темою, так, наприклад, у січні 2015 року вийшла книга Дж. Ф. Донахью «Їжа та напої в античності: читання греко-римського світу».

Постановка завдання. Метою статті є дослідження та аналіз традицій приготування страв грецької національної кухні в діахронічному аспекті у контексті розвитку гастрономічного туризму.

Виклад основного матеріалу статті. Грецька їжа впродовж усієї своєї історії і до сьогодні є для греків філософією. Грецька їжа проста та елегантна, зі смаками від тонких до міцних, текстурою від гладкої до хрусткої. Приготування та насолода грецькою їжею в будь-якій точці світу — це пригодницька подорож у колиску цивілізації та країну богів Олімпу.

Їжа Стародавньої Греції була різноманітною, основний раціон складався з овочів, бобових, фруктів, риби та різних видів м'яса, смаженого на вогні. Про традиції поїдання свіжого м'яса дізнаємось з гомерівського епосу, в якому це описується як частина релігійного ритуалу — гекатомби. У ході цього ритуалу спалювалися частини, призначені для богів (жир і кістки), а частини, призначені людям (м'ясо) жарились і роздавались учасникам ритуалу [8]. У той час як звичайна людина ласувала яйцями від перепелів і курей, бобовими, оливками і, головне, хлібом з ячменю, м'ясо залишалося для багатих. Вода та вино споживались протягом дня. Оскільки цукор не був відомий, мед був підсолоджувачем більшості десертів.

Стародавні греки прокидалися, як тільки сходило сонце, і сніданок, який називався «kykeonas» складався з напою із вареного чебрецю, приправленого кунжутом або м'ятою, молока і теплої води з медом, і «akratisma», тобто хліба, змоченого у вині, разом з оливками та інжиром.

Близько одинадцятої години вони споживали «ariston», який складався з хліба, сиру, часнику чи цибулі. О третій годині дня вони мали «esperisma», тобто споживали легку їжу, якої вистачило до вечора.

Більшість порцій були невеликими, і лише ввечері вони їли більше їжі, у так званому «Symposion», який складався з типових продуктів: бобових, м'яса чи риби, сиру, оливок, пирогів та фруктів, горіхів та солодощів на десерт.

Туристичні агенції України розглядають національні страви грецької кухні як додаткову туристичну атракцію. На їх сайтах можна знайти інформацію про традиційні страви та ресторани, де їх можна скуштувати під час відпочинку у країні.

Аналіз сайтів туристичних агенцій України засвідчує, що для споживачів не сформовано достовірний та автентичний опис пропозицій грецької національної кухні на ринку гастрономічного туризму.

Зважаючи, що основою гастрономічного туризму є продукт, важливо визначити які саме страви дадуть змогу ідентифікувати регіон за кулінарною спадщиною. Систематизована інформація про традиційні страви грецької кухні представлена у таблиці 1.

Фасолата (Fassolatha). Вважалося, що суп їли в стародавні часи (приблизно III–II тис.до н.е- 30 рр.до н.е), рецепт містить дуже прості інгредієнти, такі як оливкова олія, овочі, помідори та лавровий лист, щоб ароматизувати насичену білу квасолю, зварену у воді. Хоча страва готується за 2 години, вона вимагає замочування квасолі на ніч. Завдяки цьому квасоля зберігає свою твердість, але готуються швидше.

Авголемоно (Avgolemono). Неймовірне ніжний суп на курячому бульйоні з яйцями, пряною селерою, солодкою морквою та ніжною лимонною кислинкою, який у XV столітті перетворився з соусу агрістада. Коли іберійські євреї були вигнані з Іспанії під час інквізиції, вони привезли з собою агрістаду, під час подорожі в Османську імперію, балканські країни і Грецію.

Кислі сливи, гранати та гіркі апельсини були поширеними інгредієнтами османської кухні 15 століття, а рання османська кулінарна книга того ж періоду містила цілий розділ про кислі продукти. Тож не дивно, що агрістада з її лимонним смаком стала частиною великої грецької кухні.

Сардини з орегано та часником. Оскільки Греція має велику берегову лінію, цілком природно, що риба та морепродукти були і є улюбленими стравами, дуже поширеними в усіх домогосподарствах. У цьому простому традиційному рецепті, точний час появи якого невідомий, використовується оливкова олія, орегано, сіль, перець, часник і лимон, щоб додати смак рибі. Рибу чистили, посипали рештою інгредієнтів і запікали 45 хвилин.

У кожному регіоні Греції — фактично в кожній родині — є свої варіації **долмади (dolmades)**, яка з'явилась ще в III–II тис.до н.е. – 30 рр.до н.е. Варіації містять чи то класичні листя винограду чи овочі, такі як помідори, перець і кабачки, фаршировані та запечені в духовці. Начинка часто складається з м'ясного фаршу з довгозернистим рисом. Вегетаріанські версії містять рис у поєднанні з п'янкою комбінацією трав, як-от чебрець, кріп, фенхель і орегано. Також використовуються кедрові горіхи.

Варіації **мусаки (Moussaka)** зустрічаються по всьому Середземномор'ю та на Балканах. Культова грецька запіканка в духовці складається з шарів смажених баклажанів, фаршу баранини, смажених помідорів-пюре, цибулі, часнику та спецій, таких як кориця та запашний перець, з додаванням картоплі, з пишною начинкою з соусу бешамель і сиру. Традиційна страва з'явилась на початку XX століття.

Греки — майстри м'яса, смаженого на вугіллі та вертелі. **Сувлакі (Souvlaki)**, шматочки свинини приготовленої на шампурі, який подають на нарізаних помідорах і цибулі в хлібі Пітта з цацикі (tzatziki). Хоча сама страва з'явилась на початку XX століття, традиції споживання смаженого м'яса відомі ще за часів Древньої Греції.

Бахлава (Baklava). Рання версія пахлави передбачає замішування простого борошняного тіста з водою, сіллю та оливковою олією. Це буде основа, середній і верхній шар десерту. Суміш лимонного соку, лісових горіхів, мигдалю, волоських горіхів, насіння кунжуту, маку та меду використовували для верхнього та середнього шару тіста. Випікали 30 хвилин і замочували у меді та воді. Цей попередник знаменитої багатошарової пахлави був дуже солодким і насичений горіхами. Класична бахлава включає мед, філо і мелені горіхи. Більш простими є місцеві солодощі — місцевий чебрецевий мед, який споживають з додаванням свіжого густого грецького йогурту.

Лукумадес (Loukoumades). Лукумадес є одним із перших записаних десертів грецької історії, датується приблизно 776 роком до нашої ери. Ця смажена випічка, схожа на пончики, є одним із найулюбленіших грецьких ласощів і сьогодні. Маленькі кульки з тіста обсмажують в олії та занурюють у сироп з кориці, води, меду та цукру. Посипають корицею.

Оливки. Легенда свідчить, що богиня Афіна подарувала Афінам оливкове дерево, тим самим завоювавши їх прихильність. Оливкова олія, еліксир Греції, широко використовується в кулінарії та салатах, а також додається у більшість соусів і страв. Багато таверн використовують олію власного виробництва. Страва з маринованих оливок може стати освіжаючою та дивовижною закускою для початку пізньої вечері, популярної серед греків. Велика кількість оливкових дерев у Греції робить оливки та оливкову олію національними продуктами. Оливки уособлюють історію нації, яка прийняла дари природи і перетворила їх на свою національну гордість.

Виноградний сироп (Petimezi). Виноградне сусло використовується для приготування петімезі, виноградного сиропу, відомого з давніх часів, який використовується як кленовий сироп, для виноградного пудингу (мусталеврія), різних видів солодощів або до йогурту, млинців чи сиру.

Для цього рецепту вам знадобиться виноградне сусло з рецепту або 65 фунтів винограду, щоб отримати приблизно 3 галони сиропу. Петімезі виготовляли під час збору врожаю.

Класичні грецькі соуси та закуски такі як tzatziki (цацикі: йогурт, огірок і часник), taramasalata (тарамасалата: суміш з копченої ікри тріски, лимонного соку, оливкової олії та часнику), Greek fava dip (соус з бобів, традиційно готується на о. Санторіні) та інші стали трендами приготування страв і для сучасної грецької кухні [4].

Традиції споживання їжі в місцевих приморських тавернах залишились незмінними з давніх

Таблиця 1

Інформація про традиційні страви грецької кухні

№	Назва страви	Інгредієнти	Століття, рік появи страви	Регіон	Заклад ресторанного господарства, де можна скуштувати страву сьогодні	Вартість, (€)
			Перші страви			
1.	Fassolatha/ Фасолата	оливкова олія, овочі, помідори, лавровий лист, біла квасоля	III–II тис. до н.е. – 30 рр. до н.е.	Греція (континентальна), о. Кіпр	Opa-opa Taverna &Bakery, Corfu Greek Restaurant, о. Корфу	6–8 €
2.	Avgolemono/ Авголемоно	Курка, рис, лимон, кріп, сир фета, морква, селера, яйця	XV ст. н.е.	Греція	Opa-opa Taverna &Bakery, Corfu Greek Restaurant, о. Корфу	6–8 €
			Другі страви			
3.	Baked sardines with oregano and garlic/ Сардини з орегано і часником	сардини, орегано, часник, оливкова олія, лимонний сік	точний час появи невідомий	Острівна частина Греції	Kolonaki Restaurant, Афіни	Від 10,70–14,5 € за шматок
4.	Dolmades/Долма	листя винограду, м'ясний фарш, довгозернистий рис	III–II тис. до н.е. – 30 рр. до н.е.	Греція	Dia Tata, Салонікі	Від 10,00–14 € за порцію.
5.	Moussaks/Мусака	смажені баклажани, фарш з баранини, смажені помідори-пюре, цибуля, часник та спеції	Поч. XX ст.	О. Сифнос	Liondi Traditional Greek Restaurant, Афіни	Від 12,00 € за порцію.
6.	Souvlaki/ Сувлакі	шматочки свинини, нарізані помідори і цибуля хліб Пітта	Поч. XX ст.	Греція	Athinaikon Restaurant	14–16,00 € за порцію.
			Десерти			
7.	Baklava/Бахлава	тісто філо, волоський горіх, медовий сироп	VIII ст. до н.е.	Афіни, Греція	Attika, Афіни	Від 1–2,5 € за шматок
8.	Loukoumades/ Лукумадес	дріжжеве тісто, кориця	776 рік до н.е.	о. Кіпр	Omonia, Греція	Від 2,70–4,5 € за шматок

Джерело: створено авторами на основі джерел [4; 10;11]

часів. Свіжу рибу та кальмари із Середземного та Егейського морів готують з мінімальними витратами — на грилі цілими та поливають ладхолемоно (лимонно-олійною заправкою). Смачна риба меншого розміру, така як кефаль і марена, ідеально смакують злегка обсмаженою. З приготованого на грилі або маринованого восьминога виходить чудове мезе (закуска) або основна страва, яку споживають з вином.

Греки люблять солодощі, які часто створюються на основі поєднання оливкової олії та меду, укладеного в пластичне тісто філо.

За даними таблиці можна зробити висновок, що формування грецької національної кухні відбулось ще за часів Стародавньої Греції (III–II тис. до н.е. — 30 рр. до н.е.).

Висновки та перспективи досліджень. Грецька національна кухня безумовно є важливою складовою культури Греції. Страви грецької національної кухні не зазнали суттєвих змін впродовж століть та навіть тисячоліть, модернізувалось лише обладнання, яке використовують для їх приготування. Однак, незважаючи на автентичність та історичність грецької національної кухні, останні дослідження свідчать, що в регіоні Середземномор'я саме культурний потенціал є основною туристичною атракцією [3]. Тим не менш, оскільки традиції здорового харчування набувають поширення, очікується, що потреба гастрономічного туризму у Грецію буде зростати.

Література

1. Craik J. Are there cultural limits to tourism? URL: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09669589509510713

2. Dalby A. Siren Feasts A History of Food and Gastronomy in Greece. URL: https://www.routledge.com/Siren-Feasts-A-History-of-Food-and-Gastronomy-in-Greece/Dalby/p/book/9780415156578

3. Gastronomic tourism in Greece and beyond: A thorough review. Article. URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7382347

4. Greek food: 11 national dishes you need to try. URL: https://www.roughguides.com/article/11-greek-foods-you-need-to-try/

5. Live Journal. Науковий журнал. URL: https://ledilid.livejournal.com/698595.html

6. Olive Oil Time. Promoting (Real) Greek food to culinary tourists. Науковий журнал. URL: https://www.oliveoiltimes.com/cooking-with-olive-oil/greece-culinary-tourism/12267

7. Sallares R. The Ecology of the Ancient Greek World. 1991. Cornell University Press, Ithaca, NY. 588 p. ISBN: 0-8014-2615-4.

8. The Cambridge World History of Food, 2000. URL: https://www.cambridge.org/core/books/cambridge-world-history-of-food/FD5B325285F43821E7B1FC9FAD4D56B9

9. Wilkins J. A companion to Food in Ancient World. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/9781118878255

10. Сувлакі кращої якості. Афіни. URL: https://www.tripadvisor.ru/Restaurants-g189400-zfd10938-Athens_Attica-Souvlaki.html

11. Greek restaurants. Travel triangle. URL: https://traveltriangle.com/blog/restaurants-in-greece/

12. Сутність та класифікація видів гастрономічного туризму. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/omelnycka2.htm

References

1. Craik J. Are there cultural limits to tourism? URL: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09669589509510713

2. Dalby A. Siren Feasts a History of Food and Gastronomy in Greece. URL: https://www.routledge.com/Siren-Feasts-A-History-of-Food-and-Gastronomy-in-Greece/Dalby/p/book/9780415156578

3. Gastronomic tourism in Greece and beyond: A thorough review. Article. URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7382347

4. Greek food: 11 national dishes you need to try. URL: https://www.roughguides.com/article/11-greek-foods-you-need-to-try/

5. Live Journal. Naukovyj zhurnal. URL: https://ledilid.livejournal.com/698595.html

6. Olive Oil Time. Promoting (Real) Greek food to culinary tourists. Naukovyj zhurnal. URL: https://www.olive-oiltimes.com/cooking-with-olive-oil/greece-culinary-tourism/12267

7. Sallares R. The Ecology of the Ancient Greek World. 1991. Cornell University Press, Ithaca, NY. 588 p. ISBN: 0-8014-2615-4.

8. The Cambridge World History of Food. 2000. URL: https://www.cambridge.org/core/books/cambridge-world-history-of-food/FD5B325285F43821E7B1FC9FAD4D56B9

9. Wilkins J. A companion to Food in Ancient World. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/9781118878255

10. Suvlaki krashhoji jakosti. Afiny. URL: https://www.tripadvisor.ru/Restaurants-g189400-zfd10938-Athens_Attica-Souvlaki.html

11. Greek restaurants. Travel triangle. URL: https://traveltriangle.com/blog/restaurants-in-greece/

12. Sutnistj ta klasyfikacija vydiv ghastronomichnogho turyzmu. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/omelnycka2.htm

УДК 339.1.38

Яворська Оксана Григорівна
доктор економічних наук, професор
Кафедра туризму та готельно-ресторанного бізнесу
Київський національний університет технологій та дизайну
Яворская Оксана Григорьевна
доктор экономических наук, профессор
Кафедра туризма и готельно-ресторанного бизнеса
Киевский национальный университет технологий и дизайна
Yavorska Oksana
Doctor of Economic Sciences, Professor
Department of Tourism, Hotel and Restaurant Business
Kyiv National University of Technologies and Design
ORCID: 0000-0002-4499-6853

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-2-7889

ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ ТА ТУРИЗМУ В ПЕРІОД УТВЕРДЖЕННЯ БІОЕКОНОМІКИ

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО БИЗНЕСА И ТУРИЗМА В ПЕРИОД СТАНОВЛЕНИЯ БИОЭКОНОМИКИ

THE ENVIRONMENTAL MANAGEMENT OF TOURISM, HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS AT THE FORMATION OF BIOECONOMY

Анотація. *У статті розглянуто аспекти екологічного менеджменту підприємств готельно-ресторанної галузі та туризму на сучасному етапі становлення біоекономіки. Економічне та соціальне зростання можливе за впровадження значних інновацій на технологічному рівні задля підтримки даного сегменту та удосконалення механізмів системи національного екологічного менеджменту шляхом урахуванням особливостей екоорієнтованого управління закладами індустрії гостинності. В зарубіжній літературі поняття «bioeconomics» відображає зв'язок сучасних біотехнологій з економікою, а нами ототожнюється з найбільш інвестиційно та комерційно привабливим сегментом глобального економічного простору. Встановлено, що подальший розвиток готельно-ресторанного господарства та індустрії туризму в період утвердження біоекономіки посилюється завдяки постійним інвестиціям в науку та біотехнології; відповідно, інновації виступають основними креаторами конкурентоспроможних послуг індустрії гостинності. Екологічний менеджмент підприємств готельно-ресторанної галузі та туризму постає важливим елементом системи національного та європейського екологічного менеджменту, за допомогою якого забезпечується формування сприятливого економічного простору на засадах біоекономіки. Між тим, концептуальні положення екологічного менеджменту підприємств готельно-ресторанної галузі та туризму у відповідності до основ та принципів сучасної біоекономіки знаходяться на стадії розробки Дієві механізми екологічного менеджменту підприємств готельно-ресторанної галузі та індустрії туризму пов'язані з процесами реалізації комплексного екоорієнтованого управління сфери послуг, а також розробкою програм розвитку індустрії гостинності з урахуванням біотехнологічних інновацій та формуванням інвестиційно сприятливого іміджу підприємств галузі.*

Ключові слова: *екологічний менеджмент, готельно-ресторанний бізнес, туризм, біоекономіка.*

Аннотация. *В статье рассматриваются аспекты экологического менеджмента предприятий гостинично-ресторанной отрасли и индустрии туризма на современном этапе становления биоэкономики. Экономический и социальный рост сегодня возможен при внедрении значимых прорывных инноваций на технологическом уровне для поддержания данного сектора и улучшения механизмов системы государственного экологического менеджмента с учетом особенно-*

стей экоориентированного управления предприятий индустрии гостеприимства. В зарубежной литературе понятие «bioeconomics» отражает связь современных биотехнологий с экономикой, а нами отождествляется с наиболее инвестиционно и коммерчески привлекательным сегментом глобального экономического пространства. Установлено, что дальнейшее развитие предприятий гостинично-ресторанного хозяйства и индустрии туризма в период утверждения биоэкономики усиливается благодаря постоянным инвестициям в науку и биотехнологии; соответственно, инновации выступают основными креаторами конкурентоспособных услуг индустрии гостеприимства. Экологический менеджмент предприятий гостинично-ресторанной отрасли и индустрии туризма является важным элементом системы национального и европейского экологического менеджмента, с помощью которого обеспечивается формирование благоприятного экономического пространства на основе биоэкономики. Концептуальные положения экологического менеджмента предприятий гостинично-ресторанной отрасли и индустрии туризма в соответствии с основными постулатами и принципами современной биоэкономики находятся на стадии рассмотрения, а также в процессе разработки программ развития индустрии гостеприимства с учетом биотехнологических инноваций и, соответственно, формированием инвестиционно благоприятного имиджа предприятий готельно-ресторанной отрасли и индустрии туризма.

Ключевые слова: *экологический менеджмент, гостинично-ресторанный бизнес, туризм, биоэкономика.*

Summary. *The article considers the aspects of environmental management of the tourism, hotel and restaurant industries at the formation of the bioeconomy. Economic and social growth today is possible with the introduction of significant breakthrough innovations at the technological level to support these sectors and improve the mechanisms of the state environmental management system, taking into account the features of eco-oriented management of hospitality industry enterprises. In foreign literature, the concept of «bioeconomics» has been reflected the connection of modern biotechnologies with the economy, and we identify it with the most investment and commercially attractive segment of the global economic space. It has been established that the further development of the tourism, hotel and restaurant industries during the period of establishment of the bioeconomy is enhanced due to constant investments in science and biotechnology; accordingly, innovations are the main creators of competitive services in the hospitality industry. The environmental management of enterprises in the hotel and restaurant industry and the tourism industry is an important element of the national and European environmental management system, which ensures the formation of a favorable economic space based on bioeconomy. The conceptual provisions of the environmental management of enterprises in the tourism, hotel and restaurant industries in accordance with the basic postulates and principles of modern bioeconomics are under consideration, as well as in the process of developing programs for the development of the hospitality industry, taking into account biotechnological innovations and, accordingly, the formation of an investment-friendly image of the enterprises of the tourism, hotel and restaurant industries.*

Key words: *environmental management, hotel and restaurant business, tourism, bioeconomics.*

Постановка проблеми. Вже кілька десятиліть прогресивна світова спільнота приділяє значну увагу питанню узгодження економічного прогресу, креації корпоративної вартості та збереженню довкілля, що оформилося в широковідому концепцію біоекономіки. В Україні також активно досліджувалося питання екологізації господарства та бізнес-процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні аспекти екологічного менеджменту віднотовуємо в грунтовних працях А. Л. Бобровського, В.А Гайченко, О. Л. Михайлюк, В. Ф. Семенова та інших; екологізації готельно-ресторанної галузі та стратегії розвитку екотуризму в монографічних працях — М. Й. Рутинського, К. Д. Ніколаєва, Ю. В. Зінько й ін., а також статтях О. М. Головка, М. В. Чорній та ін. [8–10; 12–14]. Методології управління корпоративними активами, інтелектуалізації праці та розвитку туризму в умовах біоекономіки присвячені праці В. Г. Маргасової та О. Г. Яворської [11; 15–16]. Ймовірно, термін «біоекономіка» ввів Х. Рейнхаймер (праця «Еволюція шляхом співпраці: дослідження з біоекономіки», 1913 р.). На сьогодні в зарубіжній літературі термін «*bioeconomics*» відображає зв'язок сучасних біотехнологій з економікою: перші публікації відомі з 1930-х років, інтерес з'явився у 1970-х роках, а з 2011 року зростає кількість публікацій з даної проблематики [7]. Д. Мейс і С. Пассель розглядають біоекономіку як сегмент активного впровадження інноваційних біотехнологічних програм та заохочення до науково-дослідної діяльності [6]. Принципи біоекономіки є наскрізними при розробці національних та європейських стратегій розвитку. Між тим, заширокe охоплення, без розробки певної політики та виявлення секторальної специфіки, може мати непередбачувані наслідки, що ставить питання необхідності дослідження та реалізації положень екологічного менеджменту в умовах біоекономіки щодо інноваційних галузей економіки.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є теоретико-методологічне обґрунтування аспектів екологічного менеджменту підприємств готельно-ресторанної галузі та туризму на етапі становлення біоекономіки та надання пропозицій з удосконалення механізмів взаємодії системи національного екологічного менеджменту з урахуванням особливостей екоорієнтованого управління закладами індустрії гостинності.

Виклад основного матеріалу. Біоекономіка може розглядатися як спеціалізовану галузь економіки, на меті якої є виробництво відновлюваних ресурсів; або як альтернативне рішення щодо безперервного економічного розвитку та одночасного зменшення деградації природи; включає всі сектори та служби, які використовують або розробляють будь-які біологічні ресурси; чи просто економічна діяльність, що пов'язаної з винаходами, розробкою, виробництвом та використанням біологічних продуктів і процесів; при цьому ототожнюючи даний термін з поняттями «зелена економіка» та «циркулярна економіка» як глобальних програм сталого зростання [11; 16]. Прагнучи висвітлити питання розвитку екологічного менеджменту підприємств готельно-ресторанної індустрії та туризму в умовах розвитку біоекономіки, ми дійшли висновку, що економічне та соціальне зростання можливе за впровадження інновацій на технологічному рівні (біотехнологій) задля підтримки даного сегменту та його подальшого розвитку.

Таким чином, економічне зростання у сфері гостинності досягається завдяки посиленню співпраці наукового та техносекторів. Наприклад, успішний старап *Wildtype* презентував нову технологію для отримання екологічно чистих продуктів, що є досягненням у сфері клітинного сільського господарства з вирішення питання отримання високоякісного білку лосося без шкоди для довкілля та океану; вважається, що місія *Wildtype*, заснована Дж. Колбеком та А. Ельфенбайном у Сан-Франциско, полягає у створенні найчистіших та найекологічніших морепродуктів на землі [2]. *Danone North America, Mars, Nestlй USA* та *Unilever USA,* презентують себе як передові еко-компанії, зокрема завдяки прагненню скоротити вміст натрію, запровадити відповідальний маркетинг та прозорість, зменшити негативний вплив на планету та скоротити викиди парникових газів, запроваджуючи науково обґрунтовані екологічні рішення, що також відповідають нормам безпеки харчових продуктів та принципам здорового харчування. У 2018 році в результаті об'єднання вищеозначених корпорацій, було засновано Альянс з питань сталої харчової політики (*Sustainable Food Policy Alliance*); члени якого заявили, що їх партнерство «зосереджено на просуванні прогресу в державній політиці в питаннях здоров'я громад та планети» [1]. Як відомо, до цього *Mars, Nestlй* та *Unilever* відмовилися від членства в Асоціації виробників продуктів харчування (*Grocery Manufacturers Association, GMA*) не погодившись з торговельною групою *GMA* щодо деяких її політичних позицій, зокрема і маркування генетично модифікованих організмів та переліку доданих цукрів на інформаційній панелі про харчову цінність.

Ізраїльська компанія *SuperMeat* оголосила про створення тестової кухні/ресторану в Тель-Авіві для продуктів на основі клітин під назвою «*The Chicken*», а восени 2020 року російська компанія *3D Bioprinting Solutions* оголосила про плани доставити клітинної курятини в мережу *KFC* [3]. Глобальний м'ясний гігант *JBS* вийшов на світовий ринок альтернативного м'яса шляхом придбання іспанської компанії *BioTech Foods* та фінансовим інвестиційним портфелем у розмірі 100 млн. дол. (планується будівництво нового заводу в Іспанії для *BioTech Foods* та Бразильського центру досліджень і розробок культивованого м'яса) [4]. Варто зазначити, що на початок 2022 року доволі значна кількість транснаціональних харчових компаній співпрацювали з м'ясними компаніями на основі клітин, включаючи *Nestlй*, *Nomad Foods* та *Mitsubishi Corporation*. Таким чином, можна прогнозувати, що сфера вирощування альтернативного м'яса продовжуватиме зростати та інноваційно розвиватися, що зумовить значні еко-зрушення в роботі та організації бізнес-процесів традиційних м'ясних компаній; відповідно, нові виробники будуть залучені у даний процес. *JBS* — найбільша у світі компанія з виробництва м'яса з виробничими підрозділами та офісами майже на всіх континентах та продукцією в 190 країнах світу, першою здійснила придбання у зростаючому просторі: і «це придбання зміцнило стратегію інновацій, починаючи від розробки нових продуктів до їх комерціалізації; отже, задовольнити зростаючий світовий попит на продукти харчування можливо поєднавши технологічні ноу-хау з виробничими потужностями, що прискорить розвиток ринку культивованого протеїну», — наголосив генеральний директор *JBS* Г. Томазоні [5]. Компанія має підрозділи з виробництва м'яса рослинного походження у США (*Planterra*), Бразилії (лінія *Incrнvel*); а з квітня 2021 року зможе

провадити активну та дієву політику свого поширення і у Європі, придбавши компанію *Vivera* — третього за величиною виробника рослинної їжі на регіональному ринку; співпрацюючи з іспанською компанією *BioTech Foods*, що спеціалізується на продуктах зі свинини на основі клітин під назвою *Ethicameat* (виступає також провідною компанією в проекті Європейського Союзу «*Meat4All*» за державним грантом, що оцінюється в 2,7 млн. євро; керує проектом вартістю 5,2 млн. євро, який фінансується урядом Іспанії за напрямом досліджень екологічно чистих продуктів на основі клітинних інновацій з перевагами для здоров'я, включаючи профілактику раку) [4]. Наразі *BioTech Foods* планує вийти на комерційне виробництво своєї продукції в середині 2024 року, відкривши завод вартістю 41 млн. дол., а *JBS* заявила, що матиме доступ до технологій *BioTech* і можливостей виробництва протеїну для забезпечення промислових потужностей з переробки, маркетингу та каналів збуту для забезпечення виведення продукції на ринок. Активісти, стейкхолдери чи інвестори ставлять під сумнів лідерство відомих компаній та їх бізнес-стратегії, проте поглинання чи придбання перевіреного споживачами бренду дозволяє у короткій перспективі досягнути лідерства в новій категорії чи посилити позицію в конкурентному просторі. Туроператори, ресторатори та готельєри відмовляються від рішень, що не відповідають довгостроковим цілям, акумулюючи ресурси у розвиток перспективних інноваційних брендів. Отже, туризм та готельно-ресторанний бізнес в епоху біоекономіки постає частиною економічного середовища, відповідно, їх вплив посилюється завдяки постійним інвестиціям в науку та біотехнології. В сучасні концептуальні рамки біоекономіки, які на нашу думку, зазнають модифікацій, мають бути вкладені нові методологічні підходи екологічного менеджменту підприємств туризму та готельно-ресторанної індустрії, які можна окреслити такими основними складовими: біотехнології (забезпечення економічного зростання), біоресурси (сировина має бути представлена відновлювальними біоресурсоми) та біоекологія (принцип довгострокового сталого розвитку). В епоху біоекономіки для України важливим є питання підвищення саме рівня розвитку біотехнологічної складової, що постає на основі науково-інноваційного базису та визначається можливостями такого; і відповідно, окреслює межі ефективності бізнес-процесів та економічного зростання.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Екологічний менеджмент у відповідності до основ біоекономіки підприємств готельно-ресторанної галузі та туризму знаходяться на стадії розробки. Інновації є основними креаторами конкурентоспроможних послуг індустрії гостинності. Екологічний менеджмент підприємств готельно-ресторанної галузі та туризму постає важливим елементом системи національного та європейського екологічного менеджменту, оскільки здатен забезпечити формування сприятливого економічного простору в умовах біоекономіки. Дієві механізми екологічного менеджменту підприємств готельно-ресторанної галузі та туризму пов'язані з процесами реалізації комплексного екоорієнтованого управління, розробкою програм розвитку індустрії гостинності з урахуванням біотехнологічних інновацій та формуванням інвестиційно сприятливого іміджу підприємств галузі.

Література

1. Danone, Mars, Nestlй and Unilever launch sustainable food policy alliance. URL: https://www.fooddive.com/news/529/ (дата звернення 23.01.2022).

2. Cultivated Seafood Company Wildtype Announces First Restaurant&Retail Agreements with Pokйworks and SNOWFOX. URL: https://www.businesswire.com/news/202112130050 (дата звернення 22.01.2022).

3. Eat Just lands first regulatory approval for cell-based meat. 02.12.2020. URL: https://www.fooddive.com/news/589907/ (дата звернення 25.01.2022).

4. JBS enters cell-based meat with BioTech Foods. URL: https://www.fooddive.com/news//610303/ (дата звернення 27.01.2022).

5. JBS to bring cultivated meat to market by 2024 with BioTech Foods deal. URL: https://www.foodnavigator.com (дата звернення 24.01.2022).

6. Maes D., Passel S. Effective bioeconomy policies for the uptake of innovative technologies under resource constraints // Biomass and Bioenergy. 2019. Vol. 120. P. 91–106.

7. Tilica E. Bioeconomy and bioeconomics: are they the same thing? // International Journal of Innovative Technologies in Economy. 2021. Vol. 1 (33). P. 36–52.

8. Бобровський А. Л. Екологічний менеджмент: підручник. Суми: ВТД «Університетська книга», 2009. 586 с.

9. Гайченко В. А. Екологічний менеджмент. Київ: МАУП, 2006. 266 с.

10. Головко О. М., Чорній М. В. Екологічна безпека в закладах ресторанного господарства // Економіка і суспільство. 2016. Вип. 6. С. 249–255.

11. Маргасова В. Г., Яворська О. Г. Методологія управління інтелектуальним капіталом підприємства в умовах біоекономіки // Вісник Хмельницького національного університету. 2020. № 4. Т. 2 (284). С. 78–90.

12. Ніколаєв К. Д. Екологізація та розвиток сільського зеленого туризму в Україні: монографія. Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. 153 с.

13. Рутинський М. Й., Зінько Ю. В. Екологічний туризм: навч. посіб. Київ: Знання, 2016. 271 с.

14. Семенова В. Ф., Михайлюк О. Л. Екологічний менеджмент: навч. посіб. Київ: Знання, 2006. 366 с.

15. Яворська О. Г. Інтелектуальний капітал як драйвер розвитку агротуризму в умовах біоекономіки // Аграрна економіка. 2020. Т. 13 (1–2). С. 101–107.

16. Яворська О. Г. Інтелектуальний капітал як каталізатор процесів інтелектуалізації праці біоекономіки: європейський досвід // Галицький економічний вісник. 2020. Т. 65. № 4. С. 88–99.

References

1. Danone, Mars, Nestlй and Unilever launch sustainable food policy alliance. Available at: https://www.fooddive.com/news/529/ (accessed 23.01.2022).

2. Cultivated Seafood Company Wildtype Announces First Restaurant&Retail Agreements with Pokйworks and SNOWFOX. Available at: https://www.businesswire.com/news/202112130050 (accessed 21.01.2022).

3. Eat Just lands first regulatory approval for cell-based meat. 02.12.2020. Available at: https://www.fooddive.com/news/589907/ (accessed 25.01.2022).

4. JBS enters cell-based meat with BioTech Foods. Available at: https://www.fooddive.com/news/ /610303/ (дата звернення 27.01.2022).

5. JBS to bring cultivated meat to market by 2024 with BioTech Foods deal. Available at: https://www.foodnavigator.com (accessed 24.01.2022).

6. Maes D., Passel S. (2019). Effective bioeconomy policies for the uptake of innovative technologies under resource constraints. Biomass and Bioenergy, 120, 91–106.

7. Tilica E. (2019). Bioeconomy and bioeconomics: are they the same thing? International Journal of Innovative Technologies in Economy, 1 (33), 36–52.

8. Bobrovsky A. L. (2009). Environmental Management. Sumy: VTD, «University Book».

9. Gaichenko V. A. (2006). Environmental Management. Kyiv: IAMP.

10. Golovko O. M., Chorniy M. V. (2016). Ecological safety in restaurants. Economy and Society, 6, 249–255.

11. Margasova V. G., Yavorskay O. G. (2020). Methodology of intellectual capital management of the enterprise in the bioeconomy. Bulletin of the Khmelnytsky National University, 2(4), 78–90.

12. Nikolaev K. D. (2016). Ecologization and development of rural green tourism in Ukraine. Kyiv: Publishing M. P. Drahomanov NPU.

13. Rutinsky M. Y., Zinko Y. V. 92016). Ecological tourism. Kyiv: Znannay.

14. Semenova V. F., Mikhailyuk O. L. (2006). Environmental Management. Kyiv: Znannay.

15. Yavorska O. G. (2020). Intellectual capital as a driver of agritourism in the bioeconomy. Agricultural Economics, 13 (1–2), 101–107.

16. Yavorska O. G. (2020). Intellectual capital as a catalyst for the processes of intellectualization of bioeconomics: the European experience. Galician Economic Bulletin, 65 (4), 88–99.

УДК 336.02

Бенько Микола Миколайович
доктор економічних наук,
професор кафедри обліку та оподаткування
Державний торговельно-економічний університет
Бенько Николай Николаевич
доктор экономических наук,
профессор кафедры учета и налогообложения
Государственный торгово-экономический университет
Benko Mykola
Doctor of Economics, Professor
State University of Trade and Economics
ORCID: 0000-0003-3960-1041

Кузьменко Олена Петрівна
старший викладач кафедри обліку та оподаткування
Державний торговельно-економічний університет
Кузьменко Елена Петровна
старший преподаватель кафедры учета и налогообложения
Государственный торгово-экономический университет
Kuzmenko Olena
Senior Teacher
State University of Trade and Economics
ORCID: 0000-0002-2417-924X

Скрипник Світлана Валентинівна
доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри обліку і оподаткування
Херсонський державний аграрно-економічний університет
Скрипник Светлана Валентиновна
доктор экономических наук, доцент,
профессор кафедры учета и налогообложения
Херсонский государственный аграрно-экономический университет
Skrypnyk Svitlana
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Kherson State Agrarian and Economic University
ORCID: 0000-0003-3004-6117

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-2-7929

ВИЯВЛЕННЯ ПЕРЕДУМОВ КОМПЛЕКСНОГО ЗАСТОСУВАННЯ РЕЄСТРАТОРІВ РОЗРАХУНКОВИХ ОПЕРАЦІЙ ЯК ЗАСОБУ ОБЛІКУ, КОНТРОЛЮ ТА ОПОДАТКУВАННЯ

ВЫЯВЛЕНИЕ ПРЕДПОСЫЛОК К КОМПЛЕКСНОМУ ПРИМЕНЕНИЮ РЕГИСТРАТОРОВ РАСЧЕТНЫХ ОПЕРАЦИЙ КАК СРЕДСТВА УЧЕТА, КОНТРОЛЯ И НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ

IDENTIFICATION OF PREREQUISITES FOR COMPLEX APPLICATION OF REGISTRATORS OF SETTLEMENT OPERATIONS AS A MEANS OF ACCOUNTING, CONTROL AND TAXATION

Анотація. *У статті встановлено порядок законодавчого закріплення обов'язковості проведення готівкових операцій через реєстратор розрахункових операцій. Наведено аргументи противників обов'язкової фіскалізації в Україні (неможливість досягнення позитивного ефекту від тотальної реєстрації розрахункових операцій, підтверджене висловами аналітиків та економістів, збільшення вартості ведення бізнесу, утворення додаткових корупційних ризиків, нівелювання позитивного ефекту від використання спрощеної системи оподаткування). Досліджено послаблення щодо фіскалізації, які були прийняті для підприємців на 2020–2021 роки. Проаналізовано статистичні дані, щодо реєстрації касових апаратів у 2022 році. Визначено категорії та напрямки діяльності підприємців, які не підпадають під фіскалізацію (підприємці- платники єдиного податку на першій групі, реалізація товарів власного виробництва, підприємці, які проживають у сільській місцевості, тощо).*

Досліджено етимологію понять автономний та програмний реєстратори розрахункових операцій. Проведено їх порівняльну характеристику. Визначено порядок реєстрації автономних та програмних касових апаратів. Встановлено, які недоліки автономного касового апарату та яким чином їх можна усунути. Досліджено проблеми, з якими стикаються підприємці під час використання реєстраторів розрахункових операцій: можливість досягнення та перевищення ліміту, обов'язкова наявність первинних документів, визначення адреси реєстрації касового апарату, перебої в роботі фіскального серверу. Встановлено позитивні наслідки проведення фіскалізації. Визначено ступінь відповідальності за порушення законодавства щодо реєстрації розрахункових операцій. Вивчено можливість послаблення відповідальності шляхом прийняття нового законопроекту, який на момент дослідження перебуває на розгляді у Верховній Раді України після внесення запропонованих доопрацювань.

Ключові слова: *реєстратор розрахункових операцій, фіскальний сервер, фізична особа-підприємець, фіскалізація, програмний реєстратор, касовий апарат.*

Аннотация. *В статье определена роль малого и среднего бизнеса в успешном развитии экономики. Установлен порядок законодательного закрепления обязательности проведения наличных сделок через регистратор расчетных сделок. Приведены аргументы противников обязательной фискализации в Украине (невозможность достижения положительного эффекта от тотальной регистрации расчетных операций, подтвержденное выражениями аналитиков и экономистов, увеличение стоимости ведения бизнеса, образование дополнительных коррупционных рисков, нивелирование положительного эффекта от использования упрощенной системы налогообложения). Исследованы послабления по фискализации, которые были приняты для предпринимателей на 2020–2021 годы. Проанализированы статистические данные по регистрации кассовых аппаратов в 2022 году. Определены категории и направления деятельности предпринимателей, не подпадающих под фискализацию (предприниматели-плательщики единого налога на первой группе, реализация товаров собственного производства, предприниматели, проживающие в сельской местности и т.п.).*

Исследована этимология понятий автономный и программный регистраторы расчетных операций. Проведена их сравнительная характеристика. Определен порядок регистрации автономных и программных кассовых аппаратов. Установлены недостатки автономного кассового аппарата и предоставлены предложения, как их можно устранить. Исследованы проблемы, с которыми сталкиваются предприниматели при использовании регистраторов расчетных операций: возможность достижения и превышения лимита, обязательность наличия первичных документов, определение адреса регистрации кассового аппарата, перебои в работе фискального сервера. Установлены положительные последствия проведения фискализации. Определена степень ответственности за нарушение законодательства по регистрации расчетных операций. Изучена возможность ослабления ответственности путем принятия нового законопроекта, который на момент исследования находится на рассмотрении в Верховной Раде Украины, после внесения разработчиками предложенных доработок.

Ключевые слова: *регистратор расчетных операций, фискальный сервер, физическое лицо-предприниматель, фискализация, программный регистратор, кассовый аппарат.*

Summary. *The article identifies the role of small and medium-sized businesses in the successful development of the country's economy. The procedure for legislative consolidation of the obligation to conduct cash transactions through the registrar of settlement transactions has been established. Arguments of opponents of mandatory fiscalization in Ukraine are presented (impossibility of achieving a positive effect from total registration of settlement operations, confirmed by analysts and economists, increasing*

the cost of doing business, creating additional corruption risks, leveling the positive effect of simplified taxation). The relaxations on fiscalization adopted for entrepreneurs for 2020–2021 have been studied. Statistical data on cash register registration in 2022 are analyzed. Identified categories and activities of entrepreneurs who do not fall under fiscalization (entrepreneurs-payers of the single tax in the first group, the sale of goods of their own production, entrepreneurs living in rural areas, etc.).

The etymology of the concepts of autonomous and software registrars of settlement operations is studied. Their comparative characteristics are carried out. The order of registration of autonomous and software cash registers is determined. It is established what are the shortcomings of the autonomous cash register and how they can be eliminated. The problems faced by entrepreneurs when using registrars of settlement operations are studied: the possibility of reaching and exceeding the limit, the mandatory availability of primary documents, determining the registration address of the cash register, interruptions in the fiscal server. The positive consequences of fiscalization have been established. The degree of responsibility for violation of the legislation on registration of settlement operations is determined. The possibility of reducing the responsibility by adopting a new bill, which at the time of the study is under consideration in the Verkhovna Rada of Ukraine after the introduction of the proposed amendments.

Key words: *registrar of settlement operations, fiscal server, natural person-entrepreneur, fiscalization, software registrar, cash register*

Постановка проблеми. Роль малого та середнього бізнесу для розвитку економіки країни за умов поширення ринкових відносин є особливо важливою. Адже малі та середні підприємства сприяють розвитку регіональної економіки, забезпечують її економічне зростання, притік інновацій у спільноти, в яких заснований бізнес. До роботи в малих підприємствах, як правило, залучаються талановиті працівники, які винаходять нові продукти, або впроваджують нові рішення для існуючих ідей. Великі підприємства також часто отримують вигоду від малого бізнесу, в межах одного регіону, оскільки багато великих корпорацій залежить від малого та середнього бізнесу в частині виконання різних бізнес-функцій. Закономірно, що, у розвинутих країнах, на частку малого бізнесу припадає 60–70% ВВП.

Відтак, економічна цінність суб'єктів малого підприємництва втілюється й у формуванні системи ефективного їх оподаткування, як джерела стабільного розвитку економіки країни загалом.

З моменту прийняття Незалежності, в Україні правила оподаткування малого та середнього бізнесу змінювались здавалося б нескінченну кількість разів. Змінювались підходи до оподаткування доходів підприємців, порядок їх відображення, ставки оподаткування, порядок сплати ними єдиного соціального внеску, тощо. Це все виконувалось для досягнення єдиної мети — забезпечення стабільного їх розвитку і, як наслідок, формування постійного джерела доходів бюджетів всіх рівнів. Одним із останніх нововведень є законодавче затвердження обов'язкового проведення всіх готівкових операцій через реєстратори розрахункових операцій (РРО). Практика використання РРО до моменту прийняття закону про обов'язкове його застосування була не дуже поширеною, а отже викликає багато запитань та непорозумінь у суб'єктів підприємництва. Більше того, аналіз законодавчої бази та законопроектів, які зараз перебувають на розгляді у Верховній Раді України, провокує виникнення ще більшої кількості питань. Як правильно зареєструвати, РРО, як обліковувати в них операції, формувати звіти та контролювати операції — все це формує собою блок невизначених проблем, які зумовлюють актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Враховуючи поширеність питання порядку та особливостей застосування РРО у діяльності підприємців, за останні два роки багато економістів, податківців та аналітиків зосереджували свою увагу на проведенні досліджень у даному напрямку. Зокрема, вагомий вклад у визначенні впливу тотальної фіскалізації на малий бізнес здійснили Тимошенко О. та Карачковська П. [11]; Гетьман О. висвітлював підстави вважати запровадження РРО не детінізацією економіки, а геноцидом вітчизняного бізнесу [1]. В свою чергу, Лучковська С., Присяжнюк М.вивчали окремі особливості правового регулювання фінансової діяльності суб'єктів господарювання в частині використання РРО в Україні [3]. Сисюк С та Білоус М. присвятили свою роботу дослідженню економічної сутності розрахункових операцій в системі обліку, аналізу та контролю [10], а Фатенок-Ткачук А. та Пех Ю. розкривали особливості використання РРО у системі фінансового обліку [12]. Проте, незважаючи на високий інтерес спільноти науковців до обраної тематики дослідження, динамічність процесів, пов'язаних із обліком та контролем РРО формують необхідність додаткових розвідок у зазначеному напрямку.

Постановка завдання. Метою проведення даного наукового дослідження виступає вивчення порядку проведення операцій суб'єктами

господарювання через РРО, а також особливостей, які пов'язані з їх обліком та контролем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Переломним моментом, який визначив подальший порядок ведення діяльності суб'єктами малого підприємництва (фізичними особами-підприємцями), був 2019 рік, коли було прийнято Закон України (ЗУ) «Про внесення змін до Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» та інших Законів України щодо детінізації розрахунків у сфері торгівлі та послуг [6]. Цим законом запроваджено обов'язковий порядок використання РРО, для всіх підприємців, які займаються операціями із використанням готівкових коштів. Прийняття даного закону викликало шквал критики та невдоволення у суспільстві, а особливо серед суб'єктів малого підприємництва. Основними аргументами проти обов'язкового використання РРО були наступні твердження:

1. Вказані дії не забезпечать позитивний фіскальний ефект. Підтвердженням цього є і дослідження Гетьмана О., який у своїй статті щодо наслідків фіскалізації для економіки зазначає, що тотальна фіскалізація не поширена в світі. Висновки дослідників МВФ також дають змогу підвердити цей факт: фіскалізація, зазначають вони, не є «срібною кулею», це ліки з недоведеною ефективністю [1]. У більшості розвинутих країн фіскалізація застосовується по принципу, що вона не потрібна малому бізнесу, у випадку, коли є законодавчо визначені обмеження для досягнення розміру ліміту спрощеної системи.

2. Збільшиться вартість ведення бізнесу, що негативно вплине на економіку країни.

3. Можливість формування додаткових корупційних ризиків у нових умовах.

4. Повне нівелювання позитивного ефекту від використання спрощеної системи оподаткування, тощо.

За результатами активних протестів противників фіскалізації, у 2020 році був прийнятий Закон України № 533-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню та поширенню корона вірусної хвороби (COVID-19) [8]. Згідно даного закону, відбулось перенесення терміну запровадження обов'язкового РРО для підприємців, які займаються ризиковими видами діяльностіз 01.10.2020 на 01.01.2021. При цьому, встановлено, що до ризикових видів діяльності відносять торгівлю технічно складними побутовими товарами, які підпадають під гарантійний ремонт, торгівлю лікарськими засобами та товарами медичного спрямування, діяльність, пов'язану із продажем ювелірних виробів та виробів з дорогоцінних металів, які призначені для використання в побуті, реалізацію дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння, а також надання послуг у медичній сфері на платній основі.

Окрім того, згідно прийнятого наприкінці 2020 року Закону України «Про внесення змін до податкового кодексу України та інших законів України щодо лібералізації застосування реєстраторів розрахункових операцій платниками єдиного податку та скасування механізму компенсації покупцям (споживачам) за скаргами щодо порушення встановленого порядку проведення розрахункових операцій частини суми застосованих штрафних санкцій» термін обов'язкового використання РРО фізичними особами-підприємцями 2–4 груп був також перенесений на січень 2022 року [7].

Зараз, ми маємо змогу відстежити, що фіскалізація відбувається повним ходом, так як і було заплановано вищезазначеним законом. Так, згідно дослідження, проведеного експертами порталу Бізнес-Схід більшість ФОП на єдиному податку вже встановили автономний або програмний РРО. На кінець січня 2022 року зафіксовано більше 300 тисяч встановлених касових апаратів. Голова податкового комітету Верховної Ради Гетьманцев Д. зазначив, що щотижня ця цифра збільшується на 50 тисяч [2].

Такі рішучі кроки по фіскалізації діяльності ФОП націлені на усунення тіньових схем по ухилянню від сплати податків, шляхом штучного подрібнення господарюючих суб'єктів через передачу частини операцій псевдо-ФОП. Умовно щорічні збитки бюджету від використання таких схем складають від 10 до 12 млрд. грн [12].

Варто зазначити, що вказані нововведення не стосуються ФОП 1 групи, які повністю звільнені від використання РРО. Окрім того, постановою Кабінету Міністрів України № 1359 від 23 грудня 2021 року [9] визначено, що не застосовують РРО ті підприємці, які реалізовують товари власного виробництва, провадять діяльність у сільській місцевості або надають послуги, оплата за які проходить по банківських системах дистанційного обслуговування, тощо.

Тотальна фіскалізація всіх готівкових операцій в Україні відбувається шляхом використання програмних або автономних РРО. Для всебічного відображення тематики дослідження, визначимо трактування даних понять згідно із законом [6].

Отже, РРО — це технічний пристрій або програмний комплекс, який містить в собі фіскальні функцій і використовується для реєстрації операцій продажу товарів та надання послуг, операцій з валютними цінностями та готівковими коштами. З іншого боку, програмний РРО — це програмний, апаратний чи технічний комплекс, реалізований у вигляді технологічного або програмного рішення, фіскальні функції якого виконуються через сервер органу контролю. Сфера застосування ПРРО аналогічна із сферою використання РРО. Відмінною рисою між ними є те, що у першому випадку немає прив'язки до конкретного пристрою, так як всі операції виконуються через сервер, так як і немає необхідності у ручному формуванні звітів. Звіти в програмному РРО автоматично відправляються в податкову службу після закриття зміни.

Проаналізуємо особливості обліку операцій у РРО та ПРРО провівши їх порівняльну характеристику (Табл. 1).

Вибір між програмним та апаратним РРО, як правило, залежить від умов діяльності суб'єкта і його можливості чи неможливості забезпечення використання у роботі додаткових технічних засобів (комп'ютерів, телефонів, планшетів).

Як свідчать дані таблиці 1, термін реєстрації РРО складає до 5 днів. Цей термін враховує купівлю РРО, укладення договору з центром технічного обслуговування, а також реєстрацію РРО у податковій шляхом подання форми 1-РРО. У випадку із ПРРО достатньо лише завантажити програмне забезпечення на пристрій та подати будь-яким зручним способом заяву за формою 1-РРО. Якщо немає проблем із документами, протягом 1 дня буде присвоєно фіскальний номер для ПРРО та фіскальні номери для чеків.

Під час вибору між програмним та автономним РРО важливо враховувати той факт, що стаціонарний реєстратор викликає у користувача ряд незручностей, а саме: необхідність придбання касового апарату, його введення в експлуатацію та помісячне обслуговування, що вимагає додаткових витрат коштів. Окрім того, якщо у підприємця не один бізнес ця сума примножується на кожного наступного суб'єкта господарювання і взагалі стає космічною. Відкидаючи фінансову сторону проблеми, залишається проблема необхідності витрачання великої кількості часу на внесення необхідних даних у пам'ять РРО. У випадку використання програмного РРО всі описані проблеми зникають. Більше

Таблиця 1

Порівняльна характеристика програмного та автономного РРО

Критерій	РРО	ПРРО
Фіскалізація чеку	Всередині пристрою через вбудований модуль	Кожен чек окремо на сервері ДПС
Час обслуговування	Низький	Дуже низький час та висока мобільність
Сервісне обслуговування	Через укладення договору з Центром технічного обслуговування. Сервіс оплачується помісячно.	Не потрібно
Автономність роботи та залежність від мережі Інтернет	Може працювати протягом 3 діб без доступу до Інтернет-мереж	Може працювати безперервно протягом 1,5 доби (але не більше 168 год./міс), при умові що номери фіскальних чеків попередньо резервовані
Друк чеку	В паперовому вигляді	В паперовому вигляді або в електронному, відправивши його на пошту покупця
Стабільність і здатність до ремонту	Гарантований термін використання — 7 років. Законодавчо закріплена вимога наявності договору на технічне обслуговування	Висока стабільність та оперативність реагування на технічні збої. Всі дані легко переносяться на інші програмні пристрої. Договір на технічне обслуговування не потрібен.
Адаптованість до законодавчих норм	Не велика	Велика
Термін першої реєстрації	До 5 днів.	Протягом 1 дня.
Кваліфікований електронний підпис	Не потрібен. Шифрування та захист чеків відбуваються через програмне забезпечення, вбудоване в пристрій.	Чеки та звіти підписуються кваліфікований електронним підписом
Адміністрування	Ускладнене	Просте
Вартість	Від 260 грн. /міс	Безкоштовно або від 80 грн./міс

Джерело: розроблено автором на основі [4]

того, існує безкоштовна версія від Державної податкової служби. Найбільше це ПРРО підходить для суб'єктів господарської діяльності з невеликим оборотом. Зараз воно працює з незначними перебоями, проте податкова працює над його вдосконаленням.

Поширення ступеня використання РРО/ПРРО у діяльності суб'єктів господарювання дозволяє виділити ряд проблем, з якими вони можуть стикнутися в процесі роботи з реєстраторами. Зокрема:

1. Можливість досягнення та перевищення ліміту доходів для певної групи на спрощеній системі оподаткування, і, як наслідок, перехід на загальну систему оподаткування. Тобто виникає необхідність прораховувати та планувати прибуток, а це вимагає додаткових витрат часу, а інколи й коштів, для залучення професійних спеціалістів.

2. Використання РРО/ПРРО ставить перед підприємцями вимогу наявності первинних документів, які підтверджують факт придбання реалізованого товару. Це втілюється у значні проблеми для ФОП, так як в Україні до моменту реєстрації нововведення для підприємців ведення первинної документації було не обов'язковим.

3. Під час встановлення РРО обов'язковою умовою є зазначення адреси його розміщення. При цьому одне РРО реєструється за 1 адресою. Не можна використовувати один реєстратор для декількох торговельних точок. Це дає податковим органам повну інформацію про дислокацію бізнесу і може втілюватись у позапланові перевірки.

4. Фіскальний сервер податкової досі працює в режимі налагодження. У разі виникнення збоїв в його роботі, зникає можливість працювати з ним, аж до повного усунення проблеми. Таким чином, у розпорядженні суб'єкта господарювання залишатиметься 36 годин роботи без доступу до сервера. Враховуючи швидкість, з якою працюють вітчизняні державні органи — цього часу інколи може бути не достатньо.

До позитивних сторін обов'язкового запровадження РРО можна віднести той факт, що при наявності підтвердження покупки і продавець, і покупець знаходяться у рівних правових умовах. Адже фіскальний чек, виданий за результатами покупки виступає чи не єдиною законною підставою для гарантійного ремонту товару або повернення коштів за неякісну продукцію.

Для продавців використання РРО дозволяє унормувати ведення обліку товарів, створює можливість формування звітів за будь-який період, дозволяє оперативно дізнатися ціну на товар шляхом сканування штрих коду, дає можливість зафіксувати дані про реалізацію та форму, в якій вона була проведена. Окрім того, використання РРО/ПРРО дозволяє оперативно підраховувати суми податків, знижок та цін на товари та послуги для привілейованих клієнтів.

За здійснення діяльності без використання реєстратора розрахункових операцій з 1 січня цього року в Україні передбачена відповідальність у вигляді накладення штрафу у розмірі 100% суми першої операції та 150% суми кожної наступної операції. Проте, у Верховній Раді України зареєстровано законопроект № 6561-3 від 01.02.2022 року, який стосується тимчасового зменшення штрафів за невикористання РРО [5]. Варто зазначити, що з початку 2022 року це вже п'ята спроба змінити порядок притягнення до відповідальності за порушення законодавства щодо використання РРО фізичними особами-підприємцями. Окрім зменшення розміру штрафів, даним законопроектом планується дозволити не проводити через РРО операції, здійснені через платіжні термінали банків, відстрочити застосовування фінансових санкцій за порушення порядку використання РРО до 1 квітня поточного року, і зменшити розмір штрафу за відсутність РРО до 10% за умови реєстрації таким суб'єктом господарювання РРО до 1 квітня. В той же час, законопроектом планується встановити державне регулювання цін на автономні та програмні РРО. Станом на 7 лютого до Верховної Ради України був поданий доопрацьований законопроект. На момент проведення дослідження нової інформації щодо стадій розгляду законопроекту 6561-3 не було.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, використання РРО як засобу для детінізації економіки є неоднозначним інструментом. З одного боку, це дозволяє вивести велику частину операцій з тіні, і, як наслідок, сприяти розвитку економіки. З іншого боку, це великий мінус для створення сприятливого середовища для розвитку малого та середнього бізнесу; фактор, який повністю нівелює позитивні наслідки використання спрощеної системи оподаткування та загрожує суб'єктам господарювання понесенням значних фінансових втрат. Проте, незважаючи на хвилю спротиву з боку підприємців впровадження РРО в Україні відбулось і спровокувало виникнення низки проблем. В першу чергу проблема вибору засобу реєстрації розрахункових операцій: програмного чи автономного. Обрання першого варіанту є швидшим та зручнішим методом фіскалізації, проте не може бути використане всіма суб'єктами через необхідність використання додаткових технічних засобів (комп'ютерів, телефонів, планшетів). З іншого боку, використання автономного РРО вимагає значних

витрат часу та фінансових ресурсів, які не завжди є у розпорядженні суб'єктів господарювання.

Не спрощують ситуацію і збої в роботі фіскального серверу податкової служби, які систематично паралізують процес обміну інформацією між суб'єктом господарювання та податковим органом.

Таким чином, проблем пов'язаних із використання РРО, обліком операцій в них та контролем за цим процесом ще багато, а штрафи за порушення законодавства щодо РРО сягають захмарних розмірів. Надія залишається на прийняття перехідних законів, які дозволять підприємцям адаптуватись до нових умов роботи максимально легко.

Перспективами подальших досліджень є аналіз законодавчих змін у напрямку, охопленому даною статтею, а також визначення результатів впровадження РРО за підсумками кварталу, півріччя, року.

Література

1. Гетьман О. РРО для підприємців — детінізація економіки чи «геноцид» мікробізнесу? // Економічна правда. 2020. URL: https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2021/12/13/680601/ (дата звернення 19.02.2022).

2. Кількість зареєстрованих РРО стрімко зросла // Бізнес-Схід. 2022. URL: https://bizshid.com/news/3371-kilkist-zareiestrovanykh-rro-strimko-zrosla (дата звернення 21.02.2022).

3. Лучковська С., Присяжнюк М. Окремі особливості правового регулювання фінансової діяльності суб'єктів господарювання // Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 9 (20). С. 120–124. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2020/30.pdf (дата звернення 19.02.2022).

4. Порівняльна характеристика програмного і апаратного РРО. Системи для бізнесу. 2021. URL: https://sys2biz.com.ua/ru/news/porivnyalna-harakterystyka-programnogo-ta-aparatnogo-rro/ (дата звернення 19.02.2022).

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення адміністрування податків, зборів та інших платежів для державної підтримки малого та середнього бізнесу: Проект Закону України від 01.02.2022 року № 6561-3. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73695 (дата звернення 19.02.2022).

6. Про внесення змін доЗакону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» та інших Законів України щодо детінізації розрахунків у сфері торгівлі та послуг: Закон України від 20.09.2019 року № 128-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/128–20#Text (дата звернення 19.02.2022).

7. Про внесення змін до податкового кодексу України та інших законів України щодо лібералізації застосування реєстраторів розрахункових операцій платниками єдиного податку та скасування механізму компенсації покупцям (споживачам) за скаргами щодо порушення встановленого порядку проведення розрахункових операцій частини суми застосованих штрафних санкцій: Закон України від 10.12.2020 року № 1017-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017–20#Text (дата звернення 19.02.2022).

8. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню та поширенню корона вірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 17.03.2020 року № 533-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-20#Text (дата звернення 19.02.2022).

9. ПровнесеннязміндоПостановиКабінетуМіністрівУкраїнивід 23 серпня 2000 року № 1336: ПостановаКабінетуМіністрівУкраїни № 1359 від 23 грудня 2021 року № 1359. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmindo-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-23-serpnya-2000-r-1336-i231221–1359 (дата звернення 19.02.2022).

10. Сисюк С., Білоус М. Економічна сутність розрахункових операцій в системі обліку, аналізу та контролю // Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Облік, оподаткування і контроль: теорія та методологія», м. Тернопіль, 28 травня 2021 року, Тернопіль, 2021. С. 61–63.

11. Тимошенко О., Карачковська П. Тотальна фіскалізація: наступ на малий бізнес чи боротьба з його тіньовим сектором // Проблеми та перспективи розвитку фінансової системи в сучасних умовах: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Полтава, 15–16 квітня 2021 року, Полтава, 2021. С. 98–101.

12. Уникнення оподаткування в Україні: основні джерела втрат державного бюджету. Case Україна. 2020. URL: https://case-ukraine.com.ua/publications/uniknennya-opodatkuvannya-v-ukrayini-osnovni-dzherela-vtrat-derzhavnogo-byudzhetu/ (дата звернення 19.02.2022).

13. Фатенок-Ткачук А., Пех Ю. Особливості використання РРО у системі фінансового обліку // Економіка та суспільство. 2021. № 33. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/885/848 (дата звернення 19.02.2022).

References

1. Ghetjman O. (2020), RRO dlja pidpryjemciv — detinizacija ekonomikychy «ghenocyd» mikrobiznesu? [RRO for entrepreneurs — de-shadowing of the economy or «genocide» of «microbusiness]. Ekonomichna Pravda [Economic truth], available at: https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2021/12/13/680601/ (Accessed 19 February 2022) [in Ukrainian].

2. Biznes-Skhid (2022), Kiljkistj zarejestrovanykh RRO strimko zrosla [The number of registered RROs has grown rapidly], available at: https://bizshid.com/news/3371-kilkist-zareiestrovanykh-rro-strimko-zrosla (Accessed 21 February 2022) [in Ukrainian].

3. Luchkovsjka S., Prysjazhnjuk M. (2020), Okremi osoblyvosti pravovogho reghuljuvannja finansovoji dijaljnosti sub'jektiv ghospodarjuvannja [Some features of legal regulation of financial activities of economic entities]. Jurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal [Legal Scientific Electronic Journal], 9(20), 120–124, available at: http://www.lsej.org.ua/9_2020/30.pdf (Accessed 19 February 2022) [in Ukrainian].

4. Systemy dlja biznesu (2021), Porivnjaljna kharakterystyka proghramnogho i aparatnogho RRO [Comparative characteristics of software and hardware RRO], available at: https://sys2biz.com.ua/ru/news/porivnyalna-harakterystyka-programnogo-ta-aparatnogo-rro/ (Accessed 19 February 2022) [in Ukrainian].

5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), Draft Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Simplification of Administration of Taxes, Fees and Other Payments for State Support of Small and Medium Business», available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73695 (Accessed 19 February 2022) [in Ukrainian].

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine «On amendments to the Law of Ukraine «On the use of registrars of settlement transactions in trade, catering and services» and other Laws of Ukraine on de-shadowing settlements in trade and services», available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/128–20#Text (Accessed 19 February 2022) [in Ukrainian].

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine «On amendments to the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine to liberalize the use of registrars of settlement transactions by single tax payers and abolish the mechanism of compensation to buyers (consumers) for complaints of violation of the established procedure for settlement transactions», available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-20#Text (Accessed 19 February 2022) [in Ukrainian].

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine «On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Laws of Ukraine on Support of Tax payers for the Period of Measures to Prevent the Occurrence and Spread of Crown Viral Disease (COVID-19)», available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-20#Text (Accessed19 February 2022) [in Ukrainian].

9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2021), The Resolution of The Cabinet of Ministers of Ukraine: «On Amendments to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 23 August 2000», available at: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-23-serpnya-2000-r-1336-i231221-1359 (Accessed19 February 2022) [in Ukrainian].

10. Sysjuk S., Bilous M. (2021), Ekonomichna sutnistj rozrakhunkovykh operacij v systemi obliku, analizu ta kontrolju [The economic essence of settlement operations in the system of accounting, analysis and control]. Mizhnarodna naukovo-praktychna Internet-konferencija «Oblik, opodatkuvannja i kontrolj: teorija ta metodologhija» [International scientific-practical Internet-conference «Accounting, taxation and control: theory and methodology»], Ternopilj, Ukraine, pp. 61–63. [in Ukrainian].

11. Tymoshenko O., Karachkovsjka P. (2021), Totaljna fiskalizacija: nastupna malyj biznes chy borotjba z jogho tinjovym sektorom [Total fiscalization: the attack on small business or the fight again stits shadow sector]. Problemy ta perspektyvy rozvytku finansovoji systemy v suchasnykh umovakh: zbirnyk materialiv III Mizhnarodnoji naukovo-praktychnoji internet-konferenciji [Problems and prospects of financial system development in modern conditions: Proceedings of the III International Scientific and Practical Internet Conference], Poltava, Ukraine, pp. 98–101. [in Ukrainian].

12. Case Ukrajina (2020), Unyknennja opodatkuvannja v Ukrajini: osnovni dzherela vtrat derzhavnogho bjudzhetu [Tax avoidance in Ukraine: them a in sources of state budget losses]. Case Ukrajina, available at: https://case-ukraine.com.ua/publications/uniknennya-opodatkuvannya-v-ukrayini-osnovni-dzherela-vtrat-derzhavnogo-byudzhetu/ (Accessed 19 February 2022) [in Ukrainian].

13. Fatenok-Tkachuk A., Pekh Ju. (2021), Osoblyvosti vykorystannja RRO u systemi finansovogho obliku [Features of the use of RRO in the system of financial accounting]. Ekonomika ta suspiljstvo [Economy and Society], 33, available at: http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/885/848 (Accessed 19 February 2022) [in Ukrainian].

УДК 351.95

Єсіна Валерія Олександрівна
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки
Харківській національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова
Есина Валерия Александровна
кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры экономики
Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А.Н. Бекетова
Yesina Valeriya
PhD of Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Economics
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

Матвєєва Наталя Миколаївна
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки
Харківській національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова
Матвеева Наталья Николаевна
кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры экономики
Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А.Н. Бекетова
Matvieieva Natalya
PhD of Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Economics
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

Колінько Максим Валерійович
аспірант кафедри менеджменту і публічного адміністрування
Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
Колинько Максим Валерьевич
аспирант кафедры менеджмента и публичного администрирования
Харьковского национального университета городского хозяйства имени А.Н. Бекетова
Kolinko Maksym
Postgraduate Student of the Department of
Management and Public Administration
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-2-7896

ЕФЕКТИВНЕ УПРАВЛІННЯ КОМУНАЛЬНОЮ ВЛАСНІСТЮ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

ЭФФЕКТИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ КОММУНАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТЬЮ ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО СООБЩЕСТВА

EFFECTIVE MANAGEMENT OF COMMUNAL PROPERTY OF THE TERRITORIAL COMMUNITY

Анотація. *В статті приділено увагу такому напряму дослідження як управління майном територіальних громад. Комплексний підхід до питань управління майном комунальної власності підсилює спроможність територіальної громади, дозволяє зробити роботу органів місцевого самоврядування більш прогнозованою, направленою не лише на забезпечення суспільної стабільності, а й на сталий та збалансований розвиток. Це сприяє підвищенню інвестиційної привабливості територіальної громади, оздоровленню клімату для створення та розвитку високоякісних публічних послуг та бізнесу на відповідній території. Розглянуто проблеми забезпечення фінансовими ресурсами потреб територіальних громад які повсякчас привертають увагу політиків, учених, фахівців-практиків і громадськості. Адже існує чимало суперечностей у нормативно-правовому полі, характерна недостатня взаємодія органів місцевого самоврядування з інститутами громадянського суспільства, залишається високий рівень дотаційності місцевих бюджетів тощо. Наявність достатніх ресурсів у місцевих бюджетах є запорукою того, що територіальна громада має можливість надавати якісніші та більш різноманітні послуги мешканцям, реалізовувати соціальні та інфраструктурні проекти, створювати умови для розвитку підприємництва, залучення інвестиційного капіталу, розробляти програми місцевого розвитку та фінансувати інші заходи для всебічного покращення умов проживання жителів громади. Тому виходячи із вищезазначеного можливо констатувати той факт, що територіальним громадам необхідно впроваджувати систему ефективного управління майном. Ця система може бути виконана у різного роду документах, або включена у розділ Стратегії розвитку територіальної громади, або затверджена як окрема Програма управління майном. Виявлено, що одним із важливих документів для визначення перспектив економічного розвитку та залучення потенційних інвесторів (грантодавців) на територію громади є інвестиційний паспорт територіальної громади. Інвестиційний паспорт це комплексний інформаційний маркетинговий документ, розрахований на потенційних інвесторів, в якому надано стислий опис території із детальною інформацією про ресурси, що є в наявності на території громади. Запропоновані підходи дозволять забезпечити об'єктивну оцінку стану з управління активами у громаді та розробити реалістичну Програму для подальшої її реалізації в громадах-партнерах.*

Ключові слова: *територіальна громада, бюджет, інвестиційний паспорт, місцеве самоврядування.*

Аннотация. *В статье уделено внимание такому направлению исследования как управление имуществом территориальных общин. Комплексный подход к вопросам управления имуществом коммунальной собственности усиливает способность конкуренции территориального общества, позволяет сделать работу органов местного самоуправления более прогнозируемой, направленной не только на обеспечение общественной стабильности, но и на устойчивое и сбалансированное развитие. Это способствует повышению инвестиционной привлекательности территориального общества, оздоровлению климата для создания и развития высококачественных публичных услуг и бизнеса на соответствующей территории. Рассмотренные проблемы обеспечения финансовыми ресурсами потребностей территориальных общин постоянно привлекают внимание политиков, ученых, специалистов-практиков и общественности. Ведь существует немало противоречий в нормативно-правовом поле, характерно недостаточное взаимодействие органов местного самоуправления с институтами гражданского общества, остается высокий уровень дотационности местных бюджетов и т.д. Наличие достаточных ресурсов в местных бюджетах является залогом того, что территориальная община имеет возможность предоставлять более качественные и разнообразные услуги жителям, реализовывать социальные и инфраструктурные проекты, создавать условия для развития предпринимательства, привлечения инвестиционного капитала, разрабатывать программы местного развития и финансировать другие мероприятия для всестороннего улучшения. условий проживания обитателей общины. Поэтому исходя из вышесказанного можно констатировать тот факт, что территориальным общинам необходимо внедрять систему эффективного управления имуществом. Эта система может быть выполнена в разного рода документах или включена в раздел Стратегии развития территориальной общины, или утверждена как отдельная Программа управления имуществом. Выявлено, что одним из важных документов для определения перспектив экономического развития и привлечения потенциальных инвесторов (грантодателей) на территорию общества является инвестиционный паспорт территориального общества. Инвестиционный паспорт это комплексный информационный маркетинговый документ, рассчитанный на потенциальных инвесторов, в котором дано краткое описание территории с подробной информацией о ресурсах, имеющихся на территории общины. Предложенные подходы позволят обеспечить объективную оценку состояния управления активами в общине и разработать реалистичную Программу для дальнейшей ее реализации в общинах-партнерах.*

Ключевые слова: *территориальная община, бюджет, инвестиционный паспорт, местное самоуправление.*

Summary. *The article focuses on such a direction of research as property management of territorial communities. The approach to the management of communal property strengthens the capacity of the territorial community, allows to make the work of local governments more predictable, aimed not only at ensuring social stability, but also at sustainable and balanced development. This contributes to increasing the investment attractiveness of the local community, improving the climate for the creation and development of high quality public services and business in the area. The problems of providing financial re-*

sources to the needs of territorial communities, which always attract the attention of politicians, scientists, practitioners and the public, are considered. After all, there are many contradictions in the legal field, characterized by insufficient interaction of local governments with civil society institutions, there is a high level of subsidies for local budgets and so on. The availability of sufficient resources in local budgets is a guarantee that the local community has the opportunity to provide better and more diverse services to residents, implement social and infrastructure projects, create conditions for business development, attract investment capital, develop local development programs and finance other activities to improve living conditions of community residents. Therefore, based on the above, it is possible to state the fact that territorial communities need to implement a system of effective property management. This system can be implemented in various documents, or included in the section of the Territorial Community Development Strategy, or approved as a separate Property Management Program. It was found that one of the important documents for determining the prospects of economic development and attracting potential investors (grantors) to the community is the investment passport of the local community. An investment passport is a comprehensive information marketing document designed for potential investors, which provides a brief description of the area with detailed information about the resources available in the community. The proposed approaches will provide an objective assessment of the state of asset management in the community and develop a realistic program for its further implementation in partner communities.

Key words: *territorial community, budget, investment passport, local self-government.*

Постановка проблеми. Ефективне управління комунальною власністю територіальними громадами є передумовою їх фінансової самостійності. Сукупність потенційних можливостей їх ефективного управління на користь громад являє собою потенціал для вивчення. Підвищення ефективності управління майном територіальних громад має велике значення, тому потребує дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В основу написання даної статті покладено наукові ідеї таких відомих вчених: І. Ю. Чумакова, А. О. Двігун [4] та нормативної бази [2; 3]. Варто підкреслити, що в науковій літературі відсутні комплексні дослідження теоретичних підходів до підвищення ефективності управління майном територіальних громад.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності управління майном територіальних громад.

Виклад основного матеріалу. Проблеми забезпечення фінансовими ресурсами потреб територіальних громад повсякчас привертають увагу політиків, учених, фахівців-практиків і громадськості. Адже існує чимало суперечностей у нормативно-правовому полі, характерна недостатня взаємодія органів місцевого самоврядування з інститутами громадянського суспільства, залишається високий рівень дотаційності місцевих бюджетів тощо. Наявність достатніх ресурсів у місцевих бюджетах є запорукою того, що територіальна громада має можливість надавати якісніші та більш різноманітні послуги мешканцям, реалізовувати соціальні та інфраструктурні проекти, створювати умови для розвитку підприємництва, залучення інвестиційного капіталу, розробляти програми місцевого розвитку та фінансувати інші заходи для всебічного покращення умов проживання жителів громади. Умовами реалізації зазначених пріоритетів є досягнення максимізації корисного ефекту від використання коштів місцевих бюджетів для зазначених цілей, що не є можливим без запровадження механізмів забезпечення ефективності управління комунальним господарством громади [4].

Для розробки рекомендацій щодо підвищення ефективності управління майном територіальних громад, в першу чергу, необхідно визначитися із поняттям «майно», що входить до його переліку та якими повноваженнями наділені органи місцевого самоврядування в контексті управління їх майном.

В ст. 19 Конституції України закріплено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [3].

Спеціальним законом, що регулює діяльність органів місцевого самоврядування є Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». Відповідно до п. 3 ст. 16 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у комунальній власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад [2].

Право комунальної власності — право територіальної громади володіти, доцільно, економно, ефективно користуватися і розпоряджатися на

свій розсуд і в своїх інтересах майном, що належить їй, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування [2].

До виключної компетенції сільських, селищних, міських рад пунктами віднесено, зокрема, прийняття рішень щодо відчуження відповідно до закону комунального майна; затвердження місцевих програм приватизації, а також переліку об'єктів комунальної власності, які не підлягають приватизації; визначення доцільності, порядку та умов приватизації об'єктів права комунальної власності; вирішення питань про придбання в установленому законом порядку приватизованого майна, про включення до об'єктів комунальної власності майна, відчуженого у процесі приватизації, договір купівлі-продажу якого в установленому порядку розірвано або визнано недійсним, про надання у концесію об'єктів права комунальної власності, про створення, ліквідацію, реорганізацію та перепрофілювання підприємств, установ та організацій комунальної власності відповідної територіальної громади. Також виключно на пленарних засіданнях сільських, селищних, міських рад приймаються рішення про передачу іншим органам окремих повноважень щодо управління майном, яке належить до комунальної власності відповідної територіальної громади, визначення меж цих повноважень та умов їх здійснення [2].

На місцевому рівні управління комунальною власністю та транспортом реалізується через функції владних повноважень, що покладені на органи місцевого самоврядування [2].

Об'єкти, що належать територіальним громадам на праві комунальної власності відповідно до ЗУ «Про органи місцевого самоврядування в Україні» визначені такі:

- рухоме і нерухоме майно;
- доходи місцевих бюджетів та інші кошти;
- земля;
- природні ресурси;
- підприємства, установи та організації, в тому числі банки, страхові товариства, а також пенсійні фонди;
- частка в майні підприємств;
- житловий фонд;
- нежитлові приміщення;
- заклади культури, освіти, спорту, охорони здоров'я, науки, соціального обслуговування;
- кошти, отримані від їх відчуження;
- спадщина, визнана судом відумерлою;
- інше майно і майнові права, рухомі та нерухомі об'єкти.

Рис. 1. Напрями управління комунальними підприємствами і транспортом органами місцевого самоврядування

Джерело: складено авторами на основі [2]

За даними контрольних заходів, проведених Державною аудиторською службою України (Держаудитслужба) протягом січня-серпня 2018 р., виявлено незаконних і не за цільовим призначенням проведених витрат і нестач комунальних ресурсів на загальну суму понад 239,4 млн. грн, що становить 22% від загальної суми ресурсів держави, використаних з порушенням нормативно-правових актів. Крім того, установлено втрати належних доходів місцевими бюджетами, комунальними підприємствами, установами і організаціями на загальну суму понад 140,5 млн. грн, з яких майже 102,6 млн. грн — кошти місцевих бюджетів. Суттєві порушення під час використання комунальних ресурсів допущено на підприємствах, в установах і організаціях м. Києва та Київської області, Львівської, Дніпропетровської, Черкаської, Харківської, Одеської, Хмельницької та Миколаївської областей, де суми встановлених втрат коштів місцевих бюджетів і комунального майна протягом січня-серпня 2018 р. становили відповідно майже 29,1 млн. грн, 25,0 млн. грн, понад 23,9 млн. грн, майже 17,1 млн. грн, 12,9 млн. грн, майже 12,3 млн. грн, понад 12,1 млн. грн та 11,9 млн. грн [1].

Виходячи із вищезазначеного можливо констатувати той факт, що територіальним громадам необхідно впроваджувати систему ефективного управління майном. Ця система може бути виконана у різного роду документах, або включена у розділ Стратегії розвитку територіальної громади, або затверджена як окрема Програма управління майном.

Для початку роботи над цим важливим документом необхідно провести першочергові заходи із інвентаризації майна громади, та звернути особливу увагу на земельні ділянки та об'єкти забудови, зібрати інформації щодо стану розвитку комунальних підприємства, власників нерухомого майна, призначення цього майна тощо.

Одним із важливих документів для визначення перспектив економічного розвитку та залучення потенційних інвесторів (грантодавців) на територію громади є інвестиційний паспорт територіальної громади. Інвестиційний паспорт це комплексний інформаційний маркетинговий документ, розрахований на потенційних інвесторів, в якому надано стислий опис території із детальною інформацією про ресурси, що є в наявності на території громади. Розробляючи паспорт, необхідно ідентифікувати і проінвентаризувати всі можливі ресурси, а саме:

- описати їх: назва об'єкту, визначити призначення, термін забудови, якщо необхідно, строк експлуатації, розміри, опис суміжної території та інфраструктури;
- провести оцінку майна;
- визначити власника, балансоутримувача;
- провести картографічне зображення об'єкту;
- можливе проєктне призначення;
- пропозиції щодо участі у договірних відносинах органів місцевого самоврядування.

Необхідною умовою для ефективного управління майном територіального громади є геопросторове планування території громади. Геопросторове планування складається із трьох основних документів, а саме:

- генеральний план (генплан) — головний містобудівний документ, що є стратегічним документом просторового розвитку території;
- план зонування території (ПЗТ) на якому зазначаються розташування об'єктів із зазначенням їх призначення;
- детальний план території (ДПТ) розробляється для певної частини території (квартал, ділянка міста), на плані зображуються об'єкти, їх функціональне призначення, режим та параметри забудови однієї чи декількох земельних ділянок, розподіл територій тощо.

В рамках розробки інвестиційного паспорту на для підвищення ефективності управління ограни місцевого самоврядування можуть сприяти розвитку діяльності комунальних підприємств у різних ролях, а саме:

- організатор сприятливих умов щодо забезпечення соціально-економічного розвитку територіального утворення шляхом удосконалення структури господарського комплексу;
- учасники інвестиційного процесу, через функцію повного або часткового інвестування інвестиційних проєктів;
- розробник інвестиційних проєктів;
- гарант повернення позиків Міжнародних фінансово-кредитних установ, виконання зобов'язань за проєктами міжнародної технічної допомоги тощо.

Розробка Програми з підвищення ефективності управління майном територіальної громади розробляється відповідно до Бюджетного, Цивільного та Господарського кодексів України, законів України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності», «Про оренду державного та комунального майна», «Про приватизацію державного і комунального майна», інших законів України.

Управління комунальним майном територіальної громади повинне базуватися на наступних принципах:

- законності;

– відкритості та прозорості;
– регулювання та контролю;
– раціонального використання;
– найбільш ефективного використання;
– прогнозованості управління;
– врахування особливостей об'єктів комунальної форм власності;
– захисту економічної конкуренції;
– створення сприятливих умов для залучення інвестицій.

Інструменти управління комунальним майном, що можуть використовуватися місцевою владою для збільшення доходної частини бюджету та підвищення ефективності діяльності комунальних підприємств є наступними:
– оренда (землі та нерухомого майна);
– приватизація та списання комунального майна;
– операції із житловим фондом територіальної громади;
– концесія;
– передача комунального майна у оперативне управління
– передача комунального майна у господарське відання;
– організація діяльності з виявлення та отримання у власність територіальної громади безхазяйного майна та відумерлої спадщини;
– оптимізація діяльності комунальних підприємств.

Програма з підвищення ефективності управління майном територіальної громади націнена на зростання добробуту і підвищення якості життя мешканців громади; задоволення потреб населення та інших осіб, які перебувають та/або здійснюють свою діяльність на території територіальної громади; підвищення ефективності управління майном територіальної громади.

Під час розробки Програми з підвищення ефективності управління майном територіальної громади необхідно провести ґрунтовну документальну роботу, що включає в себе наступне:
– інвентаризація діючих договорів оренди (безоплатного користування);
– інвентаризація діючі договори передачі майна в концесію;
– перелік виявленого безхазяйного майна та відумерлої спадщини та ведення позовної роботи щодо неї;
– перевірка технічних паспортів на об'єкти нерухомого майна;
– інвентаризація технічних паспортів на транспортні засоби та обладнання, інформація щодо перереєстрації транспортних засобів;
– перевірка наявних документів щодо нематеріальних активів, які знаходяться на балансі комунальних підприємств;
– перевірка та зведення інформації та документів стосовно земель громади, їх поділ за категоріями, про встановлення меж та оформлення земельних ділянок під об'єктами, у тому числі присвоєння кадастрових номерів, що є комунальною власністю;
– оновлення переліку діючих договорів оренди земельних ділянок, та земельних ділянок, що віднесені до земель запасу громади;
– перевірка інформації щодо невитребуваних земельних паїв, не проінвентаризованих земель;
– інформація, документація про інше майно

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Зазначені підходи дозволять забезпечити об'єктивну оцінку стану з управління активами у громаді та розробити реалістичну Програму для подальшої її реалізації в громадах-партнерах. Вивчення цієї інформації дозволить розробникам Програми провести оцінку обліку майна на балансі територіальної громади ефективність його використання, а також з'ясувати проблемні питання стосовно активів громади та запропонувати шляхи їх вирішення.

Також затвердження Програми передбачає: створення вільного доступу громадян до інформації щодо використання комунального майна; проведення поточної технічної інвентаризації об'єктів комунальної власності; реєстрації права власності на нерухоме майно; класифікації об'єктів комунальної власності по групах на підставі об'єктивних критеріїв та формування стратегії управління по кожній групі.

Література

1. Аналітично-статистичний збірник за результатами діяльності Державної аудиторської служби України, її міжрегіональних територіальних органів та управлінь в областях. Січень-вересень 2018 року. Державна аудиторська служба України: сайт. URL: dkrs.kmu.gov.ua/kru/doccatalog/document?id=143678

2. Закон України «Про органи місцевого самоврядування». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 24.10.2021).

3. Конституція України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n422

4. Чумакова І. Ю., Двігун А. О. Механізми підвищення ефективності управління комунальним господарством органами місцевого самоврядування / І. Ю. Чумакова, А. О. Двігун // Регіональна економіка. 2019. № 2. С. 45–55.

References

1. Analitychno-statystychnyi zbirnyk za rezultatamy diialnosti Derzhavnoi audytorskoi sluzhby Ukrainy, yii mizhrehionalnykh terytorialnykh orhaniv ta upravlin v oblastiakh. Sichen-veresen 2018 roku. Derzhavna audytorska sluzhba Ukrainy: sait. URL: dkrs.kmu.gov.ua/kru/doccatalog/document?id=143678

2. Zakon Ukrainy «Pro orhany mistsevoho samovriaduvannia». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text (data zvernennia: 24.10.2021).

3. Konstytutsiia Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n422

4. Chumakova I. Iu., Dvihun A. O. Mekhanizmy pidvyshchennia efektyvnosti upravlinnia komunalnym hospodarstvom orhanamy mistsevoho samovriaduvannia / I. Yu. Chumakova, A. O. Dvihun // Rehionalna ekonomika. 2019. № 2. S. 45–55.

УДК 338

Кулініч Тетяна Володимирівна
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту організацій
Національний університет «Львівська політехніка»
Кулинич Татьяна Владимировна
кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры менеджмента организаций
Национальный университет «Львовская политехника»
Kulinich Tetiana
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Management of Organizations,
Lviv Polytechnic National University
ORCID: 0000-0003-0110-7080

Козачук Діана Олегівна
магістрантка кафедри менеджменту організацій
Національного університету «Львівська політехніка»
Козачук Диана Олеговна
магистрантка кафедры менеджмента организаций
Национального университета «Львовская политехника»
Kozachuk Diana
Master's Student at the Department of Management of Organizations
Lviv Polytechnic National University
ORCID: 0000-0001-6421-2596

Мороз Єлизавета Тарасівна
студентка
Національного університету «Львівська політехніка»
Мороз Елизавета Тарасовна
студентка
Национального университета «Львовская политехника»
Moroz Yelyzaveta
Student of the
Lviv Polytechnic National University
ORCID: 0000-0003-2595-1470

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-2-7890

НОВІ КОНКУРЕНТНІ ХОДИ «САНДОРИ»: ОБҐРУНТУВАННЯ ПОТЕНЦІЙНО УСПІШНИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ БІЗНЕС-РІШЕНЬ

НОВЫЕ КОНКУРЕНТНЫЕ ХОДЫ «САНДОРЫ»: ОБОСНОВАНИЕ ПОТЕНЦИАЛЬНО УСПЕШНЫХ ИНВЕСТИЦИОННЫХ БИЗНЕС-РЕШЕНИЙ

NEW COMPETITIVE MOVES OF «SANDORA»: POTENTIALLY SUCCESSFUL INVESTMENT BUSINESS SOLUTIONS SUBSTANTIATION

Анотація. *В даній статті розглянуто проблематику розроблення і оцінювання очікуваної доцільності реалізації нових конкурентних ходів ТОВ «Сандора» – багатопрофільного гіганта, який є на сьогодні представником PepsiCo в Україні. Ці ходи представлені у вигляді інноваційно-інвестиційних пропозицій, а їх масштабність в плані охоплення певних напрямків бізнесу і ретельність у виборі ідеї, ресурсів, оцінки реакції середовища викликає потребу їх розгляду як готових бізнес-рішень.*

На шляху розв'язання поставленої проблеми стоїть багато перешкод. По-перше, це високий рівень диверсифікованості діяльності «Сандори», в господарському портфелі якої на сьогодні поєдналися попередні, широко відомі вітчизняному споживачу сегменти (соки і соковмісні напої), набуті сегменти (газовані і негазовані води та напої), викликані входженням «Сандори» до складу PepsiCo, а також абсолютно нові сегменти (снеки), пов'язані з боротьбою PepsiCo з її базовим конкурентом Coca-Cola, компанією, яка активно займається вибором і захопленням нових сфер на світовому ринку Food & Beverages. По-друге, це директивний стиль керівництва з боку PepsiCo, який призводить до обмеження проявів новаторської і організаційної ініціативи «Сандори» в плані розробки і реалізації нових бізнес-рішень.

При відсутності згаданих обмежень у розвитку творчих пропозицій авторами статті розроблені і обґрунтовані інноваційні бізнес-пропозиції у вигляді інвестиційних проектів, об'єднано їх у комплексну пропозицію, яку обґрунтовано з різних позицій: реалізації ринкових потреб конкурентної боротьби як PepsiCo, так і «Сандори» (як її представника в Україні) з Coca-Cola на новому сегменті (снеків); усвідомлення ресурсних переваг роботи на українському ринку, а також інноваційно-технологічних можливостей здійснення такого проекту. Комплексну проектну пропозицію розроблено і обґрунтовано на предмет доцільності впровадження, а також доведено можливість отримання як «Сандорою», так і PepsiCo додаткових конкурентних переваг за умові реалізації такого бізнес-рішення.

Ключові слова: *конкурентні ходи, бізнес-рішення, комплексна проектна пропозиція, багатопрофільна компанія, Сандора, PepsiCo.*

Аннотация. *В данной статье рассмотрена проблематика разработки и оценки ожидаемой целесообразности реализации новых конкурентных ходов ООО «Сандора» – многопрофильного гиганта, который является сегодня представителем PepsiCo в Украине. Эти ходы представлены в виде инновационно-инвестиционных предложений, а их масштабность в плане охвата определенных направлений бизнеса и тщательность в выборе идеи, ресурсов, оценки реакции среды вызывает потребность их рассмотрения как готовых бизнес-решений.*

На пути решения поставленной проблемы стоит много препятствий. Во-первых, это высокий уровень диверсификации деятельности «Сандоры», в хозяйственном портфеле которой на сегодняшний день объединились предыдущие, широко известные отечественному потребителю сегменты (соки и сокосодержащие напитки), приобретенные сегменты (газированные и негазированные воды и напитки), вызванные вхождением «Сандоры» в состав PepsiCo, а также совершенно новые сегменты (снеки), связанные с борьбой PepsiCo с ее базовым конкурентом Coca-Cola, активно занимающейся выбором и захватом новых сфер на мировом рынке Food & Beverages. Во-вторых, это директивный стиль руководства со стороны PepsiCo, приводящий к ограничению проявлений новаторской и организационной инициативы «Сандоры» в плане разработки и реализации новых бизнес-решений.

При отсутствии упомянутых ограничений в развитии творческих предложений авторами статьи разработаны и обоснованы инновационные бизнес-предложения в виде инвестиционных проектов, после они объединены в комплексное предложение, обоснованное с разных позиций: реализации рыночных потребностей конкурентной борьбы как PepsiCo, так и «Сандоры» (как ее представителя в Украине) с Coca-Cola на новом сегменте (снеков); осознания ресурсных преимуществ работы на украинском рынке, а также инновационно-технологических возможностей осуществления такого проекта. Комплексное проектное предложение разработано и обосновано на предмет целесообразности внедрения, а также доказана возможность получения как Сандорой, так и PepsiCo дополнительных конкурентных преимуществ при условии реализации такого бизнес-решения.

Ключевые слова: *конкурентные ходы, бизнес-решения, комплексное проектное предложение, многопрофильная компания, Сандора, PepsiCo.*

Summary. *This article discusses the problem of developing and assessing the expected feasibility of implementing new competitive moves by «Sandora» LLC, a diversified giant that is today the representative of PepsiCo in Ukraine. These moves are presented in the form of innovative investment proposals, and their scale in terms of covering certain areas of business and thoroughness in the choice of ideas, resources, assessment of the reaction of the environment causes the need to consider them as ready-made business solutions.*

There are many obstacles in the way of solving the problem. Firstly, it is a high level of Sandora's activities diversification, in the economic portfolio of which have been combined today: the previous segments widely known to the domestic consumer (juices and juice-containing drinks), acquired segments (carbonated and non-carbonated waters and drinks), caused by the

entry of Sandora into PepsiCo, as well as completely new segments (snacks), associated with PepsiCo's struggle with its main competitor Coca-Cola, actively engaged in the selection and capture of new areas in the global Food & Beverages market. Secondly, it is PepsiCo's directive leadership style, which limits Sandora's innovative and organizational initiative in terms of developing and implementing new business solutions.

In the absence of the above restrictions in the development of creative proposals, the authors of the article developed and justified innovative business proposals in the form of investment projects, than they were combined into a integrated proposal, justified from different positions: the implementation of the market needs of the competitive struggle of both PepsiCo and Sandora (as its representative in Ukraine) with Coca-Cola in a new segment (snacks); awareness of the resource advantages of working in the Ukrainian market, as well as innovative and technological opportunities for the implementation of such project. A integrated project proposal has been developed and justified for the feasibility of implementation, as well as the possibility of obtaining additional competitive advantages for both Sandora and PepsiCo, provided that such business solution is implemented.

Key words: *competitive moves, business solutions, integrated project proposal, diversified company, Sandora, PepsiCo.*

Постановка проблеми. На міжнародних ринках представлено чимало багатогалузевих компаній, але мало з них є всесвітньо відомими лідерами, історія і конкурентні ходи яких заслуговують на ретельне вивчення і наслідування. Окремі такі мультинаціональні і багатопрофільні гіганти входять на ринок України і вибирають вітчизняних успішних лідерів для продовження спільної конкурентної історії. Окремі їх спільні кроки є успішними, інші можуть бути піддані критичній оцінці і розгляду альтернативних сценаріїв розвитку, які здатні забезпечити більші конкурентні переваги.

Саме з таких міркувань у даній статті основним об'єктом взято відому українську компанію «Сандора», історія розвитку якої цікава і як самостійної одиниці, і як представника в Україні відомого лідера у сфері Food & Beverages — PepsiCo. Планується оцінити доцільність останніх прийнятих і можливих конкурентних ходів «Сандори», а також внести обґрунтовані нами, авторами статті, альтернативні проектні рішення, які можна розглядати як готові бізнес рішення і принести більші переваги у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В процесі дослідження нами були освоєні попередні кроки конкурентної боротьби PepsiCo з Coca-Cola, чому присвячено багато фахових публікацій [1–4], досліджено історію формування конкурентного профілю і господарського портфелі ТОВ «Сандора» [5; 6], входження цієї компанії з попередніми видами бізнесу до складу PepsiCo [7], сучасний етап розвитку, що супроводжувався появою нових видів діяльності — бізнес-сегментів у світового гіганта і їх поступову появу в усіх його дочірніх компаніях і підрозділах, у різних країнах світу [8–10].

Вивчення спеціалізованих джерел щодо діяльності «Сандори» у складі PepsiCo [1; 2; 5; 6; 8], дозволило нам дійти до попереднього висновку про проблемність висування і відстоювання цією компанією нових бізнес-рішень, не кажучи вже про їх моделювання і реалізацію. В даному випадку проблема полягає в організуванні PepsiCo діяльності всіх поглинутих нею компаній і новостворених відділень, оскільки вивчення історії прийнятих бізнес-рішень доводить, що PepsiCo не дає можливості розвитку ініціатив «знизу» і тільки спускає рішення «зверху» [11]. Такий варіант регулювання розробки бізнес-рішень, на нашу думку, породжує додатковий комплекс проблем, які не сприяють підвищенню конкурентоспроможності дочірніх компаній і відділень, зокрема «Сандори». До них належить неврахування материнською компанією: регіональної специфіки ведення бізнесу, високої ініціативності та інноваційності працівників «Сандори», можливості ресурсного здешевлення випуску нових продуктів тощо.

Формулювання цілей статті. Серед цілей даної статті є дослідження перспектив впровадження нових конкурентних ходів для «Сандори», їх деталізація у вигляді розроблених обґрунтованих бізнес-рішень і представлення у вигляді комплексної інноваційно-інвестиційної пропозиції, а також доведення доцільності її впровадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як базове положення, приймемо твердження про те, що конкурентоспроможність «Сандори» (як і PepsiCo) може бути підвищена через збільшення ринкової частки цієї компанії в Україні і в світі.

Розглянувши останні організаційні нововведення щодо здійснення діяльності даного товариства, нами було відзначено як найбільш прогресивний у плані віддачі сегмент снеків. Наразі, маємо відзначити введення в дію потужностей щодо випуску в Україні різних снеків Cheetos, в продажу вони почали надходити з лютого 2021 р. [12].

Оцінивши інші можливості, нами було прийнято як базову гіпотезу для розвитку «Сандори» ва-

ріант щодо запуску в Україні також потужностей щодо випуску снеків Doritos. Наразі ці снеки переважно поставляються в Україну з Польщі (70%) або Чехії (10%). Ціна на їх різні види варіюється, починаючи з 79 грн. за упаковку в 40 г. (що є досить дорого для українського споживача [8; 13].

Ми вважаємо, що випускаючи ці снеки (Doritos) в Україні, використавши для цього приміщення цеху «Сандори», на вітчизняній сировині, використовуючи необхідне обладнання, українську робочу силу (відповідних фахівців), заплативши за ліцензію (дозвіл від PepciCo) щодо випуску цієї продукції в нашій країні, ми отримаємо багато «плюсів». Зможемо досить істотно знизити ціну, продавати набагато більше ніж зараз, зможемо збільшити тим самим нашу частку на українському ринку. А в перспективі — навіть можна буде продавати випущену тут продукцію (Doritos) на закордонних ринках (бо матеріальні, трудові ресурси і вартість основні засоби у нас значно дешевші), також в меншу суму обійдеться логістика і збутові процеси.

Ознайомившись на різних сайтах (українських, російських, американських) зі складом Doritos, а також з оптовими цінами на відповідну сировину [8; 13; 14], нами було сформовано таку табл. 1, де кінцевий розрахунок проведено в застосуванні до 100 порцій по 100 г., фактично тут включено смакові добавки, які застосовуються для різних видів Doritos: 1) Doritos Nacho Cheese — кукурудзяні чіпси з сирним смаком; 2) Doritos Spicy Sweet Chily — пряний смак пекучого і солодкого перчику чилі; 3) Doritos Cool Ranch — кукурудзяні чіпси з легкими відтінками цибулевого, часникового, томатного смаків і спецій у вершковому соусі; 4) Doritos Spicy Nacho — хрусткі чіпси з сумішшю спецій і унікальним сирним смаком; 5) Doritos Dinamita Chile Limon — хрусткі чіпси зі смаком перцю чилі і лимону; 6) Doritos BBQ — яскравий смак барбекю; 7) Doritos Hot

Таблиця 1

Вартість сировини і матеріалів для проекту випуску снеків Doritos у ТОВ «Сандора»

№ з/п	Складові	Потреба на 100 порцій (по 100 г.)		Оптова ціна		Вартість у розрахунку на 10 кг (100 порцій по 100 г.), грн.
		рівень	розмірність	рівень, грн.	у розрахунку на	
1	Пшеничне борошно	2	кг	13,7	1 кг	27,4
2	Кукурудзяне борошно	2,75	кг	24	1 кг	66
3	Молоко ультра пастеризоване 2,5%	3	л	23	1 л	69
4	Олія соняшникова	0,1	л	44	1 л	4,4
5	Сіль	0,1	кг	2,8	1 кг	0,28
6	Цукор	0,625	кг	24,9	1 кг	15,5625
7	Паприка	0,125	кг	71	1 кг	8,875
8	Кайєннський перець	25	г	28	100 г	7,00
9	Каррі	62,5	г	15	100 г	9,375
10	Мальтодекстрин	120	г	0,4	100 г	0,48
11	Порошок сушеної цибулі	110	г	7,8	100 г	8,58
12	Порошок сушеного часника	30	г	4,8	100 г	1,44
13	Молочна кислота	62	г	8,7	100 г	5,394
14	Лимонна кислота	4	г	6,3	100 г	0,252
15	Декстроза	20	г	5	100 г	1,00
16	Порошок молочної сироватки	7	г	3,4	100 г	0,238
17	Сирний порошок (з сичужним ферментом)	1,1	г	8,75	1 г	9,625
18	Пальмова олія	60	г	7,2	100 г	4,32
19	Ріпакова олія	0,03	л	21,026	1 л	0,631
20	Томатний порошок	12	г	13,5	100 г	1,62
21	Глутамат натрію 1-заміщений	3	г	6,8	100 г	0,204
	Всього					241,676

Джерело: розробка авторів і авторські розрахунки (узагальнено дані світових сайтів щодо рецептури і технології випуску найбільш популярних видів даної продукції під маркою «Doritos»; враховано дані сайтів з оптового продажу необхідної сировини і матеріалів)

Corn і Doritos Taco — для любителів дуже гострих і пікантних закусок.

В табл. 1 взято поточні дані щодо оптових цін на відповідні товари, які перераховано на потрібний обсяг (об'єм). Фактично дані розрахунків означають, що для випуску однієї 100 г пачки Doritos підприємству знадобиться 2,417 грн. При встановленні вартості упаковки враховано, що дизайн давно узгоджений в материнській компанії, необхідно буде лише змінити окремі написи. На виготовлення упаковки (матеріали, нанесення кольорів, маркувань, ящики, етикетки та ін.) взято вартість 200 грн. у розрахунку на 10 кг (100 порцій по 100 г), що дає орієнтовну суму 2 грн. за одну 100-грамову пачку.

Щодо обчислень потенційної місткості ринку, то взято до уваги такі міркування: зважаючи на приблизну чисельність населення України в 40 млн. осіб, і «скромно» вважаючи, що на початку спробувати ці снеки захоче лише 5% населення по 1 пачці об'ємом 100 г в рік, то в перший рік збуту продукції за проектом ми зможемо приблизно розраховувати на продаж лише 2 млн. таких пачок. У наступні роки можна розраховувати на поступове нарощування випуску цієї продукції до 4,42 млн. пачок (у 5-й рік проекту), що дозволяють як потужності цеху, так і попит на цю продукцію.

Щодо основних засобів, потрібних для реалізації проекту, то на території ТОВ «Сандора» є вільне приміщення цеху і частина складських приміщень, які адаптовані під таке виробництво, і вимагають мінімальних змін. В табл. 2 розраховано витрати на закупівлю відповідного устаткування і обладнання, яке буде потрібно для випуску Doritos.

Інформація про види обладнання і ціни на нього частково отримана за опитуванням інженерів ТОВ «Сандора», і частково взято з сайтів, які в Україні пропонують таке обладнання. Більшість робіт пропонується зробити автоматизованими.

Для випуску цього виду снеків в Україні ТОВ «Сандора» знадобиться ліцензія від відповідних відділень PepsiCo. На придбання якої доведеться потратити близько 8 млн.грн.

Цей нематеріальний актив і придбані основні засоби з табл. 3 в сумі дадуть інвестиції, потрібні для проекту, на суму 16557 тис. грн. Ці інвестиції будуть здійснені за рахунок власних коштів ТОВ «Сандора», а також із залученням кредиту, одноразово, до початку проекту. Ставка дисконтування грошових потоків за даним проектом буде взята на рівні 13%, що враховуватиме також виплату відсотків за кредитом.

Щодо працівників, потрібних для реалізації даного проекту, то основні розрахунки зведені в табл. 3. Для окремих категорій працюючих, які зайняті не лише у даному проекті, взяті частини ставки (що відповідає тому часу, що вони приділятимуть проекту). Для більшості робіт за проектом не планується наймати нових працівників, скоріше сюди будуть переведені люди з інших робіт.

Розрахунок витрат на електроенергію за проектом проведено за спрощеною схемою, запропонованою інженерними працівниками ТОВ «Сандора»: взято витрати електроенергії у розрахунку 1 кВт на 1 кг випущеної продукції при ціні 2,3 грн. за 1 кВт, що дало на 1-й рік проекту витрати на 4600 тис.грн. А витрати на комунальні послуги для обслуговування проекту взяті на рівні 60% від витрат на електроенергію, тобто 2760 тис. грн.

Таблиця 2

Основні засоби, які будуть необхідні для реалізації проекту випуску і збуту Doritos ТОВ «Сандора»

Устаткування і обладнання	Вартість, тис.грн.
Зважувально-фасувальний комплекс	1000
Міксерно-зважувальний комплекс	1000
Конвеєр	1000
Вакуумно термо-конвекторна піч	2100
Система охолодження	137
Термо-пакувальний автомат у модифікованому газовому середовищі	2700
Апарат з фасування палет поліпропиленовою стрічкою (0,27 мкм)	60
Автонавантажувачі (2 шт.)	60
Транспортний засіб, вантажопідйомністю 20 т	500
Всього	8557

Джерело: розробка авторів і авторські розрахунки (узагальнено дані світових сайтів щодо видів обладнання, необхідного для випуску Doritos, додатково проведено опитування технологів «Сандори», а також усереднено дані сайтів, які надають інформацію щодо цін, за якими в Україні можна придбати названі види обладнання і устаткування)

Таблиця 3

Витрати на оплату праці персоналу, задіяного в проекті випуску і збуту Doritos ТОВ «Сандора»

Працівники	Чисельність працюючих	Середньо місячна зарплата, тис.грн.	Сер. річ. витрати на оплату праці з відрахуваннями, тис. грн.
Оператори лінії	6	17	1493,28
Технолог	1	18	263,52
Начальник цеху	1	19	278,16
Допоміжний персонал (вантажники, прибиральниця, шофер, інші)	5	15	1098,0
Електрик	0,3	18	79,056
Енергетик	0,1	18	26,352
Адміністратор	0,3	20	87,84
Логіст	1	17	248,88
Менеджери з продажів	2	17	497,76
Бухгалтер	0,2	18	52,704
Зав. складом	0,3	19	83,448
Разом	17,2	16,7	4209

Джерело: розробка авторів і авторські розрахунки (враховано потребу в названих групах фахівців, робітників і керівників для реалізації даного проекту, узагальнено дані щодо рівня їх усередненої оплати праці)

В табл. 4 зведено операційні витрати на реалізацію проекту. Накладні витрати взяті на рівні 200% від витрат на оплату праці з відрахуваннями, що відповідає верхній межі таких витрат для проектів. Витрати на збут і адміністративні витрати взяті на рівні 45% і 33% від виробничих витрат. Амортизацію взято за прямим способом обчислення: при сумі інвестицій 16557 тис.грн. і при 5-ти роках проекту. Зведені грошові потоки за проектом показано в табл. 5.

Як бачимо, табл. 5 дає можливість обґрунтувати ціну на рівні 30 грн. у 1-й рік проекту, і навіть є більше простору для зменшення ціни (в наступні роки враховано вплив інфляції на ціну). Кількісні показники щодо збільшення випуску пачок дозволяють врахувати можливості поступового інтересу до даного продукту, про що вже говорилося раніше.

При обчисленні чистого грошового потоку (ЧГП) враховано суму чистого прибутку і амортизації, рівномірно розподіленої за роками проекту. Проведено дисконтування ЧГП за ставкою 13%. А побудована кумулята грошового потоку з урахуванням початкових інвестицій дозволяє

Таблиця 4

Операційні витрати за проектом випуску і збуту Doritos ТОВ «Сандора», тис. грн.

Види операційних витрат	Роки проекту					Разом
	2022	2023	2024	2025	2026	
	1	2	3	4	5	
Сировина і матеріали	4833,5	5316,9	6486,6	7459,6	7832,6	31929,1
Упаковка	4000	4400	5368	6173,2	6481,86	26423,1
Електроенергія	4600	5060	6173,2	7099,18	7454,1	30386,5
Комунальні послуги	2760	2530	3395,26	3549,59	4248,9	16483,7
Оплата праці з відрахуваннями	4209	4545,7	4818,5	5107,6	5414,0	24094,8
Накладні витрати	8418	9091,4	9636,9	10215,1	10828,1	48189,6
Амортизація	3311,4	3311,4	3311,4	3311,4	3311,4	16557,0
Виробничі витрати (загалом)	32131,9	34255,4	39189,8	42915,7	45570,9	194063,8
Витрати на збут	14459,4	15414,9	17635,4	19312,0	20506,9	87328,7
Адміністративні витрати	10603,5	11304,3	12932,6	14162,2	15038,4	64041,0
Операційні витрати (загалом)	57194,8	60974,7	69757,9	76389,9	81116,2	345433,5

Джерело: розробка авторів і авторські розрахунки (враховано дані попередніх таблиць, додаткові відомості щодо ціни на електроенергію і комунальні послуги; різні види операційних витрат внесено з урахуванням попередніх даних і росту цін на відповідні ресурси і види робіт)

Таблиця 5

Грошові потоки за проектом випуску Doritos ТОВ «Сандора»

Показники	Роки проекту				
	2022	2023	2024	2025	2026
Інвестиції, тис. грн. (до початку проекту, на початку 2022 р.)	16557				
Пачки (по 100 г), млн. шт.	2,00	3,00	3,66	4,21	4,42
Ціна пачки (100 г), грн.	30,0	31,5	32,4	33,1	33,8
Дохід, тис.грн.	60000,0	94500,0	118748,7	139292,2	149182,0
Операційні витрати, тис. грн.	57194,8	60974,7	69757,9	76389,9	81116,2
Прибуток, тис. грн.	2805,2	33525,3	48990,8	62902,3	68065,8
Чистий прибуток, тис. грн.	2337,6	27936,6	40824,0	52416,5	56719,2
Чистий грошовий потік, тис. грн.	5649,0	31248,0	44135,4	55727,9	60030,6
Коефіцієнти дисконтування (за r = 13%)	0,885	0,783	0,693	0,613	0,543
Чистий дисконтований грошовий потік, тис. грн.	4999,1	24471,8	30588,1	34179,0	32582,2
Дисконтований кумулятивний грошовий потік (з урахуванням початкових інвестицій на суму 16557 (тис. грн.)	-11557,9	12913,9	43501,9	77680,9	110263,1

Джерело: розробка авторів і авторські розрахунки

стверджувати про швидку окупність проекту за приблизно 1,5 роки. Показники оцінки доцільності інвестицій показано в табл. 6.

Чиста теперішня вартість (ЧТВ) розрахована як різниця між сумарним дисконтованим грошовим потоком і початковими інвестиціями. Оскільки ЧТВ>0, то проект доцільний до реалізації. Те ж саме доводить рівень індексу рентабельності (ІР>1), що розрахований як частка від ділення сумарного дисконтованого грошового потоку на початкові інвестиції. Термін окупності становить 1 рік і 5,7 міс. (або 1,47 року), що набагато менше терміну існування проекту (5 років). Щодо внутрішньої норми доходності, то проект є настільки «сильним», що тільки при ставці дисконту в 120,8% (що встановлено шляхом послідовної ітерації, сумарний грошовий потік стає рівним вкладеним інвестиціям.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Розглянутий у даній публікації варіант підвищення конкурентоспроможності «Сандори» послідовно і всебічно доводить доцільність надання більшої свободи в прийнятті важливих інноваційних бізнес-рішень, за умови їх достатнього моделювання і підтвердження ефективності реалізації.

Фактично внесена комплексна пропозиція щодо випуску снеків Doritos в Україні дозволяє реально поліпшити конкурентну позицію ТОВ «Сандора» (і PepsiCo) в Україні, що дозволяє не тільки отримати додаткові «бали», але й реальну високу фінансову віддачу від даного виду продукції в порівнянні з базовими конкурентами. Такий проект цілковито може бути реалізовано, і «Сандора» навіть має простір для маневрування: щодо цін і кількості продукції, потужності устаткування, залучення додаткових працівників і т.п.

За наміченою схемою міркувань і розрахунків у подальших дослідженнях можуть бути розглянуті й інші проекти в рамках прийняття бізнес-рішень, які теж сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності не тільки «Сандори», але й поліпшенню ринкових позицій і фінансових результатів самої PepsiCo.

Таблиця 6

Основні показники доцільності проекту випуску Doritos ТОВ «Сандора»

Показники оцінки інвестицій	Значення показників
Чиста теперішня вартість, тис.грн.	110263,1
Індекс рентабельності	7,66
Термін окупності, років	1,47
Внутрішня норма доходності,%	120,8

Джерело: авторські розрахунки з урахуванням даних попередніх таблиць

Література

1. Visnji M. PepsiCo: Business Overview // R&P, 24.02.2019. URL: https://revenuesandprofits.com/pepsico-business-overview/

2. Історія PepsiCo в Україні. URL: http://pepsico.ua/company/pepsico_in_ukraine (дата звернення 21.01.2021).

3. ІК «Кока-Кола Бевериджиз Україна Лімітед» // Coca-Cola Ukraine. URL: http://www.coca-cola.ua (дата звернення: 25.02.2021).

4. Гринь О. Війна брендів Coca Cola vs Pepsi // StoneForest, 10.10.2020. URL: https://stoneforest.ru/look/allabout/drinks/coca-cola-vs-pepsi/

5. Досьє на ТОВ «Сандора» // Youcontrol. URL: https://youcontrol.com.ua/contractor/?mode=all_years&id=13642431&tb=financial-analytics#express-universal-file (дата звернення 10.12.2021).

6. Офіційний сайт компанії «Сандора». URL: https://www.sandora.ua/ (дата звернення 21.01.2022).

7. Pepsi купила Сандору // Уніан, 7.06.07. URL: https://www.unian.ua/society/48836-pepsi-kupila-sandoru.html

8. PepsiCo Earnings Review: Snacks And Beverages Make A Good Marriage? // Trefis Team. Great speculations. Forbes, 10.07.2015. URL: https://www.forbes.com/sites/greatspeculations/2015/07/10/pepsico-earnings-review-snacks-and-beverages-make-a-good-marriage/?sh=165fa962403e

9. Акція Пепсі, 7UP, Мірінда: «Святкуй на драйві» на promo.pepsi.ua // Акції в Україні. URL: https://action.co.ua/ (дата звернення 10.11.2020).

10. Bhogaraju S. PepsiCo: A Must-Know Overview of the Consumer Giant // Marketrealist, 30.11.2020. URL: https://marketrealist.com/2020/11/pepsico-a-must-know-overview-of-the-consumer-giant/.

11. Rajarajan P., Siraj M., David C., Sampath H., & Lwin M. Strategic management view on PepsiCo Company. URL: https://www.academia.edu/35052166/strategic_management_view_on_pepsi_co_company_at_bullet_group_7_mr_hrc_sampath_pdm_004 (дата звернення 1.06.2021).

12. В Украине могут наладить производство чипсов всемирно известной марки // Рубрика, 28.07.2018. URL: https://rubryka.com/ru/2018/07/28/v-ukrayini-mozhut-nalagodyty-vyrobnytstvo-chipsiv-vsesvitno-vidomoyi-marky/

13. Bhogaraju S. Mondelez or PepsiCo: Which Snack Food Stock Does The Street Favor? // Tripranks, 16.10.2020. URL: https://www.tipranks.com/news/mondelez-or-pepsico-which-snack-food-stock-does-the-street-favor/.

14. Профілі компаній, що працюють в Україні // EMIS: In, On and For Emerging Markets. URL: https://www.emis.com/php/company-profile/index/search (дата звернення 20.05.2021).

References

1. Visnji M. (2019), PepsiCo: Business Overview, R&P, 24 February. Available at: https://revenuesandprofits.com/pepsico-business-overview/

2. Istoriia PepsiCo v Ukraini (2021). Available at: http://pepsico.ua/company/pepsico_in_ukraine (Accessed: 21 January 2021).

3. IK «Koka-Kola Beverydzhyz Ukraina Limited» [Coca-Cola Beverages Ukraine Limited] (2021), Coca-Cola Ukraine. Available at: http://www.coca-cola.ua (Accessed: 25 February 2021).

4. Hryn O. (2020), Viina brendiv Coca Cola vs Pepsi, StoneForest, 10 October. Available at: https://stoneforest.ru/look/allabout/drinks/coca-cola-vs-pepsi/

5. Dosie na TOV «Sandora», (2021), Youcontrol. Available at: https://youcontrol.com.ua/contractor/?mode=all_years&id=13642431&tb=financial-analytics#express-universal-file (Accessed: 10 December 2021).

6. Ofitsiinyi sait kompanii «Sandora». Available at: URL: https://www.sandora.ua/ (Accessed: 21 January 2022).

7. Pepsi kupyla Sandoru, (2007), Unian, 7 June. Available at: https://www.unian.ua/society/48836-pepsi-kupila-sandoru.html.

8. PepsiCo Earnings Review: Snacks And Beverages Make A Good Marriage?, (2015), Trefis Team. Great speculations. Forbes, 10 July. Available at: https://www.forbes.com/sites/greatspeculations/2015/07/10/pepsico-earnings-review-snacks-and-beverages-make-a-good-marriage/?sh=165fa962403e

9. Aktsiia Pepsi, 7UP, Mirinda: «Sviatkui na draivi» na promo.pepsi.ua (2020), Aktsii v Ukraini. Available at: https://action.co.ua/ (Accessed: 10 November 2020).

10. Bhogaraju S. (2020), PepsiCo: A Must-Know Overview of the Consumer Giant, Marketrealist, 30 November. Available at: https://marketrealist.com/2020/11/pepsico-a-must-know-overview-of-the-consumer-giant/

11. Rajarajan P., Siraj M., David C., Sampath H., & Lwin M. (2021), Strategic management view on PepsiCo Company. Available at: https://www.academia.edu/35052166/strategic_management_view_on_pepsi_co_company_at_bullet_group_7_mr_hrc_sampath_pdm_004 (Accessed: 1 June 2021).

12. V Ukraine mogut naladit proizvodstvo chipsov vsemirno izvestnoy marki, (2018), Rubrika, 28 July. Available at: https://rubryka.com/ru/2018/07/28/v-ukrayini-mozhut-nalagodyty-vyrobnytstvo-chipsiv-vsesvitno-vidomoyi-marky/

13. Bhogaraju S. (2020), Mondelez or PepsiCo: Which Snack Food Stock Does The Street Favor?, Tripranks, 16 October. Available at: https://www.tipranks.com/news/mondelez-or-pepsico-which-snack-food-stock-does-the-street-favor/

14. Profili kompanii, shcho pratsiuiut v Ukraini, (2021), EMIS: In, On and For Emerging Markets. Available at: https://www.emis.com/php/company-profile/index/search (Accessed: 20 Mai 2021).

УДК 338

Кулініч Тетяна Володимирівна
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту організацій
Національний університет «Львівська політехніка»
Кулинич Татьяна Владимировна
кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры менеджмента организаций
Национальный университет «Львовская политехника»
Kulinich Tetiana
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Management of Organizations
Lviv Polytechnic National University
ORCID: 0000000301107080

Маринчук-Міккельсен Вікторія Володимирівна
магістрантка кафедри менеджменту організацій
Національного університету «Львівська політехніка»
Маринчук-Миккельсэн Виктория Владимировна
магистрантка кафедры менеджмента организаций
Национального университета «Львовская политехника»
Marynchuk-Mikkelsen Viktoriia
Master's Student at the Department of Management of Organizations
Lviv Polytechnic National University
ORCID: 0000-0002-7941-0277

Панюс Уляна Олегівна
студентка
Національного університету «Львівська політехніка»
Панюс Ульяна Олеговна
студентка
Национального университета «Львовская политехника»
Panius Uliana
Student of the
Lviv Polytechnic National University
ORCID: 0000-0001-6782-4862

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-2-7891

СЕРЕДНЬОГАЛУЗЕВІ ПОРІВНЯННЯ В АНАЛІЗУВАННІ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСІВ ВІТЧИЗНЯНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМСТВА

СРЕДНЕОТРАСЛЕВЫЕ СРАВНЕНИЯ В АНАЛИЗИРОВАНИИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕСУРСОВ ОТЕЧЕСТВЕННОГО СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

INDUSTRY-AVERAGE COMPARISONS IN RESOURCES USAGE ANALYSIS OF DOMESTIC AGRICULTURAL ENTERPRISE

Анотація. *Ключова проблематика даної статті зосереджена навколо середньогалузевих порівнянь, які дозволяють вибрати правильні орієнтири щодо поточної ситуації і перспектив розвитку підприємства певної сфери діяльності. Досліджено варіант, який враховує специфіку вітчизняного сільськогосподарського підприємства. Серед базових інваріантів обмежень пропонованої методики розглянуто вибір певних груп ресурсів та ключових показників, які їх будуть характеризувати.*

За потреби об'єднання групових і індивідуальних показників в результативну інтегральну оцінку можуть бути введені різні вагомості цих об'єктів залежно від використовуваної методики. Варіативною є також база порівняння, яка може обмежуватися як потребами користувача оцінки, так і наявністю даних у відповідних статистичних джерелах. Вказано способи об'єднання показників в інтегральній оцінці.

Оцінювані середньогалузеві дані можуть бути взяті на макроекономічному рівні (рівень економіки країни у цілому) та на мезоекономічному рівні різного ступеня деталізації: галузевому (залежно від обраного рівня градації за класифікацією видів економічної діяльності (КВЕД) або залежно від комбінації тих видів діяльності, що найбільш точно відповідають сукупності бізнес-спрямувань у багатогалузевому функціонуванні оцінюваного суб'єкта господарювання), а також територіальному (група регіонів, регіон, район, місцевість).

Для сільськогосподарського підприємства у цій публікації взято до розгляду такі групи ресурсів як матеріальні, трудові і фінансові. Окрему увагу приділено стану та використанню основних засобів. Методику апробовано з використанням даних реального вітчизняного підприємства (ТОВ «Агро-Оптіма»), оцінено рівень його забезпеченості ресурсами та їх використання у бізнес-процесах. Базою для порівняння взято всеукраїнські дані щодо діяльності сільського господарства та надання пов'язаних із ними послуг за розділом 01 КВЕД-2010. Всі галузеві дані подано у табличному вигляді з включенням вхідних (статистичних) і результативних одиничних та групових показників, залежно від оцінюваних ресурсів.

Ключові слова: *середньогалузеві порівняння, використання ресурсів, сільськогосподарське підприємство, вид економічної діяльності, Україна.*

Аннотация. *Ключевая проблематика данной статьи сосредоточена вокруг среднеотраслевых сравнений, позволяющих выбрать правильные ориентиры по поводу текущей ситуации и перспектив развития предприятия определенной сферы деятельности. Изучен вариант, учитывающий специфику отечественного сельскохозяйственного предприятия. Среди базовых инвариантов ограничений предлагаемой методики рассмотрен выбор определенных групп ресурсов и ключевых показателей, которые будут их характеризовать.*

При необходимости объединения групповых и индивидуальных показателей в результативную интегральную оценку могут быть введены разные значимости этих объектов в зависимости от используемой методики. Вариативна также база сравнения, которая может ограничиваться как потребностями пользователя оценки, так и наличием данных в соответствующих статистических источниках. Указаны способы объединения показателей в интегральной оценке.

Оцениваемые среднеотраслевые данные могут быть взяты на макроэкономическом уровне (уровень экономики страны в целом) и на мезоэкономическом уровне разной степени детализации: отраслевом (в зависимости от выбранного уровня градации по классификации видов экономической деятельности (КВЭД) или в зависимости от комбинации тех видов деятельности, наиболее точно соответствующих совокупности бизнес-направлений в многоотраслевом функционировании оцениваемого субъекта хозяйствования), а также территориальном (группа регионов, регион, район, местность).

Для сельскохозяйственного компании в данной публикации взяты к рассмотрению такие группы ресурсов как материальные, трудовые и финансовые. Отдельное внимание уделено состоянию и использованию основных средств. Методика апробирована с использованием данных реального отечественного предприятия (ООО «Агро-Оптима»), оценен уровень его обеспеченности ресурсами и их использование в бизнес-процессах. Базой для сравнения взяты всеукраинские данные о деятельности сельского хозяйства и предоставлении связанных с ними услуг по разделу 01 КВЭД-2010. Все отраслевые данные представлены в табличном виде с включением входных (статистических) и результативных единичных и групповых показателей в зависимости от оцениваемых ресурсов.

Ключевые слова: *среднеотраслевые сравнения, использование ресурсов, сельскохозяйственное предприятие, вид экономической деятельности, Украина.*

Summary. *The key issue of this article is focused around industry-average comparisons, which allow choosing the right benchmarks about the current situation and development prospects of an enterprise in a certain field of activity. There is studied a case that takes into account the specifics of the domestic agricultural enterprise. Among the basic invariants of the limitations of the proposed methodology, the choice of both certain groups of resources and key indicators that will characterize them is considered.*

If it is necessary to combine group and individual indicators, different significances of these objects can be introduced into the resulting integral assessment, depending on the methodology used. The basis of comparison is also variable, which may be

limited both by the needs of the user of the assessment and by the availability of data in the relevant statistical sources. The ways of combining indicators in the integral assessment are indicated.

The estimated average industry data can be taken at the macroeconomic level (the level of the country's economy as a whole) and at the meso-economic level of varying degrees of detail: industry (depending on the selected level of gradation according to classification of types of economic activities (CTEA) or depending on the combination of activities that most closely correspond to the set of business areas in diversified operation of the assessed business entity), as well as territorial (group of regions, region, district, locality).

For an agricultural company in this publication, such groups of resources as material, labor and financial are taken into consideration. Special attention is paid to the condition and use of fixed assets. The methodology was tested using data from a real domestic enterprise («Agro-Optima» LLC), the level of its resources provision and their use in business processes was assessed. The basis for comparison is all-Ukrainian data on the activities of agriculture and their related services under Section 01 at CTEA-2010. All sectoral data are presented in a tabular form with the inclusion of input (statistical) and resulting single and group indicators depending on the estimated resources.

Key words: *industry average comparisons, resource usage, agricultural enterprise, type of economic activities, Ukraine.*

Постановка проблеми. Прийняття компанією обґрунтованих рішень вимагає проведення порівнянь і розуміння своєї позиції у певній сфері діяльності та у певному територіальному масштабі. Для багатьох компаній оцінка конкурентів є недоступною, тоді як в доступі завжди є галузеві дані.

Саме тому в даній статті нами розглянуто проблему створення адекватного методичного забезпечення проведення середньогалузевих порівнянь. А оскільки для України зараз серед пріоритетних сфер розвитку, на яких тримається її розвиток, є сільське господарство, буде досліджено представників саме даної галузі.

Серед базових проблем застосування адекватної методики середньогалузевих порівнянь є вибір способів оцінювання сукупності груп ресурсів сільськогосподарського підприємства, таких, які би дозволили встановити вірні орієнтири для фіксування поточної ситуації і встановлення потенціалу розвитку підприємства даної сфери діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування адекватної методики має спиратися на найкращі базові структуровані методології у сфері аналізу виробничо-господарської діяльності підприємства, узагальнені Кіндрацькою Г. І. [1], Савицькою Г. В. [2], Окороковою Л. Г. [3].

Важливим є також врахування сукупності кращих методичних підходів до оцінювання різних видів ресурсів, запропонованих такими фахівцями як Крохмаль С. С. [4], Телишевська Л. І. [5], Соколовський С. А. [6], Нога І. М. [7].

Специфіка функціонування сільськогосподарських підприємств і використання ними відповідних груп ресурсів широко висвітлена у багатьох працях, на найбільшу увагу серед яких заслуговують розробки Мельник О. В. [8], Кустріч Л. О. [9].

Чисельне наповнення методики може бути забезпечено завдяки використання інформації, наданої статистичними інституціями [10]. Оскільки представлення кінцевих результатів може бути реалізоване в різних форматах, то важливим є провести огляд можливих варіантів об'єднання даних, окремі випадки яких представлені у [11]. Оскільки метод середньогалузевих порівнянь не є винятком серед тих, що піддаються критиці, то важливо розглянути і альтернативні точки зору [12; 13].

Подання різних точок зору на середньогалузеву оцінку ресурсного забезпечення діяльності сільськогосподарського підприємства вимагає узагальнення і пропозиції такого методичного забезпечення, яке дозволить провести це оцінювання більш досконало і комплексно, а також апробувати пропоновану методику відразу на практичному прикладі, що і буде зроблено в даній статті.

Формулювання цілей статті. Метою даної публікації є представлення і апробація вдосконаленої методики середньогалузевого оцінювання ресурсного забезпечення діяльності вітчизняного сільськогосподарського підприємства з подоланням недоліків існуючих методик, з урахуванням зазначеної сфери діяльності та з представленням альтернативних варіантів комплексного подання результатів такого оцінювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оцінка наявних виробничих ресурсів сільськогосподарського підприємства може бути обмежена або конкретною групою цих ресурсів або їх комплексом. Більшість практиків при вивченні ресурсів підприємства у першу чергу надають увагу забезпеченості і використанню основних засобів. Для початку зупинимося на специфіці вирішення даного питання з використанням середньогалузевих даних.

Для більш обґрунтованого вибору шляхів покращення використання основних засобів як основного капіталу, вкладеного у діяльність певного підприємства (в нашому випадку взято діяльність ТОВ «Агро-Оптіма», яке спеціалізується на рослинництві, а потужності і площі якого знаходяться у Львівській області) буде доцільним порівняти показники зміни стану і використання цього капіталу для діяльності даного ТОВ з аналогічними показниками для виду економічної діяльності (галузі), у якій працює ця організація. Для проведення таких порівнянь використано дані Держстатистики України [9].

Сформований нами перелік показників для застосування методики такої оцінки зведено в табл. 1. Для порівняльного дослідження використано декілька підходів до визначення основного капіталу: 1) ототожнення з вартістю основних засобів; 2) рівність сумі, вкладеній в необоротні активи організації; 3) співпадіння з власним капіталом підприємства, що є водночас гарантією його високої фінансової стійкості (а також платоспроможності) при його нормальній діяльності.

Інноваційні здатності підприємства встановлюються за часткою введених в дію нових основних засобів у їх первісній вартості. Здатність до самофінансування організації опосередковано встановлюється за часткою амортизації у необоротних активах.

Для сільськогосподарського підприємств важливим є оцінювання віддачі від використання основного капіталу із застосуванням таких абсолютних показників: обсягу реалізованої промислової продукції сільського господарства, який для підприємства є рівним сумі чистого доходу від реалізації відповідної продукції, операційного і чистого фінансового результату (які можуть бути прибутковими або збитковими).

Водночас ці абсолютні показники стають основою для побудови відносних показників використання основних фондів як базового капітального ресурсу: фондовіддачі, фондомісткості, рентабельності основного капіталу, рентабельності власного капіталу.

Більшість розрахункових показників з табл. 2 є результативними коефіцієнтами методики оцінки капітального ресурсу, з їх числа лише виклю-

Таблиця 1

Узагальнена методика оцінювання стану і використання основних засобів як базового капітального ресурсу в діяльності вітчизняних сільськогосподарських підприємств (ч. 1 — вхідні дані*)

№ з/п	Назва показника	Джерело даних (за [10])**
1	Вартість (залишкова) основних засобів, млн. грн.	Основні засоби України
2	Сума зносу основних засобів, млн. грн.	
3	Вартість введених в дію нових основних засобів, млн. грн.	
4	Сума необорот. активів (НА), млн. грн.	Показники балансу підприємств за ВЕД // Діяльність підприємств
5	Обсяг активів (джерел майна), млн. грн.	
6	Сума власного капіталу (ВК), млн. грн.	
7	Обсяг реалізованої продукції, млн. грн.	Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання за ВЕД // Діяльність підприємств
8	Операційні витрати з реалізованої продукції, млн. грн.	Витрати підприємств на виробництво продукції сільського господарства //Сільське, лісове та рибне господарство
9	Чистий прибуток (збиток), млн. грн.	Формування чистого прибутку (збитку) підприємств за ВЕД // Діяльність підприємств
10	Кількість найманих працівників, тис. осіб	Кількість найманих працівників у суб'єктів господарювання за ВЕД // Діяльність підприємств
11	Рентабельність операційної діяльності, %	Рентабельність операційної діяльності підприємств за видами економічної діяльності // Діяльність підприємств
12	Кількість суб'єктів господарювання, од.	Кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності // Діяльність підприємств]

Примітки:

* сформовано авторами, спираючись на загальновідому інформацію і матеріал [1–3; 8–9];

** Вхідні дані (тут беруться безпосередньо з статистичних довідників і випусків) [10], але допускаються інші джерела даних — аналітичні огляди, звіти НАНУ, дані міжнародної статистики тощо.

Таблиця 2

Узагальнена методика оцінювання стану і використання основних засобів як базового капітального ресурсу в діяльності вітчизняних сільськогосподарських підприємств (ч. 2 — розрахунок коефіцієнтів)**

№ з/п*	Назва показника	Розрахунок показника
13	Фінансовий результат від операційної діяльності, млн.грн.	р.8*р.11/100
14	Коефіцієнт зносу основних засобів (ОЗ), %	р.2/ (р.1+р.2)*100)
15	Коефіцієнт оновлення основних засобів, %	р.3/(р.1+р.2)*100
16	Частка необоротних активів у майні, %	р.4/р.5*100
17	Частка власного капіталу у джерелах майна, %	р.6/р.5*100
18	Співвідношення власного капіталу і необоротних активів для оцінки платоспроможності	р.9/р.4
19	Операційні витрати на од. реаліз. продукції, коп./грн.	р.8/р.7*100
20	Фондоозброєність, тис. грн./особу	р.1/р.10
21	Фондовіддача:	
21.1	за середньорічною (залишковою) вартістю ОЗ	р.7/р.1
21.2	за вартістю капіталу, вкладеного в необоротні активи	р.7/р.4
22	Фондомісткість:	
22.1	за середньорічною (залишковою) вартістю ОЗ	р.1/р.7
22.2	за вартістю капіталу, вкладеного в необоротні активи	р.4/р.7
23	Чиста рентабельність основного капіталу, %:	
23.1	за середньорічною (залишковою) вартістю ОЗ	р.9/р.1*100
23.2	за вартістю капіталу, вкладеного в необоротні активи	р.9/р.4*100
24	Операційна рентабельність основного капіталу, %:	
24.1	за середньорічною (залишковою) вартістю ОЗ	р.13/р.1*100
24.2	за вартістю капіталу, вкладеного в необоротні активи	р.13/р.4*100
25	Рентабельність власного капіталу, %:	
25.1	за чистим фінансовим результатом	р.9/р.8 *100
25.2	за фінансовим результатом від операційної діяльності	р.13/р.8 *100
	У середньому на 1-е с/г підприємство припадає (у тис.грн.):	
26	– сума основного капіталу:	
26.1	1) оціненого за середньою (залишковою) вартістю ОЗ	р.1/р.12*1000
26.2	2) оціненого за вартістю необоротних активів	р.4/р.12*1000
27	– сума власного капіталу	р.6/р.12*1000
28	– сума обсягу реалізації продукції	р.7/р.12*1000
29	– сума фінансового результату від операційної діяльності	р.13/р.12*1000
30	– сума чистого фін. результату (прибутку або збитку)	р.9/р.12*1000

Примітки:

* тут нумерацію продовжено, щоб в розрахунках використати підстановку рядків з табл. 1;

** сформований перелік показників є розробкою авторів, його сформовано, спираючись на загальновідому інформацію і матеріал [1–3; 8–9].

чається операційний фінансовий результат і додається рентабельність операційної діяльності. Обчислення за наведеними в табл. 2 коефіцієнтами для вітчизняної сфери сільського господарства показано в табл. 3.

Також важливим є встановлення рівня одного з підсумкових показників діяльності сільськогосподарських (СГ) підприємств, такого як рентабельність операційної діяльності, за співвідношенням фінансового результату від цієї діяльності до його витрат з реалізованих товарів (робіт).

Ще в табл. 2 і 3 уведено показник фондоозброєності, або забезпеченості кожного працюючого у відповідній галузі та у певній організації матеріальним виявом основного капіталу.

Проведемо окремі середньогалузеві порівняння, зважаючи на дані табл. 3 і на ті обчислення, що були нами проведені для ТОВ «Агро-Оптіма» (вони не наводяться в даній статті, ми тут даємо лише кінцеві висновки).

Згідно з даними табл. 3, прогресивним є зростання у СГ-галузі частки введених в дію нових

Таблиця 3

Демонстрація запропонованої методики оцінювання використання основних засобів як базового капітального ресурсу в діяльності вітчизняних сільськогосподарських підприємств

№ з/п*	Назва показника	Значення показника**		Відхилення	
		2019	2020	абс.	відн.,%
11	Рентабельність операційної діяльності,%	18,3	19,2	+0,9	+4,9
14	Коефіцієнт зносу основних засобів (ОЗ),%	37,6	38,0	+0,4	+1,1
15	Коефіцієнт оновлення основних засобів,%	10,5	18,9	+8,4	+79,8
16	Частка необоротних активів у майні,%	33,5	37,8	+4,3	+12,8
17	Частка ВК у джерелах майна,%	49,1	50,7	+1,6	+3,3
18	Співвідношення ВК / НА для оцінки платоспроможності	1,5	1,3	-0,1	-8,4
19	Операційні витрати на од. реаліз. продукції, коп./грн.	89,1	88,8	-0,3	-0,3
20	Фондоозброєність, тис. грн./особу	411,2	523,4	+112,1	+27,3
21	Фондовіддача:				
21.1	за серед. річною (залишковою) вартістю ОЗ	2,33	1,98	-0,35	-15,0
21.2	за вартістю капіталу, вкладеного в НА	1,64	1,47	-0,17	-10,4
22	Фондомісткість:				
22.1	за серед. річною (залишковою) вартістю ОЗ	0,43	0,51	+0,08	+17,6
22.2	за вартістю капіталу, вкладеного в НА	0,61	0,68	+0,07	+11,5
23	Чиста рентабельність основного капіталу,%:				
23.1	за серед. річною (залишковою) вартістю ОЗ	30,6	32,2	+1,6	+5,4
23.2	за вартістю капіталу, вкладеного в НА	21,6	24,0	+2,4	+11,1
24	Операційна рентабельність ОЗ,%:				
24.1	за серед. річною (залишковою) вартістю ОЗ	37,9	33,7	-4,2	-11,1
24.2	за вартістю капіталу, вкладеного в НА	26,8	25,1	-1,7	-6,2
25	Рентабельність власного капіталу,%:				
25.1	за чистим фінансовим результатом	14,7	18,3	+3,6	+24,3
25.2	за фін.результатом від операційної діяльності	18,3	19,2	+0,9	+4,9
	У середньому на 1-е с/г підприємство припадає (у тис.грн.):				
26	– сума основного капіталу:				
26.1	1) оціненого за серед. (залишк.) вартістю ОЗ	4599	5763	+1164	+25,3
26.2	2) оціненого за вартістю необоротних активів	6521	7748	+1227	+18,8
27	– сума власного капіталу	9563	104068	+843	+8,8
28	– сума обсягу реалізації продукції	10702	11400	+698	+6,5
29	– фін. результат від операційної діяльності	1745	1944	+199	+11,4
30	– чистий фін. результат (прибуток або збиток)	1406	1856	+450	+32,0

Примітки:

* тут нумерацію показників збережено, як в таблицях 1 і 2, щоб бачити відповідності і логіку застосування методики;

** розраховано авторами за даними [10] і з застосуванням запропонованої методики.

основних засобів у їх первісній вартості на 79%. Тоді як для оцінюваного ТОВ «Агро-Оптіма» коефіцієнт оновлення є вищим, ніж в середньому в галузі, але має тенденцію до зниження.

Частка зносу ОЗ у первісній вартості основних засобів для СГ-галузі є досить низькою (39%), порівняно з підприємством, що становить певну загрозу для його нормальних виробничих процесів.

Частка власного капіталу у джерелах майна для СГ-галузі стає більшою 50%, аналогічну ситуацію маємо для аналізованого підприємства, що вказує на достатню фінансову стійкість як галузі, так і підприємства.

Співвідношення власного капіталу і необоротних активів для СГ-галузі є задовільним (>1), як і для оцінюваного підприємства. Можливість покриття власним капіталом необоротних активів на рівні 1,3 вказує на відносну незалежність галузі від позикового капіталу.

Оцінка ресурсного забезпечення СГ-галузі в розрахунку на 1 підприємство є дещо кращою, ніж в аналізованого суб'єкта господарювання. Це

може бути пояснено більш скромним масштабом його діяльності.

Інші оцінки відносних показників вже є передбачуваними: фондоозброєність для взятого у середньому 1 підприємства галузі є більшою, ніж для ТОВ. Галузева фондовіддача є досить високою, але знизилась за період (для ТОВ ситуація є кращою). Галузеві показники рентабельності, показані в табл. 3, є достатньо високими (тоді як в аналізованого підприємства за цим напрямком є проблеми).

Такий аналіз може бути проведено більш ретельно, але й зараз керівництво підприємства вже отримує базис для подальших змін в управлінні бізнесом, що доводить корисність такого аналізу.

Управління іншими видами ресурсів передбачає оцінку витрат (матеріальних, на оплату праці та інших), з їх деталізацією. Для випадку сільськогосподарських підприємств у Держстатистиці України вже декілька років підготовлені досить ретельні підбірки даних, які дозволяють оцінити рівень витрат, розподілений як для підгалузей (рослинництва і тваринництва, а також загалом), для різних регіонів України, а також в розподілі за вирощуваними культурами та / або тваринами [10]. Також в статистичних зведеннях проведено деталізацію ресурсів за існуючими складовими прямих матеріальних витрат, прямих витрат на оплату праці, загальновиробничих (непрямих) витрат. Все це буде корисним (як орієнтири) для сільськогосподарських підприємств, які планують реалізовувати інвестиційні проекти, а також просто проводити контролювання і регулювання витрат у поточній операційній діяльності.

Для відстежування ситуації в сільському господарстві України (в цілому) нами були зібрані окремі дані в табл. 4, де зіставлено інформацію за 2019 і 2020 роки. Також аналіз доповнено графічним зображенням — на рис. 1.

У табл. 4 проведено вертикально-горизонтальний аналіз всіх операційних витрат сільськогосподарських підприємств України (загалом). З'ясовано скорочення більшості елементів витрат за останній рік. Підприємствам галузі вдалося скоротити енергомісткість виробництва, але загалом це може бути наслідком скорочення обсягів діяльності.

В структурі витрат СГ підприємств України за 2020 р. (рис. 1) переважають матеріальні витрати на мінеральні добрива, корми для тварин і пальне та мастильні матеріали. Значимою є також частка витрат на оренду землі. Це все доводить істотне переважання матеріальних витрат над витратами на оплату праці, що може мати погані наслідки для розвитку.

Окремо при розгляді сільськогосподарських підприємств, які належать до сфери рослинництва, за зібраними Держстатистикою України даними [10], можуть бути оцінені середньогалузеві характеристики для України загалом і для її окремих регіонів за різними культурами, як то: 1) продукція рослинництва загалом; 2) культури зернові та зернобобові загалом і за окремими культурами (у т.ч.: пшениця, кукурудза на зерно, ячмінь, жито, овес, гречка, просо, культури зернобобові сушені); 3) інші насіннєві та інші культури (боби сої, насіння льону-довгунцю, насіння ріпаку й кользи, насіння соняшнику); 4) інші види рослин (буряк цукровий фабричний, шишки хмелю, картопля, культури овочеві відкритого і закритого ґрунту, виноград, культури плодові і ягідні).

Зокрема на рис. 2 показано випадок оцінки складу і структури виробничої собівартості вирощування кукурудзи на зерно сільськогосподарськими підприємствами Львівської області за 2020 р. (дані наведені в тис. грн. та у % до підсумку).

Справа від кругової діаграми нами у стовпчиковій діаграмі зведено складові прямих матеріальних витрат СГ підприємств Львівщини, які займалися вирощуванням кукурудзи, які загалом становили у 2020 р. 695,5 млн. грн. [10]. Побудова такої діаграми пов'язана з тим, що однією з базових культур, вирощуваних львівським ТОВ «Агро-Оптіма», є саме кукурудза.

Для даного випадку (рис. 2) — підприємств, які вирощують кукурудзу на Львівщині — підтверджується істотність прямих матеріальних витрат на мінеральні добрива, значимою є також сума орендної плати, також значна сума з бюджету підприємств цього профілю йде на загальновиробничі витрати (оплату послуг сторонніх організацій). А витрати на оплату праці, навіть з відрахуваннями, є незначними. Це все відповідає ситуації, яка є зараз на ТОВ «Агро- Оптіма».

Оскільки витрати на трудові ресурси є не дуже високими, доцільно в паралель з трудомісткістю виробничих процесів оцінити також продуктивність праці на вітчизняних СГ підприємствах (рис. 3).

Очевидною є більш висока продуктивність праці на підприємствах сфери вирощування рослин у порівнянні з тваринництвом. Тобто в цьому плані ТОВ «Агро-Оптіма» наперед має більші переваги. Позитивним є також постійне зростання продуктивності праці. Воно є оціненим адекватно, оскільки ціни за різні періоди приведені до даних 2016 р.

Якщо у підприємства в процесі оцінювання різних видів ресурсів виникне потреба об'єднання

Таблиця 4

Аналіз динаміки і структури витрат на виробництво продукції (робіт, послуг) вітчизняних підприємств сільського господарства у 2019–2020 рр.

Види витрат	2019		2020		Відхилення		
	млн.грн.	у % до підсумку	млн.грн.	у % до підсумку	абс., млн. грн.	відн., %	структури, %
Витрати — усього	396388,9	100	369313,6	100	-27075,3	-6,83	0
Прямі матеріальні витрати — усього	228980,5	57,8	205418,5	55,6	-23562,0	-10,29	-2,2
у тому числі							
насіння та посадковий матеріал	30955,0	7,8	27423,5	7,4	-3531,5	-11,41	-0,4
корми	50684,4	12,8	53333,1	14,4	2648,7	5,23	1,6
з них покупні	22301,1	5,6	21958,5	5,9	-342,6	-1,54	0,3
інша продукція с/господарства	7034,5	1,8	6215,3	1,7	-819,2	-11,65	-0,1
мінеральні добрива	57278,7	14,5	45878,4	12,4	-11400,3	-19,90	-2,1
пальне і мастильні матеріали	32392,7	8,2	23567,3	6,4	-8825,4	-27,25	-1,8
електроенергія	3905,4	1,0	3775,8	1,0	-129,6	-3,32	0,0
паливо й енергія	2366,1	0,6	1708,3	0,5	-657,8	-27,80	-0,1
запчастини, ремонтні та будматеріали для ремонту	19297,3	4,9	17231,9	4,7	-2065,4	-10,70	-0,2
Прямі витрати на оплату праці	25228,8	6,4	25850,3	7,0	621,5	2,46	0,6
Інші прямі витрати — усього	83493,3	21,0	85807,1	23,3	2313,8	2,77	2,3
у тому числі							
відрах. на соц. заходи	5538,3	1,4	5691,5	1,5	153,2	2,77	0,1
орендна плата за земельні та інші майнові паї (разом)	39716,8	10,0	39133,4	10,6	-583,4	-1,47	0,6
земельні частки	39248,4	9,9	38510,0	10,4	-738,4	-1,88	0,5
майнові паї	468,4	0,1	623,4	0,2	155,0	33,09	0,1
амортизація основних засобів	26464,8	6,7	29562,2	8,0	3097,4	11,70	1,3
Загальновиробничі витрати — усього	58686,3	14,8	52237,7	14,1	-6448,6	-10,99	-0,7
з них оплата послуг сторонніх організацій	30142,6	7,6	26866,0	7,3	-3276,6	-10,87	-0,3

Джерело: побудовано і розраховано авторами за даними [10]

Рис. 1. Структура витрат вітчизняних сільськогосподарських підприємств на виробництво продукції (робіт, послуг) у 2020 році

Джерело: побудовано авторами за даними [10]

Рис. 2. Склад виробничої собівартості вирощування кукурудзи на зерно сільськогосподарськими підприємствами Львівської області, за даними 2020 р. (в тис. грн.; % до підсумку)

Джерело: побудовано авторами за даними [10]

всіх наявних обчислень в інтегральний показник, можуть бути застосовані різноманітні методики інтегрального оцінювання. Корисним буде проведення нормалізації показників, врахування їх вагомості, різноспрямованості, через застосування в створенні еталонного об'єкта (бази порівняння) середньогалузевих даних. Способи об'єднання даних представлені, до прикладу, в [11], де вони застосовані для випадку комплексного фінансового аналізу, але при незначних адаптаційних змінах можуть бути перебудовані для випадку комплексного аналізу ресурсів підприємства.

Зважаючи на рекомендації різних фахівців, формалізовані методики утворення інтегрального показника представлення результатів комплексної оцінки, залежно від специфіки їх загальних характеристик можна об'єднати у три великі групи і звести до такого: 1) ранжирування групових показників і індивідуальних коефіцієнтів, з подальшою побудовою інтегрального показника ресурсного потенціалу об'єкта дослідження; 2) порівняння розрахункових показників та індикаторів за об'єктом дослідження з еталонними величинами бази порівняння (сформованої за

Рис. 3. Продуктивність праці на вітчизняних сільськогосподарських підприємствах

Джерело: побудовано авторами за даними [10]

середньогалузевими даними); 3) визначення синтетичних індикаторів, що характеризують ресурсний потенціал об'єкта дослідження відповідно до запитів споживачів оцінки.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Отже, результати дослідження, представлені у даній статті, доводять корисність середньогалузевих порівнянь, які дозволяють вибрати правильні орієнтири щодо поточної ситуації і перспектив розвитку вітчизняних підприємств сільського господарства. В процесі дослідження було розглянуто різні групи ресурсів і показано ті показники, які основними для прийняття адекватних бізнес- рішень за результатами такої оцінки.

Нами були оцінені матеріальні, трудові, фінансові, а також капітальні ресурси (основні засоби) в діяльності галузі сільського господарства України, а також для доведення доцільності таких розрахунків, було проведено порівняння галузевих даних з даними типового її представника ТОВ «Агро-Оптіма». Показана удосконалена методика може бути корисною як для оцінки ресурсного забезпечення, так і для встановлення рівня ефективності використання ресурсів інших представників галузі. Наголошено на проблемах, які потенційно можуть виникнути у представників даної галузі, у зв'язку з її поточним ресурсним забезпеченням. Їх можна врахувати при подальшому розвиткові тих підприємств, які спираються в управлінні своїм СГ-бізнесом на середньогалузеві порівняння.

У подальших дослідженнях планується приділити більшу увагу різноплановим адаптаціям існуючих комплексних методик для адекватної оцінки ресурсного потенціалу і формування надійної бази для подальшого розвитку підприємств сфери сільського господарства.

Література

1. Кіндрацька Г. І., Загородній А. Г., Кулиняк Ю. І. Аналіз господарської діяльності: підручник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2019. 320 с.

2. Савицкая Г. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: учебник; 6-е изд., испр. и доп. Москва: ИНФРА-М, 2021. 378 с.

3. Окорокова Л. Г. Ресурсный потенциал предприятий. Санкт-Петербург: СПГТУ, 2001. 293 с.

4. Крохмаль С. С. Управління матеріальними ресурсами на підприємстві // БізнесІнформ, 2012. № 10. С. 109–113.

5. Телишевська Л. І., Птащенко О. В., Бєлоус А. В. Управління фінансовими ресурсами підприємства // БізнесІнформ. 2014. № 8. С. 273–277.

6. Соколовський С. А., Науменко М. О., Черкашина М. В. Удосконалення управління трудовими ресурсами підприємства // БізнесІнформ, 2015. № 3. С. 288–292.

7. Нога І. М., Скриньковський Р. М., Павловські Г. Діагностика ефективності застосування інформаційних технологій в управлінні підприємствами // БізнесІнформ, 2016. № 9. С. 241–245.

8. Мельник О. В. Ефективність використання виробничих ресурсів у аграрному секторі України // Економіка і суспільство, 2017. № 9. С. 282–286. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/9_ukr/49.pdf.

9. Кустріч Л. О. Стратегічне управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств: теорія, методологія, практика: монографія. Умань: Видавець «Сочінський М. М.», 2018. 416 с.

10. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення: 10.02.2022)

11. Павловська О. В., Притуляк Н. М., Невмержицька Н. Ю. Фінансовий аналіз. Київ: КНЕУ, 2002. 388 с.

12. Відоменко І. О., Ковернега Т. А., Шекера С. С. Питання оцінки використання виробничих ресурсів підприємства // Економіка харчової промисловості: наук. журн.; Ін-т проблем ринку та екон.-екол. досліджень НАНУ, Одес. нац. акад. харч. технол., 2011. № 4. С. 22–25.

13. Чухрай Н. І., Кулиняк І. Я., Прийма Л. Р. Оцінювання рівня ресурсного забезпечення розвитку машинобудівних підприємств Львівщини // Актуальні проблеми економіки, 2015. № 12. С. 203–212. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2015_12_27

References

1. Kindratska H. I., Zahorodnii A. H., Kulyniak Yu. I. (2019) Analiz hospodarskoi diialnosti [Analysis of economic activity]: pidruchnyk. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky, 2019. 320 p.

2. Savitskaia H. V. (2021). Analiz khoziaistvennoi deiatelnosti predpriiatyia [Analysis of economic activity of the enterprise]: uchebnik; 6-e izd., ispr. i dop. Moskva: INFRA-M, 2021. 378 p.

3. Okorokova L. G. (2001) Resursnyj potencial predpriyatij [Resource potential of enterprises]. Sankt-Peterburg: SPGTU. 293 p.

4. Krokhmal S. S. (2012) 'Upravlinnia materialnymy resursamy na pidpryiemstvi' [Management of material resources at the enterprise]. BiznesInform, No 10. P. 109–113.

5. Telyshevska L. I., Ptashchenko O. V., Bielous A. V. (2014) 'Upravlinnia finansovymy resursamy pidpryiemstva' [Management of financial resources at the enterprise]. BiznesInform, No 8. P. 273–277.

6. Sokolovskyi S. A., Naumenko M. O., Cherkashyna M. V. (2015). Udoskonalennia upravlinnia trudovymy resursamy pidpryiemstva [Improving the management of human resources of the enterprise]. BiznesInform, No 3. P. 288–292.

7. Noha I. M., Skrynkovskyi R. M., Pavlovski H. (2016) 'Diahnostyka efektyvnosti zastosuvannia informatsiinykh tekhnolohii v upravlinni pidpryiemstvamy' [Diagnosis of the effectiveness of information technology in enterprise management]. BiznesInform, No 9. P. 241–245.

8. Melnyk O. V. (2017) 'Efektyvnist vykorystannia vyrobnychykh resursiv u ahrarnomu sektori Ukrainy' [Efficiency of production resources in the agricultural sector of Ukraine]. Ekonomika i suspilstvo, No 9. P. 282–286. Available at: https://economyandsociety.in.ua/journals/9_ukr/49.pdf

9. Kustrich L. O. (2018) Stratehichne upravlinnia resursnym potentsialom ahrarnykh pidpryiemstv: teoriia, metodolohiia, praktyka [Strategic management of resource potential of agricultural enterprises: theory, methodology, practice]: monohrafiia. Uman: Vydavets «Sochinskyi M. M.», 416 p.

10. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/ (Accessed at: 10 February 2021).

11. Pavlovska O. V., Prytuliak N. M., Nevmerzhytska N. Iu. (2002) Finansovyi analiz [Financial analysis]. Kyiv: KNEU, 388 p.

12. Vidomenko I. O., Koverneha T. A., Shekera S. S. (2011) 'Pytannia otsinky vykorystannia vyrobnychykh resursiv pidpryiemstva' [The question of assessing the use of production resources of the enterprise]. Ekonomika kharchovoi promyslovosti: nauk. zhurn.; In-t problem rynku ta ekon.-ekol. doslidzhen NANU, Odes. nats. akad. kharch. tekhnol., No 4. P. 22–25.

13. Chukhrai N. I., Kulyniak I. Ya., Pryima L. R. (2015) 'Otsiniuvannia rivnia resursnoho zabezpechennia rozvytku mashynobudivnykh pidpryiemstv Lvivshchyny' [Evsluation of resource provision level for the development of machine-building enterprises of Lviv region], Aktualni problemy ekonomiky. No 12. P. 203–212. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2015_12_27

УДК 351.95

Левандовська Олена Михайлівна
аспірант кафедри економіки
Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
Левандовская Елена Михайловна
аспирант кафедры экономики
Харьковского национального университета городского хозяйства имени А.Н. Бекетова
Levandovska Olena
Postgraduate Student of the Department of Economy
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-2-7922

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ АНАЛІТИЧНОЇ РОБОТИ ПІДПРИЄМСТВА ЯК СКЛАДОВОЇ ЙОГО РОЗВИТКУ

ИССЛЕДОВАНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ АНАЛИТИЧЕСКОЙ РАБОТЫ ПРЕДПРИЯТИЯ КАК СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ЕГО РАЗВИТИЯ

STUDY OF THE FEATURES OF ANALYTICAL WORK OF THE ENTERPRISE AS A CONSTITUENT OF ITS DEVELOPMENT

Анотація. *У статті висвітлюється напрям економічної сфери, присвячений колу питань, пов'язаних з проблемитикою аналітичної роботи на підприємстві, а саме: проведення аналітичних дій на підприємстві однієї з складових, що формують підгрунття для його розвитку у сучасних умовах господарювання. Сутність інформації, як основного матеріалу для аналітичної роботи полягає в сукупності відображених у нею ознак об'єктів, систем, явищ та процесів, виділеної з найбільшого обсягу. Інформація завжди відображає ступінь зміни існуючого знання. Основою аналізу є виявлення динаміки структурних елементів, що дозволяє в подальшому здійснювати прогноз зрушень майнового стану, складу засобів господарювання та джерел покриття, що важливо враховувати для основних напрямів розвитку підприємства. Представлене порівняння демонструє існування різних підходів в оцінці фінансового стану підприємства, так залежно від авторського підходу методики передбачають різну кількість етапів, способів і інструментів їх реалізації. Відповідно в залежності від використовуваного методу і комплексності підходу і передбачається певна трудомісткість процесу аналізу. У загальному вигляді методику аналізу фінансового стану підприємства представлено у вигляді малюнка. Таким чином, у фінансовому аналізі існують різноманітні методики, що дозволяють оцінити поточний фінансовий стан підприємства і дати прогноз його розвитку. При цьому управління фінансовим станом здійснюється на основі складання прогнозних значень майбутніх показників. Ефективність проведеного аналізу фінансового стану підприємства залежить від повноти і якості використовуваної інформації. Спрощений підхід проведення аналізу використовує тільки дані бухгалтерської звітності. При цьому звужуються рамки такого аналізу і знижується його результативність, тому що залишаються невивченими фактори, які мають значний вплив на об'єктивну оцінку фінансових результатів і фінансового стану. Ці фактори можуть бути пов'язані з галузевою приналежністю, станом навколишнього середовища (загальні ринкові тенденції, макроекономічні фактори тощо), а також іншими істотними факторами впливу, такими як стратегічний напрямок, визначений засновниками та керівництвом компанії для розвитку підприємства.*

Ключові слова: *аналітична робота, фінансовий аналіз, розвиток підприємства, фінансові ресурси.*

Аннотация. *В статье освещается направление экономической сферы, посвященное кругу вопросов, связанных с проблематикой аналитической работы на предприятии, а именно: проведение аналитических действий на предприятии одной из составляющих, формирующих основу для его развития в современных условиях хозяйствования. Сущность информации, как основного материала для аналитической работы основывается на совокупности отраженных в ней признаков объек-*

тов, систем, явлений и процессов, выделенной из наибольшего объема. Информация всегда отражает степень изменения существующего знания. Основой анализа является выявление динамики структурных элементов, позволяющее в дальнейшем осуществлять прогноз сдвигов имущественного состояния, состава средств хозяйствования и источников покрытия, что важно учитывать на основных направлениях в развитии предприятия. Представленное сравнение демонстрирует существование различных подходов в оценке финансового состояния предприятия, так в зависимости от авторского подхода методики предполагают разное количество этапов, способов и инструментов их реализации. Соответственно в зависимости от используемого метода и комплексности подхода и предполагается определенная трудоемкость процесса анализа. В общем виде методика анализа финансового состояния предприятия представлена в виде рисунка. Таким образом, в финансовом анализе существуют различные методики, позволяющие оценить текущее финансовое состояние предприятия и дать прогноз его развитию. При этом управление финансовым состоянием осуществляется на основе составления прогнозных значений будущих показателей. Эффективность проведенного анализа денежного состояния компании зависит от полноты и свойства используемой информации. Упрощенный подход к проведению анализа использует только данные бухгалтерской отчетности. При этом сужаются рамки такого анализа и снижается его результативность, так как остаются неизученными факторы, оказывающие значительное влияние на объективную оценку финансовых результатов и финансового состояния. Эти факторы могут быть связаны с отраслевой принадлежностью, состоянием окружающей среды (общие рыночные тенденции, макроэкономические факторы и т.д.), а также другими существенными факторами воздействия, такими как стратегическое направление, определенное учредителями и руководством компании.

Ключевые слова: *аналитическая работа, денежный анализ, развитие компании, денежные ресурсы.*

Summary. *The article highlights the direction of the economic sphere on a range of issues related to the problems of analytical work at the enterprise, namely: conducting analytical actions at the enterprise one of the components that form the basis for its development in modern economic conditions. for analytical work is a set of reflected features of objects, systems, phenomena and processes, selected from the largest volume. The information always reflects the degree of change of existing knowledge. The basis of the analysis is to identify the dynamics of structural elements, which allows further forecasting of changes in assets, assets and sources of coverage financial condition of the enterprise, so depending on the author's approach methods provide a different number of stages, methods and tools for their implementation. Accordingly, depending on the method used and the complexity of the approach and provides some complexity of the analysis process. In general, the method of analysis of the financial condition of the enterprise is presented in the form of a figure. thus, in the financial analysis there are various techniques that allow you to assess the current financial condition of the enterprise and give a forecast of its development. Thus, management of a financial condition is carried out on the basis of drawing up of forecast values of future indicators. The effectiveness of the analysis of the financial condition of the enterprise depends on the completeness and quality of the information used. A simplified approach to analysis uses only accounting data. This narrows the scope of such analysis and reduces its effectiveness, because there are unexplored factors that have a significant impact on the objective assessment of financial results and financial condition. These factors may be related to industry affiliation, environmental conditions (general market trends, macroeconomic factors, etc.), as well as other significant factors of influence, such as the strategic direction determined by the founders and management of the company.*

Key words: *analytical work, financial analysis, enterprise development, financial resources.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах господарювання не вироблено єдиних класифікаційних способів, методів і прийомів проведення фінансового аналізу стану суб'єктів господарювання в зв'язку з різноманітністю завдань такого аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В основу написання даної статті покладено наукові ідеї таких відомих вчених: Павленко О. І.[4], Петренко В. С. [5, с. 139–140], Шорохов М. Н. [7, с. 54–55], Юдін Н. А. [8, с. 111–112], Аверіна М. Ю. [1], Азарова А. О. [2], Кизим М. О. [3].

Варто підкреслити, що в науковій літературі відсутні комплексні дослідження теоретичних підходів до особливостей проведення аналітичних дій на підприємстві.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Проведення аналітичних дій на підприємстві однієї з складових, що формують підгрунтя для його розвитку у сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу. У загальному плані методика аналізу фінансового стану призначена для формування достовірної оцінки наявних фінансових ресурсів, їх розміщення і використання в процесі фінансової діяльності, виявлення ресурсів мобілізації та поліпшення фінансового стану та розвитку підприємства.

Для цього в процесі проведення аналітичних дій використовують стандартні методи читання бухгалтерської (фінансової) звітності, до них відносяться [2, с. 97]:

– горизонтальний (тимчасовий) аналіз — порівняння кожної позиції з попереднім періодом, що дозволяє визначити закономірності зміни окремих статей звітності або їх груп. Основою аналізу є визначення базисних темпів зростання статей балансу або звіту про фінансові результати;
– вертикальний (структурний) аналіз — визначення структурних елементів ключових показників звітності і ступеня впливу таких елементів на загальні результати. Основою аналізу є виявлення динаміки структурних елементів, що дозволяє в подальшому здійснювати прогноз зрушень майнового стану, складу засобів господарювання та джерел покриття;
– трендовий аналіз — визначення тренду на основі зміни кожної позиції звітності за ряд попередніх років, тобто формування основної тенденції розвитку показника, очищеної від випадкових впливів і індивідуальних особливостей окремих періодів. За допомогою тренду формують можливі значення показників в майбутньому, а, отже, ведеться перспективний прогнозний аналіз;
– аналіз відносних показників (коефіцієнтів) — розрахунок фінансових коефіцієнтів — аналіз і інтерпретація фінансової звітності за допомогою набору фінансових показників (коефіцієнтів);
– порівняльний (просторовий) аналіз — поєднує як внутрішньогосподарський аналіз зведених показників звітності за окремими показниками підприємства, підрозділів, цехів, так і міжгосподарський аналіз показників даного підприємства з показниками конкурентів, з середньо-галузевими та середніми загальноекономічними даними;
– факторний аналіз — виявлення причин і ступеня впливу граничних чинників на зміну результативного показника з використанням детермінованих і стохастичних прийомів дослідження. При цьому виділяють прямий факторний аналіз — поділ результативного показника на окремі складові елементи — і зворотний (синтез) — з'єднання елементів в загальний результативний показник.

Порівняння деяких методик аналізу фінансового стану підприємства представлено в таблиці 1. Представлене порівняння демонструє існування різних підходів в оцінці фінансового стану підприємства, так залежно від авторського підходу методики передбачають різну кількість етапів, способів і інструментів їх реалізації.

Відповідно в залежності від використовуваного методу і комплексності підходу і передбачається певна трудомісткість процесу аналізу. У загальному вигляді методику аналізу фінансового стану підприємства можна відобразити як представлено на рис. 1. Перший етап аналізу дозволяє визначити наявні фінансові ресурси, оцінити ефективність їх розміщення і використання. Для цього прово-

Таблиця 1

Порівняння сучасних методик аналізу фінансового стану

Автор	Основні елементи методики аналізу	Оціночні параметри						
		всебічна оцінка	комплексність	простота розрахунків	оцінка банкрутства	факторний аналіз	прогнозування	трудомісткість
Павленко О.І. [4, с. 73–74]	Використання декількох видів аналізу: попередній аналіз, експрес-аналіз, поглиблений аналіз, прогнозний аналіз фінансових показників	–	–	+	–	–	+	–
Петренко В.С. [5, с. 139–140]	Використання трьох способів аналізу: графічного, табличного і коефіцієнтний	+	+	–	+	–	–	+
Шорохов М. Н. [7, с. 54–55]	Аналіз майнового стану, джерел формування та розміщення капіталу, ефективності та інтенсивності використання капіталу, діагностика фінансової стійкості, платоспроможності та ризику банкрутства	+	+	–	+	+	+	+
Юдін Н. А. [8, с. 111–112]	Проведення комплексного аналізу на основі всіх форм звітності з використанням горизонтального, вертикального, трендового, коефіцієнтний і факторного аналізу	+	+	–	+	–	–	+

Джерело: складено автором на основі [4; 5; 7; 8]

Рис. 1. Етапи аналізу фінансового стану підприємства
Джерело: складено авторами на основі [3; 5; 6; 7]

дять аналіз пасиву балансу як основного джерела формування майна підприємства.

Крім того відмітимо, що класифікація пасивів будується за двома ознаками: за тривалістю перебування коштів в обороті (термінам їх погашення) і юридичної приналежності. В той же час оцінка динаміки власного і позикового капіталу формується на основі зіставлення темпів зростання основних елементів фінансових ресурсів. Переважне зростання позикового капіталу, що призводить до збільшення його питомої ваги в структурі фінансових ресурсів, оцінюється позитивно, за умови, що економічна рентабельність більше середньої відсоткової ставки за користування кредитними ресурсами, тобто якщо ефект фінансового важеля має позитивне значення. В іншому випадку вітається більш інтенсивне зростання власного капіталу, що призводить до підвищення його питомої ваги в загальній величині фінансових ресурсів [3, с. 79].

Також зазначимо, що структура фінансових ресурсів оцінюється позитивно, якщо в ній домінує частка капіталу з нижчою ціною. Однак, враховуючи високу відсоткову ставку за позиковими коштами, організація вважається фінансово незалежною за умови, що в власному капіталі принаймні на 50% переважає кумулятивна частина (нерозподілений прибуток та доповнений капітал і резерви). Виконання цієї умови означатиме фінансову незалежність підприємства від зовнішніх джерел фінансування. Однак слід пам'ятати, що низька частка власного капіталу може бути допустимим фактом в галузях з низькою фондоємністю, тобто для підприємств, що мають низьке значення питомої ваги необоротних активів. За таких обставин ознакою фінансової незалежності виступатиме частка власних оборотних коштів у фінансуванні поточних активів [4, с. 73].

Наступний етап аналізу передбачає аналіз динаміки, складу і структури майна, який показує ефективність використання фінансових ресурсів на підставі доцільності їх розміщення в активах. Значення даного етапу аналізу полягає у формуванні обґрунтованої оцінки динаміки активів, їх складу і структури, ступеня ризику вкладень капіталу в них, а також у виявленні резервів зростання.

Одночасно відмітимо, що критеріями оцінки складу і структури майна є [5, с. 140]:

- зростання вартості майна не завжди свідчить про збільшення економічного потенціалу організації, оскільки збільшення може відбуватися по неліквідних статей активу, таким як довгострокова дебіторська заборгованість, наднормативні запаси сировини і матеріалів, що не користується попитом готову продукцію і товари для перепродажу;
- в структурі підприємства виробничої сфери найчастіше переважають необоротні активи, в сфері обігу найбільшу питому вагу доводиться на оборотні активи;
- зростання питомої ваги необоротних активів свідчить про підвищення рівня фінансової стійкості організації;
- зростання питомої ваги оборотних активів створює передумови для прискорення оборотності майна в цілому в разі їх раціональної структури;
- наявність дебіторської заборгованості зі незабаром погашення більше 12 місяців (довгострокової), тим більше зростання її в абсолютній формі і її питомої ваги оцінюється вкрай негативно;

– в рамках аналізу необоротних активів визначають тип стратегії керівництва організації на основі переважного питомої ваги відповідних видів необоротних активів. Можливо три види стратегії: виробнича, інноваційна та інвестиційна. Залежно від типу стратегії в ході подальшого аналізу більш детально вивчається відповідний вид необоротних активів.

Відмітимо, що після формування узагальненої оцінки структури активів і зміни майнового стану підприємства слід вивчити ефективність використання фінансових ресурсів. Дані показники враховуються при визначенні очікуваних ділової активності, яка проводиться на третьому етапі аналізу фінансового стану. Ділова активність характеризує ефективність використання фінансових і господарських ресурсів комерційної організації в процесі всіх видів діяльності, її оцінюють на базі якісних і кількісних показників. Так якісними показниками є: широта ринку збуту, імідж в середовищі партнерів по бізнесу, наявність товарного знаку, відомого за межами регіону діяльності, розвинене міжнародне співробітництво тощо. Кількісна оцінка проводиться на базі коефіцієнтів оборотності і може бути проведена за двома напрямками: ступінь виконання плану (встановленого вище стоячою організацією або самостійно) за основними показниками, забезпечення заданих темпів їхнього зростання і рівень ефективності використання ресурсів комерційної організації [5, с. 140].

Відповідно метою аналізу третього етапу є формування економічно обґрунтованої оцінки фінансово-економічної віддачі і виявленні резервів її зростання. В такому випадку завданнями аналізу ділової активності є [6]:

– вивчення та оцінка тенденції зміни показників ділової активності; дослідження впливу основних чинників, що обумовили зміну показників ділової активності, і розрахунок величини їх конкретного впливу;
– вивчення впливу показників інтенсивності використання активів і капіталу на фінансовий стан і основні оціночні показники діяльності організації;
– узагальнення результатів аналізу, розробка конкретних заходів щодо залучення в оборот виявлених резервів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі: таким чином, у фінансовому аналізі існують різноманітні методики, що дозволяють оцінити поточний фінансовий стан підприємства і дати прогноз його розвитку. При цьому управління фінансовим станом здійснюється на основі складання прогнозних значень майбутніх показників. Ефективність проведеного аналізу фінансового стану підприємства залежить від повноти і якості використовуваної інформації. Спрощений підхід проведення аналізу використовує тільки дані бухгалтерської звітності. При цьому звужуються рамки такого аналізу і знижується його результативність, тому що залишаються невивченими фактори, які мають значний вплив на об'єктивну оцінку фінансових результатів і фінансового стану. Ці фактори можуть бути пов'язані з галузевою приналежністю, станом навколишнього середовища (загальні ринкові тенденції, макроекономічні фактори тощо), а також іншими істотними факторами впливу, такими як стратегічний напрямок, визначений засновниками та керівництвом компанії. Пропуск таких факторів призводить до можливості помилки в оцінці стабільності фінансової діяльності та загального фінансового стану, що ускладнить розвиток підприємства.

Література

1. Аверіна М. Ю. Аналіз та оцінка фінансового стану підприємства: шляхи покращення М.Ю Аверіна // Актуальні проблеми економіки. 2012. № 9. С. 92–100.

2. Азарова А. О. Математичні моделі та методи оцінювання фінансового стану підприємства: монографія / А. О. Азарова, О. В. Рузакова. Вінниця: ВНТУ, 2012. 172 с.

3. Кизим М. О. Оцінка і діагностика фінансової стійкості підприємства: Монографія / Кизим М. О., Забродський В. А., Зінченко В. А., Копчак Ю. С. Х.: Вид. дім «ІНЖЕК», 2013. 144 с.

4. Павленко О. І. Вдосконалення механізму оцінки фінансового стану підприємства / О. І. Павленко // Бізнес-навігатор. 2017. № 2(19). С. 72–78.

5. Петренко В. С. Оцінка та шляхи покращення фінансового стану підприємства / В. С. Петренко // International scientific journal. 2015. № 8. С. 139–142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2015_8_34 (дата звернення: 21.01.2022).

6. Ширяєва Н. Ю. Управління розвитком виробничо-господарської діяльності будівельної організації / Н. Ю. Ширяєва // Технологічний аудит і резерви виробництва: зб. наук. праць. 2012. № 4/2(6). С. 123–128.

7. Шорохов М. Н. Особливості проведення діагностики фінансового стану підприємства / М. Н. Шорохов // Інноваційна економіка. 2013. № 7. С. 51–57.

8. Юдін Н. А. Діагностика фінансового стану підприємства / Н. А. Юдін // Інноваційна економіка. 2010. № 3. С. 111–113.

References

1. Averina M. Ju. Analiz ta ocinka finansovogho stanu pidpryjemstva: shljakhy pokrashhennja M. Ju Averina // Aktualjni problemy ekonomiky. 2012. #9. S. 92–100.

2. Azarova A. O. Matematychni modeli ta metody ocinjuvannja finansovogho stanu pidpryjemstva: monoghrafija / A. O. Azarova, O. V. Ruzakova. Vinnycja: VNTU, 2012. 172 s.

3. Kyzym M. O. Ocinka i diaghnostyka finansovoji stijkosti pidpryjemstva: Monoghrafija / Kyzym M. O., Zabrodsjkyj V. A., Zinchenko V. A., Kopchak Ju. S. Kh.: Vyd. dim «INZhEK», 2013. 144 s.

4. Pavlenko O. I. Vdoskonalennja mekhanizmu ocinky finansovogho stanu pidpryjemstva / O. I. Pavlenko // Biznesnavighator. 2017. # 2(19). S. 72–78.

5. Petrenko V. S. Ocinka ta shljakhy pokrashhennja finansovogho stanu pidpryjemstva / V. S. Petrenko // International scientific journal. 2015. # 8. S. 139–142. URL: http:// nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2015_8_34 (data zvernennja: 21.01.2022).

6. Shyrjajeva N. Ju. Upravlinnja rozvytkom vyrobnycho-ghospodarsjkoji dijaljnosti budiveljnoji orghanizaciji / N. Ju. Shyrjajeva // Tekhnologhichnyj audyt i rezervy vyrobnyctva: zb. nauk. pracj. 2012. # 4/2(6). S. 123–128.

7. Shorokhov M. N. Osoblyvosti provedennja diaghnostyky finansovogho stanu pidpryjemstva / M. N. Shorokhov // Innovacijna ekonomika. 2013. # 7. S. 51–57.

8. Judin N. A. Diaghnostyka finansovogho stanu pidpryjemstva / N. A. Judin // Innovacijna ekonomika. 2010. # 3. S. 111–113.

УДК 330.3

Москалюк Ганна Олександрівна
кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту організацій
Одеський національний економічний університет
Москалюк Анна Александровна
кандидат экономических наук,
доцент кафедры менеджмента организаций
Одесский национальный экономический университет
Moskaliuk Hanna
PhD in Economics, Associate Professor
Odessa National Economic University
ORCID: 0000-0002-9810-0522

Галан Людмила Володимирівна
кандидат економічних наук,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку
Галан Людмила Владимировна
кандидат экономических наук,
доцент кафедры публичного управления и администрирования.
Государственный университет интеллектуальных технологий и связи
Halan Liudmyla
PhD in Economics, Associate Professor
State University of Intelligent Technologies and Telecommunications
ORCID: 0000-0002-4118-9255

Кононова Олександра Євгеніївна
доктор економічних наук,
доцент кафедри фінансів, економіки та підприємництва
ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»
Кононова Александра Евгеньевна
доктор экономических наук,
доцент кафедры финансов, экономики и предпринимательства
ГВУЗ «Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры»
Kononova Oleksandra
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Prydniprovska State Academy of Civil Engineering and Architecture
ORCID: 0000-0002-7215-8574

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-2-7900

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЙ СФЕРЫ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

INNOVATIVE ACTIVITY MANAGEMENT SYSTEM INFORMATION TECHNOLOGY ENTERPRISES

Анотація. *У статті висвітлено сутність «ринку інноваційної ІТ-продукції», «підприємств, які займаються розробкою інноваційних ІТ-продуктів», «системи управління інноваційною діяльністю». Визначено види (засновані – підприємства, що займаються безпосередньо розробкою, впровадженням та обслуговуванням ІТ й IS; підтримуючі – підприємства, основним видом діяльності яких є, по-перше, сприяння підприємствам першої групи у сфері ІТ, тобто підприємства, зайняті у сфері ІТ консалтингу, та, по-друге, надання послуг у галузі вирішення загальних питань інформатизації підприємств-споживачів ІТ продукції) та переваги ІТ підприємств як суб'єктів інноваційної діяльності(гнучкість; швидкість реалізації, адаптації та обслуговування; маневреність; кадрова мобільність; організаційна мобільність; податкова та організаційна підтримка малого бізнесу з боку державних, регіональних та місцевих органів влади; слабка формалізація).Зауважено, що однією з найважливіших проблем інноваційної діяльності підприємств сфери ІТ є організації цієї діяльності, тобто проблема побудови ефективної системи управління (СУ). Наведено особливості СУ інноваційною діяльністю ІТ-підприємств, а також основні завдання, вирішення яких потребує (удосконалення механізмів взаємодії між учасниками інноваційної діяльності; проведення дієвої економічної політики щодо учасників інноваційної діяльності, стимулювання позабюджетного фінансування, створення інституційних та правових умов для розвитку венчурного інвестування у наукомісткі проєкти; створення та розвиток об'єктів інноваційної інфраструктури, мережі організацій з надання консалтингових послуг у галузі інноваційної діяльності у сфері ІТ). Розроблено систему управління інноваційною діяльністю підприємств сфери інформаційних технологій. Запропоновано інноваційні процеси у діяльності ІТ- підприємств у сформованій системі виражати організаційно-економічними ідентифікаторами (результативність; рівень здійснення поставлених завдань; адаптованість; продуктивність; тривалість; вартість виконаного процесу; економічність; споживання).*

Ключові слова: *система управління, ІТ-підприємство, інновації, інноваційна діяльність, інформаційні технології.*

Аннотация. *В статье отражена сущность «рынка инновационной ИТ-продукции», «предприятий, занимающихся разработкой инновационных ИТ-продуктов», «системы управления инновационной деятельностью». Определены виды (основанные – предприятия, занимающиеся непосредственно разработкой, внедрением и обслуживанием ИТ и IS; поддерживающие – предприятия, основным видом деятельности которых является, содействие предприятиям первой группы в сфере ИТ и предоставление услуг в области решения общих вопросов информатизации предприятий-потребителей ИТ продукции) и преимущества ИТ предприятий как субъектов инновационной деятельности (гибкость; скорость реализации, адаптации и обслуживания; маневренность; кадровая мобильность; организационная мобильность; налоговая и организационная поддержка малого бизнеса со стороны государственных, региональных и местных органов власти; Замечено, что одной из важнейших проблем инновационной деятельности предприятий сферы информационных технологий является организация этой деятельности, то есть проблема построения эффективной системы управления (СУ). Приведены особенности СУ инновационной деятельностью ИТ-предприятий, а также основные задачи, решение которых требует (усовершенствование механизмов взаимодействия между участниками инновационной деятельности; стимулирование внебюджетного финансирования, создание институциональных и правовых условий для развития венчурного инвестирования в наук проекты; создание и развитие объектов инновационной инфраструктуры, сети организаций по предоставлению консалтинговых услуг в области инновационной деятельности в сфере ИТ). Разработана система управления инновационной деятельностью предприятий сферы информационных технологий. Предложено инновационные процессы в деятельности ИТ-предприятий в сложившейся системе выражать организационно-экономическими идентификаторами (результативность; уровень осуществления поставленных задач; адаптированность; производительность; продолжительность; стоимость выполненного процесса; экономичность; потребление).*

Ключевые слова: *система управления, ИТ-предприятие, инновации, инновационная деятельность, информационные технологии.*

Summary. *The article highlights the essence of the «market of innovative IT products», «enterprises engaged in the development of innovative IT products», «innovation management system». Identified types (founded – enterprises directly involved in the development, implementation and maintenance of IT and IS; supporting – enterprises whose main activity is, first, assistance to enterprises of the first group in the field of IT, is enterprises engaged in IT consulting, and, secondly, the provision of services in the field of solving general issues of informatization of consumer enterprises of IT products) and the advantages of IT enterprises as subjects of innovation (flexibility; speed of implementation, adaptation and maintenance; maneuverability; personnel mobility; organizational mobility; tax and organizational support of small business by state, regional and local authorities; weak formalization). It is noted that one of the most important problems of innovative activity of IT enterprises is the organization of this activity, the problem of building an effective management system (IMS). The peculiarities of SU innovation activities of IT enterprises are presented, as well as the main tasks that need to be solved (improvement of mechanisms of interaction between participants of innovation activities; conducting effective economic policy on participants of innovation*

activities, stimulating extrabudgetary financing, creating institutional and legal conditions projects, creation and development of innovation infrastructure facilities, networks of organizations providing consulting services in the field of innovation in the field of IT). The system of management of innovative activity of the enterprises of the sphere of information technologies is developed. It is proposed to express innovative processes in the activities of IT enterprises in the existing system by organizational and economic identifiers (effectiveness; level of implementation of tasks; adaptability; productivity; duration; cost of the process; efficiency; consumption).

Key words: *management system, IT enterprise, innovations, innovation activity, information technologies.*

Постановка проблеми. Розвиток нових технологій та інноваційних послуг, зростання інформатизації та технологічної освіченості суспільства, підвищення якості та зручності зв'язку, поява соціальних електронних порталів, доступність багатьох форм мультимедійного контенту на тлі зниження інтернет-тарифів та собівартості інформаційних технологій (ІТ) послуг, на рівні економіки країни покликане сприяти підвищенню продуктивності праці, стимулювати створення нових бізнесів та робочих місць та в цілому покращувати соціальну сферу та якість життя населення. У зв'язку з розвитком інноваційної діяльності та процесів у сфері інформаційно-комунікаційних технологій виникла необхідність перегляду та удосконалення системи управління інноваційною діяльністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості управління інноваційною діяльністю розкрито у працях вітчизняних і зарубіжних вчених: С. Аврелія [10], В. Боковець [1], П. Друкер, Т. Дудар [3], І. Іпполітова [4], Е. Каражия [5], Ж. Крисько [6], В. Мельниченко [3], П. Микитюк [6], Ф. Ніксон, О. Овсянюк-Бердадіна [6], Г. Осовська [7], О. Прокопенко, Б. Санто, І. Сільченко [9], С. Скочиляс [6], Л. Шикова. Питання оцінювання та аналізу стану інноваційної діяльності ІТ-підприємств розглянуто такими науковцями, як Ю. Грицюк, Я. Кутовий, О. Литвинова [8], Л. Плахотнікова [8], І. Самоходський, О. Шелест та ін.

Метою статті є розробка системи управління інноваційною діяльністю підприємств сфери інформаційних технологій.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні існує дві основні тенденції розвитку ринку інноваційної ІТ продукції: глобалізація та локалізація. Глобалізація виявляється у тому, що програмне забезпечення (операційні системи, офісні продукти, утиліти, ігри, базові конфігурації інформаційних систем автоматизованого управління підприємствами тощо), що розробляється великими корпораціями в сфері ІТ, використовується великою кількістю споживачів організацій та мільйонами індивідуальних користувачів у різних країнах світу.

Локалізація обумовлена наявністю специфічних потреб користувачів. У цьому випадку спеціалізоване програмне забезпечення розробляється під конкретні завдання. Можливий також варіант суттєвої адаптації базової конфігурації стандартних програмних продуктів та інформаційних систем окремих підприємств. Можна відзначити, що саме процеси локалізація у сфері ІТ створюють сприятливі умови для розвитку малого підприємництва у цій галузі.

У зв'язку з цим особливе значення набуває формування умов для забезпечення ефективного функціонування ІТ підприємств, більшість з яких активно бере участь в інноваційних процесах у наукомісткій галузі інформаційних технологій та телекомунікацій.

Зазвичай під ринком інноваційної ІТ-продукції розуміється сукупність трьох сегментів: виробництво та продаж комп'ютерного обладнання, комплектуючих та периферійних пристроїв; розробка та продаж програмних продуктів; надання послуг, пов'язаних із впровадженням та підтримкою ІТ, включаючи виконання зовнішнім підрядником функцій, пов'язаних із підтримкою та обслуговуванням інформаційних систем та ІТ-інфраструктури. Останній сегмент певною мірою включає послуги, пов'язані з проведенням ІТ-консалтингу, під яким у широкому розумінні розглядають не лише допомогу замовнику при використанні інформаційних технологій, а й допомогу самим підприємствам сфери ІТ, особливо на етапі їх створення та розвитку.

Під малими підприємствами, які займаються розробкою інноваційних ІТ-продуктів, розуміють підприємства-розробники програмних продуктів без реалізацій функції впровадження та супроводу. Зазначимо, що в даному випадку йдеться про досить універсальні програмні продукти, при цьому малі підприємства можуть на даному сегменті конкурувати з великими компаніями лише у досить вузьких межах. Малі підприємства, які займаються впровадженням ІТ, адаптують вже існуючий програмний продукт під запити та потреби конкретного підприємства з урахуванням специфіки його бізнес-процесів. В даному випадку можливі такі варіанти: впровадження певного набору

програмних продуктів та інформаційних систем; використання конкретного товару; впровадження широкого переліку програмних продуктів на замовлення (бухгалтерські системи, довідково-правові системи, антивірусні програми тощо). Під малими підприємствами, які займаються обслуговуванням ІТ, розуміються підприємства, що займаються супроводом вже впровадженого програмного продукту або інформаційних систем (IS). Також існують малі підприємства, які надають комплексні послуги з розробки, впровадження й супроводу програмного забезпечення та інформаційних систем [10].

Відповідно усі підприємства ІТ сфери умовно можна розбити на великі групи: засновані і підтримуючі. До першої групи належать підприємства, що займаються безпосередньо розробкою, впровадженням та обслуговуванням ІТ й IS. До другої групи належать підприємства, основним видом діяльності яких є, по-перше, сприяння підприємствам першої групи у сфері ІТ, тобто підприємства, зайняті у сфері ІТ консалтингу, та, по-друге, надання послуг у галузі вирішення загальних питань інформатизації підприємств-споживачів ІТ продукції.

Протягом останніх років Україна стала помітним гравцем на глобальному ринку ІТ послуг. За оцінками експертів, сьогодні Україна демонструє темпи зростання даного ринку. Так обсяг реалізованих ІТ послуг за IV квартал 2020 року становить 14493459,8 тис. грн (табл. 1).

Як видно з табл. 1, обсяг наданих послуг з комп'ютерного програмування, консультування та пов'язаної з ними діяльності склав за IV квартал 2020 року 14493459,8 тис. грн, що на 2036364,6 тис. грн (або 16,3%) більше у порівнянні з аналогічним періодом 2019 року. Обсяги надання інформаційних послуг та послуг з оброблення даних, розміщення інформації на веб-вузлах і пов'язана з ними діяльність; веб-портали збільшились на або 43,4% і 55,5% відповідно. Зменшення показника (на 6, 3%) спостерігається по одному із видів, а саме надання інших інформаційних послуг і становить 732501,9 тис. грн.

Таким чином, для успішного розвитку галузі інформаційних технологій в нашій країні необхідна не лише підтримка малих підприємств у сфері ІТ, але й всебічна підтримка ІТ консалтингу, який допомагає та прискорює розвиток бізнесу у сфері інноваційних ІТ. З огляду на те, що бізнес у сфері ІТ має не тільки глобальний, а й локальний характер, результати функціонування малих підприємств, що надають послуги ІТ консалтингу, прямо або опосередковано суттєво впливають на основні соціально-економічні показники інноваційної діяльності у регіонах.

До переваг ІТ підприємств як суб'єктів інноваційної діяльності можна віднести:

1. Гнучкість: можуть вирішувати спеціалізовані завдання, такі як виробництво унікальної, малосерійної інноваційної ІТ-продукції.

2. Швидкість реалізації, адаптації та обслуговування: можуть оперативно надіслати спеціаліста, тому що розташовані в регіоні.

3. Маневреність: можуть вирішувати завдання у різних сферах інформатизації.

4. Кадрова мобільність: можуть на постійній або непостійній основі швидко залучати нових та тимчасових фахівців.

Таблиця 1

Обсяг реалізованих ІТ-послуг за IV квартал 2016–2020 років, тис. грн

Види ІТ-послуг	Обсяг реалізованих послуг					Темп приросту, %
	2016	2017	2018	2019	2020	2020/2016
1	2	3	4	5	6	7
Комп'ютерне програмування, консультування та пов'язана з ними діяльність	–	11600857,4	14927497,4	12457095,2	14493459,8	16,3
Надання інформаційних послуг	–	–	–	4008627,5	5748503,3	43,4
Оброблення даних, розміщення інформації на веб-вузлах і пов'язана з ними діяльність; веб-портали	–	–	–	3226735,3	5016001,4	55,5
Надання інших інформаційних послуг	–	–	–	781892,2	732501,9	-6,3

– інформація відсутня

Джерело: складено автором на основі [2]

5. Організаційна мобільність: можуть швидко інтегруватися та кооперуватися з іншими ІТ підприємствами.

6. Податкова та організаційна підтримка малого бізнесу з боку державних, регіональних та місцевих органів влади.

7. Слабка формалізація сприяє генерації оригінальних інноваційних ідей.

Необхідними вимогами для організації умов інноваційної діяльності можна назвати: державну політику у сфері інновацій; фінансові можливості (витрати); наявність сучасної основи застосування розробок; організаційну культуру з традиціями, системою цінностей, індивідуальними та груповими нормами поведінки; типи взаємодії; кадрові можливості.

Витрати на інноваційну діяльність ІТ підприємств у 2018 та 2020 роках можна побачити у табл. 2.

Таблиця 2

Витрати на інноваційну діяльність ІТ підприємств у 2018 та 2020 роках, млн. грн

	2018	2020	Тем приросту, %
			2020/2018
Комп'ютерне програмування, консультування та пов'язана з ними діяльність	297,6	510,6	71,6
Надання інформаційних послуг	42,8	12,5	-70,8

Джерело: складено автором на основі [2]

Однією з найважливіших проблем інноваційної діяльності підприємств сфери ІТ є проблема організації цієї діяльності, тобто проблема побудови ефективної системи управління. Вдосконалення управління не є новим завданням для вітчизняних керівників. Інноваційна діяльність вимагає покращення традиційних принципів, процедур та методів керівництва або усталених організаційних форм, із наступною заміною всієї системи управління компанією. Результатом управлінських нововведень є найефективніша робота керівництва підприємств.

Інноваційна діяльність включає виявлення проблем підприємства, організацію та здійснення інноваційного процесу. В основі управління інноваційною діяльністю лежить аналіз, сутність якого полягає у визначенні пріоритету нової ідеї, яка залежить від часу її можливої реалізації. Для цього на підприємствах періодично необхідно проводити атестацію продуктів, технологій та робочих місць, аналізувати ринок та канали розподілу, а також постійно знаходити нові інноваційні ідеї [1; 7].

Тому основне завдання системи управління підприємства сфери ІТ є те, що вона повинна забезпечити пристосовність до специфічних особливостей зміни економічної кон'юнктури, умов науково-технічного розвитку, ресурсно-сировинної та кредитно-фінансової ситуацій, нових вимог до праці і т.д. Для того, щоб успішно протистояти середовищу, складність та швидкість прийняття рішень в організації повинні відповідати складності та швидкості змін, що відбуваються в середовищі. Таким чином, якщо складність навколишнього середовища зумовлює виникнення проблем, кількість яких наростає, необхідно будувати адекватні цьому складніші системи управління. Проте, керівники багатьох підприємств не бачать цього взаємозв'язку і не відчувають труднощів побудови сучасних систем управління.

На наш погляд, система управління інноваційною діяльністю — це поетапний процес, що підтримується з боку всіх суб'єктів інноваційного ланцюжка, які узгоджені між собою на всіх рівнях управління.

Система управління інноваційною діяльністю у сфері ІТ має свої особливості порівняно із традиційною діяльністю. Насамперед, це зумовлено тим, що сфера ІТ охоплює у собі виробничий процес і послуги. Іншою особливістю є її ризикованість. На будь-якому етапі створення нових продуктів та послуг можливий дуже короткий життєвий цикл [3, с. 58].

На підприємствах сфери ІТ інновації є найважливішим компонентом стратегії їх інноваційного розвитку, будучи інструментом досягнення загально корпоративних цілей та формою здійснення необхідних змін. Виходячи з уявлень керівництва, формуються критерії прийняття рішення щодо реалізації інновацій на підприємстві, розробляється технологічна стратегія, на її основі — програма інноваційного розвитку. Конкуренція на ринку призводить до необхідності використання у процесі виробництва та реалізації продукції досягнень науки і техніки, які набувають форми технічних, процесних, організаційних та маркетингових інновацій. Управління інноваціями є формою реалізації стратегії розвитку підприємства, тому інноваційна складова менеджменту сучасного підприємства в цілому повинна бути досить добре розвинена. Формування механізму управління інноваційною діяльністю у зв'язку з цим має бути

науково обґрунтовано, що потребує розробки та дослідження моделей інновацій [8, с. 34].

При вирішенні завдань управління інноваційною діяльністю як складової загальної системи управління передусім доцільне застосування системного підходу, суть якого в тому що усі елементи системи і усі операції в ній повинні розглядатись як єдине ціле, у взаємозв'язку один з одним. Водночас процесний підхід є логічним доповненням системного підходу, і його застосування в управлінні інноваційною діяльністю підприємств є доречним з тієї причини, особлива увага приділяється процесам (розробка інноваційної продукції (послуг), їх реалізація, обслуговування, планування, організація тощо) [5, с. 71].

Управління засноване на ньому розширює свої межі і включає додаткові завдання: реінжиніринг бізнес-процесів може здійснюватися успішно лише тоді, коли попередньо створені необхідні умови і відсутні проблеми, пов'язані з людським чинником; недостатня обізнаність керівництва про широкий спектр наявних альтернатив і недостатні фінансові ресурси ускладнюють поширення клієнтоорієнтованих сучасних процесних технологій; можливості для інновацій і докорінних змін забезпечуються за допомогою вибору відповідних комбінацій нових інформаційних технологій; методичні аспекти моделювання бізнес-процесів повинні відповідати вимогам стратегічного управління, враховувати специфічні особливості кожного конкретного підприємства сфери ІТ і спиратися на принципи проектного управління, такі як командна робота, системний підхід, процесний підхід, система менеджменту якості, система збалансованих показників і принцип постійного поліпшення [4, с. 145].

Таким чином, ідеологія процесно-орієнтованого управління фактично призводить до стирання кордонів між управлінням якістю і управлінням самим підприємством сфери ІТ– поняття менеджменту якості і загального менеджменту зливаються водне ціле. Перш за все, це пов'язано з новим розширеним трактуванням якості інформаційної послуги, яке не обмежується сукупністю функціональних властивостей і характеристик, а розглядається як ступінь відповідності відмінних властивостей послуг, що забезпечують їх надання, і систем управління встановленим (державою, самим підприємством, договорами і контрактами та ін.) або реально прогнозованим для очікуваної ринкової кон'юнктури вимогам споживачів [6].

На нашу думку, процесний менеджмент надає підприємствам сфери ІТ суттєві переваги: по-перше — це можливості використання корпоративних правил і вивірених, чітко прописаних процесів, включених в автоматизовані інформаційно-аналітичні системи; по-друге — це перспективи впровадження таких процесно-орієнтованих методологій вдосконалення, як реінжиніринг бізнес-процесів (BPR), безперервне поліпшення (CI) і загальне управління якістю (TQM).

Зауважимо, що відсутність системи управління інноваційною діяльністю підприємств сфери ІТ на основі процесного підходу призводить до наступного:

– підприємства сфери ІТ стають слабко керованими, оскільки різні інновації суперечать один з одним, співробітники не знають, що відбувається, і не можуть нормально виконувати свою діяльність;
– у підприємства сфери ІТ спостерігаються серйозні економічні втрати, затримки у виконанні операцій та процесів;
– погіршується якість процесів виробництва та обслуговування, знижується рівень надання послуг (до втрати клієнтів).

При цьому існує низка проблем для формування системи управління інноваційною діяльністю:

– недостатнє сприятливе економічне та правове середовище;
– побудова інноваційної інфраструктури;
– удосконалення механізмів державного сприяння комерціалізації результатів наукових досліджень та розробок.

В результаті, формування системи управління інноваційною діяльністю підприємств сфери інформаційних технологій потребує вирішення наступних основних завдань:

– удосконалення механізмів взаємодії між учасниками інноваційної діяльності, включаючи оптимізацію взаємовідносин державних наукових організацій та державних закладів вищої освіти із промисловими організаціями з метою просування нових технологій у виробництво, підвищення кваліфікації персоналу;
– проведення дієвої економічної політики щодо учасників інноваційної діяльності, стимулювання позабюджетного фінансування, створення інституційних та правових умов для розвитку венчурного інвестування у наукомісткі проєкти;
– створення та розвиток об'єктів інноваційної інфраструктури, мережі організацій з надання консалтингових послуг у галузі інноваційної діяльності у сфері ІТ, сприяння створенню та розвитку у науково-технічній сфері малих інноваційних підприємств, бірж інтелектуальної власності та науково-технічних послуг.

Важливо, що розвиток інноваційної діяльності вітчизняних ІТ підприємств залежить від кількох факторів, таких як інновації на світовому ринку ІТ, зовнішні та внутрішні фактори на вітчизняному ринку [8, с. 82].

Враховуючи вищезазначене, за процесного підходу, система управління інноваційною діяльністю підприємств сфери інформаційних технологій, що існує в даний час, може бути охарактеризована так, як показано на рис. 1.

Так інноваційні процеси у діяльності ІТ- підприємств, у сформованій системі можна виражати організаційно-економічними ідентифікаторами, які наведені у табл. 3. Якісний рівень створеної

Рис. 1. Система управління інноваційною діяльністю підприємств сфери інформаційних технологій

Джерело: авторська розробка

Таблиця 3

Організаційно-економічні ідентифікатори системи управління інноваційною діяльністю підприємств сфери інформаційних технологій

Ідентифікатор	Визначення організаційно-економічного ідентифікатору
Результативність	співвідношення отриманого результату та того, чого хочуть чи чекають управлінці від зміни інноваційних процесів
Рівень здійснення поставлених завдань	ступінь точності виконання поставлених завдань у підвищенні рівня інноваційності
Адаптованість	свідчить про те, наскільки інноваційні процеси здатні реагувати на зміни внутрішнього середовища
Продуктивність	відношення економічного результату на виході системи управління до середньорічної чисельності персоналу
Тривалість	час, який необхідний для виконання інноваційного процесу, або проміжок часу між початком процесу та його завершенням
Вартість виконаного процесу	сукупність усіх витрат, які необхідно зробити для виконання інноваційного процесу
Економічність	виконання інноваційних процесів з мінімальними витратами ресурсів
Споживання	кількість споживачів кінцевого продукту

Джерело: авторська розробка

системи управління інноваційною діяльністю підприємств сфери інформаційних технологій залежить не тільки від раціоналізації та гармонізації її елементної взаємодії, що визначає в кінцевому підсумку реальність досягнення запланованих економічних результатів на основі зростання інноваційного рівня соціально-економічної системи з надання споживачам своїх послуг, а також від сформованих та втілюваних у системі управління інноваційною діяльністю організаційно-економічних й інших заходів щодо дотримання нормативних ідентифікаторів.

Наприклад, результативність як якісний ідентифікатор функціонування системи управління інноваційною діяльністю підприємств сфери інформаційних технологій, що характеризує співвідношення фактично досягнутого економічного результату до запланованої величини від здійснення інноваційної діяльності, надає можливість менеджменту не тільки встановлювати фактори, що впливають на досягнення планованого економічного, фінансового результату, але і на раціональній основі розподіляти ресурси в інноваційних процесах, виконувати комплексні організаційно-економічні заходи, спрямовані на усунення негативного факторного впливу на результативність функціонування системи.

Рівень здійснення поставлених завдань, як якісний ідентифікатор функціонування соціально-економічної системи, що здійснює інноваційну діяльність, залежить від аналізу менеджментом інноваційного завдання, його розчленування на складові та закріплення їх за виконавцями.

Ідентифікатор (параметр) адаптованості системи управління інноваційною діяльністю підприємств сфери інформаційних технологій, на наш погляд, у сформованій системі управління повинен грати активну роль протидії впливу негативним факторам зовнішнього та внутрішнього середовища, готовності усувати наслідки їхнього впливу. Оперативне реагування на зміну стану зовнішнього середовища, попередження і нейтралізація негативних процесів, що проявилися, також характеризують рівень адаптованості функціонуючої системи управління інноваційною діяльністю.

Показник якості системи управління інноваційною діяльністю, що ідентифікується з тривалістю інноваційного процесу, поряд з вимогою нормативної відповідності протяжності в часі аналізованих процесів, на наш погляд, має включати і таку складову, як здатність менеджменту встановлювати настання економічних, інноваційних, соціальних змін стану зовнішнього середовища у певному інтервалі часу та прогнозувати ці зміни у довгостроковому періоді на основі окремих інформаційних даних про ймовірні зміни стану макросередовища.

Продуктивність праці учасників інноваційної діяльності як один із основних показників ефективності функціонування системи залежить від інтенсивності використання праці персоналу, впровадження технологічних, інформаційних та організаційних нововведень, створення нових видів послуг, від результатів системного аналізу інноваційної діяльності.

Цілі, що встановлюються підприємствами сфери інформаційних технологій, наш погляд, вимагають відповідної деталізації та уточнення. Необхідно враховувати поточні, перспективні та стратегічні

цілі до такого ступеня, доки не будуть встановлені кількісні характеристики мети кожної стадії інноваційного процесу. Для конкретного інноваційного процесу має бути сформульовано стільки цілей, скільки можливо їх кількісно висловити у відповідних їм показниках. Цілі та показники інноваційних операцій, періодів (стадій) повинні бути узгоджені та приведені у балансову відповідність з можливостями оптимального розподілу та ефективного використання ресурсного потенціалу.

Встановлюваний рівень економічної ефективності інвестування інноваційного проєкту залежить від точності та значимості визначених витрат на здійснення проєкту та економічних результатів від впровадження та експлуатації технологічного, інформаційного чи організаційного нововведення в організації.

Відмінність оцінки ефективності інноваційних проєктів у діяльності суб'єктів господарювання сфери ІТ, на наш погляд, полягає в тому, що встановлення необхідних сумарних величин економічних ефектів від впровадження та використання нововведення, реалізації створеного нового виду послуги за розрахунковий період часу пов'язано з низьким рівнем точності та значущості прогнозних та розрахункових цін за послуги, що надаються на підвищеному інноваційному рівні. Тому інтегральний або чистий дисконтований дохід, що отримується, як різниця інтегральних економічних результатів від впровадження та експлуатації нововведень в діяльності організацій сфери ІТ та загальних витрат на інвестування в нововведення, за його позитивного значення, виступає для менеджменту підставою для прийняття рішення про інвестування інноваційного проекту.

Проте основним узагальнюючим показником ефективності інноваційного проєктування у діяльності організацій сфери ІТ виступає термін окупності інноваційного проєкту, як період часу, протягом якого загальні витрати, пов'язані з інноваційним інвестуванням, повинні окупатися за рахунок отримання чистого прибутку.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, у вітчизняних умовах реорганізація підприємства сфери ІТ та впровадження інновацій повинні починатися з розробки стратегії підприємства. Зміни системи управління повинні включати: удосконалення організаційно-економічної структури, сертифікацію системи якості та впровадження процесного підходу до управління підприємством.

Перспективами подальших досліджень є аналіз системи управління інноваційною діяльністю зарубіжних ІТ-підприємств.

Література

1. Боковець В. В. Удосконалення управління інноваційними процесами на сучасних підприємствах. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2017. Випуск 24. Частина 1. С. 88–92.

2. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення: 05.02.2022).

3. Дудар Т. Г., Мельниченко В. В. Інноваційний менеджмент: навч. посіб. Тернопіль: Економічна думка, 2008. 250 с.

4. Іпполітова І. Я., Селезньова Г. О. Управління інноваційною діяльністю підприємства: процесний підхід. Вісник Одеського національного ун-ту. 2020. Т. 25. Вип. 6(85). С. 143–149.

5. Каражия Е. А. Процесно-орієнтоване управління інноваційною діяльністю підприємств України. Агросвіт. 2021. № 16. С. 69–76.

6. Микитюк П.П., Крисько Ж. Л., Овсянюк-Бердадіна О. Ф., Скочиляс С. М. Інноваційний розвиток підприємства: навч. посіб. Тернопіль: Принтер Інформ, 2015. 224 с.

7. Осовська Г. В. Менеджмент організацій: навч. посіб. Київ: Кондор, 2007. 676 с.

8. Плахотнікова Л. О., Литвинова О. В. Аналіз діяльності ІТ компаній на ринку освітніх послуг України. Економіка. Менеджмент. Бізнес. 2019. № 2 (28). С. 32–36.

9. Сільченко І. А. Вплив зовнішніх та внутрішніх факторів на процеси управління інноваційною діяльністю підприємства. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2018. № 3 (43). С. 80–86.

10. Aurelia S., Cardonib A., Baldoc M. D., Lombardid R. Thebalancedscorecardlogicinthemanagementcontrolandreportingofsmallbusinesscompanynetworks: A casestudy. Journal of Accounting and Management Information Systems. 2018. No. 17(2). P. 191–214.

References

1. Bokovecj V. V. (2017) Udoskonalennja upravlinnja innovacijnymy procesamy na suchasnykh pidpryjemstvakh [Improving the management of innovation processes in modern enterprises]. Naukovyj visnyk Khersonsjkogho derzhavnogho universytetu [Scientific Bulletin of Kherson State University], 24, 88–92 [in Ukrainian].

2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Reteved from: http://www.ukrstat.gov.ua/ [inUkrainian].

3. Dudar T. Gh., Meljnychenko V. V. (2008) Innovacijnyj menedzhment [Innovation management]. Ternopilj: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].

4. Ippolitova I. Ja., Seleznjova Gh. O. (2020) Upravlinnja innovacijnoju dijaljnistju pidpryjemstva: procesnyj pidkhid [Management of innovative activity of the enterprise: process approach]. Visnyk Odesjkogho nacionaljnogho untu [Bulletin of Odessa National University], 6(85), 143–149 [in Ukrainian].

5. Karazhyja E. A. (2021) Procesno-orijentovane upravlinnja innovacijnoju dijaljnistju pidpryjemstv Ukrajiny [Process-oriented management of innovation activity of Ukrainian enterprises]. Aghrosvit [Agrosvit], 16, 69–76 [in Ukrainian].

6. Mykytiuk P. P., Krysko Zh. L., Ovsianiuk-Berdadina O. F., Skochylias S. M. (2015) Innovatsiinyi rozvytok pidpryiemstva [Enterprise innovative development]. Ternopil: Prynter Inform [in Ukrainian].

7. Osovska H.V. (2007). Menedzhment orhanizatsii [Management of Organizations]. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].

8. Plakhotnikova L. O., Lytvynova O. V. (2019) Analiz dijaljnosti IT kompanij na rynku osvitnikh poslugh Ukrajiny [Analysis of IT companies in the market of educational services in Ukraine]. Ekonomika. Menedzhment. Biznes [Economy. Management. Business], 2 (28), 32–36 [in Ukrainian].

9. Silchenko I. A. (2018). Vplyv zovnishnikh ta vnutrishnikh faktoriv na protsesy upravlinnia innovatsiinoiu dialnistiu pidpryiemstva [Influence of external and internal factors to management processes in innovative activity of enterprise]. Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu [Bulletin of Berdyansk University of Management and Business], 3 (43), 80–86 [in Ukrainian].

10. Aurelia S., Cardonib A., Baldoc M. D. and Lombardid R. (2018) The balanced scorecard logic in the management control and reporting of small business company networks. Journal of Accounting and Management Information Systems, 17(2), 191–214 [in English].

УДК 330.341.1:338.432

Польова Олена Леонідівна
доктор економічних наук, доцент,
завідувач кафедри аналізу та аудиту
Вінницький національний аграрний університет
Полевая Елена Леонидовна
доктор экономических наук, доцент,
заведующая кафедры анализа и аудита
Винницкий национальный аграрный университет
Polova Olena
Doctor of Economics, Associate Professor,
Head of the Department of Analysis and Audit
Vinnytsia National Agrarian University

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-2-7918

ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

ОСОБЕННОСТИ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ НА АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

FEATURES OF INNOVATIVE PROCESSES AT AGRICULTURAL ENTERPRISES

Анотація. *У статті розглянуто інноваційні процеси на аграрних підприємствах, виявлені проблеми та шляхи впровадження інновацій у виробництво сільськогосподарської продукції. Умови глобалізації та конкуренції у ринковому середовищі потребують впровадження інноваційних заходів. Актуальність дослідження обумовлено посиленням інноваційних процесів, що вимагає впровадження заходів із використання новітніх досліджень науки та техніки. Досліджено терміни «інновації», «агроінновацiїя», «інноваційний процес» щодо впровадження наукових ідей у діяльність аграрних підприємств. Встановлено, що інноваційний процес забезпечує технологічний, технічний і соціально-економічний ефект виробництва продукції. Запропоновано розглядати агроінновацію як науково-обґрунтовані заходи впровадження інноваційних процесів на основі ресурсо- та енергозберічаючій технології виробництва сільськогосподарської продукції. Аграрні підприємства виступають як споживачі, так й виробники альтернативних джерел енергії. Тобто енерго- та ресурсозберігаючі технологій на аграрних підприємствах базуються на безвідходній технології виробництва, що забезпечується виробництвом альтернативних джерел енергії з відходів життєдіяльності тварин. Відмічено, що складовими елементами альтернативних джерел енергії крім біомаси гною виступає енергетична цінність продукції скотарства, збереження енергії тепла худоби, що відповідає концепції енергозбереження на безвідходній технології виробництва.*

Наведено розрахунок ефективності використання альтернативних джерел при виробництві продукції скотарства. Встановлено незначні переваги корів української червоно-рябої молочної породи за рахунок більшого коефіцієнта відновлення витраченої енергії тепла, виділеного коровами – 5,38%, енергії біогазу – 5,23% та підвищення врожайності кукурудзи на зерно – 4,04%

Біогаз може використовуватись не тільки для обігріву ферм, але й для приготування кормів до згодовування. Використання біогазу при виробництві продукції скотарства, за економічними розрахунками, дає можливість одержати додаткові грошові доходи, що сприятиме загальному підвищенню ефективної діяльності аграрного підприємства та зменшити рівень збитковості виробництва продукції.

Ключові слова: *інновації, агроінновації, інноваційний розвиток, аграрне виробництво, технології.*

Аннотация. *В статье рассмотрены инновационные процессы на аграрных предприятиях, выявлены проблемы и пути внедрения инноваций в производство сельскохозяйственной продукции. Условия глобализации и конкуренции в рыночной среде нуждаются в внедрении инновационных мер. Актуальность исследования обусловлена усилением инновационных процессов, что требует разработки мер по использованию новейших исследований науки и техники. Исследованы термины «инновации», «агроинновации», «инновационный процесс» по внедрению научных идей в деятельность аграрных предприятий. Установлено, что инновационный процесс обеспечивает технологический, технический и социально экономический эффект производства продукции. Предложено рассматривать агроинновацию как научно-обоснованные меры по внедрению инновационных процессов на основе ресурсо- и энергосберегающей технологии производства сельскохозяйственной продукции. Аграрные предприятия выступают как потребители, так и производители альтернативных источников энергии. То есть энерго- и ресурсосберегающие технологии на аграрных предприятиях базируются на безотходной технологии производства, что обеспечивается производством альтернативных источников энергии из отходов жизнедеятельности животных. Отмечено, что составляющими элементами альтернативных источников энергии кроме биомассы навоза выступает энергетическая ценность продукции скотоводства, сохранение энергии тепла скота, что соответствует концепции энергосбережения по безотходной технологии производства.*

Представлен расчет эффективности использования альтернативных источников при производстве продукции скотоводства. Установлены незначительные преимущества коров украинской красно-пестрой молочной породы за счет большего коэффициента восстановления израсходованной энергии тепла, выделенного коровами – 5,38%, энергии биогаза – 5,23% и повышения урожайности кукурузы на зерно – 4,04% Биогаз может использоваться не только для обогрева ферм, но и для приготовления кормов для скармливания.

Использование биогаза при производстве скотоводческой продукции, по экономическим расчетам, дает возможность получить дополнительные денежные доходы, что будет способствовать общему повышению эффективной деятельности аграрного предприятия и уменьшить уровень убыточности производства продукции.

Ключевые слова: *инновации, агроинновации, инновационное развитие, аграрное производство, технологии.*

Summary. *The article considers innovation processes in agricultural enterprises, identifies problems and ways to implement innovations in agricultural production. Conditions of globalization and competition in the market environment require the introduction of innovative measures. The urgency of the study is due to the strengthening of innovation processes, which requires the implementation of measures to use the latest research in science and technology. The terms «innovation», «agroinnovation», «innovation process» for the implementation of scientific ideas in the activities of agricultural enterprises are studied. It is established that the innovation process provides technological, technical and socio-economic effect of production. It is proposed to consider agroinnovation as a scientifically sound measures for the implementation of innovative processes based on resource- and energy-saving technology of agricultural production. Agricultural enterprises are both consumers and producers of alternative energy sources. That is, energy and resource-saving technologies in agricultural enterprises are based on waste-free production technology, which is provided by the production of alternative energy sources from animal waste. It is noted that the components of alternative energy sources in addition to manure biomass is the energy value of livestock products, energy conservation of livestock, which corresponds to the concept of energy conservation on waste-free production technology.*

The calculation of the efficiency of using alternative sources in the production of livestock products is given. Insignificant advantages of cows of the Ukrainian red-spotted dairy breed due to higher coefficient of recovery of the spent energy of heat allocated by cows – 5,38%, energy of biogas – 5,23% and increase in productivity of corn on grain – 4,04% are established.

Biogas can be used not only to heat farms, but also to prepare feed for feeding. The use of biogas in the production of livestock products, according to economic calculations, provides an opportunity to obtain additional cash income, which will increase the overall efficiency of the agricultural enterprise and reduce the level of unprofitable production.

Key words: *innovations, agroinnovation, innovative development, agricultural production, technologies.*

Постановка проблеми. Стратегічний розвиток підприємства в умовах глобалізації та європейської інтеграції зумовлює впровадження та комерціалізації інноваційних розробок, які генеруються у прибуток. Відтак, провідну роль у підвищенні конкурентоспроможності підприємств відіграють інноваційні процеси, які дозволяють здійснювати розширене відтворення. Завдяки розвитку науково-технічного прогресу впровадження енергоощадних та безвідходних технологій надає можливість застосовувати енерго- та ресурсозберігаючі технології, що зумовлює розвиток підприємств у переході від лінійної моделі економіки до циркулярної моделі. Циркулярна економіка націлена на використання ощадливої моделі виробництва і споживання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних й методологічних положень, пов'язаних із розкриттям сутності й змісту інноваційної діяльності, викладені в роботах Білінської В. [3], Калетніка Г. М. [13], Кот О. В. [3], Лаврук В. В. [4], Махортова Ю. О. [5], Набієвої Д. С. [5], Пришляк Н. В. [7], Саранчука Г.М [8], Сіренко Н. М. [9], Шумпетера Й. [13] та інших. Разом з тим, питання підвищення ефективності агровиробництва за рахунок використання інноваційних процесів на основі енергоощадних та безвідходних технологій виробництва залишаються недостатньо вивчені, що зумовлює необхідність дослідження окресленої проблеми та підтверджує її актуальність.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування доцільності реалізації інноваційних процесів на аграрних підприємствах з метою одержання додаткових грошових доходів, підвищення ефективної діяльності підприємства та зменшення рівня збитковості виробництва продукції.

Виклад основного матеріалу. В умовах ринкових відносин та конкуренції аграрні підприємства повинні організовувати виробництво сільськогосподарської продукції на інноваційній основі. Конкурентний ринок представляє собою важливий мотиватор до впровадження інновацій у виробничий процес. За рахунок використаної нової технології тобто інновацій на агарних підприємствах знижуються витрати виробництва, що забезпечує отримання додаткових доходів а також виробництво конкурентоспроможної якісної продукції. Отже, інновації витупають як фактор прискорення економічного розвитку агропродовольчого сектору економіки, яке залежить від розробки адекватної інноваційної політики та рівня інноваційної активності.

Фундатор інноваційної теорії Й. Шумпетер розглядав інновацію в динаміці, тобто як інноваційний процес [13]. За визначенням Б. Твісса [6] інноваційний процес — це перетворення наукового знання, науковий ідей, винаходів у фізичну реальність (нововведення). Відповідно в основі інноваційного процесу є створення та впровадження інновацій, необхідними властивостями яких виступає науково-технічна (науково-технологічна) новизна й задоволення нових суспільних потреб.

Підприємства аграрного сектору прагнуть дотримуватися основних принципів агроінноваційного розвитку та мають враховувати особливості й можливості вітчизняного сільськогосподарського виробництва та необхідність впровадження технологічної безпеки, перевірки наявних і впроваджуваних технологій [1].

Важливо відзначити, що інноваційний процес має чітку орієнтацію на кінцевий результат, який забезпечує технологічний, технічний і соціально-економічний ефект, зокрема організаційні, економічні, науково-технічні, соціальні і природні фактори чинять вплив на формування, розвиток і ефективність функціонування системи інноваційного забезпечення аграрних підприємств [4]. З точки зору, інноваційного розвитку агропродовольчого сектору економіки, агроінновацiїя — інновація реалізована в аграрній сфері, що призводить до позитивних якісних та кількісних змін за рахунок взаємозв'язку біосфери та техносфери [3]. Також, агроінновацію можна розглядати як кінцевий результат впровадження новації у галузі сільського господарства, який призводить до отримання соціально-економічного ефекту [9].

На думку Г. М. Саранчука, основними особливостями інноваційної роботи в агровиробництві є: різноманітність продукції сільськогосподарського призначення та продуктів її переробки, вагома різниця в технологіях їх виготовлення; значний рівень диференціації окремих регіонів країни у відповідності до агротехнологічних умов виробництва; вплив природних умов на технології, які використовуються у сільському господарстві; відособленість сільськогосподарських товаровиробників від наукових установ, що займаються виробництвом науково-технічної продукції; відсутність організаційно-економічного механізму передачі досягнень науки сільськогосподарським товаровиробникам тощо [8].

На нашу думку, агроінновація — це науково-обґрунтовано впровадження заходів із використання новітніх досліджень науки та техніки, які безпосередньо або опосередковано охоплює технологічні процеси виробництва сільськогосподарської продукції, в основі яких знаходиться людина, тваринницькі будівлі, обладнання та устаткування, а також тварини та рослини, що супроводжується застосуванням енерго- та ресурсозберігаючою технологією.

Державна служба статистики України не узагальнюють інформацію щодо впровадження інноваційних процесів на сільськогосподарських підприємствах, перевага надається лише промисловим підприємствам. З-поміж усіх видів інноваційної продукції наводиться розподіл виконаних наукових та науково-технічних робіт за галузями наук, зокрема в розрізі сільськогосподарських наук зведені дані за кількістю використаних но-

вих виробів, розроблених ресурсозберігаючих технологій, створених нових сортів рослин та порід тварин, методів та теорій, інших видів. Для агровиробників основним інноваційним заходом є не нові системи чи технології, а більш продуктивні сорти і гібриди сільськогосподарських культур, породи тварин, що дещо стримує рівень розвитку підприємства, адже це вимагає нових технологій.

За попередніми розрахунками 22,4% загального обсягу витрат були спрямовані на виконання фундаментальних наукових досліджень, які на 91,9% профінансовано за рахунок коштів бюджету. Частка витрат на виконання прикладних наукових досліджень становила 21,3%, які на 58,1% фінансувалися за рахунок коштів бюджету та на 23,6% — за рахунок коштів організацій підприємницького сектору. На виконання науково-технічних (експериментальних) розробок спрямовано 56,3% загального обсягу витрат, які на 36,1% профінансовані іноземними фірмами, на 32,1% — організаціями підприємницького сектору та на 12,5% — за рахунок власних коштів [10].

Інноваційний процес на аграрних підприємствах — постійний та безперервний потік перетворення технічних або технологічних ідей у нові технології або (чи) окремі її складові і доведення їх до використання у виробництво з метою отримання якісної сільськогосподарської продукції. Відповідно, інноваційний процес на аграрних підприємствах має циклічний характер, обумовлений наявністю обернених зв'язків у складі механізму самого інноваційного процесу.

Інноваційний тип розвитку аграрних підприємств характеризується перенесенням акценту на використання принципово нових прогресивних технологій, переходом до випуску високотехнологічної продукції, прогресивними організаційними і управлінськими рішеннями в інноваційній діяльності [5].

Підвищення ефективної діяльності аграрних підприємств визначається сукупним впливом впровадження інноваційних процесів, які залежать від біологічних, матеріальних, технологічних, організаційних, економічних факторів, а також оперативним реагуванням на зміни кон'юнктури, раціональним використанням та самозабезпеченістю біоенергетичними ресурсами, що по своїй суть є інноваційним продуктом.

Аграрні підприємства виступають складовою частиною біоенергетичної системи як споживачі, так й виробники альтернативних джерел енергії (біоенергетичні ресурси). Нарощення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції нерозривно пов'язано із збільшенням витрат енергії. Тому, без впровадження інноваційних процесів, нової безвідходної технології виробництва не можливо вирішити цю проблему.

Головна ідея безвідходного виробництва — це перетворення всієї сировини, що надійшла на підприємство, її залишків, а також відходів отриманих в процесі виробництва, у готову продукцію, здатну приносити дохід [11].

Переробка відходів безумовно потребує додаткових витрат. У багатьох країнах Європи запроваджена практика використання альтернативних джерел енергії при виробництві продукції сільського господарства. В Україні ця практика поширена у дуже обмеженому вигляді. У процесі провадження концепції безвідходного виробництва важливим є дотримання її основних принципів: комплексність, системність, екологічність, оптимізація ресурсних потоків, контроль. Процес розробки безвідходних технологічних схем залежить від правильної взаємодії п'яти виробничих блоків: обрано технологічного процесу видобутку сировини, обраного процесу попередньої підготовки сировини до виробництва, обраного основного технологічного процесу переробки сировини та виробленння продукції, обраного процесу кінцевої обробки та випуску кінцевого продукту виробництва, обраного процесу переробки та утилізації вторинних матеріальних ресурсів та промислових відходів, які утворилися у процесі виробництва продукції.

Етапи діагностики розвитку безвідходних технологій на підприємстві:

- формування системи одиничних показників (множини індикаторів) за функціональними складовими процесу розвитку безвідходних технологій;
- розрахунок одиничних показників розвитку безвідходних технологій на підприємстві за функціональними складовими;
- зведення значень одиничних показників до єдиних меж вимірювання (нормалізація індикаторів);
- розрахунок групових показників розвитку безвідходних технологій на підприємстві (за функціональними складовими);
- розрахунок інтегрального показника розвитку безвідходних технологій на підприємстві. Визначення перспективних тенденцій зміни інтегрального показника розвитку безвідходних технологій підприємства за допомогою моделі прогнозування.

Одним із найбільш ефективних напрямів безвідходного виробництва є відновлювана енергетика як біоенергетика. Найбільш ефективним

і універсальним енергоносієм з усіх біологічних видів палива є біогаз, який отримують з відтворюваної сировини і органічних відходів. Біогаз — це горюча газова суміш, яку отримують у процесі природного розкладання шляхом метанового бродіння біосировини коштів [14]. Показники енергетичного потенціалу біомаси відрізняються від потенціалу інших відновлюваних джерел енергії тим, що потенціал біомаси значною мірою залежить від рівня господарської діяльності. З огляду на те, що рівень розвитку аграрного сектору достатньо високий, тут існують чималі можливості для використанням біомаси: відходів тваринництва та сільськогосподарських рослин, виробництва біопалив та використання природних джерел біомаси.

Завдяки використанню сучасних технологій переробки гною та когенераційного обладнання для комбінованого виробництва електроенергії і тепла, тваринництво із найбільш збиткової галузі сільського господарства повинно перетворитися у високоефективний сектор вітчизняної економіки. Адже дана галузь крім основної продукції спроможна давати і побічну. І ця продукція в процесі промислової переробки забезпечує надходження додаткового доходу [2].

Нами проведені дослідження за проектно-кошторисних документацій обласних інститутів «Украгропроект» (м. Черкаси, м. Хмельницький, м. Тернопіль, м. Харків, м. Суми, м. Рівне, м. Чернігів, м. Київ, м. Вінниця, м. Ужгород), за якими були побудовані спеціалізовані підприємства з виробництва продукції скотарства різної потужності: на 400, 800 і 1200 корів.

Підприємства галузі скотарства мають потужний потенціал виробництва біогазу, який можна виробляти з органічних субстратів тваринного походження. Тому, актуальним питанням стає виробництво альтернативних джерел енергії з відходів життєдіяльності тварин, у рамках розвитку енергозбереження, а також виробництво біопалива дозволяє поліпшити екологічну ситуацію, оскільки природне розкладання гною супроводжується виділенням шкідливих парникових газів: азоту і метану.

Накопичений науковий та практичний досвід із ведення енергоощадного виробництва продукції скотарства, який спрямований на енергозбереження, тобто з мінімальними витратами максимально накопичувати енергію кормів у тілі тварин у вигляді молока або у вигляді приростів живої маси дозволяє знайти резерви енергоресурсів за рахунок власного виробництва біогазу. Велика кількість вчених свої дослідження спрямовують на вивчення використання сільськогосподарських культур або переробки відходів рослинництва для біопалива [12], а використання відходів життєзабезпечення тварин для виробництва біогазу недостатньо досліджені. Тому необхідно органічні субстрати тварин розглядати не тільки як органічне добриво, але і як джерело енергетичних ресурсів.

Ефективне використання біопалива для отримання енергії в умовах аграрного виробництва, а особливо з відходів сільського господарства потребує оптимізації технічних та технологічних процесів отримання та використання біопалива та науково-технічного обґрунтування раціональних параметрів машин та обладнання, що використовується для виробництва біопалива та отримання енергії на його основі [7].

Енергетична цінність молока та яловичини, збереження енергії тепла худоби, виробництво та використання біогазу від біомаси гною є складовими елементами альтернативних джерел енергоносіїв.

Розрахунок ефективності використання альтернативних джерел енергії за переробки відходів життєдіяльності худоби проведені на основі техніко-економічної характеристики біоустановки «КОБОС-1», потужністю реактора 2Ч15 м^3, отриманням біогазу за добу 500 м^3, з добовою переробкою біомаси до 50 т, отриманням біогазу із 1 т сухої речовини 340 м^3, собівартістю 1 м^3 5 грн (табл. 1).

Встановлено, що на підприємствах потужністю 400 корів при в умовах безвідходного виробництва продукції (виробництво та використання власного біопалива) прибуток від реалізації молока збільшився на 68,1%, а від реалізації яловичини — на 89,9%; на підприємстві потужністю 800 корів прибуток від реалізації молока й яловичини збільшився відповідно на 58,4% й 136,1% та на підприємстві потужністю 1200 корів — на 13,87% й 147,6%.

Екскременти корів є джерелом виробництва біогазу. Від однієї корови української червонорябої молочної породи можливо за рік отримати 899,5 м^3 біогазу енергетична цінність його 20690 МДж, а від чорно-рябих — менше на 16,72%. Така кількість альтернативної енергії біогазу перекриває потреби на витрати палива та електроенергії у три рази. Зазначене альтернативне джерело енергії успішно може використовуватись не тільки для обігріву ферм для тварин, але й для підготовки джерел енергії живлення до згодовування, підвищення продуктивності праці та на інші трудомісткі процеси при виробництві молока.

Цінне органічне добриво після бродильних процесів (за альтернативними джерелами) доцільно використовувати для підвищення врожайності

культур. Так, органічне добриво від перероблених екскрементів корови може підвищувати урожайність кукурудзи на зерно на 15 ц/га і більше. Енергія додаткового зерна кукурудзи поповнює від корів української червоно-рябої молочної породи 15,96 ГДж, а від чорно-рябої — 13,29 ГДж, що найближче до отримання енергетичної цінності молока від корів піддослідних груп молочного напрямку порід.

Загальна кількість відновної енергії за рахунок тепла, яке виділяють корови використовується на підігрів зовнішнього повітря та виробництва біогазу із збереженням енергетичної цінності органічного добрива від корів за рік отримується 69,78 ГДж теплової енергії, що більше, ніж української чорно-рябої молочної породи на 14,00%.

Встановлено незначні переваги корів української червоно-рябої молочної породи за рахунок більшого коефіцієнта відновлення витраченої енергії тепла, виділеного коровами — 5,38%, енергії біогазу — 5,23% та підвищення врожайності кукурудзи на зерно — 4,04% (табл. 2).

Забезпечення ефективного розвитку аграрних підприємств спрямовано на зниження енергетичної залежності підприємств від паливно-енергетичних ресурсів та пошук способів відновлення енергії, за рахунок власних енергоресурсів для виробництва продукції скотарства. Тому, виробництво

Таблиця 1

Ефективність використання альтернативних джерел енергії при виробництві продукції скотарства в аграрних підприємствах

Показник	Потужність підприємств із закінченим виробничим циклом, корів					
	400		800		1200	
	Утримання виробництва					
	енергоощадна технологія	безвідходна технологія	енергоощадна технологія	безвідходна технологія	енергоощадна технологія	безвідходна технологія
Виробництво молока						
Енергетична цінність молока, тис. ГДж	6,14	6,14	12,28	12,28	18,42	18,42
Збереження енергії тепла корів, тис. ГДж	1,14	2,85	2,33	6,01	3,89	11,41
Вихід біомаси гною за рік, тис. т	7,63	8,67	15,42	17,35	23,37	26,15
у т.ч. на переробку на біогаз	3,81	4,34	7,71	8,67	11,68	13,07
Вихід біогазу, тис. м^3	101,1	220,4	221,5	459,9	361,5	895,7
Теплова енергія біогазу, тис. ГДж	2,33	5,07	5,09	10,58	8,31	20,6
Отримано джерел енергії, тис. ГДж	9,61	14,06	19,7	28,87	30,62	50,43
Додаткові джерела енергії, тис. ГДж	-	4,45	-	9,17	-	19,81
Додатково отримано біогазу, тис. м^3	-	193,5	-	398,7	-	455,6
Прибуток, млн. грн	0,8	1,97	1,90	4,69	6,21	8,70
Рівень рентабельності, %	16,98	39,96	20,83	50,98	44,52	59,97
Виробництво яловичини						
Енергетична цінність м'яса, тис. ГДж	1,68	1,68	3,39	3,39	5,09	5,09
Збереження енергії тепла худоби, тис. ГДж	1,21	1,81	2,75	5,16	4,49	8,58
Вихід біомаси гною за рік, тис. т	0,36	0,45	0,72	0,93	0,96	1,39
у т.ч. на переробку на біогаз	0,18	0,23	0,36	0,46	0,48	0,69
Вихід біогазу, тис. м^3	82,8	103,7	107,6	137,5	143,5	206,3
Теплова енергія біогазу, тис. ГДж	1,24	1,55	2,47	3,16	3,3	4,74
Отримано джерел енергії, тис. ГДж	4,13	5,04	8,61	11,71	12,88	18,41
Додаткові джерела енергії, тис. ГДж	-	0,91	-	3,1	-	5,53
Додатково отримано біогазу, тис. м^3	-	39,56	-	134,8	-	240,4
Прибуток, млн. грн	0,19	0,33	0,41	1,15	0,74	2,09
Рівень рентабельності, %	16,10	25,00	16,94	43,23	20,11	51,48

Джерело: власні дослідження

Таблиця 2

Отримана та відновлена енергія на одну корову в рік за виробництва молока у порівнянні з витраченою

Показник	Порода		Дослід у % до контролю
	українська червоно-ряба молочна	українська чорно-ряба молочна	
	контроль	дослід	
Витрачена енергія, ГДж	66,096	66,096	100
Отримана продуктивна енергія, ГДж	16,73	17,92	107,11
Коефіцієнт використання енергії витраченої, %	25,31	27,11	1,8
Відновлена енергія, ГДж, всього	69,78	60,80	87,13
Коефіцієнт відновлення витраченої енергії, %	105,57	91,99	-13,58
в тому числі КВВЕ: – енергія тепла тварин	49,62	44,24	89,16
– енергія біогазу	31,30	26,07	83,29
– енергетичне підвищення врожаю кукурудзи	24,15	20,11	83,27

Примітка: КВВЕ — коефіцієнт відновлення витраченої енергії

Джерело: власні дослідження

альтернативних джерел енергії з відходів життєдіяльності худоби, в рамках розвитку енергозбереження дозволяє поліпшити екологічну ситуацію, так як природне розкладання гною супроводжується виділенням шкідливих парникових газів: азоту, метану, вуглекислого газу.

Залежно від різних способів утримання худоби (прив'язне, безприв'язне на: підлозі, у боксах, глибокій підстилці, комбібоксове) при однакових генетичних потенціалах можна отримати значні обсяги добової продукції (табл. 3).

Відмінності за добовою продукцією худоби суттєво вплинули на вихід екскрементів за добу та на кількість виробництва біогазу (табл. 4).

Встановлена позитивна закономірність, що при підвищені надоїв збільшувався вихід екскрементів в однакових умовах утримання (привязь). Так, при надоях 10,15 кг молока вихід екскрементів склав 54,73 кг, а при надоях 16,77 кг молока вихід екскрементів збільшився на 19,26%. Корови за добу мали надої від 10,15 до 16,77 кг молока, молодняк у залежності від способу утримання добові прирости живої маси встановлені від 795,8 до 885,0 г та нетелі — 706,4 г. Найбільші прирости живої маси встановлені у молодняку великої рогатої худоби при утриманні у комбібоксах (885 г за добу), а найменші при утриманні на підлозі (795,8 г за добу). Вихід екскрементів найменший виявився при утриманні молодняку на підлозі (17,14 кг), а найбільший при утриманні на глибокій підстилці (37,98 кг). Відповідно і вихід біогазу та теплова продукція мала перевагу при найбільших надоях корів та утриманні молодняку на глибокій підстилці.

Таблиця 3

Умови життєдіяльності худоби на підприємствах із виробництва продукції скотарства

Вид худоби/Номер групи худоби		Спосіб утримання	Продукція, од. виміру	Добова продукція
Корови	1	прив'язний	молоко, кг	10,15
	2			12,72
	3			14,25
	4			16,77
Молодняк	1	безприв'язний на підлозі	приріст, г	795,8
	2	безприв'язний у боксах		815,0
	3	безприв'язний на глибокій підстилці		878,3
	4	безприв'язний комбібоксовий		885,0
Нетелі	1	безприв'язно-боксовий	приріст, г	706,4

Джерело: власні дослідження

Таблиця 4

Виробництво біогазу з органічних субстратів худоби

Вид худоби/Номер групи худоби		Вихід екскрементів за добу, кг	Вихід біогазу, м^3	Теплова продукція, МДж
Корови	1	54,73	6,13	140,99
	2	58,87	6,59	151,57
	3	62,94	7,05	162,15
	4	65,27	7,31	168,13
Молодняк	1	17,14	2,38	54,74
	2	28,07	3,25	74,75
	3	37,98	3,34	76,82
	4	34,86	2,10	48,3
Нетелі	1	17,27	2,54	58,42

Джерело: власні дослідження

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Стратегічним пріоритетом розвитку аграрних підприємств є інноваційні процеси, які дозволяють вести безперервне оновлення виробництва на основі безвідходних технологій. Обґрунтування необхідності розвитку інноваційної діяльності з орієнтацією на аграрне виробництво, створення відповідних організаційно-економічних умов, які стимулюють розвиток інноваційних процесів щодо вирішення проблем пов'язаних із використанням додаткових енергетичних ресурсів.

Особливістю інноваційного розвитку аграрних підприємств є: при виробництві сільськогосподарської продукції часто застосовують інновації спрямовані на поліпшення виробництва; провідна роль належить науково-дослідним установ, оскільки дослідження потребують ґрунтовних знань; недостатній обсяг власних фінансових ресурсів; суттєва диференціація регіонів за умовами конкуренції та спеціалізації виробництва сільськогосподарської продукції; здійснення інноваційної діяльності в окремих галузях сільського господарства за рахунок використання нових сортів рослин, нових порід тварин та енергоощадних й ресурсозберігаючих технологій підвищує економічний розвиток аграрного виробництва.

Література

1. Білінська В. Сучасні інноваційні технології в сільському господарстві: основна характеристика та перспективи впровадження. Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. 2015. № 7 (172). С. 74–80.

2. Кернасюк Ю. В. Науково-методологічні підходи до визначення собівартості виробництва та економічної ефективності продукції біоенергетичної утилізації гною. Наукові праці КНТУ. Економічні науки. 2010. Вип. 17. URL: http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_17_ekon/stat_17/26.pdf

3. Кот О. В. Теоретичні аспекти інноваційного розвитку аграрного сектору економіки та його організаційно-економічне забезпечення. Проблеми науки. 2008. № 9. С. 30–37.

4. Лаврук В. В. Система інноваційного забезпечення сільського господарства. Інновації: практика та досвід. 2010 № 4. С. 14–17.

5. Махортов Ю. О., Набієва Д. С. Використання сучасних інноваційних технологій підприємствами АПК. Економіка та суспільство. 2020. Вип. 22. doi: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2020-22-26

6. Микитюк П. П., Брич В. Я., Шкільняк М. М., Микитюк Ю. І. Інноваційний менеджмент: підруч. Тернопіль: Екон. думка ТНЕУ, 2019. 518 с.

7. Пришляк Н. В. Методичні підходи до визначення еколого-економічної ефективності виробництва біопалив із агробіомаси. Агросвіт. 2021. № 12. С. 58–67.

8. Саранчук Г. М. Інноваційний розвиток сільського господарства як основа підвищення його конкурентоспроможності. Інноваційна економіка. 2010. № 1. С. 26–32.

9. Сіренко Н. М. Концептуальні засади інноваційного розвитку аграрного сектору економіки України. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2012. № 1. С. 234–240.

10. Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» Офіц. веб-сайт Державної служби статистики України. URL: http:// www.ukstat.gov.ua.

11. Ткаченко Т. П., Кириченко С. О., Аларікі Ф. Н. Концепція безвідходного виробництва як фактор підвищення прибутковості підприємства. Агросвіт. 2018. № 9. С. 60–63.

12. Федик О. Ю. Сучасний стан та перспективи розвитку ринку твердого біопалива в Україні. Інноваційна економіка. 2012. № 3(35). С. 172–176.

13. Шумпетер Й. Теория экономического развития [исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредиты, проценты и циклы конъюнктуры] М.: Прогресс, 1982. 453 с.

14. Kaletnik G. M., Pryshliak N. V. Management mechanisms and development strategies of economic entities in conditions of institutional transformations of the global environment: col. monog./edited by M. Bezpartochnyi, in 2 Vol./ISMA University. Riga: Landmark SIA, 2019. P. 96–104.

References

1. Bilinsjka V. Suchasni innovacijni tekhnologhiji v siljsjkomu ghospodarstvi: osnovna kharakterystyka ta perspektyvy vprovadzhennja. Visnyk Kyjivsjkogho nacionaljnogho universytetu imeni T. Shevchenka. 2015. № 7 (172). S. 74–80.

2. Kernasjuk Ju. V. Naukovo-metodologhichni pidkhody do vyznachennja sobivartosti vyrobnyctva ta ekonomichnoji efektyvnosti produkciji bioenerghetychnoji utylizaciji ghnoju. Naukovi praci KNTU. Ekonomichni nauky. 2010. Vyp. 17. URL: http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_17_ekon/stat_17/26.pdf

3. Kot O. V. Teoretychni aspekty innovacijnogho rozvytku aghrarnogho sektoru ekonomiky ta jogho orghanizacijno-ekonomichne zabezpechennja. Problemy nauky. 2008. № 9. S. 30–37.

4. Lavruk V. V. Systema innovacijnogho zabezpechennja siljsjkogho ghospodarstva. Innovaciji: praktyka ta dosvid. 2010 № 4. S. 14–17.

5. Makhortov Ju.O., Nabijeva D. S. Vykorystannja suchasnykh innovacijnykh tekhnologhij pidpryjemstvamy APK. Ekonomika ta suspiljstvo. 2020. Vyp. 22. doi: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2020-22-26

6. Mykytjuk P. P., Brych V. Ja., Shkiljnjak M. M., Mykytjuk Ju. I. Innovacijnyj menedzhment: pidruch. Ternopilj: Ekon. dumka TNEU, 2019. 518 s.

7. Pryshljak N. V. Metodychni pidkhody do vyznachennja ekologho-ekonomichnoji efektyvnosti vyrobnyctva biopalyv iz aghrobiomasy. Aghrosvit. 2021. № 12. S. 58–67.

8. Saranchuk Gh. M. Innovacijnyj rozvytok siljsjkogho ghospodarstva jak osnova pidvyshhennja jogho konkurentospromozhnosti. Innovacijna ekonomika. 2010. № 1. S. 26–32.

9. Sirenko N. M. Konceptualjni zasady innovacijnogho rozvytku aghrarnogho sektoru ekonomiky Ukrajiny. Marketyngh i menedzhment innovacij. 2012. № 1. S. 234–240.

10. Statystychnyj zbirnyk «Naukova ta innovacijna dijaljnistj v Ukrajini» Ofic. veb-sajt Derzhavnoji sluzhby statystyky Ukrajiny. URL: http:// www.ukstat.gov.ua.

11. Tkachenko T. P., Kyrychenko S. O., Alariki F. N. Koncepcija bezvidkhodnogho vyrobnyctva jak faktor pidvyshhennja prybutkovosti pidpryjemstva. Aghrosvit. 2018. № 9. S. 60–63.

12. Fedyk O. Ju. Suchasnyj stan ta perspektyvy rozvytku rynku tverdogho biopalyva v Ukrajini. Innovacijna ekonomika. 2012. № 3(35). S. 172–176.

13. Shumpeter J. Teoriya ekonomicheskogo razvitiya [issledovanie predprinimatelskoj pribyli, kapitala, kredity, procenty i cikly konyunktury] M.: Progress, 1982. 453 s.

14. Kaletnik G. M., Pryshliak N. V. Management mechanisms and development strategies of economic entities in conditions of institutional transformations of the global environment: col. monog./edited by M. Bezpartochnyi, in 2 Vol./ISMA University. Riga: Landmark SIA, 2019. P. 96–104.

УДК 330.341.1 (083.94)

Родіонов Павло Юрійович
кандидат економічних наук, старший викладач
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Родионов Павел Юрьевич
кандидат экономических наук, старший преподаватель
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»
Rodionov Pavlo
Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

Горбачова Оксана Миколаївна
кандидат економічних наук, доцент
Національний авіаційний університет
Горбачева Оксана Николаевна
кандидат экономических наук, доцент
Национальный авиационный университет
Gorbacheva Oksana
PhD in Economics, Associate Professor
National Aviation University

Родіонова Олена Володимирівна
старший викладач
Національний авіаційний університет
Родионова Елена Владимировна
старший преподаватель
Национальный авиационный университет
Rodionova Olena
Senior Lecturer
National Aviation University

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-2-7899

РОЛЬ ТА МІСЦЕ ТЕОРІЇ ПЕРСПЕКТИВ В ІННОВАЦІЙНОМУ МЕНЕДЖМЕНТІ

РОЛЬ И МЕСТО ТЕОРИИ ПЕРСПЕКТИВ В ИННОВАЦИОННОМ МЕНЕДЖМЕНТЕ

THE ROLE AND PLACE OF PROSPECT THEORY IN INNOVATIVE MANAGEMENT

Анотація. *У роботі розглянуто питання щодо можливості застосування теорії перспектив для аналізу інноваційної діяльності, зокрема питання щодо прийняття рішень про інвестування в інноваційні проєкти. Як важлива особливість управління інноваційною діяльністю розглядається дилема інноватора, що складається з двох основних частин. До*

першої частини відноситься цінність інновацій, яку можна представити як S-криву, яка у свою чергу показує, що для вдосконалення продукту потрібен час і багато ітерацій. До другої частини можна віднести угоди поточного розміру, тобто ситуація, коли діюча компанія має значну кількість клієнтів, але також високі очікування щодо щорічних продажів. У якості головного каталізатора змін споживчих цінностей на ринку розглядаються підривні інновації, які створюються переважно «новачками» ринку або невеликими підприємствами з незначним капіталом.

Зважаючи на вищесказане, для кращого розуміння інноваційної діяльності, зокрема природи процесів, що пов'язані з прийняттям рішень щодо інвестування в інноваційний проєкт, пропонується використовувати теорію перспектив.

Відповідно до теорії перспектив, оцінювання результатів діяльності відбувається не відповідно до методології і методів теорії корисності, а як сукупність виграшів і втрат. При цьому суб'єктивна цінність втрат буде вищою, ніж цінність здобутків, тобто агенти переоцінюють ймовірність малоймовірних подій і навпаки. Важливим висновком із теорії перспектив є те, що прийняття рішень економічними агентами є суб'єктивним і ґрунтується на власному сприйнятті цінності або корисності, яку вони очікують отримати.

Таким чином, у роботі показана можливість використання теорії перспектив для кращого розуміння інноваційної діяльності. У якості перспектив подальших досліджень пропонується проводити емпіричні дослідження процесів прийняття рішень в сфері інноваційної діяльності.

Ключові слова: *інформація, знання, інновації, інноваційний менеджмент, теорія перспектив.*

Аннотация. *В работе рассмотрены вопросы возможности применения теории перспектив для анализа инновационной деятельности, в частности вопросы принятия решений об инвестировании в инновационные проекты. В качестве важной особенности управления инновационной деятельностью рассматривается дилемма инноватора, состоящая из двух основных частей. К первой части относится ценность инноваций, которую можно представить как S-кривую, которая в свою очередь показывает, что для усовершенствования продукта требуется время и много итераций. Ко второй части можно отнести сделки текущего размера, то есть ситуация, когда действующая компания имеет значительное количество клиентов, но также высокие ожидания по ежегодным продажам. В качестве главного катализатора изменений потребительских ценностей на рынке рассматриваются взрывные инновации, которые создаются преимущественно «новичками» рынка или небольшими предприятиями с незначительным капиталом.*

Учитывая вышесказанное, для лучшего понимания инновационной деятельности, в частности, природы процессов, связанных с принятием решений по инвестированию в инновационный проект, предлагается использовать теорию перспектив.

Согласно теории перспектив, оценка результатов деятельности происходит не в соответствии с методологией и методами теории полезности, а как совокупность выигрышей и потерь. При этом субъективная ценность потерь будет выше ценности достижений, то есть агенты переоценивают вероятность маловероятных событий и наоборот. Важным выводом из теории перспектив является то, что принятие решений экономическими агентами субъективно и основывается на собственном восприятии ценности или полезности, которую они ожидают получить.

Таким образом, в работе показана возможность использования теории перспектив для лучшего понимания инновационной деятельности. В качестве перспектив дальнейших исследований предлагается проводить эмпирические исследования процессов принятия решений в сфере инновационной деятельности.

Ключевые слова: *информация, знание, инновации, инновационный менеджмент, теория перспектив.*

Summary. *The paper considers the possibility of applying the theory of perspectives for the analysis of innovation, in particular the question of decision-making on investing in innovative projects. An important feature of innovation management is the dilemma of the innovator, which consists of two main parts. The first part is the value of innovation, which can be represented as an S-curve, which in turn shows that it takes time and many iterations to improve a product. The second part includes agreements of the current size, ie a situation where the existing company has a significant number of customers, but also high expectations for annual sales. The main catalyst for changes in consumer values in the market are subversive innovations, which are created mainly by «newcomers» to the market or small businesses with little capital.*

In view of the above, it is proposed to use the theory of perspectives to better understand innovation, in particular the nature of the processes involved in making decisions about investing in an innovation project.

According to the prospect theory, the evaluation of performance is not in accordance with the methodology and methods of utility theory, but as a set of gains and losses. In this case, the subjective value of losses will be higher than the value of gains, i.e. agents overestimate the probability of unlikely events and vice versa. An important conclusion from perspective theory is that economic agents' decision-making is subjective and based on their own perception of the value or utility they expect to receive.

Thus, the paper shows the possibility of using the theory of perspectives to better understand innovation. As prospects for further research, it is proposed to conduct empirical research on decision-making processes in the field of innovation.

Key words: *information, knowledge, innovations, innovation management, theory of perspectives.*

Постановка проблеми. Роль знань та інновацій неухильно збільшується в сучасній економічній системі, яка орієнтована на створення та споживання інформації та знань. За таких умов інноваційна діяльність стає одним з ключових факторів успіху як на рівні окремих компаній та організацій, так і на державному рівні. У свою чергу, процеси, що пов'язані зі здійсненням інноваційної діяльності потребують кращого розуміння природи прийняття рішень економічними агентами. Тому слушним видається дослідити можливості підвищення ефективності інноваційної діяльності за рахунок використання біхевіористських моделей прийняття рішень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематику теорій інноваційного розвитку, інноваційної діяльності та інновацій у своїх роботах досліджували Вікарчук О. І. [1], Михайлова Л. І. [5] та Ілляшенко С. М. [2]. Значну увагу теоретичним аспектам визначення сутності інновацій приділяв у своїй роботі Лавріненко Ю. М. [4]. Питаннями технологічного впливу на інноваційну діяльність та явищем підривних інновацій займалися К. Крістенсен [8], Швиданенко Г. О. та Бесараб С. О. [7]. Основоположниками та важливими котриб'юторами у теорію перспектив є Деніел Канеман та Амос Тверскі [10]. Еволюцію моделей прийняття рішень розглядав у своїх роботах Корзаченко О. В. [3].

Проте на нашу думку на даний момент недостатня увага приділяється можливостям використання теорії перспектив для дослідження процесів прийняття рішення щодо інвестування в інноваційний проєкт.

Формулювання цілей статті. Метою даної роботи є визначити евентуальність застосування теорії перспектив для підвищення якості процесу прийняття рішень в інноваційному менеджменті. Для цього у першій частині статті буде дано визначення основним поняттям, що стосуються управління інноваційною діяльністю. Натомість, друга частина роботи присвячена дослідженню практичних аспектів застосування теорії перспектив до менеджменту інновацій.

Виклад основного матеріалу. В сучасній економічній системі інновації є визначальним фактором конкурентоспроможності. Серед множини підходів до тлумачення дефініції «інновація» зупинимося на наступному. Так, як економічна категорія «інновація» означає нововведення, тобто реалізований на ринку результат діяльності по створенню нового продукту або нової технології [5].

Інновація (нововведення), за Й. Шумпетером, — це втілення в життя нової комбінації ресурсів (продуктивних сил), що здатна задовольняти нові потреби. Й. Шумпетер виділяв п'ять типів інновацій:

1. Новий або вдосконалений продукт.
2. Новий метод виробництва.
3. Новий ринок збуту.
4. Нові методи управління (організаційні форми).
5. Нова сировина, матеріали чи комплектуючі [2].

На нашу думку, найважливішими характеристиками інновації є: 1) її новизна (науково-технічний аспект); 2) інновація повинна задовольняти ринковий попит, приносити прибуток виробникові, тобто мати комерційний успіх (економічний аспект). Ці два аспекти тісно пов'язані, причому науково-технічний аспект стає економічним чинником тільки тоді, коли нововведення втілюється в новий продукт, що має попит [4].

Сьогодні, на початку XXI ст., великого значення набуває механізм управління створенням і впровадженням інновацій на ринку, тобто інноваційний менеджмент [5].

Інновації розглядаються як інструмент впливу на соціально-економічний процес розвитку суспільства. Тому інноваціями необхідно управляти.

Цей процес називається інноваційним менеджментом. Інноваційний менеджмент розглядається як сукупність економічних, мотиваційних, організаційних і правових засобів, методів і форм управління інноваційною діяльністю конкретного об'єкта управління з метою одержання найоптимальнішим шляхом економічних результатів цієї діяльності [6].

Більш конкретно суть інноваційного менеджменту розкривається в його функціях, до яких можна віднести:

- управління процесами створення нових знань;
- управління творчим потенціалом тих, хто створює нові знання;
- управління освоєнням нововведень;
- управління соціальними та психологічними аспектами нововведень [1].

Інноваційний менеджмент на рівні окремої компанії та в силу своїх функцій нерозривно пов'язаний з менеджментом ідей, формуванням портфоліо інновацій, плануванням та реалізацією інноваційних проєктів. За таких умов інноваційний менеджмент має тісний зв'язок з питанням щодо вибору та фінансування найбільш перспективних проєктів, що у свою чергу зводиться, проте не обмежується питанням доцільності інвестування.

Вчений у сфері теорії інновацій К. Крістенсен у своїй роботі демонструє, що успішні компанії незважаючи на правильність своїх дій на перший

погляд, можуть втрачати своє лідерство на ринку. Це пов'язано з появою нових, неочікуваних конкурентів, які поступово захоплюють ринок. Дана проблема отримала назву «Дилема інноватора» та складається з двох ключових частин.

1. Цінність інновацій — це S-подібна крива: для вдосконалення продукту потрібен час і багато ітерацій. Перша з цих ітерацій забезпечує мінімальну цінність для клієнта, але з часом база створюється, і вартість зростає в геометричній прогресії. Після створення бази кожна ітерація буде значно кращою, ніж попередня. У якийсь момент найцінніші покращення реалізовані, і значення за ітерацію стає мінімальним. Отже, в середині найбільше значення, на початку і в кінці значення мінімальне.

2. Угоди поточного розміру: діюча компанія має значну кількість клієнтів, але також високі очікування щодо щорічних продажів. Нові продукти наступного покоління знаходять свої ніші на ринку. Новим компаніям не потрібні щорічні продажі співставні з великими компаніями, тому вони мають більше часу, щоб зосередитися на впровадженні інновацій [8].

Зауважимо, що говорячи про виведення на ринок нових інноваційних продуктів, мова часто заходить щодо підривних інновацій. Відповідно до дослідника у сфері інноваційної діяльності Клейтон Крістенсена, головним каталізатором змін споживчих цінностей на ринку є підривні інновації, які створюються переважно «новачками» ринку або невеликими підприємствами з незначним капіталом, що орієнтовані на вузький малоприбутковий сегмент, нецікавий лідерам ринку (нижній ешелон ринку). Створена ними інноваційно нова продукція поступово набуває якісних характеристик, що зацікавлює все більш широкі клієнтські сегменти (зокрема, й ті, на які орієнтуються лідери ринку), чим забезпечує їх поступове пересування у верхній ешелон ринку. Водночас лідери ринку, зацікавлені в збереженні усталено високого рівня прибутку, фокусують свою увагу на підвищенні якості продукції та послуг для своїх найвибагливіших клієнтів шляхом впровадження підтримуючих інновацій. В момент переходу до масового споживання інноваційно нової продукції відбувається кардинальна зміна цінностей на існуючому ринку [7; 8].

Таким чином, досліджуючи причини, через які лідери ринку втрачають свої позиції на користь невеликих компанії через появу нових технологій, К. Крістенсен приходить до наступного висновку. Виходячи зі своєї природи, нові компанії більш схильні до виведення на ринок інноваційних продуктів. Це може пояснюватися тим, що в силу своїх масштабів та задач провідні гравці на ринку не зацікавлені у відносно невеликих прибутках, які можна отримати у початкових періодах виведення на ринок інноваційних продуктів. Також це може бути пов'язано з тим, що будь-яка інноваційна діяльність пов'язана з ризиком, у свою чергу очевидною є спроба великих компаній мінімізувати власні ризики.

Зважаючи на вищесказане, проблема вибору перспективного інноваційного проєкту може досліджуватися крізь призму моделей прийняття рішень. Слушним видається розглянути теорію перспектив, що у свою чергу може дозволити отримати більш повне розуміння природи інноваційної діяльності як економічної категорії.

Так, теорію перспектив в 1979 р. описали психологи Деніел Канеман та Амос Тверскі в статті «Теорія перспектив: аналіз рішення в умовах ризику» [9], потім вони допрацювали свою теорію й опублікували уточнення в 1992 р. у статті «Успіхи у теорії перспектив: кумулятивне уявлення невизначеності» [10].

За теорією перспектив люди оцінюють результати не відповідно до методології і методів теорії корисності, а як сукупність виграшів і втрат. При цьому суб'єктивна цінність втрат буде вищою, ніж цінність здобутків, тобто агенти переоцінюють ймовірність малоймовірних подій і навпаки. На відміну від теорії очікуваної корисності, теорія перспектив показує, що суб'єктивна оцінка результатів залежить від формулювання проблеми. Важливий висновок із теорії перспектив полягає у тому, що прийняття рішень економічними агентами є суб'єктивним і ґрунтується на власному сприйнятті цінності або корисності, яку вони очікують отримати. Такий аспект теорії перспектив закладений в основу біхевіористської економіки та «ментального бухгалтерського обліку» [3].

З огляду на вищесказане, використання теорії перспектив для аналізу прийняття рішень щодо інвестування дозволяє пояснити факт, відповідно до якого успішні підривні інновації як правило реалізується невеликими та новими на ринку компаніями. Філософія роботи провідних компаній на певному ринку таким чином часто зводиться до мінімізації ризиків, що у свою чергу впливає на її відношення до інноваційної діяльності. Це не означає, що інноваційна діяльність не властива великим компаніям, проте теорія перспектив дає краще розуміння саме явища підривних інновацій.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У роботі було досліджено можливість використання теорії перспектив як теоретичного підґрунтя для аналізу інноваційної діяльності компаній. Було проаналізовано поняття інновація та інноваційний менеджмент. Розглянуто проблему під назвою «Дилема інноватора» та показано особливості прийняття рішень щодо інвестування в сфері інноваційної діяльності.

Продемонстровано можливість використання теорії перспектив для вивчення та підвищення ефективності управління інноваційною діяльністю за рахунок того, що основні засади даної теорії більш реалістично відображають поведінку економічних агентів, зокрема коли мова торкається прийняття рішень щодо доцільності інвестування в інноваційний проєкт.

Перспективним з точки зору подальших наукових досліджень видається проведення емпіричних досліджень, направлених на перевірку постулатів теорії перспектив в контексті її застосування в інноваційному менеджменті. Це може дозволити окреслити межі її використання та зробити вагомий внесок у розуміння інноваційної діяльності.

Література

1. Вікарчук О. І. Інноваційний менеджмент в Україні як складова загальної системи управління підприємством // «Вісник ЖДТУ»: Економіка, управління та адміністрування. 2016. № (1(51). С. 156–159.

2. Ілляшенко С. М. Інноваційний менеджмент / С. М. Ілляшенко. Суми, 2010. 272 с. (ТОВ «ВТД «Університетська книга»).

3. Корзаченко О. В. Еволюція моделей прийняття рішень: від класичної політекономії до біхевіористської економіки / Корзаченко О. В. // Моделювання та інформаційні системи в економіці: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана»; [редкол.: О. Є. Камінський (відп. ред.) та ін.]. Київ: КНЕУ, 2020. Вип. 100. С. 103–112.

4. Лавріненко Ю. М. Теоретичні аспекти визначення сутності інновацій / Ю. М. Лавріненко // Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. 2010. № 2. С. 191–195.

5. Михайлова Л. І. Інноваційний менеджмент / Л. І. Михайлова, О. І. Гуторов, С. Г. Турчіна, І. О. Шарко. Харків: «Центр учбової літератури», 2015. 234 с.

6. Пермінова С. О. Інноваційний менеджмент: Конспект лекцій [Електронний ресурс]: навч. посіб. для студентів спеціальності 113 «Прикладна математика» освітньо-професійної програми «Наука про дані та математичне моделювання» / КПІ ім. Ігоря Сікорського; укладачі: С. О. Пермінова, Т. В. Лазоренко. Електронні текстові дані (1 файл: 335 КБ). Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського. 2021. 125 с.

7. Швиданенко Г. О., Бесараб С. О. Дизруптивні інновації: сутність і наслідки впровадження // Проблеми економіки. 2018. № 4. С. 162–168. doi: https://doi.org/10.32983/2222-0712-2018-4-162-168

8. Christensen, Clayton M. The Innovator's Dilemma: When New Technologies Cause Great Firms to Fail. Boston, MA: Harvard Business School Press, 1997.

9. Kahneman D., Tversky A. Prospect theory: An analysis of decision under risk. Econometrica. 1979. Vol. 47. P. 313–327.

10. Tversky A., Kahneman D. Advances in Prospect Theory: Cumulative Representation of Uncertainty. Journal of Risk and Uncertainty. 1992. Vol. 5. P. 297–323.

References

1. Vikarchuk O. I. Innovatsiinyi menedzhment v Ukraini yak skladova zahalnoi systemy upravlinnia pidpryiemstvom // «Visnyk ZhDTU»: Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia. 2016. № (1(51). S. 156–159.

2. Illiashenko S. M. Innovatsiinyi menedzhment / S. M. Illiashenko. Sumy, 2010. 272 s. (TOV «VTD «Universytetska knyha»).

3. Korzachenko O. V. Evoliutsiia modelei pryiniattia rishen: vid klasychnoi politekonomii do bikheviorystskoi ekonomiky / Korzachenko O. V. // Modeliuvannia ta informatsiini systemy v ekonomitsi: zb. nauk. pr. / M-vo osvity i nauky Ukrainy, DVNZ «Kyiv. nats. ekon. un-t im. Vadyma Hetmana»; [redkol.: O. Ye. Kaminskyi (vidp. red.) ta in.]. Kyiv: KNEU, 2020. Vyp. 100. S. 103–112.

4. Lavrinenko Yu. M. Teoretychni aspekty vyznachennia sutnosti innovatsii / Yu. M. Lavrinenko // Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky. 2010. № 2. S. 191–195.

5. Mykhailova L. I. Innovatsiinyi menedzhment / L. I. Mykhailova, O. I. Hutorov, S. H. Turchina, I. O. Sharko. Kharkiv: «Tsentr uchbovoi literatury», 2015. 234 s.

6. Perminova S. O. Innovatsiinyi menedzhment: Konspekt lektsii [Elektronnyi resurs]: navch. posib. dlia studentiv spetsialnosti 113 «Prykladna matematyka» osvitno-profesiinoi prohramy «Nauka pro dani ta matematychne modeliuvannia» / KPI im. Ihoria Sikorskoho; ukladachi: S. O. Perminova, T. V. Lazorenko. Elektronni tekstovi dani (1 fail: 335 KB). Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho. 2021. 125 s.

7. Shvydanenko H. O., Besarab S. O. Dyzruptyvni innovatsii: sutnist i naslidky vprovadzhennia // Problemy ekonomiky. 2018. № 4. С. 162–168. doi: https://doi.org/10.32983/2222-0712-2018-4-162-168

8. Christensen, Clayton M. The Innovators Dilemma: When New Technologies Cause Great Firms to Fail. Boston, MA: Harvard Business School Press, 1997.

9. Kahneman D., Tversky A. Prospect theory: An analysis of decision under risk. Econometrica. 1979. Vol. 47. P. 313–327.

10. Tversky A., Kahneman D. Advances in Prospect Theory: Cumulative Representation of Uncertainty. Journal of Risk and Uncertainty. 1992. Vol. 5. P. 297–323.

UDC 007:304.659

Fayvishenko Diana
Doctor of Economic Sciences,
Professor at the Department of Journalism and Advertising
State University of Trade and Economics
Файвішенко Діана Сергіївна
доктор економічних наук,
завідувач кафедри журналістики та реклами
Державний торговельно-економічний університет
Файвишенко Диана Сергеевна
доктор экономических наук,
заведующий кафедры журналистики и рекламы
Государственный торгово-экономический университет
ORCID: 0000-0001-7880-9801

Kyianytsia Ievgeniia
PhD in Social Communications,
Associate Professor at the Department of Journalism and Advertising
State University of Trade and Economics
Кияниця Євгенія Олегівна
кандидат наук із соціальних комунікацій,
доцент кафедри журналістики та реклами
Державний торговельно-економічний університет
Кияница Евгения Олеговна
кандидат наук по социальным коммуникациям,
доцент кафедры журналистики и рекламы
Государственный торгово-экономический университет
ORCID: 0000-0002-9629-9865

Bogatyrova Kateryna
Candidate of *Philological* Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Philology and Translation
State University of Trade and Economics
Богатирьова Катерина Василівна
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземної філології та перекладу
Державний торговельно-економічний університет
Богатырева Екатерина Васильевна
кандидат филологических наук,
доцент кафедры иностранной филологии и перевода
Государственный торгово-экономический университет
ORCID: 0000-0003-4749-1137

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-2-7919

CHARACTERISTICS OF MODERN SOCIAL COMMUNICATIONS AND ANALYSIS OF THEIR TRANSFORMATION TRENDS

ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ ТА АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ ЇХ ТРАНСФОРМАЦІЇ

ХАРАКТЕРИСТИКА СОВРЕМЕННЫХ СОЦИАЛЬНЫХ КОММУНИКАЦИЙ И АНАЛИЗ ТЕНДЕНЦИЙ ИХ ТРАНСФОРМАЦИИ

Summary. *Media and communication have become the main ways to influence society in the 21st century. More effective system of relations at the level of individual communities is gradually being formed today. This paper intends to describe special mindsets and worldviews, since they are introduced in various philosophical, sociological and cultural theories that reflect the features of "information society".*

This article reviews the main characteristics of modern social communications and analyzes the tendencies of their transformation in modern society. It is necessary to understand that media and communication can promote development of individuals and communities and create sustainable interpersonal relationships, as well as destroy social values.

Key words: *community, social communications, interaction, information, environment, interpersonal relations.*

Анотація*. У XXI столітті засоби масової інформації та комунікації стали основним засобом впливу на суспільство. Сьогодні поступово формується нова ефективніша система відносин на рівні окремих спільнот. Актуальність обраної теми полягає в тому, що наразі формуються і поширюються особливі умонастрої та світовідчуття, які втілені в різних філософських, соціологічних і культурологічних теоріях, які відображають особливості «інформаційного суспільства».*

У статті розглянуті основні характеристики сучасних соціальних комунікацій та проаналізовані тенденцій їх трансформації у сучасному суспільстві. Вказано, що засоби масової інформації та комунікації можуть сприяти як розвитку індивідів і спільнот та створювати стійкі міжособистісні зв'язки, так і руйнувати суспільні цінності.

Ключові слова: *спільнота, соціальні комунікації, взаємодія, інформація, середовище, міжособистісні відносини.*

Аннотация. *В XXI веке средства массовой информации и коммуникации стали основным способом влияния на общество. Сегодня постепенно формируется новая эффективная система отношений на уровне отдельных сообществ. Актуальность выбранной темы состоит в том, что сейчас формируются и распространяются особенные умонастроения и мироощущения, которые воплощены в разных философских, социологических и культурологических течениях и отображают особенности «информационного общества».*

В статье рассмотрены основные характеристики современных социальных коммуникаций и проанализированы тенденции их трансформации в современном обществе. Указано, что средства массовой информации и коммуникации могут способствовать как развитию индивидов и сообществ, создавая стойкие межличностные связи, так и разрушать этические и моральные ценности.

Ключевые слова: *сообщество, социальные коммуникации, взаимодействие, информация, среда, межличностные отношения.*

Statement of the issue. The current state of civilization reflects the complexity of the system of relations between individuals and entire communities, which acquire the characteristics of a social organism, whose internal unity is realized through appropriate social communications. Modern society separates communication and interaction communication, but does not exclude such unifying factors as the transfer of information, the exchange of emotions, the transmission of experiences, social transformation as all these factors should be objective. Today, society is facing the need to form a new, more effective system of relations and processes that are considered at the level of both individual communities and society as a whole. The process of transformation is impossible without the transfer and implementation of information, which plays a huge role. Media and communication are the main channels of influence on society. When we study an object or process, its structure is transformed into information. On the other hand, information is changed into the structure of things by an individual. Thus, we need more information to study developed society.

The analysis of recent researches and publications. Domestic and foreign scientists V. Smetana [1], Z. Chetverikov [2], V. Ivanov [3], V. Volovych [4], T. Myskevych [5], D. Kanev, V. Terziev [6] develop theoretical and methodological provisions of characteristics of modern social communications and analysis of their transformation trends.

The purpose of the article. Conceptual analysis of the process characteristics of modern social

communications, analysis of their transformation trends.

The overview of the main material (the results of the researches). Scientific and technological progress of the XX century has created the preconditions for global spread of mass media, a fundamentally new phenomenon compared to previous types of communication structures and processes, which significantly changes modern socio-cultural reality. We mean the formation and dissemination of a special type of mentality and worldview, actualized in a number of philosophical, sociological and cultural theories that have gained wide popularity under the general name "information society".

Today, information technologies that provide communication in general are not be considered as something that belongs exclusively to the world of technology, because they have penetrated so deeply into people's lives that it is impossible to distinguish them from the general worldview and cultural context.

Western culturologists, philosophers and sociologists, psychologists devoted their lives to the study of communications, especially social communications sixty years ago. Now highly developed countries are entering upon a new stage of social development, in which informatization plays the decisive role in all life processes. In the middle of the last century the ideas of the information society were futurological predictions. In the course of improving electronic and digital technologies, most of the events predicted by the theorists were realized in the rapid development of media, especially television and the widespread use of personal computers, in the construction of global information networks, in the development of virtual reality technologies and other technological innovations. These achievements have radically changed the life of society, bringing to the fore activities related to the production, consumption, transmission and storage of information that provides communication processes in society. These communication processes, which include social communications, provide a simultaneous impact on large heterogeneous audiences of any characters transmitted by impersonal means from an organized source for which audience members are anonymous. Social communications are developing as a relatively stable and holistic formation of modern social life and influence various aspects of society.

Modern social communications are considered as a process of transmitting information to large groups of people through special means such as traditional and interactive media or mass media. The problem of the formation of information society (post-industrial, network) and the evaluation of its various components is one of the most controversial issues in modern science. As a result of the digital revolution, information has become a leading subject and means of labor, almost all products of social production reflect in it. The development of society in different areas indicates the growing media influence and the information transmitted through them on the transformation of modern society. Society is considered as a network of communications, and these communications create an opportunity for self-development and self-reproduction.

This consideration of the communication nature takes it to a new level and gives it social significance, despite the controversial communication processes organized by different communities, regions and countries. Different communication processes can contribute to the construction and regulation of social organization and bring individuals together, influence individuals development and create stable interpersonal relationships, as well as destroy social values, public consciousness in general and at an individual level. Thus, modern communication forms can build a special subcultural environment and implement ways of social and everyday (personal) discourses. They express social differentiation, social stratification and social hierarchy, as well as categorization of relations and interactions.

Social communications are very important for the stabilization and development of social life through the interaction of individuals, because they create a special unity based on relatively stable and repetitive forms, have a great influence on the behavior and activities of the individual, form the communicative levels of society. Achieving of such intersubjectivity is closely related to the compatibility of communicative meanings, signs and codes, mechanisms of their understanding, decoding and interpretation, the possibility of opposition, identification and interchangeability of social positions and individual points of view. We consider that the unity of individuals, the correlation of general and individual systems of communicative relations in the integration of everyday experience in social relations, possible through communication, that is the process of information exchange. The peculiarity of information exchange between people is that due to the exchange of signs, partners can influence each other while changing interpersonal relationships. Therefore, the essence of social communications is not just a process of information transfer, but a process of understanding and constructing a general

social order [1]. Communication between people is more essential, and interactive dialogues that take place in today's world through online resources are a link between intersubjectivity in human society, even in a virtual environment. Modern social communications are basis of interaction; through them "social" and "human" complement each other.

But modern social dialogue can not only be a stabilizing and unifying principle, but it also conveys the contradictions between the need for an effective system of social regulation, significant regulatory potential of social communication, on the one hand, and inefficient and full use of this potential, on the other. This discourse directs to a thorough study of social communications structure, which is constantly changing due to changes of social problems, social needs, challenges facing the community in various spheres of public life, as well as in connection with scientific and technological progress, but has generally accepted relations on the basis of which this structure can be improved. Quality improvement of the content and intensity of its distribution through existing channels, upgrading and constantly multiplying of existing communication channels, the quantity and quality of which significantly affect the users of information broadcast through them, and organization of public opinion are development areas of the social communications structure. Thus, understanding of development process of social communications and their role in the evolution of society is in the public consciousness.

Constant information and communication transformations, their burden of additional progressive inventions, which on the one hand facilitate communication processes, and on the other hand limit human capabilities, transform the communication system from a primary two-level (interpersonal and mass) to a complex, multilevel communication system. It should be noted that interpersonal communication is carefully described in the work of Chetverikov Z., who does not only analyze different approaches to understanding of this concept, but also specifies the main aspects of interpersonal communication, examines in detail the properties of interpersonal communication, its specifics, features and principles of interpersonal communication. He defines interpersonal communication as both direct and indirect linguistic communication of two individuals who may be members of one or different groups that interact and influence each other [2]. But this interpretation does not limit the understanding that the interaction of two individuals can be actualized in intergroup communication, as well as in communication between the individual and the audience. This approach actualizes the consideration of the mass communication concept, which is also basic in the system of modern social communications, because globalization processes that cover all spheres of public life and are accompanied by profound changes in social relations, shows the fundamentals of social transformation. Nowadays, the understanding of mass communications is not restricted of reality description and focuses on developing approaches that can offset the negative effects of modern social processes, including globalization, which take place against the growing role of mass communications, and guide social development on a trajectory that ensures public consensus.

We have analyzed a large number of works devoted to the study of mass communications and can conclude that this phenomenon is an interdisciplinary aspect that reveals changes in its nature and role in modern society using the methods of various scientific disciplines. We highlight the apologetic theories of Marshall McLuhan, critical remarks of Theodor W. Adorno and Jean Baudrillard in the view of assessing the media activities as a means of spreading mass communication. In his neutral concept Niklas Luhmann [3] emphasizes the risks of mass communication that lead to both global consensus and conflict. The study of scientific research on mass communications in various scientific fields allows obtaining a comprehensive picture of this phenomenon and emphasizing a certain distinction between the concepts of "mass communication" and "mass media". Mass communication is a form of interaction of the masses, through which spiritual and cultural values and meanings are created and spread. Mass media is a social institution that coordinates and harmonizes the interaction of participants in this process by establishing rules and norms.

Modern social communications are based on the primary system of interpersonal and mass communication, so we can present a more complex approach to communication itself, because it is the subject of humanities and applied sciences. At the same time, technical disciplines study the possibilities and methods of transmitting, processing and storing information, creating special codes and systems of certain symbols and rules by which one can present necessary information. Applied research is aimed at solving specific communication tasks such as development of dialog systems, improving static methods of processing and analysis of information data, creation of artificial intelligence. Psychology and psycholinguistics consider the factors that contribute

to transmission and perception of information, as well as the factors that simplify and complicate the processes of interpersonal and mass communication. Linguistics deals with the problems of verbal communication such as normative and non-normative use of words and phrases in language. Paralinguistics specializes in methods of nonverbal communication which include gestures, facial expressions and other non-verbal means of communication. Sociolinguistics examines the problems associated with social nature of language and the peculiarities of its functioning in different societies, as well as the mechanisms of interaction of social and linguistic factors that determine contacts between members of different social groups. Sociology focuses on social factors that determine the impact of mass communication on the formation of public opinion and the attitude to social realities and values. Therefore, social communication is such a communicative activity of people, which is the result of a number of socially significant assessments, specific situations, communicative spheres and communication norms adopted in this society. Social communication should take into account the functional features of communication between representatives of different social groups in the process of their interaction (transmission and receipt of meaningful and evaluative information) and as a result affect their attitude to social values of society.

This complex system is an important factor in development of opportunities for its further improvement and aims at strengthening social unity of society. However, modern global transformations cannot be considered exclusively in the positive context of achieving the basic communicative idea of uniting different social communities, because political elites, oligarchic clans, leaders of different countries who influence the evolution of economic processes, block ideas of unity and individuals' freedom, countries and society as a whole and pursue their own mercenary aims.

We think that solution of the conflict is possible only if everyone is thoroughly aware not only of communication processes, but also of other media components, which form a modern media landscape with the diversity of presented content, its structuring, filtering and crystallization. It is necessary to consider not only the modern media environment with its structure, components, processes and goals, but also to identify primary approaches to formatting social communications in order to find those weaknesses that lead to mimicry of basic communication tasks.

Social development and content are growing through digital technologies, so we can talk about the transition from information society to digital in which the established view of communication as a process of interaction between people tends to use new forms and tools. The structure of the communication concept distinguishes the components associated with reflection of communication forms between two or more individuals using not only qualitative parameters of communication processes for their participants, but technical means such as telegraph, telephone, social networks. At the same time, the mass communication concept as a process of informatization with the help of technical means, such as press, radio, television, cinema, etc., is becoming important. Thus, evolution of technological progress leads to excessive idealization of social communications with all their inherent features.

Sociological ideas about communicative actions are enriched by understanding that they harmonize with the "lifeworld", create conditions for human meaning, serve as a tool for its underformed preservation and renewal, through understanding of life situations restore the stock of sociocultural patterns that improve human contacts and form basis for rational social integration [4]. It should be noted that real processes of public life democratization and development of traditional and alternative media contribute to social integration and increase the impact on society. Understanding of communications content increases as a tool of socio-cultural interaction in society as one of the fundamental factors of its overall development, as well as the specific features of the individual communities functioning. These features can be manifested in the preparation of relevant content, the algorithm formation to achieve this goal, the choice of information transmission channels as well as in the development of feedback mechanisms, evaluation of the communication processes effectiveness. Such specialization is becoming more permanent, especially in these areas, which have certain, independent features, including social communications of the administrative sphere, cultural, economic, scientific and political communications, which overlap with media system.

Accelerated production of information is less controlled by public institutions; the growing crisis of information resource management draws special attention to the problem of improving information channels, the organization of effective information circulation in modern society. The growing uniformity of information is the factor influencing the content of social communications in public con-

sciousness, especially in modern conditions of due to the common tasks of the world community. Solving world-class problems leads to development of a civilized information network, a system of social communications through which relevant supranational institutions try to respond to socially significant events, from weather disasters to collective security, from global aspects of economic and social development to human regeneration. Awareness of the social communications content, their characteristics and potential has great importance for society.

Modern communication society is characterized by constant multiplication, acceleration, consolidation and globalization of communications. The number and quality of communications is constantly growing, their alternation is constantly accelerating, and more and more people are involved in the communication process. The relationship between individual communications is becoming larger; the range of communications whose network has reached global proportions is increasing too. Communications growth opens new opportunities that people are free from previous restrictions, systems of social control and coercion; create new foundations of personal representation.

Every society is a space of carefully regulated communication. Public institutions act as a form of regulation of social relations. Social dialogue is the content of this settlement. Dialogue is an active unifying force that strengthens the structure of social life and forms in people a sense of belonging to society, to a social group, to social values, social roles and social identity.

A society formed at the turn of the century and millennia is called a network society not only because its existence is ensured by new information technologies. Economy, labor and employment, culture, politics, state institutions, space and time are being transformed. New information and communication technologies are necessary as a tool for such transformations, but not their cause. Network society is not a model of modern success; it is an extremely general characteristic of the emerging social structure. As a key category for the philosophical analysis of the social network, ьany authors use the concept of "rhizome" as specific concepts of postmodern discourse. In the broadest sense the "rhizome" can serve as a way of the postmodern world, in which there is no centralization, order and symmetry.

The introduction of information technology in modern society has led to integration as a social community connected by the "World Wide Web", and to the social disintegration and the emergence of "caste" and "atomized" society. The role that information plays today has led to space "compression" and time "acceleration". Market laws are in force in this society. Moreover, market criteria extend to new areas and become increasingly insightful. Information is transformed into a product and operates in accordance with all market laws. The preservation and rising of class inequality is the logical consequence of maintaining and expanding the scope of market criteria. There is information inequality or digital divide along with the traditional property inequality [5].

Communicative analysis of culture allows us to see the dependence of its global changes on the ways of transmitting and recording information. This analysis is based on the typification of cultures and types of consciousness, based on the dominant communication environment in society. There are three main stages in the history of civilization according to this provision: Stage I is the original pre-written culture, based on the principles of naturalness and collectivity of lifestyle, perception and understanding of the world through oral communication and transmission of information; Stage II is written and printed culture, which replaced oral and emotional forms of communication with books and approved didacticism, individualism and nationalism instead of naturalness and collectivism; Stage III is modern society, which departs from the principles of the "Gutenberg Galaxy" in the direction of reviving the natural auditory-visual multidimensional perception of the world and collectivity, but on a new electronic-industrial basis by replacing print languages with radio and television and network media.

The concept of mosaic is reduced to the general principle of all modern culture, which asserts itself on the basis of denial of time and space importance in their traditional forms. Mass communication does not form an individual picture of the world, compiled by unfolding phenomena in some linear space and continuous time, but demonstrates a general mosaic of occurring simultaneously events. An individual's commitment to a particular space or time does not matter, because he cannot be engaged in all current events on the planet, but involved in all events that have ever taken place in history, turning them into present events [6].

Media reports contain a huge variety of discourses. Different groups of people (or subcultures) occupy completely different social spaces and acquire media messages in different ways. The decoding sense does not necessarily coincide with the

encoded content. When a message is transmitted to an undifferentiated mass of recipients, it is obvious that different people decode and understand it differently. Aberrant decoding, which rarely causes misunderstandings between individuals, is the rule of media [7].

Conclusions and perspectives of further exploration. The world of reality, mediated by mass communication, appears to an individual as the world of simulacra. It is divided into many episodes that do not represent events, but intertwine with them, forming new simulation artifacts. The static "What" of matter as a "reality given to us in the senses" is in favor of the "How" of dynamic decomposition of substances at the expense of their support. The inviolable materiality of the world, inherent in social formations, is characterized by natural exchange and a stable picture of the world, dissolves in conventionality of ways of its perception and reproduction by mass communication.

Literature

1. Smetana V. V. Social communication. (Socio-philosophical analysis of communicative relations and communicative discourse): Thesis for a Candidate Degree in Philosophical Sciences. Rostov-na-Donu, 2004. 177 p.

2. Chetverikov Z. V. Socio-philosophical analysis of interpersonal communication: Thesis for a Candidate Degree in Philosophical Sciences: Piatigorsk, 2004. 170 p.

3. Іванов В. Основні теорії масової комунікації і журналістики: Навчальний посібник / За науковою редакцією В. В. Різуна К.: Центр Вільної Преси, 2010. 258 с. URL: https://www.aup.com.ua/uploads/TMbook.pdf

4. Volovych V. Sociology: a Short Encyclopedic Dictionary / under the general editorship of V. Volovych. Kyiv, Ukrainian Center of Spiritual Culture, 1998. P. 242–243.

5. Миськевич Т. Цифрова нерівність у сучасному суспільстві: український вимір світових тенденцій / Т. Миськевич // Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук. 2019. Вип. 3. С. 87–107. URL: http://librinfosciences.knukim.edu.ua/article/view/169673

6. Haferkamp Hans, and Neil J. Smelser, editors Social Change and Modernity. Berkeley: University of California Press, c19921991. URL: https://publishing.cdlib.org/ucpressebooks/view?docId=ft6000078s; chunk.id=0; doc.view=print

7. Business economics. Issue 4 (2), (October). Volume 52. Palgrave Macmillan Ltd., 2017. P. 285–620. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/37220/1/Business%20Economics.pdf

References

1. Smetana V. V. Social communication. (Socio-philosophical analysis of communicative relations and communicative discourse): Thesis for a Candidate Degree in Philosophical Sciences. Rostov-na-Donu, 2004. 177 p.

2. Chetverikov Z. V. Socio-philosophical analysis of interpersonal communication: Thesis for a Candidate Degree in Philosophical Sciences: Piatigorsk, 2004. 170 p.

3. Ivanov V. Osnovni teorii masovoi komunikatsii i zhurnalistyky: Navchalnyi posibnyk / Za naukovoiu redaktsiieiu V. V. Rizuna K.: Tsentr Vilnoi Presy, 2010. 258 s. URL: https://www.aup.com.ua/uploads/TMbook.pdf

4. Volovych V. Sociology: a Short Encyclopedic Dictionary / under the general editorship of V. Volovych. Kyiv, Ukrainian Center of Spiritual Culture, 1998. P. 242–243.

5. Myskevych T. Tsyfrova nerivnist u suchasnomu suspilstvi: ukrainskyi vymir svitovykh tendentsii / T. Myskevych // Ukrainskyi zhurnal z bibliotekoznavstva ta informatsiinykh nauk. 2019. Vyp. 3. C. 87–107. URL: http://librinfosciences.knukim.edu.ua/article/view/169673

6. Haferkamp Hans, and Neil J. Smelser, editors Social Change and Modernity. Berkeley: University of California Press, c19921991. URL: https://publishing.cdlib.org/ucpressebooks/view?docId=ft6000078s; chunk.id=0; doc.view=print

7. Vusiness economics. Issue 4 (2), (October). Volume 52. Palgrave Macmillan Ltd., 2017. P. 285–620. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/37220/1/Business%20Economics.pdf

МЕНЕДЖМЕНТ

УДК 005.342

Іванов Микола Євгенович
здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України
Иванов Николай Евгеньевич
соискатель третьего (научного) уровня высшего образования
НИЦ индустриальных проблем развития НАН Украины
Ivanov Mykola
Applicant of the third (Educational and Scientific) level of higher Education
Research Center for Industrial Development Problems of the
National Academy of Sciences
ORCID: 0000-0002-2014-4584

Козирєва Олена Вадимівна
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту та публічного адміністрування
Національний фармацевтичний університет
Козырева Елена Вадимовна
доктор экономических наук, профессор
заведующий кафедры менеджмента и публичного администрирования
Национальный фармацевтический университет
Kozyrieva Olena
Doctor of Economics, Professor,
Head of the Department of Management and Administration
National University of Pharmacy
ORCID: 0000-0002-1513-1404

Петрунова Катерина Павлівна
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Національного фармацевтичного університету
Петрунова Катерина Павловна
соискатель второго (магистерского) уровня высшего образования
Национального фармацевтического университета
Petrunova Kateryna
Applicant of the second (Master's) Level of higher Education
National University of Pharmacy

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-2-7893

АНАЛІЗ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО РИНКУ

АНАЛИЗ ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОГО РЫНКА

ANALYSIS OF INNOVATIVE POTENTIAL PHARMACEUTICAL MARKET

Анотація. *В статті обґрунтовано актуальність проблеми управління розвитком інноваційного потенціалу підприємства, що викликана практичною необхідністю вирішення цього завдання. Визначено недостатнє теоретичне опрацювання питань управління розвитком інноваційного потенціалу в контексті фармацевтичного сектору, особливо у вітчизняній літературі і, як наслідок, недостатнє опрацювання даного питання у практичній діяльності. Розглянуто теоретико-методологічні засади управління розвитком інноваційного потенціалу підприємства. А саме, визначено економічну сутність інноваційного потенціалу. Проведено огляд та аналіз теоретичних аспектів управління інноваційним потенціалом підприємств. Розглянуто сучасний стан системи управління розвитком інноваційного потенціалу на фармацевтичному ринку. Досліджено та проаналізовано інноваційний потенціал фармацевтичного ринку України. Запропоновано шляхи удосконалення системи управління інноваційним потенціалом. Обгрунотовано, що виходячи з рівня інноваційності вітчизняної фармацевтичної продукції та виявлених проблем фармацевтичного ринку України порівняно високий рівень оплати праці в сфері фармацевтики не є дієвим каталізатором наукової й науково-дослідницької діяльності. Має посилюватись державне цільове фінансування науково-дослідних проєктів у фармацевтиці і в першу чергу стосовно тих груп захворювань, поширеність котрих вимагає першочергового контролю. Доведено, що державою повинна координуватись спільна науково-дослідницька діяльність між профільними бізнес-структурами, науковими установами, медичними закладами, а також закладами вищої освіти, котрі готують фахівців відповідної кваліфікації. Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробці науково-практичних засад впровадження рекомендацій щодо удосконалення складових управління інноваційним потенціалом фармацевтичного ринку.*

Ключові слова: *інноваційний потенціал, інноваційний розвиток, фармацевтична галузь, підприємство.*

Аннотация. *В статье обоснована актуальность проблемы управления развитием инновационного потенциала предприятия, вызванная практической необходимостью решения этой задачи. Определена недостаточная теоретическая проработка вопросов управления развитием инновационного потенциала в контексте фармацевтического сектора, особенно в отечественной литературе и, как следствие, недостаточная проработка данного вопроса в практической деятельности. Рассмотрены теоретико-методологические основы управления развитием инновационного потенциала предприятия. А именно, определена экономическая сущность инновационного потенциала. Проведен обзор и анализ теоретических аспектов управления инновационным потенциалом предприятий. Рассмотрено современное состояние системы управления развитием инновационного потенциала на фармацевтическом рынке. Исследован и проанализирован инновационный потенциал фармацевтического рынка Украины. Предложены пути усовершенствования системы управления инновационным потенциалом. Обосновано, что исходя из уровня инновационности отечественной фармацевтической продукции и выявленных проблем фармацевтического рынка Украины, сравнительно высокий уровень оплаты труда в сфере фармацевтики не является действенным катализатором научной и научно-исследовательской деятельности. Должно усиливаться государственное целевое финансирование научно-исследовательских проектов в фармацевтике и в первую очередь относительно тех групп заболеваний, распространенность которых требует первоочередного контроля. Доказано, что государством должна координироваться совместная научно-исследовательская деятельность между профильными бизнес-структурами, научными учреждениями, медицинскими учреждениями, а также высшими учебными заведениями, которые готовят специалистов соответствующей квалификации. Научная новизна полученных результатов заключается в разработке научно-практических основ внедрения рекомендаций по усовершенствованию составляющих управления инновационным потенциалом фармацевтического рынка.*

Ключевые слова: *инновационный потенциал, инновационное развитие, фармацевтическая отрасль, предприятие.*

Summary. *The article substantiates the urgency of the problem of managing the development of innovative potential of the enterprise, caused by the practical need to solve this problem. Insufficient theoretical elaboration of issues of innovation potential development management in the context of the pharmaceutical sector, especially in the domestic literature, and, as a consequence, insufficient elaboration of this issue in practice have been identified. Theoretical and methodological principles of managing the development of innovative potential of the enterprise are considered. Namely, the economic essence of innovation potential is determined. The review and analysis of theoretical aspects of management of innovative potential of enterprises is carried out. The current state of the innovation potential management system in the pharmaceutical market is considered. The innovative potential of the pharmaceutical market of Ukraine is researched and analyzed. Ways to improve the innovation potential management system are proposed. It is substantiated that based on the level of innovation of domestic pharmaceutical products and the identified problems of the pharmaceutical market of Ukraine, a relatively high level of wages in the field of pharmaceuticals is not an effective catalyst for scientific and research activities. Public targeted funding for pharmaceutical research projects should be strengthened, especially for those groups of diseases whose prevalence requires priority control. It is proved that the state should coordinate joint research activities between relevant business structures, research institutions,*

medical institutions, as well as higher education institutions that train specialists with appropriate qualifications. The scientific novelty of the obtained results is the development of scientific and practical principles for the implementation of recommendations for improving the components of managing the innovative potential of the pharmaceutical market.

Key words: *innovation potential, innovative development, pharmaceutical industry, enterprise.*

Постановка проблеми. Серед багатьох економічних проблем, які сьогодні постають перед суспільством, проблема управління розвитком інноваційного потенціалу підприємства заслуговує на особливу увагу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою управління інноваційною діяльністю підприємства займалися такі вчені як: О. Андронова, В. Багрова, Л. Галицька, Г. Дроздова, Е. Зінь, О. Кириченко, В. Козик, Д. Лук'яненко, Є. Панченко, І. Піддубний, М. Півторак, В. Черкасов, П. Юхименко та інші [1–5].

Формулювання цілей статті. Метою статті є узагальнення теоретичних засад управління інноваційним потенціалом підприємств, а також обґрунтування рекомендацій щодо його вдосконалення та розвитку на фармацевтичному ринку.

Виклад основного матеріалу. Інноваційний потенціал є комплексною характеристикою спроможності підприємства до інноваційної діяльності.

У сучасній економічній літературі існує багато різноманітних трактувань поняття «інноваційний потенціал», які можна звести в чотири групи:

– ресурсний підхід, при якому інноваційний потенціал трактується як сукупність ресурсів;
– структурний підхід, згідно якого інноваційний потенціал розглядається в поєднанні з іншими потенціалами;
– результативний підхід, відповідно до якого інноваційний потенціал є здатністю створювати нову вартість;
– потенційний підхід вказує, що інноваційний потенціал є сукупністю можливостей, завдяки яким підприємство готове до здійснення інноваційної діяльності [6].

У табл. 1 наведено науково-методичні підходи до класифікації інноваційного потенціалу [7, с. 29].

У наш час однією із важливих управлінських задач стає підвищення інноватиності підприємств, а саме їх спрямованості чітко і адекватно реагувати на будь-які зміни на ринку шляхом випуску нової або вдосконаленої продукції, впровадження нових технологій, вдосконалення системи внутрішньо фірмового управління і використання новітніх маркетингових стратегій.

На рис. 1 представлені основні етапи організаційно-економічного механізму управління інноваційним розвитком підприємства. Побудова організаційно-економічного механізму інноваційного розвитку підприємства здійснюється на основі системної концепції цього поняття і виділення трьох рівнів зовнішнього середовища для підприємств, що здійснюють інноваційну діяльність.

Регулювання розвитку фармацевтичного ринку країни має здійснюватися не лише з позиції його детермінацій стану суспільного здоров'я. Окрім того це стратегічний імператив інноваційного розвитку економіки. Для багатьох розвинених держав фармацевтична сфера є однією з рушіїв науково-технічного прогресу. Вона виступає сприятливою сферою зайнятості з точки зору можливостей реалізації інтелектуального потенціалу людини. В Україні ж поки рівень інноваційності фармацевтичної сфери є дуже низьким. Частка інноваційних ліків в нашій державі складає близько 10%, коли, для прикладу, в Японії — 78%, США — 75%, Німеччині — 65%, Польщі — 39% [9]. На тлі тотального переважання на ринку імпортної продукції, особливо в вартісному вимірі, такі тенденції є вкрай загрозливими. Завданням ринку при цьому є стимулювання пропозиції та формування попиту на інноваційномістку продукцію, що, в свою чергу, вимагає створення наукомістких, високооплачуваних робочих місць. Україна має для цього сприятливі передумови, що потребує цільової державної підтримки. Цільове стимулювання інноваційного розвитку вітчизняного фармацевтичного ринку дасть потужний поштовх для структурних трансформацій національної економіки з суттєвим підвищенням соціально-економічних наслідків.

Аналіз інноваційного потенціалу фармацевтичного ринку України повинен здійснюватися через призму обсягів та тенденцій державного фінансування — як системи охорони здоров'я загалом, так і фармацевтичної сфери зокрема. Передусім проаналізуємо можливості реалізації інтелектуального потенціалу в фармацевтичній сфері України з акцентом на його наукову складову, адже фармацевтика є однією з найбільш наукоємних у структурі національної економіки. Її розвиток є стратегічно важливим у контексті забезпечення переходу країни до інформаційного суспільства та дотримання високих якісних стандартів життя населення. Водночас в Україні ринкові

умови розвитку фармацевтичної сфери є доволі проблемними, що проявляється в недобросовісному конкурентному середовищі, а також демотивації продуктивної, інноваційної праці через труднощі матеріально-технічного забезпечення, суб'єктивізм оплати праці та інші причини. При цьому науковий потенціал фармацевтичної сфери України є колосальним. Він формувався впродовж багатьох років та відзначається інституціоналізованими традиціями виготовлення рецептур, високоякісних ліків з оптимальною ціною. Його нинішня руйнація вимагає підвищеної уваги науковців до даної проблеми з метою теоретико-методологічного обґрунтування загроз такої ситуації та потреби посилення ефективної наукової діяльності за напрямом фармацевтики.

Загальні показники зайнятості населення у фармацевтичній сфері засвідчують про її поточну привабливість навіть в умовах загострення соціально-економічної кризи. Згідно даних міжнародного кадрового порталу «HeadHunter», hh.Індекс (відношення кількості резюме до кількості вакансій) для провізорів і фармацевтів станом на кінець 2020 року складає 1,5, тобто на одну вакансію претендує менше двох кандидатів. Відтак, незважаючи на кризу, фармацевти і далі залишаються однією з найбільш затребуваних категорій спеціалістів на українському ринку праці, причому їх заробітна платня досягає 14000 грн. на місяць.

Світовий фармацевтичний ринок є складним, багаторівневим, поліфункціональним утворенням зі стабільно високими темпами зростання

Таблиця 1

Науково-методичні підходи до класифікації інноваційного потенціалу

Види ІП	Зміст
явний (наявний, статичний)	характеризує безпосередньо ті ресурси і способи їх використання, якими володіє система в певний проміжок часу і в певній ситуації
прихований (можливий, динамічний)	характеризує приховану перспективу, закладену в ресурсах, тобто існуючі можливості
використовуваний	потенціал, який фактично використовується системою для реалізації поставлених цілей
невживаний	існує в прихованому вигляді, або явний, але за певних причин невключений до списку конкурентних переваг, тобто так званий резерв
бажаний	потенціал, рівень і склад якого за параметрами функціонування, що виділяються, максимально наближений до оптимального, тобто свого роду ідеальний випадок
дієздатний	потенціал, який у будь-який момент часу за певних умов можливо задіяти для виконання поставлених завдань і досягнення конкретних цілей
недієздатний	потенціал, який через об'єктивні та суб'єктивні причини не може бути включений до процесів забезпечення життєдіяльності системи
людино-орієнтований	це потенціал об'єкту (системи), у структурі якого визначальну роль грає людський капітал, якому віддається перевага при рішенні різного роду завдань. Як правило, він характерний для молодих підприємств, що виходять на ринок.
технікоорієнто-ваний	це потенціал об'єкта (системи), у структурі якого переважає матеріально-технічна складова, що має на увазі наявність і використання як головної конкурентної переваги різного роду упредметнених ресурсів (включаючи інформацію, перетворену і матеріалізовану). Як правило, такий вид інноваційного потенціалу властивий «старожилам» ринку інновацій
релевантний	це потенціал, можливості якого відповідають умовам досягнення бажаних цілей, змісту виконуваних функцій, умовам ефективного функціонування
нерелевантний	потенціал, якісні й кількісні характеристики якого не відповідають умовам досягнення поставлених
базовий	цілей, змісту виконуваних функцій, умовам ефективного функціонування
	забезпечує можливість реалізації інноваційної діяльності, досягнення цілей, створення економічних цінностей та отримання прибутку від діяльності
прихований	це активи, які не мають конкретної переваги на сучасному етапі, але можуть набувати базових коштів (кадровий потенціал, накопичений досвід роботи
збитковий	виявляється у споживанні ресурсів без прибутку від діяльності
пересічний	активи, що забезпечують використання інших складових потенціалу (ефективна система збуту, система управління фінансами).

Джерело: систематизовано авторами на підставі [3–6]

Рис. 1. Основні етапи організаційно-економічного механізму управління інноваційним розвитком підприємства

Джерело: складено авторами

виробництва, продажу і, відповідно, показниками рентабельності. Ці причини пов'язані зі специфікою лікарських препаратів як товару, попит на який зростає незалежно від економічних і політичних чинників. В 2020 році темпи росту світового ринку ліків і медикаментів, по оцінках аналітиків IMSHealth, склали 9%. Обсяг продажів лікарських засобів в усьому світі в 2018 склав 971 млн. дол. США, у 2019 склав 1010 млн. дол. США та у 2020 склав 1173 млн. дол. США.

Незважаючи на суттєвий розвиток Китаю, Індії, Бразилії та Туреччини, фармацевтичний ринок США залишається найбільшим у світі зі щорічними темпами зростання (понад 8%). Частка США в глобальному фармацевтичному ринку становить 36%, тоді як 5 років ця величина становила 54%. Сьогодні в Європі відзначається деяке зниження темпів росту фармацевтичного ринку (на 1–2% на рік за рахунок входження до нього східноєвропейських країн). При цьому Франція, Німеччина, Великобританія, Італія та Іспанія забезпечують понад 70% обсягів продажу фармацевтичної продукції в Європі. Фармацевтичний ринок Японії, частка якого становить 12% світового обсягу продажу фармацевтичної продукції, останнім часом росте стрибкоподібно (від 1–2% до 5–9% на рік). Помітними темпами розвиваються фармацевтичний ринок Китаю, Індії, Бразилії та Туреччини (приріст реалізації фармацевтичної продукції становить 11% на рік, а частка у складі світового фармацевтичний ринок — 17%). Так, Індія сьогодні є одним із найбільших у світі виробників генеретиків, посідає 4-е місце за обсягом виробленої продукції, має близько 70% світового виробництва АФІ. Передбачається значний розвиток фармацевтичного ринку Китаю, що є ініціатором сучасних технологій, в першу чергу біотехнологій [10, с. 5].

Тож провідними країнам з виробництва медикаментів є: США, Франція, Японія, Німеччина та Великобританія (рис. 2).

Виходячи з рис. 2 у США спостерігається найбільші темпи росту фармацевтичного ринку, США залишається найбільшим виробником (у вартісному вираженні), що становить майже третину від загального обсягу виробництва, а Японія є другим за величиною. Разом, ці дві країни у 2020 році виробили 57% лікарських засобів у світі.

Рис. 2. Темпи росту фармацевтичного ринку провідних країн світу

Джерело: складено авторами

Існує певна відмінність між країнами-експортерами та країнами-лідерами з виробництва медикаментів. Так в табл. 2 ми бачимо, що у 2020 році понад 70% експорту фармацевтичної продукції припадав лише на вісім країн світу.

В цілому не дивно, що в першу двадцятку рейтингу входять переважно розвинуті європейські країни, це пояснюється тим, що виробництво фармацевтичних продуктів пов'язано із великими витратами на дослідження, розробку нових ліків. Крім того, сам процес виробництва такої продукції вимагає великих витрат на техніку, кваліфіковані кадри тощо. Україна у цьому рейтингу займає лише 48-у позицію. Експорт української фармацевтики порівняно незначний (243,5 млн. дол.). В країні не вистачає внутрішніх дослідницьких розробок в цій області, щоб в повній мірі задовольняти потреби у ліках та іншій фармацевтичній продукції.

Суміжність фармацевтики до інших видів економічної діяльності дасть поштовх для їх інноватизації. Окрім того потужні впливи активізація фармацевтичного виробництва матиме для торгівлі, а також системи охорони здоров'я. Навіть такі узагальнення дозволяють стверджувати про значну мультиплікативну ефективність фармацевтичної сфери в структурі національної економіки.

Мають місце відносно позитивні динаміки в інституційні площині наукового потенціалу фармацевтичної сфери. Кількість організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи в галузі природничих наук «фармацевтика», у 2020 році становила 6 одиниць проти 4-х у 2010 році. Дещо скоротилась кількість таких структур у суміжній медичній сфері: в 2010 році показник становив 82 організації, у 2018 році — 83, а в 2019 році — 76, 2020 році — лише 69. Такі тенденції є відповідними до загальних інституційних змін у сфері виконання наукових та науково-технічних робіт. Загальне скорочення наукових інституцій склало — з 1378 одиниць у 2010 році до 1143 в 2018 році та 999 у 2019 році, причому в галузі природних наук скорочення відбулось з 435 до 354 організацій. Тобто в цілому тенденції інституційної основи науково-дослідницької діяльності в фармацевтиці є відповідними до загальних процесів. Скорочення їх кількості не є ключовим аргументом щодо неефективного використання наукового потенціалу галузі. Нині необхідною є не стільки певна кількість профільних структур, скільки результативність і якість їхньої роботи.

Структура джерел фінансування наукових та науково-технічних робіт у фармацевтичній і медичній сферах України наведені на рис. 3.

Висновки дослідження. Виходячи з рівня інноваційності вітчизняної фармацевтичної продукції та виявлених проблем фармацевтичного ринку України порівняно високий рівень оплати праці в сфері фармацевтики не є дієвим каталізатором наукової

Таблиця 2

Рейтинг країн світу за експортом фармацевтичної продукції в 2020 р.

№	Країна	Експорт фарм. продукції, млн. дол.	Експорт фарм. продукції на душу населення, дол.	Частка експорту фарм. продукції у сукупному експорті країни, %
1	Німеччина	66956,1	814	3,7
2	Швейцарія	54356,2	7092	15,7
3	Бельгія	44840,2	4186	13,8
4	США	39887,1	123	2,7
5	Франція	34706	553	5,8
6	Великобританія	32946,7	531	6,9
7	Ірландія	29120,3	6515	23
8	Італія	18883,6	312	3,8
9	Нідерланди	17021	1025	3,1
10	Іспанія	11992	260	3,9
11	Індія	9571,7	8	3,2
12	Австрія	8765,3	1044	3,7
13	Швеція	7371,6	786	3,9
14	Ізраїль	7038,3	949	11
15	Сінгапур	6795,6	1336	1,6
16	Китай	5880,8	4	0,3
17	Данія	5304,7	956	4,8
18	Канада	5078,3	149	1,1
19	Австралія	4377,5	197	1,6
20	Угорщина	4263,3	427	4,3

Джерело: складено авторами

Рис. 3. Структура джерел фінансування наукових та науково-технічних робіт у фармацевтичній і медичній сферах України

Джерело: складено авторами

й науково-дослідницької діяльності. Має посилюватись державне цільове фінансування науково-дослідних проєктів у фармацевтиці і в першу чергу стосовно тих груп захворювань, поширеність котрих вимагає першочергового контролю. Також державою повинна координуватись спільна науково-дослідницька діяльність між профільними бізнес-структурами, науковими установами, медичними закладами, а також вищими навчальними закладами, котрі готують фахівців відповідної кваліфікації.

Отже, аналіз інноваційного потенціалу вітчизняного фармринку свідчить про достатні його резерви, проте і високий рівень вимушеного самозабезпечення, який потребує активного розвитку через можливості комерціалізації результатів на фармринку та одержання необхідних суспільних ефектів.

Література

1. Андронова О. Ф. Трансфер технологій як інструмент реалізації інноваційної діяльності: монографія / О. Ф. Андросова, А. В. Череп. К.: Кондор, 2017. 356 с.

2. Багрова І. В. Інноваційний розвиток як основа реалізації моделі сталого розвитку національної економіки / І. В. Багрова, О. Л. Черевко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки. 2015. Вип. 11(1). С. 18–22.

3. Луциків І. Економічна суть інноваційної діяльності / І. Луциків // Галицький економічний вісник. 2018. № 2(27). С. 89–95.

4. Захаркіна Л. Дослідження ступеня готовності України до викликів індустрії 4.0 та посилення інноваційної активності / Л. Захаркіна, Л. Сагер, Л. Сигида // Галицький економічний вісник. Т.: ТНТУ, 2020. Том 63. № 2. С. 214–222.

5. Зацна Л. Інноваційні можливості застосування комунікацій в інтернет-маркетингу / Л. Зацна // Галицький економічний вісник. 2013. № 4. С. 24.

6. Захарченко В. І. Інноваційний менеджмент: теорія і практика в умовах трансформації: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2018. 48 с.

7. Інвестиційна та інноваційна діяльність: монографія / О. Є. Кузьмін, С. В. Князь, Н. В. Тувакова, А. Я. Кузнєцова / за наук. ред. проф., д-ра екон. наук О. Є. Кузьміна. Львів: Вид-во ЛБІ НБУ, 2019. 233 с.

8. Вербицька Г. Л. До визначення поняття «інноваційний потенціал» / Г. Л. Вербицька // Економіка: теорія та практика. 2015. № 2. С. 45–48.

9. Види інноваційних стратегій та їх співвідношення. URL: http://studopedia.com.ua/1_93622_vidi-innovatsiynih-strategiy-ta-ih-spivvidnosh.

10. Ковальчук С. В. Маркетингові стратегії інноваційного розвитку промислових підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д.е.н. спеціальність 08.00.04. Хмельницький: ХНУ, 2013. 39 с.

References

1. Andronova O. F. Transfer tehnologij jak instrument realizaciji innovacijnoji dijal'nosti: monografija / O. F. Androsova, A. V. Cherep. K.: Kondor, 2017. 356 p.

2. Bagrova I. V. Innovacijnyj rozvytok jak osnova realizaciji modeli stalogo rozvytku nacional'noji ekonomiky / I. V. Bagrova, O. L. Cherevko // Naukovyj visnyk Hersons'kogo derzhavnogo universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky. 2015. Vyp. 11(1). P. 18–22.

3. Lucykiv I. Ekonomichna sut' innovacijnoji dijal'nosti / I. Lucykiv // Galyc'kyj ekonomichnyj visnyk. 2018. № 2(27). P. 89–95.

4. Zaharkina L. Doslidzhennja stupenja gotovnosti Ukrajiny do vyklykiv industriji 4.0 ta posylennja innovacijnoji aktyvnosti / L. Zaharkina, L. Sager, L. Sygyda // Galyc'kyj ekonomichnyj visnyk. T.: TNTU, 2020. Tom 63. № 2. P. 214–222.

5. Zacna L. Innovacijni mozhlyvosti zastosuvannja komunikacij v internet-marketyngu / L. Zacna // Galyc'kyj ekonomichnyj visnyk. 2013. № 4. P. 24.

6. Zaharchenko V. I. Innovacijnyj menedzhment: teorija i praktyka v umovah transformaciji: navch. posib. K.: Centr uchbovoji literatury, 2018. 48 p.

7. Investycijna ta innovacijna dijal'nist': monografija / O. Je. Kuz'min, S. V. Knjaz', N. V. Tuvakova, A. Ja. Kuznjecova / za nauk. red. prof., d-ra ekon. nauk O. Je. Kuz'mina. L'viv: Vyd-vo LBI NBU, 2019. 233 p.

8. Verbyc'ka G. L. Do vyznachennja ponjattja «innovacijnyj potencial» / G. L. Verbyc'ka // Ekonomika: teorija ta praktyka. 2015. № 2. P. 45–48.

9. Vydy innovacijnyh strategij ta jih spivvidnoshennja. URL: http://studopedia.com.ua/1_93622_vidi-innovatsiynih-strategiy-ta-ih-spivvidnosh.

10. Koval'chuk S. V. Marketyngovi strategiji innovacijnogo rozvytku promyslovyh pidpryjemstv: avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja d.e.n. special'nist' 08.00.04. Hmel'nyc'kyj: HNU, 2013. 39 p.

УДК 338.48:339.138

Кулиняк Ігор Ярославович
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту організацій
Національний університет «Львівська політехніка»
Кулыняк Игорь Ярославович
кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры менеджмента организаций
Национальный университет «Львовская политехника»
Kulyniak Ihor
PhD in Economics, Associate Professor
Lviv Polytechnic National University
ORCID: 0000-0002-8135-4614

Жигало Іван Іванович
кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту організацій
Національний університет «Львівська політехніка»
Жыгало Иван Иванович
кандидат экономических наук,
доцент кафедры менеджмента организаций
Национальный университет «Львовская политехника»
Zhygalo Ivan
PhD in Economics
Lviv Polytechnic National University
ORCID: 0000-0001-7176-599X

Коваль Світлана Олегівна
студентка
Національного університету «Львівська політехніка»
Коваль Светлана Олеговна
студентка
Национального университета «Львовская политехника»
Koval Svitlana
Student of the
Lviv Polytechnic National University

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-2-7892

ВПЛИВ НА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ СПОЖИВАЧІВ НА РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ ЗА ДОПОМОГОЮ ТЕХНОЛОГІЙ НЕЙРОМАРКЕТИНГУ

ВЛИЯНИЕ НА ПРИНЯТИЕ РЕШЕНИЙ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ НА РЫНКЕ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ С ПОМОЩЬЮ ТЕХНОЛОГИЙ НЕЙРОМАРКЕТИНГА

INFLUENCE ON CONSUMER DECISION-MAKING IN THE TOURIST SERVICES MARKET BY USING NEUROMARKETING TECHNOLOGIES

Анотація. *Постійне оновлення і зростання кількості напрямів туризму та видів туристичних послуг, зміна уподобань споживачів, посилення конкуренції на ринку змушує звертатися до інноваційних технологій маркетингу, оскільки традиційні втрачають свою дієвість. Враховуючи те, що туристи часто обирають туристичний пакет з унікальним набором послуг, оскільки важливим аспектом у подорожах для людей є емоції, враження та неповторні відчуття, тому й для дослідження обрано психологічні методи, прийоми, технології та інструменти нейромаркетингу (нейронного маркетингу), які дозволяють залучити споживачів на ринку туристичних послуг шляхом впливу на їхню поведінку. Зокрема, у статті зроблено акцент на вивченні теоретичних та прикладних аспектів застосування технологій нейромаркетингу з метою впливу на прийняття рішень споживачів на ринку туристичних послуг через вплив на зорову, слухову, нюхову, смакову та дотикову сенсорні системи людини. Виявлено, що маркетологами, зокрема в сфері туризму, найчастіше використовуються зорові та слухові методи впливу, проте зараз набуває все більшої популярності аромамаркетинг та маркетинг смаку, який впливає на нюх і смакові рецептори людини. Усі ці методи здійснюють вплив на асоціативну пам'ять людини і це в подальшому допомагає створити постійну клієнтську базу і залучати нових споживачів. Приділено увагу висвітленню специфіки впливу кольору чи певного поєднання кольорової гамми на людську підсвідомість. Розглянуто комплекс інструментів та технологій нейромаркетингу, які використовуються у туризмі для привернення уваги, зміни настрою туриста та виклику потрібних емоцій, зокрема таких, як ілюстрації, музика, аромат, смакові якості страв, атмосфера закладів харчування, дегустації та ін. На основі вивчення особливостей використання технологій нейромаркетингу (сенсорного маркетингу) у туризмі, авторами виокремлено ряд переваг, які допомагають залучати нових клієнтів та спонукати їх до здійснення покупок.*

Ключові слова: *нейромаркетинг, сенсорний маркетинг, сенсорні відчуття, аромамаркетинг, ринок туристичних послуг.*

Аннотация. *Постоянное обновление и рост количества направлений туризма и видов туристических услуг, изменение предпочтений потребителей, усиление конкуренции на рынке заставляет обращаться к инновационным технологиям маркетинга, поскольку традиционные теряют свою актуальность. Учитывая, что туристы часто выбирают туристический пакет с уникальным набором услуг, поскольку важным аспектом в путешествиях для людей являются эмоции, впечатления и неповторимые ощущения, поэтому и для исследования выбраны психологические методы, приемы, технологии и инструменты нейромаркетинга (нейронного маркетинга), которые позволяют привлечь потребителей на рынке туристических услуг путем воздействия на их поведение. В частности, в статье сделан акцент на изучении теоретических и прикладных аспектов применения технологий нейромаркетинга с целью влияния на принятие решений потребителей на рынке туристических услуг через влияние на зрительную, слуховую, обонятельную, вкусовую и осязательную сенсорные системы человека. Обнаружено, что маркетологами, в частности в сфере туризма, чаще всего используются зрительные и слуховые методы воздействия, однако сейчас приобретает все большую популярность аромамаркетинг и маркетинг вкуса, который влияет на обоняние и вкусовые рецепторы человека. Все эти методы оказывают влияние на ассоциативную память человека, и это в дальнейшем помогает создать постоянную клиентскую базу и привлекать новых потребителей. Уделено внимание освещению специфики влияния цвета или сочетания цветовой гаммы на человеческое подсознание. Рассмотрен комплекс инструментов и технологий нейромаркетинга, которые используются в туризме для привлечения внимания, изменения настроения туриста и вызова нужных эмоций, таких как иллюстрации, музыка, аромат, вкусовые качества блюд, атмосфера заведений питания, дегустации и т.д. На основе изучения особенностей использования технологий нейромаркетинга (сенсорного маркетинга) в туризме, авторами выделен ряд преимуществ, которые помогают привлекать новых клиентов и побуждать их к совершению покупок.*

Ключевые слова: *нейромаркетинг, сенсорный маркетинг, сенсорные ощущения, аромамаркетинг, рынок туристических услуг.*

Summary. *The constant renewal and growth of the number of tourism destinations and types of tourist services, changing consumer preferences, increasing competition in the market force us to turn to innovative marketing technologies, as traditional ones lose their effectiveness. Given the fact that tourists often choose a travel package with a unique set of services, as an important aspect of travel for people are emotions, impressions, and unique feelings, the study chose psychological methods, techniques, technologies, and tools of neuromarketing (neural marketing) to involve consumers in the market of tourist services by influencing their behavior. In particular, the article focuses on theoretical and applied aspects of the use of neuromarketing technologies to influence consumer decision-making in the travel services market through the impact on visual, auditory, olfactory, gustatory, and tactile sensory systems. It was found that marketers, in particular in the field of tourism, most often use visual and auditory methods of influence, but now is becoming increasingly popular aroma marketing and marketing of taste, which affects the sense of smell and taste buds. All these methods affect the associative memory of a person and this further helps to create a permanent customer base and attract new consumers. Attention is paid to highlighting the specifics of the influence of color or a certain combination of colors on the human subconscious. A set of tools and technologies of neuromar-*

keting are used in tourism to attract attention, change the mood of the tourist, and evoke the right emotions, including such as illustrations, music, flavor, taste, the atmosphere of restaurants, tastings, and others. Based on the study of the peculiarities of the use of neuromarketing (sensory marketing) technologies in tourism, the authors identified several benefits that help attract new customers and encourage them to make purchases.

Key words: *neuromarketing, sensory marketing, sensory perception, aromamarketing, tourist services market.*

Постановка проблеми. Сьогодні ринок туристичних послуг процвітає і є рушійною силою для подальшого економічного прогресу та являється основним сегментом економіки для багатьох країн світу. Сектор подорожей і туризму хоч і зазнав втрат за період пандемії, проте, склав 5,5% від світового ВВП у 2020 році [1]. Також туризм є чинником соціально-культурного розвитку та обміну для представників різних національностей і культурних меншин. Тобто для багатьох туристів основною мотивацією для подорожей є пізнання менталітету націй та їхньої матеріальної і нематеріальної культурної спадщини (пам'ятки архітектури, кухня, музика обряди, тощо).

Постійне оновлення і зростання кількості напрямів туризму та видів туристичних послуг [2], зміна уподобань споживачів, посилення конкуренції на ринку змушує звертатися до інноваційних технологій маркетингу, оскільки традиційні втрачають свою дієвість. Часто туристи обирають туристичний пакет з унікальним набором послуг, оскільки важливим аспектом у подорожах для людей є емоції, враження та неповторні відчуття. У туризмі вже давно почали використовувати психологічні прийоми для вивчення людської поведінки, реакцій, захоплень, мотивацій та їх взаємозв'язків для формування нових цікавих і виняткових напрямів цієї галузі, щоб не тільки впливати на прийняття рішень споживачів, а й задовольнити їхні потреби. Саме тому для залучення споживачів на ринку туристичних послуг та впливу на їхню поведінку сьогодні все більшої актуальності набувають психологічні методи, прийоми, технології та інструменти нейромаркетингу (нейронного маркетингу).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «нейромаркетинг» з'явився у 2002 р. завдяки професору Ейлу Смідтсу, який описав використання нейробіології в комерційних цілях. У 1990 р. концепцію нейромаркетингу розробили психологи Гарвардського університету. Проблематика нейромаркетингу розглянута у публікаціях вітчизняних та зарубіжних науковців: М. Окландер [3], Ю. Губарєва [3], Н. Карпенко [4], М. Іваннікова [4], О. Мітал [5], Н. Фігун [6], І. Бабанова [6], С. Фішер [7], Л. Чін [7], Р. Клітзман [7], К. Морін [8], Ф. Котлер [9], С. Буртон [9], Л. Бравн [9], Г. Армстронг [9] та ін.

Дослідження особливостей використання технологій нейромаркетингу на ринку туристичних послуг відображені у працях науковців О. Джур та К. Гузь [10], які обґрунтували головні переваги та необхідність застосування нейронних технологій для формування бренду туристичної агенції, навели методи та прикладні сфери застосування нейромаркетингу, запропонували приклад практичного застосування нейромаркетингу для туристичного бізнесу. Науковець І. Комарніцький [11] проаналізував застосування засобів нейромаркетингу в діяльності готельних підприємств. Враховуючи те, що нейромаркетинг є новим напрямом у маркетингу, він є недостатньо дослідженим у наукових джерелах та потребує подальших вивчень та висвітлення теоретичних та прикладних аспектів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є дослідження особливостей впливу на прийняття рішень споживачів на ринку туристичних послуг за допомогою технологій нейромаркетингу, зокрема через вплив на зорову, слухову, нюхову, смакову та дотикову сенсорні системи людини.

Виклад основного матеріалу. Сенсорна система або аналізатор (термін введений І. П. Павловим) — це анатомо-фізіологічний утвір, до якого входять певні структури центральної нервової системи, рецепторний апарат і провідні нервові шляхи, який сприймає, передає, трансформує, аналізує інформацію і створює специфічне відчуття. Розрізняють зоровий, слуховий, нюховий, смаковий, присінковий, соматосенсорний, інтероцептивний аналізатори [12]. Серед семи сенсорних систем у психології найбільшу увагу приділяють вивченню п'ятьом: зоровій, слуховій, нюховій, смаковій і дотиковій.

До психоемоційних методів впливу на прийняття рішень споживачів, що використовуються у маркетингу, класично відносять [13]: звукові (музичний супровід та звукові повідомлення); дотик (матеріал товару); смак (дегустації, добавки); візуальний (кольори, упаковка, відеореклама); запах (аромамаркетинг).

Маркетинг, за допомогою якого маніпулюють підсвідомістю людини, впливаючи на п'ять органів

чуття людини, називають сенсорний маркетинг або нейромаркетинг. Поштовхом до появи концепції нейромаркетингу стала гіпотеза, яку підтвердили результати досліджень психологів, про те, що понад 90% розумової діяльності людини є неусвідомленою і відбувається на рівні підсвідомості. Засновником нейромаркетингу вважають гарвардського професора Джері Залтмена, який не лише розробив загальні методи нового інструменту впливу на окрему людину, а й запатентував спеціальну технологію ZMET (Zaltman Metaphor Elicitation Method — метод отримання метафор Залтмена). ZMET спрямована на вивчення підсвідомих реакцій людини, специфіки емоційного відгуку [14]. На думку маркетолога-консультанта Мартіна Ліндстрома, якщо процес придбання покупки супроводжується приємним звуком, то кількість придбаного товару зростає на 65%, приємний смак збільшує кількість покупок на 23%, приємний запах — на 40%; товар, приємний на дотик — на 26%, а приємний на вигляд — на 46% [15].

Багато прийомів та технологій маркетингу використовують і в туризмі, оскільки з розвитком даної галузі неможливо уявити її без реклами та просування. Проте у туризмі можна відкрити нові, до цього невідомі, грані і можливості деяких методів впливу, інструментів та технологій маркетингу, які можна використовувати тільки у цьому секторі. А зараз у цій сфері почали відходити від звичайного (традиційного) маркетингу і використовувати нові підходи, до яких і належить нейромаркетинг. Маркетологами, зокрема в сфері туризму, найчастіше використовуються зорові та слухові методи впливу, проте зараз набуває все більшої популярності аромамаркетинг та маркетинг смаку, який впливає на нюх і смакові рецептори людини. Усі ці методи здійснюють вплив на асоціативну пам'ять людини і це в подальшому допомагає створити постійну клієнтську базу і залучати нових споживачів.

Досліджуючи візуальні (зорові) технології впливу, зазначимо, що вже давно існує думка, що на свідомість людей впливає колір чи певне поєднання кольорової гамми. На цю тему були проведені дослідження відомим швейцарським психологом Максом Люшером, який присвятив все своє життя даній тематиці, довів вплив кольорів на людську підсвідомість. Завдяки тому який колір використовується, можна досягти певного результату. Колір може відштовхувати і вселяти почуття спокою і впевненості, збуджувати та тривожити, також може викликати асоціації, проте, як довів учений, все це залежить від емоційного стану людину, — навіть деякі кольори підсвідомість не сприйматиме в певних ситуаціях. Найбільше тематику кольору використовують у маркетингу та рекламній сфері (табл. 1) [16].

Колір виступає важливою складовою невербального спілкування, джерелом передавання необхідної інформації, яка закодована у символах відтінків кольорової гами. Кожен колір транслює певну інформацію, яка у кожної людини викликає різні асоціації, спогади, почуття, впливає на настрій та емоції. Враховуючи вище сказане, для позначення певних видів туризму використовуються кольороназви, які сприяють відтворенню в уявленні туриста характеристики позначуваного виду туризму завдяки формуванню умовної асоціації кольору з певною подією (червоний туризм), місцем подорожі (зелений, білий, блакитний туризм), бажанням туриста отримати гострі враження чи емоції (чорний туризм), спрямованості на певну категорію туристів (рожевий та сірий туризм) чи опис напряму наукових досліджень, метою яких є охорона туристичної спадщини від злочинності та небезпеки (жовтий туризм) [17].

Також у рекламній діяльності в туризмі використовують ілюстрації для привернення уваги, зміни настрою туриста та виклику потрібних емоцій. Це залежить не тільки від кольору, а й від картинки, розміру об'єктів, ступеня розмитості тощо. Були проведені дослідження на основі яких сформовано твердження, що людьми краще сприймаються фото ніж малюнки, а також, що одна велика за розміром ілюстрація впливає на підсвідомість людини сильніше ніж багато дрібних [18].

Багато фізіологів досліджували вплив музики на організм у цілому і добились певних результатів, навіть появилася ціла терапія, де лікують музикою і називають її музикотерапією. У більшості випадків, використовуючи класичну музику, прийнято вважати, що якщо вона написана за законами гармонії, то слугує для підтримання в організмі антистресорних реакцій [19]. У психології туризму також використовують музику, її вважають психофізіологічним подразником. Динаміка, частота, ритм — від цього залежить як на емоційному рівні сприйматиме турист певну подію. Гучність або збільшення гучності мелодій і звуків викликає збудження, а підняття висоти — часто призводить до напруги. Також на підсвідомість впливає інтонація, яка, аналогічно як і колір, може викликати певні асоціації [20].

Оскільки музика — це продукт емоційного стану, думок, відчуттів та переживань композитора,

передані його творчим баченням, то і викликає у кожного слухача індивідуальні почуття спільні за своєю основою з творцем мелодії. Цей психоемоційний метод впливу на людину часто можна зустріти в маркетинговій діяльності, зокрема у туризмі, де завдяки мелодіям і звукам впливають на слухову сенсорну систему і викликають відповідний настрій, емоції і почуття для заохочення туриста відвідати певний об'єкт (оперний театр чи філармонію [21]), або місцевість (наприклад, де проводиться джазовий концерт чи фестиваль народної музики), а також придбати товар чи послугу.

Так званий аудіомаркетинг використовують в медіа- та радіо-рекламі. Також психологами було доведено, що кожен звук і навіть відтінок звуку теж характеризується особливими психологічними характеристиками і підсвідомо впливає на споживацькі рішення людини. Будь-яке сполучення звуків, у тому числі і кожне слово, викликає у людини певні асоціації, що відсилають нас до джерела цих звуків і їх значення (звукосемантичне значення). Майже в усіх великих універсальних магазинах і супермаркетах звучить особливий фірмовий м'який музичний фон [22]. Схожі мелодії можна використовувати і в туристичних агентствах для створення атмосфери, розслаблення клієнта і налаштування на потрібний настрій (наприклад, звуковий фон морських хвиль для підсвідомого впливу на прийняття клієнтом рішення придбати відпочинковий тур на море). І, звичайно, під час самої подорожі автобусом чи автомобілем музичний супровід добавлятиме вражень та емоцій та впливатиме на асоціативну пам'ять туриста.

Останнім часом у рекламній діяльності, у тому числі і в туризмі, почали використовувати так званий аромамаркетинг, тобто вплив на прийняття рішення споживача за допомогою аромату. Як виявилось, завдяки аромату можна легко впливати на свідомість покупців та туристів; від запаху буде залежати як сприйматиметься певне приміщення чи товар. Нюх — це 70% емоцій людини, як показують наукові дослідження. Споживач може не пам'ятати зовнішній вигляд продукту, його рекламу, смак або навіть колір, але аромат буде викликати у нього певні асоціації, пробуджуючи бурю емоцій, в буквальному сенсі змушуючи задовольнити настільки сильну потребу [23].

Аромат часто є непомітним, але легко закарбовується у підсвідомості або привертає увагу. Експерименти показують, що ароматизація торгових приміщень здатна стимулювати динаміку продажів у середньому на 15%, тому що не менше 70% споживачів оцінюють по запаху такі якості продукту, як свіжість і вишуканість [24]. Австралійський психолог Абрам Рамес, в ході досліджень, виявив, що правильно підібраний аромат здатен збільшити обсяг продажу до 25%. Ним доведено, що при торгівлі ювелірними виробами варто використовувати квіткові аромати, якщо одягом — запах базиліку та м'яти. Легкий шлейф пахощів огірка і кавуна ідеально підходять продуктовим магазинам, виділяючи свіжість товарів, а для меблевих крамниць немає нічого кращого, аніж аромат хвої. А трояндова віддушка є найбільш доцільною в елітних магазинах, горіховий запах створить чудову атмосферу в автосалонах [25]. Також часто кав'ярні, для заохочення відвідувачів, використовують запах меленої кави. У період перед новорічними святами багато магазинів використовують такі аромати як хвоя та кориця, і як показує практика, це позитивно впливає на кількість покупців загалом. Запах закарбовується на підсвідомому рівні, створюючи асоціації та добавляє винятковості події та відчуттям. Саме тому, такі технології нейромаркетингу можна застосовувати і в туризмі для підсилення емоцій туриста та створення унікальної подорожі.

Впливом на підсвідомість людини, задіюючи смакові відчуття, користуються набагато рідше, але використання таких технологій нейромаркетингу тісно пов'язане із запахом, тому часто можна почути, що реклама або аромат у приміщенні повинні бути «смачними». Це пов'язано з тим, що на підсвідомому рівні людина пов'язує запахи з їжею і, таким чином, запам'ятовує бренд або продукт за запахом і асоціативним смаком.

У різних регіонах чи країнах туристам пропонують відвідати ресторани з національною кухнею, брати участь у різноманітних гастрономічних заходах та приготуванні місцевих страв, дегустувати напої, знайомитися з історією та рецептурою національної їжі тощо [26]. У цьому випадку організатори намагаються сформувати позитивні враження через вплив на органи нюху та смаку.

Проте маркетинг смаку, у більш широкому значенні, використовують у харчовій промисловості. Як показують результати досліджень, смак за значущістю займає друге місце після ціни для споживача при виборі продуктів харчування [27]. Завдяки смаковим якостям виробники позиціонують свою продукцію на ринку серед конкурентів, роблять товар винятковим та приваблюють споживачів, створюючи асоціативну пам'ять.

Для залучення клієнтів, просування і популяризації використовують один з методів впливу

на смак — дегустацію. Дегустація — вид рекламної акції, під час якої співробітники рекламного агентства пропонують представникам цільової аудиторії ознайомитися зі смаком та властивостями продукції, що просувається, з метою ініціювання пробної покупки [13]. Ці технології доволі часто застосовуються для привернення уваги туристів, виокремлюючи у стравах та напитках унікальні смаки та їх поєднання. Куштуючи один раз мандрівник у свідомості запам'ятовує страву і згодом, відчувши подібний смак, згадуватиме свою поїздку. Цим користуються маркетологи для просування гастрономічних турів, пропонуючи цікаві страви, які пов'язані тільки з тими місцями, бо смак теж породжує неповторні емоції та враження. Також створюються особливі гастротури в основі яких рідкісні смакові якості місцевої їжі та атмосфера закладів харчування. Ресторани, кафе, забігайлівки — це невід'ємна частина будь-якої туристичної поїздки, які можуть залишати виняткові емоції та відчуття. Яскравим прикладом можуть бути винні тури Закарпаттям, де туристам пропонуються екскурсії винними підвалами, дегустації найкращих вин Шато Чизай та домашніх вин у приватних господарів Закарпатського краю. Також Закарпаття, як і Львів, відомий своєю культурою споживання кави в Україні. Кава для львів'ян — це не просто напій, а цілий ритуал, з яким пов'язані десятки історій та легенд. Широка популярність кави по всьому світу та наявність великої різновидності посприяла появі нового виду туризму — кавовий. Кавомани мають можливість не лише скуштувати чималу кількість різних кав, а й на власному досвіді відчути процес її збору та виготовлення [28].

Ще однією сенсорною системою, яку необхідно враховувати при формуванні туристичних продуктів, є дотикова. Дотик також є важливою складовою нейромаркетингу, бо через фізичний контакт споживач відчуває температуру, текстуру, матеріал тощо. Велика кількість покупців не робить інтернет-покупки саме через те, що не може відчути товар у своїх руках. Дослідження показали, що, торкаючись продукту, покупець подумки здатний уявити, як він володіє цим продуктом. Тому експерти радять власникам магазинів використовувати дерево, а не метал, або пластик для вітрин зі своїми товарами. Дерев'яні столи підштовхують покупця торкатися товару, сприяють бажанню здійснити покупку [29]. У туризмі можна впливати на сенсорні відчуття дотику безпосередньо у туристичній фірмі завдяки м'якій оббивці сидінь, дерев'яним поверхням меблів, якісними глянцевими буклетами, а також і під час самої подорожі, у першу чергу у готелях [30] (оформлення меблів, килимові покриття, постільна білизна тощо).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Якщо використовувати технології нейромаркетингу (сенсорного маркетингу) у туризмі, то можна виокремити ряд переваг, які допомагають залучати нових клієнтів та спонукати їх до здійснення покупок:

- креативність — тобто використовуючи ці технології можна пропонувати унікальні послуги, відсутні у конкурентів;
- асоціативна пам'ять — якщо туристична компанія використовує органи чуття людини, то на рівні підсвідомості це запам'ятовується і клієнт обиратиме компанію і в наступні рази;
- враження — вплив на сенсорні системи підсилює емоції та створює правильний настрій туриста та дозволяє впливати на його вибір;
- не тільки враження й емоції закарбовуються, але і новизна та унікальність відчуттів позитивно впливає на туриста.

Література

1. Economic Impact Reports. URL: https://wttc.org/Research/Economic-Impact

2. Савіцька О. П. Види туризму за метою поїздки: сучасний стан і тенденції розвитку в Україні. Проблеми економіки. 2021. № 3. С. 65–72.

3. Окландер М., Губарєва Ю. Нейромаркетинг — теорія та практика впливу на підсвідомість споживача. Економіст. 2014. № 11. С. 59–62.

4. Карпенко Н. В., Іваннікова М. М. Нейромаркетинг для малого бізнесу. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. 2020. № 2. С. 65–73.

5. Мітал О. Г. Поведінкова економіка та нейромаркетинг як сучасні засоби підвищення конкурентоспроможності підприємства. Причорноморські економічні студії. 2020. Вип. 54. С. 126–130.

6. Фігун Н. В., Бабанова І. Ю. Дослідження впливу факторів нейромаркетингу на поведінку споживача. Науковий вісник НЛТУ України. 2015. Вип. 25.4. С. 372–378.

7. Fisher C., Chin L., Klitzman R. Defining Neuromarketing: Practices and Professional Challenges. Harvard Review of Psychiatry. 2010. No 18 (4). P. 230–237.

8. Morin C. Neuromarketing: The New Science of Consumer Behavior. Soc. 2011. No 48 (2). P. 131–135.

9. Kotler P., Burton S., Deans K., Brown L., Armstrong G. Marketing (9th ed., pp. 171). Australia: Pearson, 2013.

10. Джур О. Є., Гузь К. О. Застосування нейронних технологій управління поведінкою споживачів послуг туристичного агентства. Ефективна економіка. 2020. № 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8471.

11. Комарніцький І. О. Застосування засобів нейромаркетингу в діяльності готельних підприємств. Наукові праці МАУП. Економічні науки. 2016. Вип. 4. С. 53–59.

12. Чайченко Г. М. та ін. Фізіологія людини і тварин: Підручник. К.: Вища школа, 2003. 463 с.

13. Бородкіна Н. О. Царук І. М. Психоемоційні методи впливу на поведінку споживачів: узагальнення досвіду. Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки. 2015. № 3. С. 45–53.

14. Стельмашов А. Нейромаркетинг в маніпулятивних технологіях. URL: http://oldconf.neasmo.org.ua/node/509.

15. Линдстром М. Чувство бренда. Роль пяти органов чувств в сознании выдающихся брендов. М.: ЭКСМО, 2006. 154 с.

16. Миронов Ю. Б., Крамар Р. М. Основи рекламної діяльності: навч. пос. Дрогобич: Посвіт, 2007. 108 с.

17. Кулиняк І. Я. Використання кольороназв для позначення видів туризму. Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія «Проблеми економіки та управління». 2021. Вип. 5, № 1. С. 56–74.

18. Мокшанцев Р. И. Психология рекламы. М.: «Инфра М», Новосибирск: Сибирское соглашение, 2003. 230 с.

19. Новикова Л. М. Музыка и медицина: история и пути взаимодействия. Арт-терапия в психиатрической практике: матер. науч.-практ. конфер. (ноябрь 2021 г.). Москва, 2012. С. 18–26.

20. Рибалко А. В., Кудій Л. І. Вплив сенсорних подразників на функціональний стан організму. Вісник Черкаського університету. Серія: Біологічні науки. 2019. № 1. С. 76–84.

21. Karyy O., Protsak K., Prosovych O. Marketing communications as a necessary prerequisite for efficient work of a philharmony. Economics, Entrepreneurship, Management. 2019. Volume 6, Number 1. P. 70–80.

22. Марчишин Н. Сенсорний маркетинг в системі інноваційного маркетингового інструментарію. Економічний дискурс. 2018. № 1. С. 124–130.

23. Гарна У. Ю., Перерва П. Г. Інтелектуальні види маркетингу: аромамаркетинг. Маркетинг в умовах розвитку цифрових технологій: матеріали всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (29 жовтня 2021 р). Луцьк, 2021. С. 121–124.

24. Рюмшина Л. И. Манипулятивные приемы в рекламе: Учеб. Пособие. М.: Изд. центр «МарТ», 2004. 235 с.

25. Босак О. В. Дослідження впливу інструментів нейромаркетингу на поведінку споживачів. Фінансовий простір. 2013. № 4. С. 76–80.

26. Булгаков М. Гастротуризм: види, особливості, популярні країни. URL: https://hotline.finance/ua/articles/gastroturizm-vidi-osoblivosti-populyarni-krajini

27. Бєлова Т. Г., Соломоненко В. А., Крайнюченко О. Ф. Сенсорний маркетинг: сутність, функції, різновиди. Кримський економічний вісник. 2014. № 1. С. 39–41.

28. Кулиняк І. Я., Карий О. І., Ярмола К. М. Кавовий туризм: сучасний стан та перспективи розвитку. Приазовський економічний вісник. 2021. № 1(24). С. 16–21.

29. Волченко А. С., Перерва П. Г. Інформаційні технології інтелектуального позиціонування сенсорного маркетингу. Роль і місце інформаційного права і права інтелектуальної власності в сучасних умовах. Креативні індустрії: зб. матеріалів 3-ї Всеукр. наук.-практ. конф. (11 листопада 2021 р.). Київ, 2021. С. 44–50.

30. Огінок С., Дика Б. Особливості організації готельного бізнесу на умовах франчайзингу. Соціальна економіка. 2021. № 61. С. 114–122.

References

1. Economic Impact Reports. URL: https://wttc.org/Research/Economic-Impact

2. Savitska O. P. (2021). Types of tourism for the purpose of travel: current status and development trends in Ukraine. Problems of the economy, 3, 65–72.

3. Oklander M., Hubarieva Yu. (2014). Neuromarketing — the theory and practice of influencing the consumer subconscious. Economist, 11, 59–62.

4. Karpenko N. V., Ivannikova M. M. (2020). Neuromarketing for small business. Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade. Series: Economic Sciences, 2, 65–73.

5. Mital O. H. (2020). Behavioral economics and neuromarketing as modern means of increasing the competitiveness of the enterprise. Black Sea Economic Studies, 54, 126–130.

6. Fihun N. V., Babanova I. Yu. (2015). Study of the influence of neuromarketing factors on consumer behavior. Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine, 25.4, 372–378.

7. Fisher C., Chin L., Klitzman R. (2010). Defining Neuromarketing: Practices and Professional Challenges. Harvard Review of Psychiatry, 18(4), 230–237.

8. Morin C. (2011). Neuromarketing: The New Science of Consumer Behavior. Soc., 48(2), 131–135.

9. Kotler P., Burton S., Deans K., Brown L., Armstrong G. (2013). Marketing (9th ed., pp. 171). Australia: Pearson.

10. Dzhur O. Ye., Huz K. O. (2020). Application of neural technologies to control the behavior of consumers of travel agency services. Efficient economy, 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8471.

11. Komarnitskyi I. O. (2016). Application of neuromarketing tools in the activities of hotel enterprises. Scientific works of SAMP. Economic sciences, 4, 53–59.

12. Chaichenko H. M. (2003). Human and animal physiology: Textbook. Kyiv: Higher school.

13. Borodkina N. O. Tsaruk I. M. (2015). Psycho-emotional methods of influencing consumer behavior: generalization of experience. Bulletin of ZhSTU. Series: Economic Sciences, 3, 45–53.

14. Stelmashov A. Neuromarketing in manipulative technologies. URL: http://oldconf.neasmo.org.ua/node/509

15. Lyndstrom M. (2006). Sense of the brand. The role of the five senses in the minds of outstanding brands. Moscow: EKSMO.

16. Myronov Yu. B., Kramar R. M. (2007). Fundamentals of advertising: textbook. Drohobych: Posvit.

17. Kulyniak I. Ya. (2021). Using colors in names for indication tourism types. Journal of Lviv Polytechnic National University. Problems of Economics and Management Series, 5(1), 56–74.

18. Mokshantsev R. Y. (2003). Psychology of advertising. Moscow: «Infra M», Novosibirsk: Sibirskoe soglashenie.

19. Novykova L. M. (2021). Music and medicine: history and ways of interaction. Art therapy in psychiatric practice: materials of scientific-practical conference (November 2021). Moscow, 2012.

20. Rybalko A. V., Kudii L. I. (2019). Influence of sensory stimuli on the functional state of the organism. Bulletin of Cherkasy University. Series: Biological Sciences, 1, 76–84.

21. Karyy O., Protsak K., Prosovych O. (2019). Marketing communications as a necessary prerequisite for efficient work of a philharmony. Economics, Entrepreneurship, Management, 6(1), 70–80.

22. Marchyshyn N. (2018). Sensory marketing in the system of innovative marketing tools. Economic discourse, 1, 124–130.

23. Harna U. Yu., Pererva P. H. (2021). Intellectual types of marketing: aromamarketing. Marketing in the conditions of development of digital technologies: materials all-Ukrainian scientific-practical internet conference (October 29, 2021). Lutsk, 121–124.

24. Riumshyna L. Y. (2004). Manipulative techniques in advertising: Textbook. Moscow: «MarT» Publishing House.

25. Bosak O. V. (2013). Research of the influence of neuromarketing tools on consumer behavior. Financial space, 4, 76–80.

26. Bulhakov M. Gastrotourism: types, features, popular countries. URL: https://hotline.finance/ua/articles/gastroturizm-vidi-osoblivosti-populyarni-krajini.

27. Bielova T. H., Solomonenko V. A., Krainiuchenko O. F. (2014). Touch marketing: essence, functions, varieties. Crimean Economic Bulletin, 1, 39–41.

28. Kulyniak I. Ya., Karyy O. I., Yarmola K. M. (2021). Coffee tourism: current status and development prospects. Pryazovskyi economic herald, 1(24), 16–21.

29. Volchenko A. S., Pererva P. H. (2021). Information technologies of intelligent positioning of sensory marketing. The role and place of information law and intellectual property law in modern conditions. Creative industries: materials of the 3rd All-Ukrainian scientific-practical conference (November 11, 2021). Kyiv, 2021, 44–50.

30. Ohinok S., Dyka B. (2021). Features of the hotel business on a franchise basis. Social economy, 61, 114–122.

УДК 330.34.934:33

Бакаляр Дмитро Геннадійович
асистент кафедри обліку, аудиту та оподаткування
Державний біотехнологічний університет
Бакаляр Дмитрий Геннадиевич
ассистент кафедры учета, аудита и налогообложения
Государственный биотехнологический университет
Bakaliar Dmytro
Assistant of the Department of Accounting, Audit and Taxation
State Biotechnological University

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-2-7897

ОРГАНІЗАЦІЯ КОМПЛАЄНС-КОНТРОЛЮ В УПРАВЛІННІ ПОДАТКОВИМИ РИЗИКАМИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

ОРГАНИЗАЦИЯ КОМПЛАЕНС-КОНТРОЛЯ В УПРАВЛЕНИИ НАЛОГОВЫМИ РИСКАМИ ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

ORGANIZATION OF COMPLIANCE CONTROL IN THE MANAGEMENT OF TAX RISKS TO ENSURE THE ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE

Анотація. *В умовах кризових ситуацій та глобалізації економічних процесів найбільш великі організації, з метою ефективного управління та вирішення поставлених завдань, впроваджують більш складні моделі контролю, які поєднують внутрішній контроль та підсистему управління ризиками – комплаєнс-контроль, при якому розробляються процедури та відповідний документообіг, що регулюють настільки складні процеси управління та контролю. В статті розглядаються питання, пов'язані з визначенням поняття комплаєнс-контроль, його ролі в підсистемі управління податковими ризиками та аналізі податкових витрат, цілей та завдань в системі управління підприємством, а також забезпечення економічної безпеки. Запропоновано класифікацію принципів комплаєнс-контролю, які включають: особливий статус, ефективність інтерпретації, інтеграцію даних, уніфікацію, інформаційність, результативність. Визначено, що під комплайєнс-контролем слід розуміти комплекс різних видів контролю, логічно вбудованих у бізнес-процеси економічного суб'єкта з визначенням відповідальних працівників, застосуванням засобів комп'ютеризації, нормативно-правової та організаційно-аналітичної документації, сформованої для регламентації діяльності працівників з дотриманням ними зовнішніх та внутрішніх вимог нормативних актів. Вирішення проблеми формування компетенцій комплаєнс-контролера на сьогодні є архіважливою, оскільки з позиції виникнення ризиків економічного суб'єкта зростають персональні ризики фахівця, який відповідає за їх моніторинг та управління. Визначені характерні риси, притаманні внутрішньому контролю та комплаєнс-контролю. Автором запропоновано концепцію побудови моделі комплаєнс-контролю в організації, яка ґрунтується на єдиній обліково-податковій інформаційній системі, що дозволяє розглядати бізнес-процеси у всіх аспектах і мінімізувати податкові ризики, що є ключовим аспектом управління сучасним бізнесом.*

Ключові слова: *комплаєнс-контроль, внутрішній контроль, податкові ризики, принципи.*

Аннотация. *В условиях кризисных ситуаций и глобализации экономических процессов наиболее крупные организации, с целью эффективного управления и решения поставленных задач, внедряют более сложные модели контроля, объединяющие внутренний контроль и подсистему управления рисками – комплаенс-контроль, при котором разрабатываются процедуры, которые регулируют соответствующий документооборот, а также достаточно сложные процессы управления*

и контроля. В статье рассматриваются вопросы, связанные с определением понятия комплайенс-контроль, его роли в подсистеме управления налоговыми рисками и анализе налоговых расходов, цели и задачи в системе управления предприятием, а также в обеспечении экономической безопасности. Предложена классификация принципов комплаенс-контроля, включающая: особый статус, эффективность интерпретации, интеграцию данных, унификацию, информационность, результативность. Определено, что под комплайенс-контролем следует понимать комплекс различных видов контроля, логически встроенных в бизнес-процессы экономического субъекта с определением ответственных работников, применением средств компьютеризации, нормативно-правовой и организационно-аналитической документации, сформированной для регламентации деятельности работников, соблюдением ими внешних и внутренних требований нормативных актов. Решение проблемы формирования компетенций комплаенс-контроллера на сегодняшний день является архиважным, поскольку с позиции возникновения рисков экономического субъекта возрастают персональные риски специалиста, отвечающего за их мониторинг и управление. Определены характерные черты, присущие внутреннему контролю и комплаенс-контролю. Автором предложена концепция построения модели комплаенс-контроля в организации, которая основывается на единой учетно-налоговой информационной системе, позволяющей рассматривать бизнес-процессы во всех аспектах и минимизировать налоговые риски, являющиеся ключевым аспектом управления современным бизнесом.

Ключевые слова: *комплаенс-контроль, внутренний контроль, налоговые риски, принципы.*

Summary. *In crisis situations and globalization of economic processes, the largest organizations, in order to effectively manage and solve problems, implement more sophisticated control models that combine internal control and risk management subsystem – compliance control, which develops procedures and relevant paperwork governing such complex management and control processes. The article considers issues related to the definition of compliance control, its role in the subsystem of tax risk management and analysis of tax costs, goals and objectives in the enterprise management system, as well as ensuring economic security. The classification of principles of compliance control is offered, which includes: special status, efficiency of interpretation, data integration, unification, informativeness, efficiency. It is determined that compliance control should be understood as a set of different types of control, logically embedded in the business processes of the economic entity with the definition of responsible employees, computerization, regulatory and organizational and analytical documentation formed to regulate the activities of employees. their compliance with external and internal requirements of regulations. The solution to the problem of forming the competencies of the compliance controller is currently archival, because from the standpoint of the risks of the economic entity increases the personal risks of the specialist responsible for their monitoring and management. Characteristic features inherent in internal control and compliance control are identified. The author proposed the concept of building a model of compliance control in the organization, which is based on a single accounting and tax information system that allows you to consider business processes in all aspects and minimize tax risks, which is a key aspect of modern business management.*

Key words: *compliance control, internal control, tax risks, principles.*

Постановка проблеми. Найважливішою складовою економічної безпеки є податкова безпека, що передбачає реалізацію законодавчо-затверджених норм і правил оподаткування, податкового планування та прогнозу, а також контролю дотримання податкового законодавства.

Збільшення власних фінансових коштів підприємство може досягти за допомогою планування податкових витрат, що безумовно спрямовано на досягнення основної мети діяльності економічного суб'єкту — підвищення рівня економічної безпеки, фінансової стійкості та платоспроможності.

Оптимізація податкових витрат у сучасних умовах нестабільності та турбулентності економіки займає одне із найважливіших місць у загальній системі управління економічним суб'єктом і, зазвичай, залежить від рівня податкового навантаження та суми витрат на податкове адміністрування. «Податкове навантаження відповідає розміру податкових вилучень, які знижують ефективність відносин на мікро- (суб'єкти господарювання) і макрорівні (держава). Тому громадяни та суб'єкти господарювання мають визначати податки як платіж, що гарантує підтримку з боку держави і виступає стимулом для виконання податкового зобов'язання» [1, с. 208]. Виникнення податкових ризиків є логічною складовою господарської діяльності кожного суб'єкту господарювання, що здійснює вплив на всю систему управління підприємством. Враховуючи економічну кризу, яка викликала стагнацію в економіці та суттєво вплинула на фінансову стабільність господарських суб'єктів, керівники та власники українських компаній стоять перед вибором: або припинення діяльності організації та ліквідація бізнесу, або жорстка економія витрат, зокрема й податкових. Тому контроль податкових ризиків займає найважливіше місце в структурі загальної

системи внутрішнього контролю економічних суб'єктів незалежно від їх форми та виду діяльності. Усі перелічені вище підстави у сфері планування податкових витрат і контролю податкових ризиків свідчать про необхідність вирішення існуючих проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенню проблем управління податковими ризиками присвячена досить велика кількість наукових досліджень, які висвітлено в роботах: В. В. Вітлінського [2], В. І. Курило, В. В. Мушенок [3], Н. О. Євтушенко [4], О. М. Десятнюк [5] та інших. Але в ракурсі питань щодо можливостей формування та використання механізмів управління та внутрішнього контролю податковими ризиками дослідження розкриті не в повному обсязі.

Формулювання цілей дослідження. Цілями статті є розкриття теоретико-методичних підходів до визначення формальних ознак нових форм та моделей внутрішнього контролю податкових ризиків, до яких у повній мірі доцільно віднести комплаєнс-контроль, визначити його цілі, завдання, принципи та розробити концепцію побудови на підприємстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах кризових процесів в економіці підходи до управління підприємницькими структурами суттєво змінюються, що потребує розробки спеціальних інструментів для проведення моніторингу впливу зовнішнього та внутрішнього середовища на економічну безпеку господарського суб'єкту. В існуючих реаліях ризик-орієнтований підхід до управління податковими ризиками є найважливішим елементом, як в управлінні бізнесом, так і в організації зовнішнього та внутрішнього контролю.

Метою внутрішнього контролю ефективності підсистеми управління податковими ризиками є підтвердження відповідності використовуваних процедур та методів ризик-менеджменту, в тому числі, його надійності, щодо найбільш значущих ризикових ситуацій. Так, за визначенням В. В. Вітлінського, взагалі, «Ризик — це економічна категорія, яка відображає особливості сприйняття заінтересованими суб'єктами економічних відносин об'єктивно існуючих невизначеності та конфліктності, іманентних процесам цілепокладання, управління, прийняття рішень, оцінювання, що обтяжені можливими загрозами і невикористаними можливостями» [2, с. 5], Н. О. Євтушенко зазначає, що «Розгляд сутності податкових ризиків дає підстави врахувати той факт, що ризик включає не стільки наявність ризикової ситуації і її усвідомлення, стільки прийняття рішення на основі проведення аналізу та моніторингу ризику» [3, с. 72], у науковій праці В. І. Курило, В. В. Мушенок йдеться про те, що «в ймовірному середовищі будь-яка діяльність щодо оподаткування визначається в поняттях ризику, тобто піддається свого роду загальному оцінюванню ступеня її ризикованості з точки зору можливих наслідків» [4, с. 21], а О. М. Десятнюк підкреслює, що «реформування податкової системи, як і будь-який процес трансформації, взаємно пов'язане з виникненням ризиків» [5, с. 356]. Тому організацію структури внутрішнього контролю на підприємстві щодо ефективності підсистеми управління податковими ризиками можна розглядати, навіть, як складову управлінського обліку, тобто як процес оцінки та аналізу функціонування системи, що вивчається, з метою підтвердження відповідності її якісних характеристик встановленим критеріям ефективності.

Ефективність функціонування підсистеми управління податковими ризиками залежить від правильно змодельованої системи внутрішнього контролю організації. З огляду на цю обставину доцільно розробити оптимальні критерії, які визначають базові показники ефективного управління податковими ризиками, як на рівні економічного суб'єкта, так і на рівнях структурних підрозділів та бізнес-процесів організації. Ми підтримуємо думку С. С. Брехова, що «управління податковими ризиками визначено структурованим процесом для систематичного виявлення, оцінювання, ранжирування та поводження з ризиками недотримання податкового законодавства. Це ітеративний (багатоповторювальний) процес, який складається з чітко визначених кроків і слугує підтримкою для прийняття рішень податковими органами» [6, с. 109].

Організація процесу внутрішньо-фірмового управління складає сферу компетенції безпосередньо самої організації. Нормативне регулювання на рівні економічного суб'єкта також залежить від цілей, завдань, які ставить перед собою керівництво та власники, і, навіть, від поняття, вкладеного у це визначення. Як свідчать проведені дослідження, на думку зарубіжних учених Д. Пфаффа та Ф. Рууда [7] система внутрішнього контролю забезпечує достовірність і зрозумілість, а відповідно і довіру до звітності економічного суб'єкта, що є вигідним, як зовнішнім так і внутрішнім користувачам. При цьому безпосередньо сама система внутрішнього контролю, заснована на: досягненні поставленої мети за допомогою управління; скоро-

ченні, попередженні та виявленні помилок і порушень; чіткому дотриманні зовнішніх та внутрішніх законів, правил, норм, нормативів; забезпеченні повноти відображення фактів господарського життя та права свободи ведення бухгалтерського та податкового обліку; достовірній та повній фінансовій звітності; забезпеченні захисту активів економічного суб'єкту. У роботі Ф. Фругіра [8] виділено чотири базові принципи, на яких ґрунтується система внутрішнього контролю: коригованість, дисфункціональність, превентивність та надійність. Під коригованістю мається на увазі, що частина виявлених порушень може бути виправлена. Дисфункціональність проявляється в тому, що система контролю може негативно впливати на кількість виявлених помилок, демотивуючи працівників організації. Превентивність та надійність, звичайно, є основними принципами, які складають основу внутрішнього контролю. Стандарти COSO визначають, що внутрішній контроль це частина системи управління ризиками, але при цьому включається такий елемент, як «оцінка ризиків».

Розглядаючи, як трансформується внутрішній контроль, можна стверджувати, що це поняття в різні часи, різними дослідниками не трактувалося як цілісне явище. Тому, на сьогодні більше уваги приділяється таким напрямам внутрішнього контролю як управління ризиком, аудит і комплаєнс.

Трансформація макроекономічної ситуації значно впливає на бізнес-середовище, тому багато економічних суб'єктів повинні повністю змінити свої комерційні стратегії: вийти на нові ринки, переглянути асортимент товарів та послуг, створити нові структури бізнесу, що безумовно, вплине на систему оподаткування, податковий облік, ризики і тому служба внутрішнього контролю має продемонструвати свою значущість та цінність для бізнесу.

Інституційний підхід до проблем функціонування внутрішнього контролю та різноманітні спроби поєднати досвід економіки, права, соціології приводять до розвитку нових форм та моделей контролю, до яких у повній мірі доцільно віднести комплаєнс, в основі якого є беззаперечне слідування встановленим законам усього персоналу до функціонування підприємства, що вказує на його зв'язок з нормами права, але за умови їх реалізації економічними суб'єктами.

Термін «комплаєнс» з англійської означає compliance — «згода, відповідність» та походить від дієслова to comply — «відповідати», що виступає системою захисту бізнесу та його учасників від девіантних форм підприємництва (зловживань та неефективного управління топ-менеджерами, недостовірності інформації фінансової звітності тощо). Ми підтримуємо позицію Т. Швидкої, що «система управління комплаєнс-контролю — це заходи, які мають на меті проведення аналізу та дослідження діяльності господарського товариства в розрізі дотримання всіма співробітниками встановлених правил і забезпечує знаходження діяльності такого товариства в правовому полі. Іншими словами, завданням комплаєнс-контролю є створення системи внутрішнього контролю, на меті якого є запобігання виникненню ризиків і/або їх ліквідація на підприємстві» [9, с. 87]. А на думку Л. Л. Калініченка, навіть, «важливо запровадити офіційне визначення термінів «комплаєнс-контроль», «комплаєнс-культура», «комплаєнс-ідеологія», включивши в структуру комплаєнс-системи не тільки організаційні, а й процесні та технологічні елементи; чітко визначити види комплаєнс-ризиків; розробити організаційний механізм забезпечення комплаєнс-контролю» [10, с. 245].

Отже, вважаємо, що комплаєнс виступає однією з найважливіших моделей контролю щодо вирішення проблем, пов'язаних із підвищенням якості внутрішнього контролю, забезпеченням правомірності й законності діяльності керівництва та персоналу підприємства, основним завданням якого є управління податковими ризиками шляхом впровадження певних внутрішніх процедур та податкової політики.

У той же час при визначенні місця податкового комплаєнсу в підсистемі управління податковими ризиками та аналізу податкових витрат, не можна ототожнювати комплаєнс із системою внутрішнього контролю господарського суб'єкта, оскільки основна функція комплаєнсу — превентивний контроль ризиків, тоді як працівники внутрішнього контролю проводять аналіз уже фактів господарського життя, що здійснилися. Ще одним аргументом, що вказує на особливу роль комплаєнсу в загальній системі внутрішнього контролю організації, є той факт, що окремі його функції виходять за рамки внутрішнього контролю. Прикладом цього може бути виявлення таких операцій, які не мають економічного сенсу, моніторинг ефективності управління податковими ризиками, врегулювання конфліктів і ситуацій з податковими органами тощо.

Впроваджуючи систему податкового комплаєнсу в загальну структуру управління організацією слід взяти до уваги необхідність дотримання балансу між витратами на його впровадження та

економічним ефектом, який буде отримано під час роботи даної підсистеми внутрішнього контролю. Для цього доцільно, перш за все, визначитись з його завданнями та принципами.

Завданнями комплаєнс-контролю, на нашу думку, є: контроль виконання внутрішніх і зовнішніх нормативних актів у сфері податкового законодавства; перевірка правильності організації податкового обліку та достовірності фінансової звітності; планування податкових витрат економічного суб'єкта; запобігання виникненню податкових ризиків та їх мінімізація; виключення ймовірності виникнення податкових спорів.

Вважаємо, що до принципів комплаєнс-контролю доцільно віднести: особливий статус, ефективність інтерпретації, інтеграцію даних, уніфікацію, інформаційність, результативність. Так, особливий статус такого структурного підрозділу як комплаєнс-контроль в загальній системі управління господарського суб'єкта дозволяє уникнути неприйняття з боку інших відділів і досягти розуміння при організації бізнес-процесів. Зокрема, у деяких випадках за рекомендаціями служби комплаєнс-контролю може виникнути необхідність навіть перервати стосунки з контрагентами, внаслідок їх недобросовісності, що через ігнорування таких рекомендацій може в подальшому призвести до виникнення податкових ризиків і позначитися на діловій репутації суб'єкта господарювання. І тому, незважаючи на можливі економічні вигоди при взаємодії з конкретним постачальником, служба закупівлі не повинна перешкоджати розірванню договору, що може рекомендувати служба комплаєнс-контролю. Отже, відділ комплаєнс-контролю має бути наділений вищим статусом та повноваженнями для прийняття незалежних управлінських рішень.

Принцип ефективності інтерпретації полягає в тому, що працівники служби комплаєнс-контролю повинні мати надзвичайний професійний досвід, бути компетентними, що виправдовуватиме їх особливий статус у організаційній структурі та сприятиме можливості правильній інтерпретації фактів та даних господарської діяльності підприємства. Принцип інтеграції даних уможливлює проведення моніторингу податкових ризиків на всіх етапах функціонування економічного суб'єкту. Зокрема, ризиків, які можуть виникнути у зв'язку з порушенням податкового законодавства, репутаційних ризиків, що виникають внаслідок несумлінних дій з боку керівництва або працівників тощо. Отже, кожна транзакція має бути підтверджена на відповідність законодавству та проаналізована на повноту відображень у звітності організації. Принцип уніфікації комплаєнс-контролю, сприяє можливості застосування його методів, документів, управлінської звітності в організаціях, які можуть включати бізнес-одиниці різного профілю діяльності та організаційної структури. Принципом інформаційності підкреслюється той факт, що співробітники служби комплаєнс-контролю повинні мати безперешкодний доступ до будь-якої інформації, яка необхідна для виконання поставлених завдань та тісно взаємодіяти з іншими підрозділами у створенні бази даних. Принцип особливості надає можливість здійснювати розслідування передбачуваних порушень щодо політики комплаєнс-контролю, користуватися допомогою спеціалістів інших структурних підрозділів, залучати зовнішніх консультантів та експертів. Принцип результативності забезпечує ефективну взаємодію не тільки з керівним складом організації, а й з податковими органами, оскільки останні можуть спричинити серйозні фінансові втрати у вигляді нарахованих штрафів, пені, що сприятиме репутаційним втратам. Такий контакт полягає в постійному консультуванні щодо дотримання законів, за порушення яких передбачено кримінальну та адміністративну відповідальність.

Отже, комплаєнс-контроль це така модель внутрішнього контролю, завдяки якій надається суттєвий ефект, якщо буде розроблено структурований підхід до систематизації комплаєнс-функції. Логічно, що впливати можна лише на те, що ще не трапилося, відповідно, в основі комплаєнс-функції лежить превентивний контроль. Тому, під комплаєнс-контролем слід розуміти комплекс різних видів контролю, логічно вбудованих у бізнес-процеси економічного суб'єкта з визначенням відповідальних працівників, застосуванням засобів комп'ютеризації, нормативно-правової та організаційно-аналітичної документації, сформованої для регламентації діяльності працівників з дотриманням ними зовнішніх та внутрішніх вимог нормативних актів.

Службу комплаєнс-контролю у структурі економічного суб'єкту, як самостійного підрозділу, повинен очолювати спеціаліст, який безпосередньо підпорядковується генеральному директору, і в межах своїх компетенцій має доступ до будь-якої інформації, що розкриває функціонування всіх бізнес-процесів та необхідної для контролю репутаційних ризиків. На основі виявлених комплаєнс-ризиків, тісно співпрацюючи зі службою внутрішнього контролю, служба комплаєнсу розробляє та впроваджує дієві механізми контролю бізнес-

Рис. 1. Концепція побудови моделі комплаєнс-контролю в організації

Джерело: власна розробка автора

процесів на відповідність законодавству. Незважаючи на те, що в переліку посад та професій, а також у професійних стандартах відсутні фахівці, що керують бізнес-ризиками та відповідальні за побудову служби внутрішнього контролю із забезпечення відповідності економічним суб'єктом вимог законодавства, у практичній діяльності все ж таки існують комплаєнс-менеджери або комплаєнс-відповідальні за успішний розвиток бізнесу.

На нашу думку, імплементація функції комплаєнс-контролю в діяльність суб'єкта господарювання є процесом, що складається з наступних етапів: вивчення схем бізнес-процесів, господарських актів на відповідність чинним правовим нормам; оцінки, аналізу прогнозування податкових ризиків, а також можливих правових і фінансових проблем та розроблення системи управління ризиками; контроль, за зміною податкового законодавства та моніторинг відповідності внутрішньої нормативно-правової інформації (стандартів етики, професійних кодексів тощо) економічного суб'єкта чинним законам і розроблення пропозицій щодо їх адаптації до норм українського законодавства; затвердження та впровадження внутрішньої довгострокової та короткострокової податкової політики, процедур податкового комплаєнсу для працівників організації; проведення консультаційних податкових тренінгів для менеджерів бізнес-підрозділів щодо порядку застосування нормативних регламентів, дотримання політики та процедури податкового комплаєнсу; консультування та взаємодія з податковою інспекцією щодо поточних питань та питань, які виникають у процесі камеральних та виїзних перевірок; аналіз та участь в обговоренні впровадження нових продуктів, проектів та послуг; дотримання принципам та політики інформаційної податкової безпеки; протидія легалізації (відмиванню) доходів, отриманих незаконним шляхом, та фінансування тероризму; визначення комплаєнс-ризиків. Таким чином, пропонуємо концепцію побудови моделі комплаєнс-контролю в організації (Рис. 1), яка має ґрунтуватися на єдиній обліково-податковій інформаційній системі, що дозволяє розглядати бізнес-процеси у всіх аспектах і мінімізувати податкові ризики, що є ключовим аспектом управління сучасним бізнесом.

На перший погляд здається, що функції комплаєнс-контролю є аналогічними функціям, що виконуються працівниками служби внутрішнього контролю. Але слід зазначити, що цілі, які досягаються в процесі внутрішнього контролю, набагато ширше цілей комплаєнс-контролю і мають на увазі окрім вище визначених, ще й ефективність і продуктивність всієї діяльності, виконання стратегічних завдань, а також перевірку достовірності звітності суб'єкта господарювання. У той же час, цілі підсистеми управління ризиками, у тому числі й податковими, які входять до функцій податкового комплаєнс-контролю та внутрішнього контролю є досить різними. Вважаємо, що головною функцією податкового комплаєнсу є організація безперервного та поточного контролю процедур управління податковими ризиками.

Крім того, на нашу думку, існує ще одна суттєва відмінність, властива об'єкту податкового комплаєнс-контролю — тимчасовий аспект, оскільки основна роль, яку виконує комплаєнс — координація процесу оцінки податкових ризиків на рівні бізнес-процесів і структурних підрозділів, а також узагальнення отриманих результатів у вигляді сукупного податкового ризику. Тобто, комплаєнс попереджає ризики та їх наслідки, на противагу внутрішньому контролю, який аналізує події, що вже відбулися та оцінює їх відповідність вимогам податкового законодавства на конкретний момент.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вважаємо, що у сучасних умовах глобалізації економічних процесів трансформується й поняття «внутрішній контроль», оскільки на сьогодні більше уваги приділяється такому його напряму як управління податковими ризиками. Вирішення проблеми формування компетенцій комплаєнс-контролера на сьогодні є архіважливою, оскільки з позиції виникнення ризиків економічного суб'єкта зростають персональні ризики фахівця, який відповідає за їх моніторинг та управління. Тому, запропоновано до розвитку нових форм та моделей внутрішнього контролю віднести комплаєнс, який виступає однією з найважливіших моделей контролю щодо вирішення проблем, пов'язаних із підвищенням якості внутрішнього контролю, забезпеченням правомірності й законності діяльності керівництва та персоналу підприємства, основним завданням якого є управління податковими ризиками шляхом впровадження певних внутрішніх процедур та податкової політики. Визначено відмінності та взаємозв'язок комплаєнс-контролю з підсистемою внутрішнього контролю та рекомендовано концепцію побудови моделі комплаєнс-контролю в організації, яка ґрунтується на єдиній обліково-податковій інформаційній системі, що дозволяє розглядати бізнес-процеси у всіх аспектах і мінімізувати податкові ризики та є ключовим аспектом управління сучасним бізнесом.

Література

1. Грінько А. П., Бочуля Т. В., Волошенюк І. Є. Концептуальні напрями формування податкової політики в Україні, БізнесІнформ. 2017. № 1. С. 205–211.

2. Вітлінський В. В., Великоіваненко Г. І. Ризикологія в економіці та підприємництві: Монографія. К.: КНЕУ, 2004. 480 с.

3. Євтушенко Н. О. Податкові ризики та система керування ними. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Менеджмент інновацій. 2016. Випуск 6. С. 68–77.

4. Податкові ризики сільськогосподарського виробництва в Україні: фінансово-правова характеристика: монографія / В. І. Курило, В. В. Мушенок, О. С. Риженко; за заг. ред.д.ю. н., проф. В. І. Курила. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 191 с.

5. Десятнюк О. М. Управління податковими ризиками — нова парадигма розбудови податкової системи України [Текст] / О. М. Десятнюк // Вісн. нац. ун-ту «Львів. Політехніка». Серія: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2007. № 606. С. 355–362.

6. Брехов С. С. Концептуалізація системи управління податковими ризиками: стратегічні цілі та напрями реформування державної Податкової служби України. Вісник соціально-економічних досліджень. 2019. № 2–3 (70–71). С. 106–117

7. Pfaff D. Schweizer Leitfaden zum internen Kontrollsystem / D. Pfaff, F. Ruud. Verlag: Orell Fuessli. Bern, 2009. 144 p.

8. Frugier F. Die Einrichtung Moderner Interner Kontrollsysteme in Unternehmen / F. Frugier. Verlag: Druck Diplomica, Hamburg, 2009. 101 p.

9. Швидка Т., Халецька К. Комплаєнс-контроль у системі корпоративного управління господарськими товариствами. Господарське право і процес. 12/2020. С. 85–89.

10. Калініченко Л. Л. Теоретичні аспекти функціонування комплаєнсу у вітчизняних банках. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. Випуск 6. Частина 4. С. 242–245.

References

1. Grinko A. P., Bochulya T. V., Volosheniuk I. E. Conceptual directions of tax policy formation in Ukraine, BusinessInform. 2017. № 1. P. 205–211.

2. Vitlinskiy V. V., Velikoivanenko G. I. Rizicology in economics and business: Monograph. K.: KNEU, 2004. 480 p.

3. Yevtushenko N. O. Tax risks and their management system. Bulletin of Dnipropetrovsk University. Series: Innovation Management. 2016. Issue 6. P. 68–77.

4. Giving risks of agricultural production in Ukraine: financial and legal characteristics: monograph / V. I. Kurilo, V. V. Mushenok, O. S. Rizhenko; for zag. ed.d.y. n., prof. V. I. Kuril. Nizhin: NDU im. M. Gogol, 2017. 191 p.

5. Desyatniuk O. M. Management of tax risks — a new paradigm of development of the tax system of Ukraine [Text] / O. M. Desyatniuk // Visn. nat. University «Lviv. Polytechnic». Series: Management and Entrepreneurship in Ukraine: Stages of Formation and Problems of Development. 2007. № 606. P. 355–362.

6. Brekhov S. S. Conceptualization of the tax risk management system: strategic goals and directions of reforming the State Tax Service of Ukraine. Bulletin of Socio-Economic Research. 2019. № 2–3 (70–71). S. 106–117.

7. Pfaff D. Schweizer Leitfaden zum internen Kontrollsystem / D. Pfaff, F. Ruud. Verlag: Orell Fuessli. Bern, 2009. 144 p.

8. Frugier F. Die Einrichtung Moderner Interner Kontrollsysteme in Unternehmen / F. Frugier. Verlag: Druck Diplomica, Hamburg, 2009. 101 p.

9. Shvydka T., Khaletska K. Compliance control in the system of corporate governance of companies. Business law and process. 12/2020. P. 85–89.

10. Kalinichenko L. L. Theoretical aspects of compliance in domestic banks. Scientific Bulletin of Kherson State University. 2014. Issue 6. Part 4. P. 242–245.

УДК 657

Безверхий Костянтин Вікторович
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансового аналізу та аудиту
Київський національний торговельно-економічний університет
Безверхий Константин Викторович
кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры финансового анализа и аудита
Киевский национальный торгово-экономический университет
Bezverkhyi Kostiantyn
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Financial Analysis and Audit
Kyiv National University of Trade and Economics
ORCID: 0000-0001-8785-1147

Юрченко Олександр Анатолійович
кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування
Національна академія статистики, обліку та аудиту
Юрченко Александр Анатольевич
кандидат экономических наук,
доцент кафедры учета, аудита и налогообложения
Национальная академия статистики, учета и аудита
Yurchenko Oleksandr
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor of the Department of Accounting, Auditing and Taxation
National Academy of Statistics, Accounting and Auditing
ORCID: 0000-0002-8447-6510

Петраковська Олена Володимирівна
кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування
Національна академія статистики, обліку та аудиту
Петраковська Елена Владимировна
кандидат экономических наук,
доцент кафедры учета, аудита и налогообложения
Национальная академия статистики, учета и аудита
Petrakovska Olena
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor of the Department of Accounting, Auditing and Taxation
National Academy of Statistics, Accounting and Auditing
ORCID: 0000-0002-4466-9684

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-2-7894

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПОБУДОВИ ОБЛІКУ ТА АНАЛІЗУ ВИТРАТ НА ОПЛАТУ ВИНАГОРОД ПРАЦІВНИКАМ ПІДПРИЄМСТВА

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ПОСТРОЕНИЮ УЧЕТА И АНАЛИЗА РАСХОДОВ НА ОПЛАТУ ВОЗНАГРАЖДЕНИЯ РАБОТНИКАМ ПРЕДПРИЯТИЯ

CONCEPTUAL APPROACHES TO THE CONSTRUCTION OF ACCOUNTING AND ANALYSIS OF EXPENSES FOR PAYMENT OF REMUNERATION TO EMPLOYEES OF THE ENTERPRISE

Анотація. *Вступ. Сучасні ринкові відносини є найпродуктивнішою формою підприємницької діяльності, що характеризується глобалізацією економічних процесів та конкурентним середовищем. Це призводить до змін у заохочувальних програмах для працівників, які працюють за основним місце роботи. Впровадження інноваційних підходів у довгострокових виробничих відносинах між працівником і роботодавцем допомагають останньому реалізовувати позитивну соціальну політику в частині збільшення винагороди за трудову діяльність, яка виступає головним джерелом доходів працівників та стимулом задля підвищення економічної ефективності функціонування підприємства. У системі управління витрати на винагороди працівників є одним з складних у регулюванні та координуванні елементів витрат підприємства, оскільки змінюються у реальному обчисленні. Постає необхідність визначення ролі і місця витрат на винагороду працівникам у системі аналізу, бухгалтерського та управлінського обліку на підприємстві.*

Мета. *Метою дослідження є розкриття концептуальних підходів до побудови обліку та аналізу витрат на винагороди працівників підприємства задля розробки типологію таких витрат та їх ідентифікації у складі об'єктів бухгалтерського обліку з позиції форм виплат та відносин у процесі здійснення підприємством діяльності, яка дозволяє диференціювати обліково-аналітичні процедури на рівні господарюючого суб'єкта.*

Матеріали і методи. *Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо регулювання витрат на оплату винагород працівникам підприємства; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у царині бухгалтерського обліку та аналізу, зокрема щодо витрат на оплату винагород працівникам підприємства.*

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для характеристики складових облікового процесу та функцій бухгалтерського обліку щодо витрат на винагороди працівників як об'єкта бухгалтерського обліку, а також визначення складу витрат на винагороди працівників підприємства для цілей аналізу, бухгалтерського та управлінського обліку); формалізації, аналізу та синтезу (для побудови схеми формування облікової інформації про витрати на винагороди працівників у фінансово-господарській системі підприємства); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Результати. *У науковій статті розкрито послідовність формування обліково-аналітичної інформації про витрати на винагороди працівників у фінансово-господарській системі підприємства. Визначено складові облікового процесу та функції бухгалтерського обліку щодо витрат на винагороди працівників як інформаційної бази для проведення аналізу таких витрат. З'ясовано місце витрат на винагороди працівників серед об'єктів бухгалтерського обліку. Запропонований склад витрат на винагороди працівників підприємства сприятиме побудові раціональної системи рахунків аналітичного обліку й підвищенню точності та об'єктивності інформаційного забезпечення для потреб аналізу, яке формується у системі прийняття управлінських рішень.*

Інформація про витрати на винагороду працівників, їхній склад, структуру та ефективність розподілу відіграє вагоме місце для менеджменту підприємства, оскільки може виявити потенційно небезпечні стимули для стратегій компенсаційного ризику у сфері винагороди працівників, використання коштів для непрямої компенсації, виявити операційні відхилення, які в подальшому впливатимуть на прийняття управлінських рішень.

Перспективи. *В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на порядку документального оформлення та відображення на рахунках бухгалтерського обліку і у звітності витрат на винагороду працівників підприємства, а також розробки відповідної методики їх аналізу. Це надасть змогу покращити методику та організацію бухгалтерського обліку та аналізу витрат на винагороду працівників підприємства.*

Ключові слова: *аналіз, бухгалтерський облік, витрати на винагороду працівникам, витрати на оплату праці, витрати на соціальні бенефіти, управлінський облік.*

Аннотация. *Введение. Современные рыночные отношения являются наиболее продуктивной формой предпринимательской деятельности, характеризующейся глобализацией экономических процессов и конкурентной средой. Это приводит к изменениям в поощрительных программах для работников, работающих по основному месту работы. Внедрение инновационных подходов в долгосрочных производственных отношениях между работником и работодателем помогают последнему реализовывать положительную социальную политику в части увеличения вознаграждения за трудовую деятельность, выступающую главным источником доходов работников и стимулом для повышения экономической эффективности функционирования предприятия. В системе управления затраты на вознаграждения работников являются одним из сложных в регулировании и координировании элементов затрат предприятия, поскольку изменяются в реальном исчислении. Возникает необходимость определения роли и места расходов на вознаграждение работникам в системе анализа, бухгалтерского и управленческого учета на предприятии.*

Цель. *Целью исследования является раскрытие концептуальных подходов к построению учета и анализу затрат на вознаграждения работников предприятия для разработки типологии таких расходов и их идентификации в составе объектов бухгалтерского учета с позиции форм выплат и отношений в процессе осуществления предприятием деятельности, позволяющей дифференцировать учетно-аналитические процедуры на уровне хозяйствующего субъекта.*

Материалы и методы. *Материалами исследования являются: 1) нормативно-правовое обеспечение регулирования затрат на оплату вознаграждений работникам предприятия; 2) труды отечественных и зарубежных авторов, которые проводят свои научно-практические исследования в области бухгалтерского учета и анализа, в частности по расходам на оплату вознаграждений работникам предприятия.*

В процессе осуществления исследования были использованы следующие научные методы: теоретического обобщения и группирования (для характеристики составляющих учетного процесса и функций бухгалтерского учета по расходам на вознаграждения работников как объекта бухгалтерского учета, а также определение состава затрат на вознаграждения работников предприятия для целей анализа, бухгалтерского и управленческого учета); формализации, анализа и синтеза (для построения схемы формирования учетной информации о расходах на вознаграждения работников в финансово хозяйственной системе предприятия); логического обобщения результатов (формулирование выводов).

Результаты. *В научной статье раскрыта последовательность формирования учетно-аналитической информации о расходах на вознаграждения работников в финансово хозяйственной системе предприятия. Определены составляющие учетного процесса и функции бухгалтерского учета расходов на вознаграждения работников как информационной базы для проведения анализа таких расходов. Установлено место расходов на вознаграждения работников среди объектов бухгалтерского учета. Предложенный состав расходов на вознаграждения работников предприятия будет способствовать построению рациональной системы счетов аналитического учета и повышению точности и объективности информационного обеспечения для анализа, который формируется в системе принятия управленческих решений.*

Перспективы. *В дальнейших научных исследованиях предлагается сосредоточить внимание на порядке документального оформления и отражения на счетах бухгалтерского учета и отчетности расходов на вознаграждение работников предприятия, а также разработки соответствующей методики их анализа. Это позволит улучшить методику и организацию бухгалтерского учета и анализа расходов на вознаграждение работников предприятия.*

Ключевые слова: *анализ, бухгалтерский учет, расходы на вознаграждение работникам, расходы по оплате труда, расходы на социальные бенефиты, управленческий учет.*

Summary. *Introduction. Modern market relations are the most productive form of entrepreneurial activity, characterized by globalization of economic processes and competitive environment. This leads to changes in incentive programs for employees working in the main place of work. The introduction of innovative approaches in the long-term production relationship between employee and employer helps the latter to implement a positive social policy in terms of increasing remuneration for work, which is the main source of income and incentive to improve economic efficiency. In the management system, the cost of employee remuneration is one of the most difficult to regulate and coordinate the elements of enterprise costs, as they change in real terms. There is a need to determine the role and place of costs for remuneration of employees in the system of analysis, accounting and management accounting in the enterprise.*

Purpose. *The purpose of the study is to reveal conceptual approaches to the construction of accounting and analysis of remuneration of employees to develop a typology of such costs and their identification in the objects of accounting from the standpoint of forms of payments and relationships in the process of enterprise activities that differentiate accounting and analytical procedures at the level of the business entity.*

Materials and methods. *The materials of the study are: 1) regulatory and legal support for the regulation of costs for the payment of remuneration to employees of the enterprise; 2) works of domestic and foreign authors conducting their scientific and practical research in the field of accounting and analysis, in particular on the cost of remuneration to employees of the enterprise.*

In the process of research the following scientific methods were used: theoretical generalization and grouping (to characterize the components of the accounting process and accounting functions for the cost of employee remuneration as an object of accounting, as well as determining the composition of remuneration for employees for analysis, accounting and management accounting); formalization, analysis and synthesis (to build a scheme of formation of accounting information on the cost of remuneration of employees in the financial and economic system of the enterprise); logical generalization of results (formulation of conclusions).

Results. *The scientific article reveals the sequence of formation of accounting and analytical information on the cost of remuneration of employees in the financial and economic system of the enterprise. The components of the accounting process and the functions of accounting for the cost of employee remuneration as an information base for the analysis of such costs are identified. The place of expenses for remuneration of employees among the objects of accounting is found out. The proposed composition of the costs of remuneration of employees of the enterprise will help build a rational system of accounts of analytical accounting and increase the accuracy and objectivity of information support for the needs of analysis, which is formed in the system of management decisions.*

Information on employee remuneration costs, their composition, structure and distribution efficiency plays an important role for the company's management, as it can identify potentially dangerous incentives for compensatory risk strategies in the field of remuneration, use of funds for indirect compensation, identify operational deviations that will affect to make management decisions.

Discussion. *In further research it is proposed to focus on the order of documentation and reflection in the accounts and in the reporting of expenses for remuneration of employees of the enterprise, as well as the development of appropriate methods of their analysis. This will improve the methodology and organization of accounting and cost analysis of employees.*

Key words: *analysis, accounting, costs of remuneration of employees, labor costs, costs of social benefits, management accounting.*

Постановка проблеми. Сучасні ринкові відносини є найпродуктивнішою формою підприємницької діяльності, що характеризується глобалізацією економічних процесів та конкурентним середовищем. Це призводить до змін у заохочувальних програмах для працівників, які працюють за основним місце роботи. Впровадження інноваційних підходів у довгострокових виробничих відносинах між працівником і роботодавцем допомагають останньому реалізовувати позитивну соціальну політику в частині збільшення винагороди за трудову діяльність, яка виступає головним джерелом доходів працівників та стимулом задля підвищення економічної ефективності функціонування підприємства.

Винагороди, які нараховуються і виплачуються персоналу компаній сприяють зближенню інтересів працівників та власника у реалізації програми розвитку підприємства з метою збільшення його прибутку.

У системі управління витрати на винагороди працівників є одним з складних у регулюванні та координуванні елементів витрат підприємства, оскільки змінюються у реальному обчисленні. Причиною цього є їхнє зростання у довгостроковій перспективі. Такі аспекти управління витратами на винагороду мають свою динаміку, яка переосмислюється та реформується відповідно до змін пріоритетів розвитку суб'єктів господарювання, зміни основних цінностей та нав'язаних умов, які пред'являються до персоналу компанії. Більшість вітчизняних та іноземних компаній у процесі своєї діяльності переглядають фінансову і нефінансову форми винагороди працівникам. Постає необхідність визначення ролі і місця витрат на винагороду працівникам у системі аналізу, бухгалтерського та управлінського обліку на підприємстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у формування базових положень та концепцій аналізу, бухгалтерського і управлінського обліку витрат на оплату праці в тому числі витрат на винагороду працівникам зроблено як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками. Американські автори М. С. Акреш (M. S. Akresh) і К. П. Хасан (K. P. Hassan) [1] наводять розуміння нових правил обліку виплат працівникам. Український вчений К. В. Безверхий [2] розглядає виплати працівникам підприємства за МСФЗ в контексті соціальної складової фінансової звітності. Американський дослідник Н. Гілберт (N. Gilbert) [3] характеризує облік виплат працівникам. Вітчизняний автор А. В. Долюк [4] вивчає бухгалтерський облік і контроль оплати праці та її стимулювання. Максименко І. Я. та Неч С. С. [5] уточнюють порядок організацію обліку виплат працівникам. Машевська А. А. [6] наводить теоретичне підґрунтя організації оплати праці суб'єктів господарювання. Колектив вітчизняних дослідників О. В. Мелень та О. А. Потоцька [7] досліджують загальні принципи організації обліку та документування операцій із заробітної плати

та розрахунків із працюючими. Мельник М. Т. [8] аналізують облік та звітність поточних виплат працівникам в сучасних умовах. Група українських дослідників Н. В. Овсюк та О. Ю. Радченко [10] здійснюють порівняльну характеристику виплат працівникам за П(С)БО 26 та МСФЗ (IAS) 19. Колектив чеських авторів М. Отавова (M. Otavová) та Я. Гласерова (J. Gláserová) [11] досліджують виплати працівникам за МСБО/МСФЗ та чеським законодавством про бухгалтерський облік. Самолюк Н. М. [12] описує аутсорсинг персоналу як новітній інструмент оптимізації витрат підприємств. Саух І. В. [13] розглядає бухгалтерський облік і контроль затрат на оплату праці в умовах ресурсозбереження. Вітчизняні автори Серпенінова Ю. С. та Сапожнікова М. В. [14] висвітлюють облікове відображення стимулювання працівників інструментами власного капіталу. Сунгатулліна Л. Б. [15] розробила теорію та методологію бухгалтерського управлінського обліку та аналізу витрат на винагороди працівників. Шевченко А. [16] проаналізувала облік виплат працівникам за міжнародними та національними стандартами бухгалтерського обліку. Штик Ю. В. [17] характеризує бухгалтерський облік винагород працівникам торговельно-виробничих підприємств. Шульга Н. В. [18] досліджує облік і аудит з оплати праці та аналіз ефективності використання трудових ресурсів. Щирба І. М. [19] розглядає облік оплати праці та аудит її ефективності. Разом з тим залишаються не вирішеними проблемні питання в частині: визнання витрат на винагороду працівникам у складі об'єктів бухгалтерського обліку; розкриття місця та ролі витрат на винагороду працівникам у фінансово-господарській системі підприємства; систематизації витрат на винагороди працівників у контурі бухгалтерського та управлінського обліку з метою підвищення їхньої аналітичності.

Метою статті є розкриття концептуальних підходів до побудови обліку та аналізу витрат на винагороди працівників підприємства задля розробки типологію таких витрат та їх ідентифікації у складі об'єктів бухгалтерського обліку з позиції форм виплат та відносин у процесі здійснення підприємством діяльності, яка дозволяє диференціювати обліково-аналітичні процедури на рівні господарюючого суб'єкта.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо регулювання витрат на оплату винагород працівникам підприємства; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у царині бухгалтерського обліку та аналізу, зокрема щодо витрат на оплату винагород працівникам підприємства.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для характеристики складових облікового процесу та функцій бухгалтерського обліку щодо витрат на винагороди працівників як об'єкта бухгалтерського обліку, а також визначення складу витрат на винагороди працівників підприємства для цілей аналізу, бухгалтерського та управлінського обліку); формалізації, аналізу та синтезу (для побудови схеми формування облікової інформації про витрати на винагороди працівників у фінансово-господарській системі підприємства); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Виклад основного матеріалу. Метою ведення бухгалтерського обліку на підприємстві є надання повної, достовірної і правдивої інформації керівництву для прийняття ефективних рішень щодо управління активами, зобов'язаннями, доходами та витратами суб'єкта господарювання. В умовах високої конкуренції зростає інтерес зацікавлених внутрішніх і зовнішніх користувачів до облікової інформації про розташування та використання фінансових ресурсів компанії, спрямованих на винагороди працівників.

У цьому контексті бухгалтерський облік всеосяжно та достовірно відображає протягом усієї господарської діяльності факти винагороди співробітників відповідно до їхнього внеску у реалізацію стратегічних та оперативних завдань підприємства, визначає основні фінансові складові частини витрат на винагороди, вимірює їх з метою об'єктивного уявлення даних про використання коштів на винагороди, надає фінансову інформацію найбільш прийнятним для користувачів способом. У той же час облікова інформація щодо витрат на винагороду працівникам повинна бути повною і достовірною, а також оціненою і перевіреною. Тому, метою ведення бухгалтерського обліку є генерування облікової інформації для зовнішніх і внутрішніх користувачів про розміщення та споживання коштів на утримання й мотивування діяльності працівників підприємства задля прийняття ефективних управлінських рішень.

Взаємодія витрат на винагороди працівників з іншими об'єктами бухгалтерського обліку виявляється в обліковому процесі. Існує дискусія серед вчених щодо визначення етапів й сутності облікового процесу. Так, на думку І. Я. Максименко, обліковий процес включає такі етапи, як

спостереження, вимірювання, реєстрацію та узагальнення [5]. Вважаємо, що перші три зазначені етапи є доречними, тоді як етап узагальнення повинен бути представлений після систематизації бухгалтерської інформації.

Серед науковців не існує спільної позиції щодо сутності та складу об'єктів бухгалтерського обліку. Одні автори до таких об'єктів відносять господарські засоби підприємства, джерела їх утворення і господарські процеси [3; 5; 7; 10; 13], інші — включають активи, пасиви, витрати, доходи та результати діяльності [12]. На законодавчому рівні відсутнє визначення сутності об'єктів бухгалтерського обліку, що і викликає дискусійні питання. З огляду на це вважаємо, що як об'єкти бухгалтерського обліку можуть виступати витрати підприємства, в тому числі витрати на винагороди працівників.

Щодо функцій бухгалтерського обліку, то у наукових дослідженнях розглядаються такі його функції: науково-пізнавальна, контрольна, інформаційна, регулююча та правова [16, с. 56]. Вважаємо, що наведений перелік слід доповнити функцією управління, яка надасть змогу забезпечити зацікавлених користувачів своєчасною та деталізованою обліковою інформацією про витрати на винагороди працівників з метою прийняття обґрунтованих рішень.

Отже, взаємодія між таким об'єктом бухгалтерського обліку, як витрати на винагороди працівників з іншими об'єктами проявляється в обліковому процесі, який включає етапи: спостереження, вимірювання, реєстрацію, систематизацію та узагальнення облікової інформації у єдиному грошовому вимірнику. Бухгалтерський облік як елемент системи управління витратами на винагороду працівників повинен виконувати інформаційну, оціночну, контрольну, аналітичну та управлінську функції. Характеристика складових облікового процесу та функцій бухгалтерського обліку щодо витрат на винагороди працівників представлено на рис. 1.

Бухгалтерський облік витрат на винагороди працівників доцільно розглядати з двох позицій:

по-перше, — це генерування та інтерпретація інформації, наданої різними системами для прийняття рішень щодо витрачання фінансових ресурсів на стимулювання діяльності співробітників та на вибудовану на підприємстві політики в частині виплати винагороди працівникам;

по-друге, — це забезпечення формування, переробки, узагальнення та контролю облікової інформації щодо витрат на винагороду працівникам.

На рис. 2 зображено схему генерування облікової інформації про витрати на винагороду працівникам у складі фінансово-господарської системи підприємства.

У системі бухгалтерського обліку відомості про факти витрат на винагороди працівників проходять всі етапи ведення обліку та контролю, і, зрештою, формується інформаційна множина, яка використовується задля ухвалення ефективних управлінських рішень. На виході з інформаційної системи бухгалтерського обліку перероблені відомості можуть мати вигляд фінансової звітності, яка надається, насамперед, зовнішнім користувачам, і у вигляді внутрішньої облікової інформації, яка формується в системі управлінського обліку, що призначена для управління в середині підприємства.

У сучасному розумінні управлінський облік це система, що сприяє отриманню інформації, необхідної для визначення пріоритетів в економічному житті суб'єкта господарювання. Дані управлінського обліку відображають інформацію внутрішнім користувачам про: розподіл і спрямування фінансових ресурсів на винагороди персоналу; оцінку потенційних можливостей планування коштів на винагороди; контроль та оцінку прийняття рішень щодо розміщення та використання ресурсів на утримання і мотивування працівників тощо.

Бухгалтерський облік витрат на винагороди працівників формує інформацію про витрати на винагороди персоналу інвестиційного та фінансового характеру та забезпечує нею не лише зовнішніх користувачів (засновників, інвесторів, державні та громадські організації), а також внутрішніх користувачів. Натомість управлінський облік генерує інформація про витрати на трудові винагороди працівників, яка надається для менеджменту компанії всіх рівнів. У відповідності до цього підходу система управлінського обліку витрат на винагороди працівників буде включати облік і аналіз витрат на трудові винагороди та витрат на винагороди для управління інвестиційною та фінансовою діяльністю, що суттєво розширює сферу дії обліку та аналізу з метою прийняття релевантних рішень.

В сучасних наукових дослідженнях питанню управлінського обліку витрат на виплату винагороди працівникам приділено недостатньо уваги. Якщо розглядати витрати на виплату винагороди працівникам, то в центрі уваги фігурують прямі витрати на оплату праці. Тому, неможливо розвинути загальне уявлення про облік виплати винагороди працівникам без дослідження обліку витрат на оплату праці.

Рис. 1. Характеристика складових облікового процесу та функцій бухгалтерського обліку щодо витрат на винагороди працівників як об'єкта бухгалтерського обліку
Джерело: авторська розробка

Рис. 2. Схема формування облікової інформації про витрати на винагороди працівників у фінансово-господарській системі підприємства

Джерело: узагальнено авторами на основі [15]

Система розподілу та споживання коштів на винагороди персоналу підприємства співвідноситься із завданнями та цінністю, яку співробітник представляє для господарюючого суб'єкта. Оскільки, витрати на винагороди виступають предметом відносин між працівником та роботодавцем, то це характеризує збіг цінностей щодо систем, форм та видів винагороди персоналу та забезпечує винагороди за досягнення певних результатів, що відповідають цілям компанії.

Це свідчить про необхідність та доцільність виокремлення і дослідження витрат на винагороди працівників як окремого самостійного об'єкта бухгалтерського та управлінського обліку з метою побудови ефективної системи винагороди персоналу, що сприяє зростанню результативності функціонування суб'єкта господарювання. Тому залишається актуальним дослідження інтегрованої системи обліку витрат на винагороди працівників, що включає не лише витрати на оплату праці, а й витрати на винагороду фінансової та інвестиційної діяльності.

Розглянемо детальніше пропоновану нами систематизацію витрат на винагороди працівників у контурі аналізу, бухгалтерського та управлінського обліку (рис. 3). Відповідно до наведеної схеми пропонуємо виокремити: витрати на монетарну винагороду працівників і витрати на змішані форми винагороди працівників.

У межах бухгалтерського та управлінського обліків, витрати на трудові винагороди працівників здійснюють збір, накопичення, узагальнення, контроль й оцінку витрат за основну та додаткові винагороди, які сукупно складають витрати на монетарні винагороди працівників підприємства. Під витратами на монетарні винагороди персоналу слід розуміти витрати на транзакційну (ділову) винагороду, які виникають на основі взаємовідносин між роботодавцем та працівником і пов'язані нарахуванням основної заробітної плати, премій, компенсаційних виплат, відпускних, вимушених прогулів тощо. Для таких витрат буде характерна ефективність залучення та утримання співробітників підприємства.

У складі витрат на монетарні винагороди працівників пропонуємо виокремити витрати на основні (базові) та додаткові винагороди. До витрат на основні (базові) винагороди працівників доцільно відносити: витрати на винагороди згідно відрядним розцінкам, тарифним ставкам, окладами; витрати на стимулюючі виплати, пов'язані з виробничими результатами працівника, які носять постійний і одноразовий характер; витрати на компенсаційні виплати, які встановлені на рівні держави.

До складу витрат на додаткові винагороди працівників належать витрати на винагороди, які не пов'язані з витратами за відпрацьований час (оплата чергових щорічних і навчальних відпусток, вимушених прогулів; витрати на підвищення кваліфікації працівників тощо).

Рис. 3. Склад витрат на винагороди працівників підприємства для цілей аналізу, бухгалтерського та управлінського обліку

Джерело: розроблено авторами

Витрати на змішані форми винагороди працівників пропонуємо розглядати у розрізі інвестиційної та фінансової діяльності господарюючого суб'єкта. Виходячи із цього доцільно виокремити: витрати на винагороди працівників інвестиційного характеру та витрати на винагороди працівників фінансового характеру.

Вважаємо, що інтелектуальне інвестування реалізується у формі довгострокового інвестування в розумові здібності та трудові навички співробітників, заохочуючи працівників до активної і стабільної роботи. Інвестиції в інтелектуальну цінність працівника на підприємстві доцільно розбити на витрати на оплату праці, які не пов'я-

зані з вартістю робочого часу — це витрати на підтримку та розвиток професіоналізму співробітників, навчання, передачу досвіду, інженерно-консультаційні послуги й інше інноваційне відтворення, що забезпечує капітал. Витрати на винагороди працівників інвестиційного характеру повинні включати витрати, спричинені виплатою ґрантів, оплатою додаткової освіти співробітників, які не завжди пов'язані безпосередньо з виробничою діяльністю суб'єкта господарювання, але надають позитивний соціальний ефект.

До складу витрат на винагороди працівників фінансового характеру пропонуємо відносити: витрати на винагороди соціального характеру та витрати на винагороди за акціями.

Витрати на винагороди соціального характеру неоднорідні за своїм складом та відносяться до витрат на змішані форми винагороди працівників. До їх складу належать: витрати на соціальні бенефіти (пільги та компенсації, які отримують працівники у вигляді грошових виплат або опосередковано у формі корпоративних мотивуючих програм), додаткове медичне та пенсійне страхування, матеріальна допомога, яка була нарахована працівникам за рахунок чистого прибутку, вихідна допомога при звільненні).

Витрати на додаткове пенсійне страхування за формою реалізації належать до складу витрат на винагороди працівників фінансового характеру, а за своє суттю є інвестиційними вкладеннями. Такі витрати є різноманітні за складом і спрямовані на забезпечення соціальної захищеності працівника.

Витрати на соціальні бенефіти це витрати на різні внутрішньо-корпоративні програми, що використовуються на підприємстві задля доповнення трудових видів винагороди з метою підвищення рівня життя працівників та їхнього мотивування. До складу витрат на соціальні бенефіти доцільно включати: витрати, які пов'язані із заохочувальними винагородами та витрати на винагороди працівникам у вигляді соціального пакету (рис. 4). Соціальні бенефіти можуть надаватися працівнику як у монетарній, так і немонетарній формі.

Витрати на заохочувальні винагороди це нарахування працівникам преміальних виплат, які непов'язані безпосередньо з їхньою виробничою діяльністю, витрати на подарунки, вартість квитків на культурно-масові заходи тощо.

Витрати на винагороду працівникам у вигляді соціального пакету включають витрати на пільги та привілеї, які надаються підприємством працівникам задля їхнього утримання та лояльного ставлення до роботи в компанії. Такі пільги та привілеї можуть бути різними за своїми формами та видами. Найбільш поширеними є: безкоштовні обіди для співробітників підприємства, компенсація вартості проїзду на роботу, оплата за користування працівником мобільного зв'язку, вартість путівок на лікування, оплата екскурсії (подорожей), надання пільг на купівлю товарів та послуг власного виробництва тощо.

Під витратами на винагороду за акціями слід розуміти витрати на довгострокові виплати, які надаються власниками (засновникам) підприємства з метою виконання стратегічних цілей компанії та підвищення зацікавленості співробітників у зростанні її акціонерної вартості. До складу витрати на винагороду за акціями доцільно віднести програми мотивації працівників акціями, опціонами на акції, фантомними акціями, що передбачають розрахунки з працівниками пайовими інструментами або коштами.

Ще однією складовою витрат на винагороди працівників фінансового характеру є інші витрати на винагороди за рахунок прибутку. Вважаємо, що до їхнього складу слід віднести такі виплати, зокрема: премії працівникам з чистого прибутку згідно з рішенням засновників (власників) підприємства; нецільова благодійна допомога, яка надається працівникам підприємства у разі настання певних подій (весілля, народження дитини, лікування співробітника, смерть близької людини, форс-мажорні обставини тощо). Цей вид винагороди є додатковим заохоченням для працівників, у випадку, коли їм надаються премії чи допомога у матеріальній або грошовій формі.

Рис. 4. Склад витрат на соціальні бенефіти на підприємстві

Джерело: розроблено автором

Отже, в сукупності монетарні та немонетарні форми винагороди працівникам утворюють витрати на винагороди працівників підприємства, які можуть виплачуватися за всіма формами.

Запропонований склад витрат на винагороди працівників підприємства для цілей аналізу, бухгалтерського та управлінського обліку виступатиме основою для побудови раціональної системи рахунків аналітичного обліку, підвищення точності та об'єктивності інформаційної забезпечення, яке формується у системі прийняття управлінських рішень.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, формування на підприємстві стимулів для оплати праці породжує виникнення витрат на винагороди працівників, які є об'єктом бухгалтерського обліку та аналізу господарської діяльності. Інформація про витрати на винагороду працівників, їхній склад, структуру та ефективність розподілу є важливою для менеджменту підприємства, оскільки може виявити потенційно небезпечні стимули для стратегій компенсаційного ризику у сфері винагороди працівників, використання коштів для непрямої компенсації, виявити операційні відхилення, які в подальшому впливатимуть на прийняття управлінських рішень.

В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на порядку документального оформлення та відображення на рахунках бухгалтерського обліку і у звітності витрат на винагороду працівників підприємства, а також розробки відповідної методики їх аналізу. Це надасть змогу покращити методику та організацію бухгалтерського обліку та аналізу витрат на винагороду працівників підприємства.

Література

1. Akresh M. S., & Hassan K. P. The new IAS 19: Understanding the emerging rules for employee benefits accounting. Journal of Corporate Accounting & Finance. 1998. № 10(1). P. 57–69.

2. Безверхий К. Виплати працівникам підприємства за МСФЗ в контексті соціальної складової фінансової звітності // Бухгалтерський облік і аудит. 2015. № 7. С. 34–41.

3. Gilbert Neil. Accounting for employee benefits: Issues of Measurement, Valuation and Social Equivalencies Neil Gilbert School of Social Welfare University of California. URL: https://www.researchgate.net/publication/289909111_Accounting_for_Employee_Benefits (дата звернення: 15.01.2022).

4. Долюк А. В. Бухгалтерський облік і контроль оплати праці та її стимулювання: автореф. дис. ...канд. екон. наук: 08.00.09 — бухгалтерський облік, аналіз та аудит. Тернопіль, 2021. 23 с.

5. Maksymenko I., Nech S. Peculiarities of accounting of payments to employees in the management system of the enterprise activity. Агросвіт. 2021. № 21-22. С. 87-90 DOI: 10.32702/2307-2105-2019.11.187. (дата звернення: 04.01.2021).

6. Машевська А. А. Теоретичне підґрунтя організації оплати праці суб'єктів господарювання. Ефективна економіка. 2019. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2019/189.pdf. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.11.187 (дата звернення: 04.01.2021).

7. Мелень О. В., Потоцька О. А. Загальні принципи організації обліку та документування операцій із заробітної плати та розрахунків із працюючими // Держава та регіони. 2018. № 5 (104). С. 136–141.

8. Мельник М. Т. Облік та звітність поточних виплат працівникам в сучасних умовах. Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». 2013. № 130. С. 30–34.

9. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 19 «Виплати працівникам» URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_011 (дата звернення: 05.02.2022).

10. Овсюк Н. В., Радченко О. Ю. Виплати працівникам за ПСБО 26 та МСФЗ (IAS) 19: порівняльний аспект // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. 2012. Вип. 3(24). С. 360–368.

11. Otavová M., Gláserová J. Employee benefits under IAS/IFRS and the Czech accounting legislation the tax point of view including. Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis. 2009. № 57(6). P. 179–188.

12. Самолюк Н. М., Юрчик Г. М. Аутсорсинг персоналу — новітній інструмент оптимізації витрат підприємств // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. 2014. № 2. С. 117–123.

13. Саух І. В. Бухгалтерський облік і контроль затрат на оплату праці в умовах ресурсозбереження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)». Житомир, 2012. 21 с.

14. Серпенінова Ю. С., Сапожнікова М. В. Стимулювання працівників інструментами власного капіталу: сутність та порядок відображення в обліку // Вісник ЗНУ. 2014. № 1. С. 125–134.

15. Сунгатуллина Л. Б. Теория и методология бухгалтерского управленческого учета и анализа расходов на вознаграждения работников: автореф. дис. на соискание науч. степени док. экон. наук: спец. 08.00.12 «Бухгалтерский учет, статистика». Казань, 2014. 40 с.

16. Шевченко А. Облік виплат працівникам за міжнародними та національними стандартами бухгалтерського обліку // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». 2013. Вип. 35(2). С. 52–58. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Znpchdtu_2013_35(2)_11.pdf (дата звернення: 15.01.2022).

17. Штик Ю. В. Бухгалтерський облік винагород працівникам торговельно-виробничих підприємств: автореф. дис. ...канд. екон. наук: 08.00.09 — бухгалтерський облік, аналіз та аудит. Харків, 2016. 21 с.

18. Шульга Н. В. Облік і аудит з оплати праці та аналіз ефективності використання трудових ресурсів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)». Київ, 2008. 19 с.

19. Щирба І. М. Облік оплати праці та аудит її ефективності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)». Тернопіль, 2011. 21 с.

References

1. Akresh M. S., & Hassan K. P. (1998). The new IAS 19: Understanding the emerging rules for employee benefits accounting. Journal of Corporate Accounting & Finance, № 10(1), Pp. 57–69 [in English].

2. Bezverkhyi K. (2015). Vyplaty pratsivnykam pidpryiemstva za MSFZ v konteksti sotsialnoi skladovoi finansovoi zvitnosti [Payments to employees under IFRS in the context of the social component of financial reporting] // Bukhhalterskyi oblik i audit, № 7, Pp. 34–41 [in Ukraine].

3. Gilbert N. Accounting for employee benefits: Issues of Measurement, Valuation and Social Equivalencies Neil Gilbert School of Social Welfare University of California. URL: https://www.researchgate.net/ publication/289909111_ Accounting_for_Employee_Benefits [in English].

4. Doliuk A. V. (2021). Bukhhalterskyi oblik i kontrol oplaty pratsi ta yii stymuliuvannia [Accounting and control of remuneration and its incentives]: avtoref. dys. ...kand. ekon. nauk: 08.00.09 — bukhhalterskyi oblik, analiz ta audyt. Ternopil, 23 p. [in Ukraine].

5. Maksumenko I., Nech S. (2021). Peculiarities of accounting of payments to employees in the management system of the enterprise activity. Ahrosvit, № 21-22, Pp.87-90 DOI: 10.32702/2307-2105-2019.11.187 [in English].

6. Mashevska A. A. (2019). Teoretychne pidgruntia orhanizatsii oplaty pratsi subiektiv hospodariuvannia [Theoretical background of the organization of the payment of labor subjects]. Efektyvna ekonomika. № 11. URL: http:// www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2019/189.pdf [in Ukraine].

7. Melen O. V., Pototska O. A. (2018). Zahalni pryntsypy orhanizatsii obliku ta dokumentuvannia operatsii iz zarobitnoi platy ta rozrakhunkiv iz pratsiuiuchymy [General principles of organization of accounting and documentation of staff salary and other settlements] // Derzhava ta rehiony, № 5 (104), Pp. 136–141 [in Ukraine].

8. Melnyk M. T. (2013). Oblik ta zvitnist potochnykh vyplat pratsivnykam v suchasnykh umovakh [Accounting and reporting of current payments to employees in modern conditions]. Visnyk KNU imeni Tarasa Shevchenka. Seriia «Ekonomika», № 130, Pp. 30–34 [in Ukraine].

9. Mizhnarodnyi standart bukhhalterskoho obliku 19 «Vyplaty pratsivnykam» [International Accounting Standard 19 «Employee Benefits»] URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_011 [in Ukraine].

10. Ovsiuk N. V., Radchenko O. Yu. (2012). Vyplaty pratsivnykam za PSBO 26 ta MSFZ (IAS) 19: porivnialnyi aspekt [Payrolls according to Accounting standards (regulations) 26 and IFRS (IAS) 19: comparative aspect] // Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu, Vyp. 3(24), Pp. 360–368 [in Ukraine].

11. Otavová M., Gláserová J. (2009). Employee benefits under IAS/ IFRS and the Czech accounting legislation the tax point of view including. Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis, № 57(6), Pp. 179–188 [in English].

12. Samoliuk N. M., Yurchyk H. M. (2014). Autsorsynh personalu — novitnii instrument optymizatsii vytrat pidpryiemstv [Personnel outsourcing is a new tool for optimizing enterprise costs] // Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka, № 2, Pp. 117–123 [in Ukraine].

13. Saukh I. V. (2012). Bukhhalterskyi oblik i kontrol zatrat na oplatu pratsi v umovakh resursozberezhennia [Accounting and control of labor costs in terms of resource conservation]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekon. nauk: spets. 08.00.09 «Bukhhalterskyi oblik, analiz ta audyt (za vydamy ekonomichnoi diialnosti)». Zhytomyr, 21 p. [in Ukraine].

14. Serpeninova Yu. S., Sapozhnikova M. V. (2014). Stymuliuvannia pratsivnykiv instrumentamy vlasnoho kapitalu: sutnist ta poriadok vidobrazhennia v obliku // Visnyk ZNU, № 1, Pp. 125–134 [in Ukraine].

15. Sunhatullyna L. B. (2014). Teoryia y metodolohyia bukhhalterskoho upravlencheskoho ucheta y analyza raskhodov na voznahrazhdenyia rabotnykov [Theory and methodology of management accounting and cost analysis of employee benefits]: avtoref. dys. na soyskanye nauch. stepeny dok. ekon. nauk: spets. 08.00.12 «Bukhhalterskyi uchet, statystyka». Kazan, 40 p. [in Russian].

16. Shevchenko A. (2013). Oblik vyplat pratsivnykam za mizhnarodnymy ta natsionalnymy standartamy bukhhalterskoho obliku [Accounting for employee benefits according to international and national accounting standards] // Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriia «Ekonomichni nauky». Vyp. 35(2). Pp. 52–58 [in Ukraine].

17. Shtyk Yu. V. (2016). Bukhhalterskyi oblik vynahorod pratsivnykam torhovelno-vyrobnychykh pidpryiemstv [Accounting for remuneration of employees of trade and industrial enterprises]: avtoref. dys. ...kand. ekon. nauk: 08.00.09 — bukhhalterskyi oblik, analiz ta audyt. Kharkiv, 21 p. [in Ukraine].

18. Shulha N. V. (2008). Oblik i audyt z oplaty pratsi ta analiz efektyvnosti vykorystannia trudovykh resursiv [Accounting and audit of wages and analysis of the efficiency of human resources]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekon. nauk: spets. 08.00.09 «Bukhhalterskyi oblik, analiz ta audyt (za vydamy ekonomichnoi diialnosti)». Kyiv, 19 p. [in Ukraine].

19. Shchyrba I. M. (2011). Oblik oplaty pratsi ta audyt yii efektyvnosti [Payroll accounting and audit of its effectiveness]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekon. nauk: spets. 08.00.09 «Bukhhalterskyi oblik, analiz ta audyt (za vydamy ekonomichnoi diialnosti)». Ternopil, 2011. 21 p. [in Ukraine].

УДК 657:368.5

Камінська Тетяна Григорівна
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів
Академія праці, соціальних відносин і туризму
Каминская Татьяна Григорьевна
доктор экономических наук, профессор,
профессор кафедры финансов
Академия труда, социальных отношений и туризма
Kaminska Tetiana
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of Department of Finances
Academy of Labour, Social Relations and Tourism

Шатковська Людмила Станіславівна
кандидат економічних наук, професор,
професор кафедри обліку і оподаткування
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Шатковская Людмила Станиславовна
кандидат экономических наук, профессор,
профессор кафедры учета и налогообложения
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины
Shatkovska Liudmyla
Candidate of Economic Sciences, Professor,
Professor of Department of Accounting and Taxation
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Ільчак Ольга Вікторівна
кандидат економічних наук,
асистент кафедри обліку і оподаткування
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Ильчак Ольга Викторовна
кандидат экономических наук,
ассистент кафедры учета и налогообложения
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины
Ilchak Olga
Candidate of Economic Sciences,
Assistant Professor of Department of Accounting and Taxation
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-2-7908

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ ЗА СТРАХУВАННЯМ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

ОСОБЕННОСТИ МЕТОДИКИ УЧЕТА РАСЧЕТОВ ПО СТРАХОВАНИЮ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ

FEATURES OF METHODS OF ACCOUNTING FOR INSURANCE OF AGRICULTURAL PRODUCTIONS

Анотація. *Стаття присвячена вирішенню наукової проблеми уточнення та узагальнення методики облік розрахунків за страхуванням сільськогосподарської продукції, окресленню її особливостей, які вирізняють її серед інших. Значна увага в статті приділена вивченню та аналізу останніх публікацій за тематикою статті як наукового, так і практичного спрямування, нормативно-законодавчих актів, статистичних даних щодо страхування сільськогосподарської продукції. Встановлено, що сільське господарство є високоризиковою галуззю, через дію природних, економічних, фінансових, виробничих факторів, тому потребує розподілу ризиків з використанням інструментів страхування. Статистика засвідчила, що останніми роками сільськогосподарське виробництво зазнавало впливу негативних погодних умов, через що рівень виплат за договорами страхування сягав до двократних розмірів, що викликає здорожчання страхових послуг для сільськогосподарських підприємств. За таких умов необхідною є державна підтримка, яка нині запроваджена у формі компенсації частини страхового платежу, сплаченого сільськогосподарськими виробниками. Перспективним напрямом розвитку ринку страхування стало індексне страхування, яке попри певні недоліки дозволяє зробити механізм визначення страхової суми прозорим і прискорити отримання страхового відшкодування. Відповідно до поточних особливостей страхування сільськогосподарської продукції формується методика обліку розрахунків. В сільськогосподарському підприємстві на підставі договору страхування нараховуються зобов'язання перед страховою компанією, що відносяться до витрат на відповідні об'єкти обліку рослинництва або тваринництва. Державна підтримка, надана сільськогосподарському підприємству відображається як цільове фінансування з одночасним визнанням доходу. У разі настання страхового випадку понесені збитки списуються на витрати періоду з одночасним нарахуванням зобов'язань за податком на додану вартість на об'єкти, які вибули із виробництва. Страхове відшкодування, отримане від страхової компанії визнається у складі доходів. Недоліком існуючої методики обліку розрахунків за страхуванням сільськогосподарської продукції автори визначають неможливість відображення зобов'язань страхової компанії, які виникають в момент укладення договору страхування, а також відсутність у фінансовій звітності інформації про наявність страхування виробничих об'єктів, хоча така інформація є суттєвою для інвесторів та кредиторів для прийняття інвестиційних рішень. Розв'язання цієї проблеми може стати предметом подальших наукових досліджень.*

Ключові слова: *бухгалтерський облік, страхування сільськогосподарської продукції, страхові послуги, індексне страхування, державна підтримка.*

Аннотация. *Статья посвящена решению научной проблемы уточнения и обобщения методики учета расчетов по страхованию сельскохозяйственной продукции, определению ее особенностей, отличающих ее среди других. Значительное внимание в статье уделено изучению и анализу последних публикаций по тематике статьи как научного, так и практического направления, нормативно-законодательных актов, статистических данных по страхованию сельскохозяйственной продукции. Установлено, что сельское хозяйство является высокорисковой отраслью в следствии действия природных, экономических, финансовых, производственных факторов, поэтому требует распределения рисков с использованием инструментов страхования. Статистика показала, что в последние годы сельскохозяйственное производство испытывало влияние негативных погодных условий, из-за чего уровень выплат по договорам страхования достигал двухкратных размеров, что вызывает удорожание страховых услуг для сельскохозяйственных предприятий. При таких условиях необходима государственная поддержка, которая в настоящее время введена в форме компенсации части страхового платежа, уплаченного сельскохозяйственными производителями. Перспективным направлением развития рынка страхования стало индексное страхование, которое, несмотря на определенные недостатки, позволяет сделать механизм определения страховой суммы прозрачным и ускорить получение страхового возмещения. Согласно текущим особенностям страхования сельскохозяйственной продукции формируется методика учета расчетов. В сельскохозяйственном предприятии на основании договора страхования начисляются обязательства перед страховой компанией, относящиеся к расходам соответствующих объектов учета растениеводства или животноводства. Государственная поддержка, предоставленная сельскохозяйственному предприятию, отражается как целевое финансирование с одновременным признанием дохода. В случае наступления страхового случая понесенный ущерб списывается на расходы периода с одновременным начислением обязательств по налогу на добавленную стоимость на объекты, выбывшие из производства. Страховое возмещение, полученное от страховой компании, признается в составе доходов. Недостатком существующей методики учета расчетов по страхованию сельскохозяйственной продукции авторы определяют невозможность отражения обязательств страховой компании, возникающих в момент заключения договора страхования, а также отсутствие в финансовой отчетности информации о наличии страхования производственных объектов, хотя такая информация существенна для инвесторов и кредиторов для принятия инвестиционных решений Решение этой проблемы может стать предметом дальнейших научных исследований.*

Ключевые слова: *бухгалтерский учет, страхование сельскохозяйственной продукции, страховые услуги, индексное страхование, государственная поддержка.*

Summary. *The article is devoted to solving the scientific problem of clarifying and generalizing the methodology for accounting for payments for insurance of agricultural products, determining its features that distinguish it from others. Considerable attention in the article is paid to the study and analysis of recent publications on the subject of the article, both scientific and practical, normative and legislative acts and statistic data on insurance of agricultural products. It has been established that agriculture is a high-risk industry due to the action of natural, economic, financial, production factors; therefore, it requires the distribution of risks using insurance tools. Statistic analysis showed that in recent years, agricultural production has been affected by negative weather conditions, due to which the level of payments under insurance contracts has doubled, which causes an increasing in the cost of insurance services for agricultural enterprises. Under such conditions, state support is needed, which is currently introduced in the form of compensation for part of the insurance premium paid by agricultural producers. A promising direction for the development of the insurance market has become index insurance, which, despite certain shortcomings, makes it possible to clarify the mechanism for determining the insurance compensation and reduce the term for the receiving of insurance compensation. According to the current features of insurance for agricultural products, a methodology for accounting for payments is being formed. In an agricultural enterprise, based on an insurance contract, liabilities to the insurance company are accrued and the costs to related crop or livestock accounting objects are allocated. Government support provided to an agricultural enterprise is treated as earmarked financing with simultaneous recognition of income. Upon occurrence of the insured event, the incurred damage is allocated to the expenses of the period with the simultaneous accrual of obligations for value added tax on objects that have been retired from production. Insurance compensation received from the insurance company is recognized as income. As the disadvantage of the existing method of accounting for payments for the insurance of agricultural products, the authors determine the impossibility of reflecting the obligations of the insurance company arising at the time of the conclusion of the insurance contract, as well as the lack of information in the financial statements on the existence of insurance for production facilities, although such information has materiality for investors and creditors for making investment decisions. This problem may be the subject of further research.*

Key words: *accounting, agricultural products insurance, insurance services, index insurance, governmental support.*

Постановка проблеми. Сучасне страхування охоплює всі сфери суспільної діяльності — виробничої, транспортної, соціальної та ін. Особливо важливим у сфері виробництва є сільськогосподарське страхування, яке покликане забезпечувати страховий захист майна аграрних товаровиробників, оскільки сільське господарство здійснюється в зоні високих ризиків, що пов'язане, перш за все, з погодними умовами та іншими біологічними чинниками. У 2020 році близько 2,6% посівів озимих культур в Україні було втрачено через посуху. У південних регіонах України показник втрат склав до третини площ озимини [4]. Усього в Україні у 2020 р. постраждали 385,6 тис. га посівних площ. Найбільше втрат зазнала Одеська область — 310,7 тис. га, Миколаївська область — 22,76 тис. га, а також Запорізька область — 6,75 тис. га. Через недоотримання врожаю сільськогосподарські підприємства недоотримали доходи від реалізації загалом на 118 млрд. грн. у т.ч. озимого ріпаку — 2,14 млрд. грн., озимої пшениці — 0,99 млрд. грн та озимого ячменю — 0,63 млрд. грн. [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням цієї проблеми страхування займалися вчені за різними напрямами: економічним, фінансовим, управлінським, обліковим, маркетинговим та ін. Зокрема, найбільш фундаментальними розробками є роботи таких вітчизняних і зарубіжних вчених як Ф. Ф. Бутинець, Т. Говорушко, Л. В. Гуцаленко, В. А. Дерій, В. М. Жук, О. Зубець, С. В. Клюй, І. В. Ковальчук, Т. Г. Маренич, В. Мюллер, С. С. Осадець, С. Ф. Голов, М. Ф. Огійчук, М. С. Пушкар, Н. М. Ткаченко Д. Фарні та ін. Проте питання обліку розрахунків за страхуванням розглядаються обмежено, недостатньо систематизовано і послідовно. Автори звертають увагу, головним чином, на синтетичний облік та на баланс [2; 5; 6; 15]. В наукових працях, підручниках і навчальних посібниках упускається питання документування розрахунків, яке є юридичною основою обліку та важливим елементом організації менеджменту розрахунків зі страховими суб'єктами.

Формулювання цілей статті. Метою статті є уточнення методики обліку розрахунків за страхуванням сільськогосподарської продукції на сільськогосподарських підприємствах у зв'язку зі змінами, які відбулися у законодавстві протягом попереднього року. Потребує конкретизації організація аналітичного обліку цих розрахунків, уточнення платежів за страхові послуги страховика і страхувальника.

Виклад основного матеріалу. Страхування сільськогосподарської продукції є особливим видом майнового страхування і пов'язане, у першу чергу, із погодними, а також із природними екологіч-

ними ризиками. Традиційно виділяють такі його складові, як страхування рослин, страхування тварин, страхування спеціальних сільськогосподарських будівель і техніки [5; 6]. Страхування сільськогосподарської продукції проводиться з метою гарантування економічної та продовольчої безпеки держави, створення сприятливих умов для розвитку аграрної економіки та захисту інтересів сільськогосподарських товаровиробників.

За даними Національного банку України у 2021 році було укладено 16148 договорів страхування сільськогосподарської продукції, із яких 15911 із фізичними особами та 237 — із юридичними [7]. Основні показники ринку страхування сільськогосподарської продукції наведено у табл. 1.

Аналізуючи динаміку основних показників ринку страхування сільськогосподарської продукції можна встановити, що за останні два роки суми страхових премій мають тенденцію до зниження, на противагу, суми страхових виплат зросли. Особливо відзначився 2020 р., коли суми страхових виплат удвічі перевищили страхові премії, причиною чого стала масштабна посуха, про яку ми згадували вище.

Зміни клімату та природні ризики, які впливають на роботу сільськогосподарських підприємств, спонукають їх до розподілу негативних наслідків ризиків, зокрема, за допомогою інструментів страхування, для забезпечення фінансової безпеки підприємства. Враховуючи, що страхові компанії є комерційними структурами, така ситуація змушує їх підвищувати ставки за страхуванням сільськогосподарської продукції. Однак для сільськогосподарських товаровиробників, найчастіше, такі ставки є непідйомними. Зниження попиту на страхування сільськогосподарської продукції і висока ціна страхового покриття не сприяють розвитку страхування сільськогосподарської продукції загалом. Більшість розвинених країн світу вирішує цю проблему введенням державного регулювання та наданням державної підтримки зі страхування сільськогосподарської продукції.

У 2005–2007 рр., а також у 2012 р. в Україні були спроби запровадити державну підтримку страхування сільськогосподарської продукції у вигляді компенсації частини страхового платежу сільськогосподарським підприємствам. Але вони закінчилася невдачею через недостатню кваліфікованість страхових компаній та відсутність досвіду налагодження таких механізмів.

Нині зроблена нова спроба запуску державної підтримки із прийняттям Закону України від 01.07.21 р. № 1601-IX [10], яким активізуються механізми компенсації страхових платежів зі страхування сільськогосподарської продукції. Страховим компаніям і сільськогосподарським підприємствам надається можливість посилити страховий захист за рахунок здешевлення для підприємств вартості страхування від погодних ризиків.

Відповідно до Закону [10] Урядом прийнято Постанову «Про затвердження граничного розміру, структури та порядку застосування страхових тарифів для страхування посівів озимої пшениці з державною підтримкою від сільськогосподарських ризиків на період перезимівлі» від 9.12.21 р. [11]. Згідно із нею сума державної підтримки страхування від сільськогосподарських ризиків на період перезимівлі посівів озимої пшениці у 2022 році складе до 7230 грн.

У подальшому розмір державної підтримки на один гектар згідно порядку застосування страхових тарифів для страхування посівів озимої пшениці із державною підтримкою складе до 7680 грн. у 2023 р., 8120 грн. — у 2024 р. [9].

Встановлена Законом компенсація від держави до 60% суми страхових платежів, сплачених сільськогосподарським підприємством значно здешевлює страхування та знижує навантаження на сільськогосподарські підприємства.

Загалом у світі науковці [8; 15] виділяють три моделі страхування сільськогосподарської продукції залежно від участі держави:

1) американська, яка передбачає значну фінансову підтримку держави (США, Канада, Ізраїль).

Таблиця 1

Розрахунки за страхуванням сільськогосподарської продукції

№ з/п	Види розрахунків	9 місяців 2019 р.	2019 р.	9 місяців 2020 р.	2020 р.	9 місяців 2021 р.	Дані 2021 р. до 2019 р.
1	Страхові платежі, тис. грн.	212145	226285	143157	174996	176882	-17%
2	Страхові відшкодування — всього, тис. грн.	77035	107611	260411	351819	108492	+41%
3	Рівень виплат відносно страхових премій,%.	36%	48%	182%	201%	61%	+25%

Джерело: побудовано авторами за даними [1]

Основним елементом державної політики для підтримки страхування є компенсація частини страхового платежу, що дозволяє зменшити вартість страхових послуг для сільськогосподарських підприємств та створити умови для масового сільськогосподарського страхування;

2) європейська, у якій участь держави обмежується регуляторними та наглядовими функціями (Австрія, Великобританія, Німеччина). Сільськогосподарські підприємства сплачують повну ціну страхових послуг, тому поширення набуває страхування від окремих видів ризику, тому що мультиризикове страхування має високу вартість;

3) змішана, яка полягає у широкій співпраці страховиків, страхувальників та держави (Італія, Франція, Польща).

Виходячи із норм Закону [13], Україна тяжіє до змішаної моделі.

Важливим здобутком Закону [10; 13] вважаємо те, що він закладає фундамент для широкого впровадження індексного страхування, яке користується великою популярністю у розвинених країнах завдяки швидкості адміністрування, прозорості механізму розрахунку страхового відшкодування та нижчій вартості. Поруч із цим індексне страхування має свої недоліки, адже страхові виплати проводяться, виходячи із середніх показників обраного індексу за регіоном, але у окремому господарстві збитки від страхової події можуть бути більшими. Або певне господарство могло не постраждати від дії негативного чинника, але компенсацію все одно отримає. Ще однією важливою проблемою індексного страхування є створення надійної бази для розрахунку індексів. Якщо визначення погодних індексів може бути оперативним, тому отримання страхової виплати відбувається швидше. Але щодо індексу врожайності необхідно дочекатися офіційної публікації інформації про урожайність культур за регіонами для визначення відхилення та встановлення розміру страхової виплати.

Для ефективного менеджменту страхування на сільськогосподарських підприємствах важливо організувати облікове забезпечення розрахунків за сільськогосподарським страхуванням, контроль за станом цих розрахунків.

Як справедливо відзначає Т. А. Говорушко [5], в підготовці фахівців високого рівня всебічне вивчення цієї проблеми з погляду вдосконалення страхової справи, має велике значення. У своїх працях [5] саме цей автор найбільш повно висвітлює питання документування операцій з розрахунків сільськогосподарського страхування. Але для управління та контролю потрібна і узагальнена інформація в бухгалтерському обліку і фінансовій, статистичній звітності. Тому важливо забезпечити цілісну систему формування такої інформації в первинних документах, у відповідних реєстрах синтетичного та аналітичного обліку і формах звітності.

Згідно законодавства України страхування сільськогосподарської продукції є добровільним [13; 14] та регулюється договором страхування між сільськогосподарським підприємством та страховою компанією. Договором встановлюється порядок визначення страхових платежів та отримання страхового відшкодування. Отже, розрахунки за сільськогосподарським страхуванням включають страхові платежі і страхове відшкодування. Саме вони є основними об'єктами обліку в процесі страхування.

Для синтетичного обліку розрахунків за страхуванням виділено рахунок 65 «Розрахунки за страхуванням», субрахунок 655 «За страхуванням майна». На нашу думку, цей субрахунок доцільно доповнити аналітичними рахунками 6551 «Розрахунки за страхуванням сільськогосподарських культур та багаторічних насаджень», 6552 «Розрахунки за страхуванням сільськогосподарських тварин», 6553 «Розрахунки за страхуванням сільськогосподарських будівель і техніки».

Укладення договору страхування вимагає надання страховій компанії пакету документів, перелік яких визначається кожною компанією самостійно. У разі страхування посівів та багаторічних насаджень зазвичай вимагається заявка від страхувальника, складається акт огляду посівів або багаторічних насаджень, надаються довідка про витрати на посів або вартість багаторічних насаджень, технологічні карти, карти-схеми полів, інформація про урожайність за останні п'ять років. При страхуванні тварин надається заявка на страхування, ветеринарна довідка про благополуччя щодо інфекційних хвороб, бухгалтерська звітність про вартість тварин. Страховик також може вимагати, у разі потреби, інші документи.

У договорі страхування визначається страхова сума, яка при страхуванні посівів може встановлюватися у межах 1) суми витрат підприємства на вирощування культур, багаторічних насаджень; 2) балансової вартості посівів, багаторічних насаджень. У разі страхуванні врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень страхова сума визначається в межах планової вартості майбутнього врожаю. У разі страхування тварин страхова сума встановлюється у межах балансової

вартості тварин або планового доходу від їх реалізації. Страховий платіж визначається як добуток страхової суми та страхового тарифу при відповідному виді страхування. Кабінет Міністрів України встановлює граничні розміри страхових тарифів для страхування сільськогосподарської продукції із державною підтримкою. Розрахунки сільськогосподарського підприємства зі сплати страхового платежу відображаються як нарахування зобов'язань перед страховою компанією на основі договору страхування та перерахування коштів на основі виписки банку.

У разі загибелі посівів або багаторічних насаджень розмір збитку встановлюється виходячи із частки загиблих посівів, які непридатні для подальшого отримання урожаю. У разі пересівання або підсіву, за попереднім погодженням із страховиком, витрати включаються до розрахунку збитку. У разі загибелі або пошкодження врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень внаслідок страхового випадку визначається розмір загального збитку після оприбуткування врожаю, виходячи із вартості неотриманого або недоотриманого врожаю. Прямий збиток відшкодовується страховиком у відсотках до розміру загального збитку, який зафіксований у відповідних документах (актах) обстеження після настання кожного страхового випадку.

Страхове відшкодування здійснюється у разі настання страхового випадку, зумовленого наслідком прямої дії страхових ризиків, до яких належать град, пожежа, вимерзання, ураган, буря, злива, зсув, повінь, посуха, селі, землетрус, повне раптове знищення посівів карантинними шкідниками, крадіжки, відхилення параметру індексу, визначеного у договорі страхування. Для підтвердження страхового випадку проводяться експертизи спеціалізованими установами (гідрометеорологічна служба, станції захисту рослин, служба державного пожежного нагляду і т.д.). Експертну оцінку оформляють відповідними документами: довідками, висновками, актами. Принциповим є питання: хто має платити за такі послуги — страхові компанії чи товаровиробники? Відповідно в обліку слід відображати такі витрати, а також розрахунки за послуги сторонніх організацій суб'єктами страхування.

Облікове відображення страхового відшкодування полягає у визнанні доходу і нарахуванні зобов'язань страхової компанії перед сільськогосподарським підприємством.

В аналітичному обліку мають передбачатись конкретні об'єкти згідно договорів, де зазначені сільськогосподарські культури, види тварин, майно. Основним документом, в якому визначається порядок розрахунків з добровільного страхування майна сільськогосподарських підприємств, орендарів, фермерських господарств, є договір відповідної форми.

М. Ф. Огійчук, Л. О. Сколотін [2, с. 278] пропонують вести аналітичний облік за окремими договорами, не розкриваючи методики аналітичного обліку.

Аналітичний облік розрахунків по страхуванню повинен забезпечити детальну інформацію стану розрахунків за такими основними показниками:
- найменування об'єкта (назва сільськогосподарських культур, тварин, майна);
- залишки на початок і кінець місяця (кредиторська чи дебіторська заборгованість);
- обороти по дебету і кредиту рахунка;
- зміст операцій (нарахування і перерахування платежів);
- дата здійснення операцій;
- підстава (назва документа), де зафіксована операція.

Для отримання страхового відшкодування сільськогосподарські товаровиробники подають страховику (страховим компаніям) такі документи:
1) заяву про виплату страхового відшкодування у зв'язку з настанням страхового випадку;
2) договір страхування;
3) акт огляду стану посівів сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень, складений страховиком за участю страхувальника;
4) документ, який підтверджує настання страхового випадку (довідка гідрометеорологічної служби, органів державного пожежного нагляду, станції захисту рослин, карантинної служби тощо);
5) копії статистичних звітів, первинних бухгалтерських документів стосовно проведення посіву, пересіву культур та їх збирання, дані бухгалтерського обліку про оприбуткування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень та інші документи.

На підставі отриманих документів страховик складає акт [1 с. 148].

Зарахування цих коштів відображають на основі виписок банку і платіжних документів по Дт 311 Кт 6551. Одночасно з обліком розрахунків із сільськогосподарського страхування потрібно відобразити витрати і доходи по цих операціях.

Витрати по страхових платежах зі страхування сільськогосподарських культур відносять на рахунок 231 (Дт 231 Кт 6551) та включають в собівартість продукції за статтею «Страхові платежі»

Таблиця 2

Синтетичний облік розрахунків за страхуванням сільськогосподарської продукції

№ з/п	Зміст господарської операції	Дебет	Кредит
1.	Нараховано страховий платіж згідно договору страхування	231	6551
2.	Перераховано страховий платіж за договором страхування сільськогосподарської продукції страховику	6551	311
3.	У разі отримання державної підтримки: нараховано суму бюджетного відшкодування частини страхового платежу	6551	48
4.	Отримано бюджетне відшкодування на поточний рахунок	311	655
5.	Визнання доходу в сумі отриманої бюджетної компенсації	48	718
6.	Списання витрат на вирощування врожаю, знищеного внаслідок стихійного лиха (без ПДВ)	97	231
7.	Нараховано компенсуючі податкові зобов'язання з ПДВ на вартість об'єкта страхування, який вибув із виробництва (сума х 20%)	949	641
8.	Нарахування страхового відшкодування на основі страхового акту	6551	746
9.	Отримано страхове відшкодування	311	377

Джерело: узагальнено авторами на основі джерел [2; 5; 6]

конкретної культури (за об'єктами аналітичного обліку).

Нарахування страхового відшкодування за пошкоджені і загиблі посіви відображають по кредиту рахунку 746 (Дт 6551 Кт 746) та списують на фінансові результати (Дт 746 Кт 794).

За такою ж схемою ведуть облік витрат і доходів за сільськогосподарським страхуванням тварин і майна. Узагальнення синтетичного обліку розрахунків за страхуванням сільськогосподарської продукції наведено у табл. 2.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Підсумовуючи викладене вище, можемо констатувати, що облік розрахунків за страхуванням сільськогосподарської продукції на сільськогосподарських підприємствах полягає у нарахуванні зобов'язань та проведені виплат за страховими платежами та страховим відшкодуванням. На наш погляд, такий підхід має певні недоліки. За договором страхування у страхової компанії перед сільськогосподарським підприємством виникають зобов'язання, які мають визначену грошову оцінку у вигляді страхової суми. Однак ці зобов'язання не знаходять ніякого відображення у бухгалтерському обліку. У фінансовій звітності не відображається наявність у підприємства застрахованих об'єктів та страхові суми. Разом із тим, інформація про страхування є суттєвою для інвесторів і кредиторів для прийняття інвестиційних рішень. Тому, вважаємо необхідним пошук нових підходів до відображення розрахунків за страхуванням сільськогосподарської продукції.

Література

1. Агрострахування. URL: https://forinsurer.com/ratings/nonlife/21/9/76 (дата звернення 24.01.2022)

2. Бухгалтерський облік на сільськогосподарських підприємствах: Підручник / М. Ф. Огійчук, В. Я. Плаксієнко, Л. Г. Панченко, та ін. За ред. проф. М. Ф. Огійчука. К.: Вища освіта, 2003. 800 с.

3. Валовий недозбір 2020. URL: https://landlord.ua/reytingi/valovyi-nedozbir-2020/ (дата звернення: 26.01.2022)

4. Втрати від засухи посівних площ озимих культур на основі оцінки супутникових даних. URL: https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2020/05/26/ 660970/ (дата звернення: 26.01.2022)

5. Говорушко Т. А. Страхові послуги. 2-ге видання перер. і доп. навч. пос. К.: Центр учбової літератури, 2008. 344 с.

6. Маренич Т. Г. Бухгалтерський облік в агроформуваннях: за ред. В.Я Амбросова. К.: ВД «Професіонал», 2005. 896 с.

7. Національний банк України. Дані наглядової статистики. Показники діяльності учасників ринку небанківських фінансових послуг. URL: https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#6 (дата звернення: 26.01.2022)

8. Писаренко Н. В. Міжнародний досвід здійснення державної політики страхування сільськогосподарських культур. Економіка та підприємництво. К.: КНЕУ, 2018. № 40. С. 279–294.

9. Правительство Украины определило размеры господдержки страхования площадей посевов озимой пшеницы. URL: https://forinsurer.com/news/21/12/10/40675 (дата звернення: 26.01.2022)

10. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення правового регулювання страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою: Закон України від 01.07.2021 № 1601-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1601-20#Text (дата звернення: 28.01.2022)

11. Про затвердження граничного розміру, структури та порядку застосування страхових тарифів для страхування посівів озимої пшениці з державною підтримкою від сільськогосподарських ризиків на період перезимівлі: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.12.2021 № 1285. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1285–2021-%D0%BF#Text (дата звернення: 30.01.2022)

12. Про затвердження Порядку надання державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.12.2021 № 1342. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1342–2021-%D0%BF#n9 (дата звернення: 29.01.2022)

13. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою: Закон України від 09.02.2012 № 4391-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17#Text (дата звернення: 26.01.2022)

14. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 27.01.2022)

15. Шишпанова Н. О., Совщак С. С., Мельник Ю. В. Зарубіжний досвід аграрного страхування та можливості його адаптації у вітчизняну страхову практику. Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. Вип. 22. С. 872–876.

References

1. Agrostrahuvannia [Agricultural insurance]. URL: https://forinsurer.com/ratings/nonlife/21/9/76 (date of access 24.01.2022)

2. Bukhghaltersjkyj oblik na siljsjkoghospodarsjkykh pidpryjemstvakh: pidruchnyk [Accounting in agricultural enterprises: textbook] / M. F. Ogiychuk, V. Ya. Plaksienko, L. G. Panchenko and other. Edited by prof. M. F. Ogiychuk. Kyiv: High education, 2003. 800 p.

3. Valovyj nedozbir 2020. [Gross shortfall 2020] https://landlord.ua/reytingi/valovyi-nedozbir-2020/ (date of access 26.01.2022)

4. Vtraty vid zasukhy posivnykh ploshh ozymykh kuljtur na osnovi ocinky suputnykovykh danykh. [Drought losses of sown areas of winter crops based on the assessment of satellite data]. URL: https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2020/05/26/ 660970/ (date of access 26.01.2022)

5. Govorushko T. A. Strakhovi poslughy. 2-ghe vydannja perereroblene i dopovnene, navchaljnyj posibnyk [Insurance services. 2nd edition revised and supplemented, textbook] Kyiv.: Center for Educational Literature, 2008. 344 p.

6. Marenych T. G. Bukhghaltersjkyj oblik v aghroformuvannjakh: za redakcijeju V. Ja Ambrosova. [Accounting in agricultural formations: edited by V. Ambrosov]. Kyiv: Publishing House «Professional», 2005. 896 c.

7. Nacionaljnyj bank Ukrajiny. Dani naghljadovoji statystyky. Pokaznyky dijaljnosti uchasnykiv rynku nebankivsjkykh finansovykh poslugh [National Bank of Ukraine. Observational statistics. Performance indicators of non-banking financial services market participants]. URL: https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#6 (date of access 26.01.2022)

8. Pysarenko N. V. Mizhnarodnyj dosvid zdijsnennja derzhavnoji polityky strakhuvannja siljsjkoghospodarsjkykh kuljtur. [International experience in implementing the state policy of crop insurance]. Economics and entrepreneurship. Kyiv: Kyiv National University of Economics, 2018. N 40. P. 279–294.

9. Pravitelstvo Ukrainy opredelilo razmery gospodderzhki strakhovaniya ploshchadey posevov ozimoy pshenitsy [The Government of Ukraine has determined the amount of state support for insurance of areas under winter wheat crops]. URL: https://forinsurer.com/news/21/12/10/40675 (date of access 26.01.2022)

10. Pro vnesennja zmin do dejakykh zakoniv Ukrajiny shhodo udoskonalennja pravovogho reghuljuvannja strakhuvannja siljsjkoghospodarsjkoji produkciji z derzhavnoju pidtrymkoju Zakon Ukrajiny vid 01.07.2021 # 1601-IX [On Amendments to Certain Laws of Ukraine Concerning the Improvement of Legal Regulation of Insurance of Agricultural Products with State Support: Law of Ukraine of July 1, 2021 № 1601-IX]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1601-20#Text (date of access 28.01.2022)

11. Pro zatverdzhennja ghranychnogho rozmiru, struktury ta porjadku zastosuvannja strakhovykh taryfiv dlja strakhuvannja posiviv ozymoji pshenyci z derzhavnoju pidtrymkoju vid siljsjkoghospodarsjkykh ryzykiv na period perezymivli: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrajiny vid 09.12.2021 # 1285 [On approval of the maximum size,

structure and procedure for applying insurance tariffs for insurance of winter wheat crops with state support from agricultural risks for the winter period: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 09.12.2021 N 1285]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1285-2021-%D0%BF#Text (date of access 30.01.2022)

12. Pro zatverdzhennja Porjadku nadannja derzhavnoji pidtrymky strakhuvannja siljsjkoghospodarsjkoji produkciji: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrajiny vid 09.12.2021 # 1342. [On approval of the Procedure for providing state support for insurance of agricultural products: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 09.12.2021 № 1342] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1342-2021-%D0%BF#n9 (date of access 29.01.2022)

13. Pro osoblyvosti strakhuvannja siljsjkoghospodarsjkoji produkciji z derzhavnoju pidtrymkoju [On the peculiarities of insurance of agricultural products with state support: Law of Ukraine of 09.02.2012 № 4391-VI]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17#Text (date of access 26.01.2022)

14. Pro strakhuvannja: Zakon Ukrajiny vid 07.03.1996 # 85/96-VR [On Insurance: Law of Ukraine of March 7, 1996 № 85/96-VR]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text (date of access 27.01.2022)

15. Shyshpanova N. O., Sovshhak S. S., Meljnyk Ju. V. Zarubizhnyj dosvid aghrarnogho strakhuvannja ta mozhlyvosti jogho adaptaciji u vitchyznjanu strakhovu praktyku. [Foreign experience of agrarian insurance and possibilities of its adaptation to domestic insurance practice]. Global and national problems of economic. 2018. Issue 22. P. 872–876.

УДК 657.6

Скорик Марина Олегівна
кандидат економічних наук, доцент
Державний податковий університет
Скорык Марина Олеговна
кандидат экономических наук, доцент
Государственный налоговый университет
Skoryk Maryna
PhD in Economics, Associate Professor
State Tax University
ORCID: 0000-0003-3291-706X

Петров Володимир Володимирович
здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
Державного податкового університету
Петров Владимир Владимирович
соискатель высшего образования первого (бакалаврского) уровня
Государственного налогового университета
Petrov Volodymyr
Applicant for higher Education of the first (Bachelor's) Level
State Tax University

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-2-7888

ФОРЕНЗІК ЯК ІНСТРУМЕНТ БОРОТЬБИ З ВНУТРІШНЬОКОРПОРАТИВНИМ ШАХРАЙСТВОМ

ФОРЕНЗИК КАК ИНСТРУМЕНТ БОРЬБЫ С ВНУТРИКОРПОРАТИВНЫМ МОШЕННИЧЕСТВОМ

FORENSIC AS A TOOL FOR COMBATING INTERNAL CORRUPTION FRAUD

Анотація. *Кількість фінансових махінацій, що здійснюються суб'єктами господарювання різних організаційно-правових форм, що ставить під сумнів ефективність традиційних контрольних заходів щодо боротьби з економічною злочинністю та шахрайством. В зв'язку з цим особливу актуальність набуває застосування інструменту фінансових розслідувань – форензіка. В статті описана сучасна проблема виникнення на підприємствах фактів шахрайства, які відбуваються в результаті недосконалості їх системи економічної безпеки. За результатами вивченого світового досвіду боротьби з корпоративним шахрайством, одним із найефективнішим засобів обрано форензік. Проаналізовано останні дослідження та публікації, що стосуються внутрішньокорпоративного шахрайства, обґрунтовано роль форензіку, як інструменту боротьби з ним, визначено поняття форензіку, його значення та методи. Описано основні відмінності традиційних методів контролю від форензік процедур та обґрунтовано доцільність та інноваційність впровадження саме такого методу. Представлено концептуальну модель форензік як методу розслідування внутрішньокорпоративних випадків шахрайства. Доведена ефективність впровадження форензіку на підприємствах з метою підвищення їх економічної безпеки. Окреслено перспективи розвитку та використання в українських компаніях форензік як сучасного методу проведення фінансових розслідувань корпоративних шахрайств.*

Ключові слова: *корпоративне шахрайство, хабарництво, методи розслідувань, корпоративні злочини, форензік, економічна безпека, корупція, аудит, звітність.*

Аннотация. *Количество финансовых махинаций, осуществляемых субъектами хозяйствования различных организационно-правовых форм, что ставит под вопрос эффективность традиционных контрольных мероприятий по борьбе с экономической преступностью и мошенничеством. В связи с этим особую актуальность приобретает применение инструмента финансовых расследований – форензика. В статье описана современная проблема возникновения на предприятиях фактов мошенничества, происходящих в результате несовершенства системы экономической безопасности. По результатам изученного мирового опыта борьбы с корпоративным мошенничеством, одним из наиболее эффективных средств избран форензик. Проанализированы последние исследования и публикации, касающиеся внутрикорпоративного мошенничества, обоснована роль форензика, как инструмента борьбы с ним, определены понятия форензика, его значение и методы. Описаны основные отличия традиционных методов контроля от форензик процедур и обоснована целесообразность и инновационность внедрения именно такого метода. Представлена концептуальная модель форензика как метода расследования внутрикорпоративных случаев мошенничества. Доказана эффективность внедрения форензика на предприятиях в целях повышения их экономической безопасности. Обозначены перспективы развития и использования в украинских компаниях форензик как современного метода проведения финансовых расследований корпоративных мошенничеств.*

Ключевые слова: *корпоративное мошенничество, взяточничество, методы расследований, корпоративные преступления, форензик, экономическая безопасность, коррупция, аудит, отчетность.*

Summary. *The number of financial frauds committed by economic entities of various organizational and legal forms, which calls into question the effectiveness of traditional control measures to combat economic crime and fraud. In this regard, the use of the tool of financial investigations – forensics is especially relevant. The article describes the current problem of fraud in enterprises, which occur as a result of imperfections in their system of economic security. According to the results of the studied world experience in the fight against corporate fraud, forensics has been chosen as one of the most effective means. The latest research and publications related to internal corporate fraud are analyzed, the role of forensic science as a tool to combat it is substantiated, the concept of forensic science, its meaning and methods are defined. The main differences of traditional methods of control from forensic procedures are described and the expediency and innovativeness of the introduction of such a method are substantiated. The conceptual model of forensics as a method of investigating intracorporate fraud cases is presented. The effectiveness of the introduction of forensics in enterprises to improve their economic security has been proven. Prospects for the development and use of forensics in Ukrainian companies as a modern method of conducting financial investigations of corporate fraud are outlined.*

Key words: *corporate fraud, bribery, methods of investigation, corporate crimes, forensics, economic security, corruption, audit, reporting.*

Постановка проблеми. У сучасних українських реаліях корупція та шахрайство досягають немислимих масштабів. Хабарництво та шахрайство неабияк шкодять проведенню нормальної господарської діяльності компаній та українській економіці, а також нашому міжнародному визнанню та репутації країни на міжнародній арені.

За статистикою випадки шахрайства скоєні довіреними особами, а саме співробітниками вищого класу керівництва — зросли більш ніж у два рази, а скоєння шахрайства співробітниками у цілому зросло на 30% з 2016 по 2018 роки [1]. Тому цілком зрозуміло, що потрібно попереджувати та розслідувати факти неправомірних дій співробітників щодо компанії, але застарілих методів уже недостатньо, так як шахрайські дії завше продумані, та злочинці оцінюють стандартні, застарілі ризики виявлення їх дій та приховують неправомірну діяльність у відповідності до таких ризиків.

У зв'язку з цим, компанії застосовують інноваційний метод контролю — форензік, що дає змогу не тільки ефективно розслідувати факт вчинення шахрайських дій, а й попередити неправомірні дії співробітників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання шахрайства, неправомірних дії у сфері фінансів працівників компанії та економічної безпеки компаній розглядались багатьма вченими, зокрема: Т. Ю. Климко [2], С. С. Чернявський, О. Є. Користін, В. А. Некрасов [3], О. І. Пацула [4], Y. Kharazishvili, A. Kwilinski, O. Grishnova, H. Dźwigoł [5], О. С. Заяць [6].

Формулювання цілей статті (постановка завдання та завдання статті). Метою статті є аналіз внутрішньокорпоративного шахрайства та обгрунтування ролі такого інструменту боротьби з ним, як форензік, визначення його поняття, значення та методів для розслідування фактів та попередження злочинів задля впровадження у вітчизняну практику ведення бізнесу та мінімізації шахрайства.

Виклад основного матеріалу. За даними «Reports of the Nations 2020», дослідження що проводиться щорічно, найбільш частими типами

внутрішньокорпоративного шахрайства є привласнення активів, що у загальній структурі складає 53%, корупція 11% та поєднання корупції та привласнення активів 26%. [7]. Ще одним типом внутрішньокорпоративного шахрайства, який є не розповсюдженим, але завдає найбільшої шкоди є підробка фінансової звітності. В Україні статистика також невтішна.

Основними інструментами для боротьби стали внутрішній та зовнішній аудит, але так як їх підходи застарівають та виявляються неефективними, то на допомогу приходить інноваційний вид контролю — форензік. Поняття «форензік» вперше було застосовано в 1946 р. у роботі М. Пелубета [8]. Сьогодні форензік усвідомлюється як розслідування дій співробітників, що призвели до економічних збитків, спроба повернення коштів та/або передача зібраних доказів до суду чи слідства.

Автори трактують поняття форензік по-різному. Наприклад, серед тих з дослідників, хто підходить до форензіку як до послуги Г. Ойедокун визначає форензік як сукупність незалежних ініціативних послуг, що надаються власникам або раді директорів компаніями різних організаційно-правових форм, а саме аудиторськими, консалтинговими та іншими спеціалізованими компаніями [9]; С. Чернявський, О. Користін, В. Некрасов як послугу з виявлення та зменшення ризиків виникнення шахрайства, незаконних дій та неетичної поведінки у сфері господарської діяльності [10]. Серед тих хто підходить до форензіку як до незалежного розслідування: М. Доан, Д. Маккі визначають форензік як детальний аналіз і вивчення фінансово-господарської діяльності організації, спрямовані на виявлення неправомірних дій працівників або третіх осіб, пов'язаних з посяганням на фінансові ресурси організації [11]. Серед тих, хто підходить до форензіку як до комплексу наук різних сфер (бухгалтерського обліку, судових експертиз, психології): А. Еноф, П. Омагбон, Ф. Ехігатор визначають форензік як діяльність, яка узагальнює й поєднує бухгалтерський облік, аудит, криміналістику, судові послуги та фінансові навички для виявлення та скорочення випадків шахрайства, а також запобігання ним [12]. А серед тих хто розглядає форензік як процес, А. Семенець визначає його як процес вивчення звітності та господарських операцій компанії задля розроблення заходів з реагування на шахрайство, управління ним та запобігання його на підставі експертного судження про наявність фактів (порушення співробітниками та керівництвом компанії чинного законодавства; фальсифікація бухгалтерської та податкової звітності; випадки розкрадання або неналежного використання активів; корупція та зловживання повноваженнями; ризик шахрайства) [13].

Тож ми можемо зробити висновок, що форензік набагато більш обширне поняття, а аспект розгляду його як інструменту боротьби з внутрішньокорпоративним шахрайством не всеоохоплюючий.

Існує багато різних типів шахрайств, але ті з них, які можна виявити за допомогою форензік інструментів та традиційних способів умовно можна поділити на внутнішньокорпоративне шахрайство та махінації з фінансовою звітністю. Шахрайство працівників, як правило, включає присвоєння виручки чи розкрадання готівки або устаткування. Привласнення активів є одним із найбільш популярних видів внутрішньокорпоративного шахрайства. Також, цікавий факт, шахрайством злочин рахується тільки тоді, коли є зловживання довірою, в іншому випадку це можу бути просто крадіжка., але у будь-якому разі форензік розслідує такі факти.

Варто зазначити, що українські компанії, на сьогодні не здатні самостійно боротись із корпоративним шахрайством, за статистикою з дослідження порталу «YouControl» — шість з десяти компаній не використовують ніяких систем і програм контролю і відстеження можливих ризиків. Майже половина респондентів або не оцінюють ризики, або проводять неформальну оцінку «на око», 50% компаній підтримують внутрішній контроль і суворе дотримання процедур і тільки 32% регулярно навчають співробітників політиці і робочим процедурам компанії [14].

Слід також зазначити, що компанії з великим штатом працівників, за статистикою з дослідження проведеного компанією «Kreston GCG», стикалися з випадками шахрайства частіше, аніж компанії, у яких чисельність співробітників менша (рис. 1).

Розглядаючи форензік як окремий інструмент в боротьбі проти шахрайства всередині компаній та підприємств, слід виділити, що його використання більш дієве, аніж використання традиційних контрольно-економічних служб, наприклад аудиту, для поставлених цілей. Порівняємо критерії зовнішнього, внутрішнього аудиту та форензіку, для розуміння дієвості форензіку у порівнянні з іншими методами контролю.

Критерії порівняння будемо застосовувати тільки такі, що відображають відмінності що впливають на результативність у попередженні та розкритті фактів шахрайства працівниками.

Рис. 1. Порівняння рівня шахрайства до чисельності співробітників у компанії

Джерело: складено на основі дослідження проведеного аудиторською компанією «Kreston GCG» [15]

За періодичністю зовнішній аудит проводиться наприкінці звітного періоду, внутрішній контроль проводиться регулярно, а форензк проводиться точково та раптово. Тому з внутрішнім аудитором можна домовитись про нерозкриття фактів шахрайства, до зовнішнього аудиту можна підготуватись, хоча на деяких підприємствах його не проводять взагалі, а форензік проводиться приховано від менеджменту компанії, що дозволяє викрити шахрайство найбільш дієво.

Що стосується мети, то зовнішній аудит проводиться для підтвердження достовірності фінансової звітності, внутрішній контролю для вивчення фактичного стану активів підприємства, а форенік для виявлення та попередження фактів шахрайств та махінацій. Тобто зовнішній та внутрішній контролі не спрямовані на те, щоб викрити зловмисників, тому не застосовують більшість методів, якими користуються форензік спеціалісти.

Об'єктами перевірки при проведенні зовнішнього аудиту є фінансова звітність, при проведенні внутрішнього контролю — майно підприємства, а от при форензіку — усі внутрішні процеси та діяльність, а також фінансові результати. Тобто для розкриття зловмисників форензік має набагато більшу «глибину» поринання у процеси підприємства.

Результатами перевірки зовнішнього аудиту буде аудиторський висновок, внутрішнього контролю — внутрішні звіти, а форензіку — докази здійснення чи нездійснення шахрайства. Виходячи з цього, ми можемо стверджувати, що форензік не тільки використовується як метод боротьби, але і як метод захисту своєї невинності. Принципова різниця результатів перевірки заключається у тому, що докази проведення форензік можна використовувати у суді, і досвідчені спеціалісти не тільки надають такі докази, а й представляють інтереси замовника у суді, розуміючи усю специфіку розслідування та підприємства. А також можуть зробити це оперативно, на відміну від зовнішніх спеціалістів.

Також відмінностями форензік контролю, є те що вони враховують психологічні особливості підозрюваних та працівників, збирають інформацію також серед знайомих підозрюваних, а також вербують працівників всередині компанії для розвідок і здобування важливої інформації. Спеціалісти з форензіку оперують значним досвідом розслідувань шахрайства та використовують його відповідно до галузі.

Ще однією відмінністю є те, що аудиторські компанії, що проводять зовнішній аудит підприємства не завжди висвітлюють усі факти у своєму звіті, через те, що розраховують на довготривалу співпрацю та не хочуть втрачати «дорогого» клієнта.

Для розуміння, як саме форензік допомагає у викритті шахрайства, доцільно проаналізувати більш детально методику проведення форензіку.

Зважаючи на вищенаведене, можна констатувати, що найбільш дієвим інструментом у боротьбі

з внутрішнокорпоративним шахрайством, у порівнянні з традиційними — є форензік.

Форензік якісно відрізняється у викритті неправомірних дій серед працівників компаній, саме через те, що різноманіття ситуацій на підприємствах, що виникають кожного дня — дозволяють комбінувати данні методи, покращувати їх комбінації та синтезувати нові методи. До того-ж досвід форензік-спеціалістів дозволяє їм інтуїтивно краще розпізнавати шахрайські схеми та психологічні слабкості людей.

Висновки та перспективи подальших розвідок. У зв'язку з збільшенням випадків шахрайств, а також з ускладненням методів здійснення злочинів, та через неможливість боротись з внутрішньокорпоративним шахрайством традиційними методами, на ринку з'явилась потреба у появі нового інструменту контролю — форензіку. Форензік відрізняється від інших методів контролю за багатьма критеріями, і є сьогодні найефективнішим для викриття внутрішньокорпоративного шахрайства. В Україні цей метод не набув широкого розголосу, але його проведення, незалежними компаніями, дасть змогу очистити багато компаній від корупції, хабарництва та шахрайств. Дасть змогу компаніям уникнути значних фінансових втрат та буде сприйматися на ринку, як обов'язкова для проведення послуга, що захистить репутацію компанії. Перспективами для подальших розвідок слід визнати дослідження впливу сегментації за галузями форензік інструментів боротьби з корпоративним шахрайством, компілювання їх у загальну базу з забезпеченням автоматизації.

Література

1. Всесвітнє дослідження економічних злочинів та шахрайства 2018 року: результати опитування українських організацій. Виведення шахрайства з тіні. URL: https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2018/pwc-gecs-2018-ukr.pdf (дата звернення 31.12.2021)

2. Климко Т. Ю., Мельник О. О. Удосконалення роботи внутрішнього аудиту для запобігання фродів на підприємстві. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент». 2015. Вип. 13.

3. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні: методичні рекрмендації / С. С. Чернявський, О. Є. Користін, В. А. Некрасов та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017.

4. Пацула О. І. Форензік як інструмент забезпечення безпеки бізнесу // Управління системою економічної безпеки: від теорії до практики: збірник тез доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції (31 грудня 2021 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2019.

5. Kharazishvili Y., Kwilinski A., Grishnova O., Dzwigol H. Social Safety of Society for Developing Countries to Meet Sustainable Development Standards: Indicators, Level, Strategic Benchmarks (with Calculations Based on the Case Study of Ukraine). Sustainability. 2020. Vol. 12(21). P. 89–53. doi: https://doi.org/10.3390/su12218953

6. Заяць О. С. Протидія адміністративним правопорушенням у фінансовій сфері: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2018.

7. Всесвітнє дослідження економічних злочинів та шахрайства 2020 року: результати опитування українських організацій. Виведення шахрайства з тіні. URL: https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2020/economic-crime-survey.html (дата звернення 31.12.2021)

8. Mojsoska S., Dujovski N. Recognizing of Forensic Accounting and Forensic Audit in the South-Eastern European Countries. Journal of Eastern-European Criminal Law. 2015. No. 2. P. 212–222.

9. Oyedokun G. Forensic Investigation and Forensic Audit Methodology in a Computerized Work Environment. URL: https://www.researchgate.net/publication/315433931_Forensic_Investigation_and_Forensic_Audit_Methodology_in_a_Computerized_Work_Environment (дата звернення: 31.12.2021).

10. Чернявський С., Користін О., Некрасов В. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні: методичні рекомендації. Київ: Українська академія внутрішніх справ, 2017. 164 с.

11. Doan M., McKie D. Financial investigations: Auditing research accounts of communication in business, investor relations, and public relations (1994–2016). Public Relations Review. 2017. Vol. 43. Issue 2. P. 306–313.

12. Enofe A., Omagbon P., Ehigiator F. Forensic Audit and Corporate Fraud. IIARD International Journal of Economics and Business Management. 2015. Vol. 1. No. 8. P. 55–64.

13. Ковбель А. У вас в компанії крадуть? Так, не обманюйте себе. https://www.epravda.com.ua/columns/ 2018/01/16/633015/ (дата звернення 31.12.2021)

14. Топ шахрайств в компаніях і як їм запобігти. URL: https://youcontrol.com.ua/articles/top-shakhraystv-v-kompaniiakh-iyakyim-zapobihty/ (дата звернення 31.12.2021)

15. Perceptions index 2020. URL: https://images.transparencycdn.org/images/CPI2020_Report_EN_0802-WEB-1_2021-02-08-103053.pdf (дата звернення 31.12.2021)

References

1. Forenzik — efektyvnyi instrument yurydychnoho suprovodu biznesu [Forensic — an effective tool for legal support of business]. Law and business. Available at: https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2018/pwc-gecs-2018-ukr.pdf (accessed 31 December 2021) [in Ukrainian].

2. Klymko T. Yu., Melnyk O. O. Udoskonalennia roboty vnutrishnyoho audytu dlia zapobihannia frodiv na pidpryiemstvi. [Improvement of internal audit work to prevent frods in the enterprise]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia «Ekonomika i menedzhment». 2015. No. 13.

3. Cherniavskyi S. S. et al. Finansovi rozsliduvannia u sferi protydii lehalizatsii zlochynnykh dokhodiv v Ukraini: metodychni rekomendatsii [Financial investigations in the area of combating the legalization of criminal incomes in Ukraine: methodical recommendations]. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav, 2017.

4. Patsula O. I. Forenzik yak instrument zabezpechennia bezpeky biznesu. [Forensic as a tool for business security]. Upravlinnia systemoiu ekonomichnoi bezpeky: vid teorii do praktyky. Lviv: LvDUVS, 2019.

5. Kharazishvili Y., Kwilinski A., Grishnova O., Dzwigol H. Social Safety of Society for Developing Countries to Meet Sustainable Development Standards: Indicators, Level, Strategic Benchmarks (with Calculations Based on the Case Study of Ukraine). Sustainability. 2020. Vol. 12(21). P. 89–53. doi: https://doi.org/10.3390/su12218953

6. Zaiats O. S. (2018). Protydiia administratyvnym pravoporushenniam u finansovii sferi [Counteraction to administrative offenses in the financial sphere]. Lviv: LvDUVS. (in Ukrainian)

7. Forenzik — efektyvnyi instrument yurydychnoho suprovodu biznesu [Forensic — an effective tool for legal support of business]. Law and business. Available at: https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2020/economic-crime-survey.html (accessed 31 December 2021) [in Ukrainian].

8. Mojsoska S., Dujovski N. Recognizing of Forensic Accounting and Forensic Audit in the South-Eastern European Countries. Journal of Eastern-European Criminal Law. 2015. No. 2. P. 212–222.

9. Oyedokun G. Forensic Investigation and Forensic Audit Methodology in a Computerized Work Environment. Available at: https://www.researchgate.net/publication/315433931_Forensic_Investigation_and_Forensic_Audit_Methodology_in_a_Computerized_Work_Environment (accessed 31 December 2021).

10. Chernjavsjkyj S., Korystin O., Nekrasov V. (2017) Finansovi rozsliduvannja u sferi protydiji leghalizaciji zlochynnykh dokhodiv v Ukrajini [Financial investigations in the field of combating the legalization of criminal incomes in Ukraine]. Kiev: Ukr. akademija vnutr. sprav. (in Ukrainian)

11. Doan M., McKie D. Financial investigations: Auditing research accounts of communication in business, investor relations, and public relations (1994–2016). Public Relations Review. 2017. Vol. 43. Issue 2. P. 306–313.

12. Enofe A., Omagbon P. and Ehigiator F. Forensic Audit and Corporate Fraud. IIARD International Journal of Economics and Business Management. 2015. Vol. 1. № 8. P. 55–64.

13. Kovbel A. Do in your company steal? Yes, do not deceive yourself. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2018/01/16/633015/ (accessed 31 December 2021) [in Ukrainian].

14. Top scams in companies and how to prevent them. [Top shakhraistv v kompaniiakh i yak yim zapobihty]. URL: https://youcontrol.com.ua/articles/top-shakhraystv-v-kompaniiakh-iyakyim-zapobihty/ (accessed 31.12.2021)

15. Perceptions index. 2020. URL: https://images.transparencycdn.org/images/CPI2020_Report_EN_0802-WEB-1_2021-02-08-103053.pdf (accessed 31.12.2021)

УДК 334.724

Іванов Валентин Вячеславович
аспірант
Державного податкового університету
Иванов Валентин Вячеславович
аспирант
Государственного налогового университета
Ivanov Valentyn
PhD Student of the
State Tax University
ORCID: 0000-0002-5834-379X

Лазебник Лариса Леонідівна
доктор економічних наук, професор,
в.о. завідувача кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки
Державний податковий університет
Лазебник Лариса Леонидовна
доктор экономических наук, профессор,
и.о. заведующего кафедрой экономики, предпринимательства
и экономической безопасности
Государственный налоговый университет
Lazebnyk Larysa
Doctor of Economics, Professor, Acting Head of the Department of
Economics, Entrepreneurship and Economic Security
State Tax University
ORCID: 0000-0003-2234-4093

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-2-7895

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ФРЕЙМВОРК ПУБЛІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

ИНСТИТУЦИОННЫЙ ФРЕЙМВОРК ПУБЛИЧНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УКРАИНЕ

INSTITUTIONAL FRAMEWORK OF PUBLIC ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE

Анотація. *В статті окреслюються контури концепції публічного підприємництва. Дана теорія виникла як відповідь на проблеми «трагедії спільного». В умовах інституційної нестабільності молодої демократії та низької продуктивності економіки дана теорія, як обґрунтовується, має перспективи для упровадження і розвитку. Автори в статті доводять, що поряд з вирішенням проблем самовідновлювальних ресурсів концепція публічного підприємництва може сприйматись більш широко – як відповідь на ті ситуації, де ані приватна, ані державна форми власності ефективно не працюють.*

Проблеми, що обумовлюють низьку ефективність Української економіки вплетені в комплекс проблем державного будівництва та розвитку ефективного громадянського суспільства в Україні. Для досягнення економічного прориву українському суспільству необхідно використовувати всі можливості, які пропонує сучасна технологічна цивілізація не чекаючи на інституційну перебудову правоохоронної та податкової системи українського державного механізму. Публіч-

не підприємництво передбачає теорію суспільної самоорганізації для самостійного громадянського вирішення наявних економічних питань та потенційної побудови стабільних демократичних інститутів в майбутньому.

Аналізуються інституційні умови в яких дані процеси відбувають, головні питання, які мають вирішувати економічні гравці, що намагаються збудувати ефективне публічне підприємство. В статті доводиться, що економічна та політична орієнтація України на Європейський союз та сучасна цифровізація світової економіки можуть лише сприяти створенню мережі публічних підприємств в суспільстві. Автори наголошують, що публічне підприємництво, можливо єдиний спосіб створення екологічно орієнтованої економіки в умовах слабкої демократії та неефективної економіки. Наголошується, що саме економічна самоорганізація українського суспільства може послугувати головним підґрунтям в захисті українського національного інтересу в умовах невизначеності сучасної зовнішньополітичної та економічної ситуації.

Ключові слова: *публічне підприємництво, публічне управління, CPR, трагедія спільного, екологічний менеджмент, ринок, корупція.*

Аннотация. *В статье раскрывается концепция публичного предпринимательства. Данная теория возникла как ответ на проблемы по типу «трагедии общего». В условиях институциональной нестабильности молодой демократии и низкой производительности экономики данная теория, как обосновывается, имеет перспективы внедрения и развития. Авторы в статье доказывают, что наряду с решением проблем самовосстанавливающихся ресурсов концепция публичного предпринимательства может восприниматься более широко – как ответ на те ситуации, где ни частная, ни государственная форма собственности эффективно не работают.*

Проблемы, обуславливающие низкую эффективность Украинской экономики, вплетены в комплекс проблем государственного строительства и развития эффективного гражданского общества в Украине. Для достижения экономического прорыва украинскому обществу необходимо использовать все возможности, которые предлагает современная технологическая цивилизация, не дожидаясь институциональной перестройки правоохранительной и налоговой системы украинского государственного механизма. Публичное предпринимательство предполагает теорию общественной самоорганизации для самостоятельного гражданского решения имеющихся экономических вопросов и потенциального построения стабильных демократических институтов в будущем.

Анализируются институциональные условия, в которых данные процессы проходят, главные вопросы, которые должны решать экономические игроки, пытающиеся построить эффективное публичное предприятие. В статье доказывается, что экономическая и политическая ориентация Украины на Европейский союз и современная цифровизация мировой экономики способствуют созданию сети публичных предприятий в обществе. Авторы отмечают, что публичное предпринимательство возможно единственный способ создания экологически ориентированной экономики в условиях слабой демократии и неэффективной экономики. Отмечается, что именно экономическая самоорганизация украинского общества может служить главной базой в защите украинского национального интереса.

Ключевые слова: *публичное предпринимательство, публичное управление, CPR, трагедия общего, экологический менеджмент, рынок, коррупция.*

Summary. *In the conditions of permanent crisis of the economic system of Ukraine it is very important to organize an integral market economy. Entrepreneurship is an important element of the market economy and entrepreneurship in public sphere is an element of civil participation in governing of economy in formed liberal democracy. Accordingly, the purpose of the article is to form the theory of economic self-organization of groups of different sizes, on the basis of joint ownership and settlement of subjective, differently directed interests in conditions of limited resources, information and institutional imperfection of the government structure. The main methods used are institutional analysis and economic hermeneutic. In general, we used structural and logical analysis, inductive generalization.*

While general Ukraine scientific thought is torn between a competitive market and planned industrialization, with explicit Marx sentiments, the authors propose as one way to solve the problem the concept of public entrepreneurship. This theory arose as a response to the «tragedy of commons» class of problems, where neither state regulation nor private property give a satisfactory results. These problems concerned mainly natural renewable resources or common pool resources and, potentially, the problem of sustained economy in general. However, the authors, in the article, suggest that along with solving the problems of self-restorative resources, the concept of public entrepreneurship can be perceived more widely in situations where neither the market nor the government don't work satisfactory, regardless of the nature of the reasons themselves. That is, if the theory of public entrepreneurship was formed to a specific level of problems, as an alternative to the market and government regulation, in addition to its basic field, where it was presumed the satisfactory efficiency level of the state bureaucracy and the formed market, the theory can be expanded to the situation of non-operation of the state apparatus due to corruption and the lack of a competitive market due to the weakness of the rule of law.

Researching of mechanisms for entrepreneurship development in the public sphere, in the interests of society, with purpose to create public value, will allow to formulate conceptual prerequisites for mobilizing the entrepreneurial and organizational potential of Ukrainian society.

Key words: *public entrepreneurship, public administration, CPR, tragedy of commons, environmental management, market, corruption.*

Постановка проблеми. Після 30 років української незалежності можна робити деякі висновки щодо того шляху, який український народ обрав для впорядкування своєї економічної системи. Можна констатувати, що в Україні побудована відкрита ринкова економіка. Державний чиновник вже не може вибудувати економічні відносини по своєму бажанню, хоча спроби створення штучних економічних схем з відмивання коштів відбуваються регулярно, не позбавлена подібних характеристик і відома програма «Велике будівництво». В економічному полі переважно діють сили попиту і пропозиції, об'єктивні обставини конкуренції та ринкової кон'юнктури. За показником ВВП в розрахунку на душу населення в Європі та центральній Азії Україна впевнено випередила Таджикистан, Киргизстан та Узбекистан [1]. Динаміка ВВП України вперто тримається на рівні статистичної погрішності, середньорічна величина приросту ВВП за 30 років становить 3,6% [2]. Очікуване зростання 2021 року, головною причиною має падіння економіки роком раніше, зумовлене різними причинами, в тому числі і світовою пандемією COVID.

На графіку (Рис. 1) видно, що економіка України вирівнюється. Можна зробити висновок, що в Україні з часу здобуття незалежності мало місце економічне зростання до кредитної кризи 2008 року і стрімке падіння, зумовлене внутрішніми причинами, підсиленими світовою кредитною кризою та подальшою військовою агресією РФ.

На рисунку 1 це яскраво видно по двом латинським «V» з піком в 2009 і 2015 роках. Тобто, по суті, з світової кредитної кризи 2008 року Україна не вийшла ще досі, на кінець 2021 року, і, власне, не планується. Ті проблеми, які мала економіка з 2008 року, лишилися невирішеними досі [3]. Загалом за часи кредитної кризи 2008 року, агресії РФ, світової пандемії, Україна втратила майже четверть свого ВВП, але враховуючи наднизькі вихідні показники продуктивності економіки, це падіння не можна характеризувати як критичне. Незважаючи на складні зовнішні чинники, низька продуктивність української економіки зумовлюється переважним чином, внутрішніми проблемами, які накопичуються і перетворюються наразі на хронічні економічні хвороби. Серед них можна назвати і безкінечний популізм української влади, і корумповану правоохоронну систему, і неефективну та складну податкову систему. Одні проблеми тягнуть за собою інші і разом це сформувало специфічну українську економічну систему.

Чи здатне українське суспільство ефективно організувати своє господарство, це питання є

Рис. 1. Динаміка приросту ВВП України по роках, % [2]

на часі, як і 30 років тому. Зараз точно зрозуміло, що це буде не просто і не швидко. Що є основою економічного зростання? Протягом 30 років українська економічна спільнота виділяла наступні драйвери: інвестиції, експорт, дешеві енергоресурси і адміністративно-планові інновації. Критика даних підходів не є метою даної роботи, тим більше що вони давно вже стали міфологією української економічної науки. В цій статті ми хотіли б додати та проаналізувати ще один фактор-показник — це соціальний капітал і зупинитись більш детально на такому елементі як спроможність суспільства до організованої економічної взаємодії, а саме здатності формувати і підтримувати мережу публічних підприємств. Соціальний капітал характеризує здатність людей до кооперації. Можливість і легкість об'єднання для досягнення спільних цілей є основою і метою публічного підприємництва.

Для України на даний час питання розвитку економіки — це не питання комфорту життя, це питання національної безпеки, здатності модернізувати українську армію, це питання існування соборної української держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато визначних українських вчених досліджують шляхи до економічного прориву України в умовах глобальної конкуренції та четвертої індустріальної революції, сучасного цифрового, технологічного суспільства. Особливо необхідно відзначити праці Бодрова В. та Лісової Р. [8; 11], які відзначають величезне інформаційне, інтелектуальне та етичне навантаження як на сучасних працівників, так і на підприємства та на соціум у цілому. Необхідність нової економічної філософії, яка визначатиме та полегшуватиме функціонування людини економічної XXI ст. у цифровізованому, технологічному суспільству майбутнього. В умовах надзвичайної конкуренції, стресу та мобільності людських ресурсів. Лазебник Л. [13] відзначає роль стабільності та солідарності українського підприємницького середовища в загальній економічній безпеці країни в умовах нових та старих невирішених викликів, глобальній конкуренції в діджиталізованій, постіндустріальній та постпандемічній Європі. Сушкова О. [12] яка багато досліджувала складності регіонально нерівномірного розвитку країни, взаємовплив малого і середнього бізнесу та територіальних громад в умовах складного процесу децентралізації української держави та перекрученої податкової системи України.

Проте невивченими лишилися інноваційні способи економічної самоорганізації українського суспільства в умовах пандемії Covid-19, екологічних проблем XXI ст., кризи судової гілки влади в Україні та перманентної загрози з боку РФ.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в обґрунтуванні тези щодо ефективності та перспективності економічної самоорганізації груп різного розміру на основі спільної форми власності та врегулювання суб'єктивних різнонаправлених інтересів в умовах обмежених ресурсів, інформації та інституційної недосконалості державного механізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Публічне підприємництво — це підприємницька діяльність, економічним результатом якої є створення публічної цінності. Це форма підприємництва, результатом якої є публічне (а не приватне) підприємство. Формами публічного підприємництва є і публічне акціонерне товариство, і державно-приватне партнерство, але в обох випадках це дуже спрощені приклади. Характерною ознакою є необхідність діяльності в публічній площині, об'єднання приватного та публічного інтересу, приватних та державних ресурсів, приватна добровільна кооперація з/без участі держави. Якщо проходить об'єднання приватної та державної власності, як це відбувається в умовах державно-приватного партнерства, то передбачається рівний розподіл обов'язків на основі захищеного контракту між державою та приватним капіталом. Важливо розглядати саме систему горизонтальних зв'язків, необхідність публічного обговорення та врахування інтересів всіх, часто великої кількості зацікавлених сторін. Тобто, публічне підприємництво — це переважно горизонтальна структура, організація без начальника, або принаймні умови, коли керівник не володіє абсолютним правом остаточного рішення, група без «вчителя», без останньої інстанції; форми організованого співробітництва групи економічних гравців не об'єднаних державною чи приватною ієрархією.

Звичайно, в сучасних умовах, з огляду на характер української економіки, концепція приватної кооперації без участі держави позбавлена практичного сенсу, єдиним результатом якої будуть постійні рейди численних регулюючих органів. Україна посіла 126 місце за індексом економічної свободи і стала єдиною економічно невільною країною Європи [4]. Під публічним підприємництво можна розуміти об'єднання ресурсів, можливо різних форм власності, або що важливіше — об'єднання багатьох різних інтересів, задоволення яких і є метою, з якою створюється будь-яке публічне підприємство. Якщо в створенні публічного

підприємства приймає участь приватна структура, то кінцевим показником її діяльності є прибуток, як наприклад, у випадку корпорацій в США. В цьому досліджені з огляду на трактування господарським кодексом України «підприємництва» та традиційного розуміння «підприємства» ми розглядаємо ті форми публічного підприємства, де кінцевим результатом є створення економічної цінності, тобто створення публічного підприємства учасниками, які розраховують на отримання прибутку. Проте в публічній сфері безпосередня економічна перевага не завжди читко прогнозується та чітко оцінюється. Зазвичай дати оцінку створеному публічному підприємству можливо лише з плином часу. В цьому, на думку авторів, безпосередній зв'язок публічного підприємництва, інститутів суспільства та ліберальної демократії загалом. Мережа публічних підприємств, якщо витримує випробування часом, стає суспільним інститутом. Навички публічної взаємодії розвиваються в суспільстві і переростають в взаємодію на національному рівні, формуючи інститути ліберальної демократії з боку громадянського суспільства.

В економічній теорії головна функція, в межах якої досліджувалось публічне підприємництво, було вирішення проблеми «трагедії спільного», в тих соціально-економічних ситуаціях, вирішити яких ефективно не може ані ринок, ані держава [5, с. 15]. В історичному плані початково це відбувалось в сфері обмежених природних ресурсів, зокрема водних ресурсів (риболовство, прісна вода). Варто відзначити, що необхідність в співпраці людей зумовлена управлінням водними ресурсами, можливо, була передумовою виникненню перших держав в історії. Перша необхідність в поділі праці в людській цивілізації, імовірно, настала з необхідністю створення системи каналів та підтримки їх в робочому стані. Характерно, що це питання абсолютно не властиве Україні і цікаво, що це може бути причиною слабкості Української держави протягом всіх століть її існування. Наявність прісної води у достатній кількості та родючої землі, можливо, є ресурсним прокляттям України. Наприклад, питання обмежених ресурсів і не тільки води, а навіть елементарних посівних площ, завжди було актуальним для гірської Швейцарії або Японії і, можливо, саме обмеженість ресурсів стала тим стимулом, який вимагав від місцевих мешканців організованої взаємодії на побутовому рівні, а це, в свою чергу дало необхідний досвід публічних взаємостосунків на майбутнє для вирішення вже більш складних питань і далі — до інституційної організації самостійної держави.

«Важливим викликом для науки є розвиток теорії людської організації, заснованої на реалістичному визначенні людських можливостей та обмежень в ситуаціях, які частково або повністю відповідають трагедії спільного» (E. Ostrom. 1990) [5].

Для розуміння генези теорії публічного підприємництва необхідно сформулювати поняття загальних або спільних ресурсів, тобто ресурсів, які неможливо або недоцільно обмежувати від спільного використання обмеженої групи економічних гравців. В цьому випадку може розглядається ресурс достатньо великий (але, звісно, вичерпний), щоб було занадто дорого вилучати потенційних споживачів від його використання. Як правило, економісти мають дві системні відповіді на ці питання, кожна з яких ефективно діє в своїх межах. Конкретно це держава чи підприємство (ринок). Проблемною є ситуація коли ресурс є самовідновлювальним. В цьому випадку, як правило, і держава і ринок є малоефективними. Один із найяскравіших самовідновлюваних ресурсів це те, що прийнято називати екологією, або колись «природою», тобто комфортне для людини середовище існування. Практика та економічна історія показує, що досі найефективнішим природоохоронним засобом є висока продуктивність економіки та громадянське суспільство. Продуктивна економіка надає ресурси, а громадянське суспільство генерує політичну потребу. Тобто питання вирішується економічною та політичною «масою», вже готовими і важкими для створення, підтримки та розвитку політичними та економічними інститутами.

Ні держава, ні ринок (через приватного господаря) не здатні забезпечити збереження природних відновлювальних ресурсів. Тобто тих ресурсів, які мають можливість до безперервного використання, але зникають внаслідок надмірного виснаження. Якщо вважати, що комфортне для людини природне середовище, в кінцевому підсумку, є певною сумою саме такого типу ресурсів, а це так, наприклад з прісною водою і, в деякій мірі, з повітрям, то ми отримуємо гіпотезу, що ні держава ні приватні структури, в кінцевому підсумку, не вмотивовані до створення екологічно орієнтованої економіки. Це ще є не дуже актуальним для України в зв'язку з природним багатством, відносно невеликою чисельністю населення та економічної бідністю, адже про комфорт думають, коли забезпечені базові потреби. Проте ця проблема неодмінно випливатиме в майбутньому в сферах туризму та міждержавних екологічно орієнтованих домовленостях. Вже зараз зазнача-

ється, що Україна є одним і найбільших забруднювачів повітря в Європі [6].

Для полегшення дослідження в теорії публічного підприємництва вирізняють ті випадки, які можна якісно дослідити, тобто ситуації управління загальними ресурсами, які, тим не менш можливо обмежити для підприємства, людини, групи людей чи групи підприємств, так звані CPR (обмежені ресурси в спільній власності). Також в теорії ПП обмежуються випадками коли учасники CPR не мають достатньої ваги для зміни ситуації на ринку чи зовнішніх до них умов. Тобто без політичної ваги та можливості створювати картелі, та диктувати ситуацію назовні.

Ситуації, пов'язані зі спільними ресурсами, не обмежуються риболовлею, вони за своїм типом схожі з проблемами організації колективних дій, пов'язаних, наприклад, з постачанням місцевих публічних товарів. Всі проблеми організації колективної дії чи то зовнішньою адміністрацією, чи підприємцем, або принципи, яких має притримуватись будь-хто з тих, хто бажає досягти колективної організації, має перед собою схожий набір проблем. Цей набір включає в себе чотири основні проблеми, з якими стикаються при організації публічного підприємства. Це: боротьба з безбілетниками («зайцями»), проблеми залучення, організація постачання нових інституцій та відстеження індивідуальної відповідальності, відповідно до набору погоджених правил [5, с. 42].

В реаліях молодої української корумпованої демократії (табл. 1) інституційне призначення публічного підприємництва може розширюватись, і концепція «трагедії спільного» може бути поширена на більшу базу внутрішніх економічних проблем. За час свого розвитку теорія публічного підприємництва підкреслювала необхідність поєднання публічного і приватного інтересу в тих випадках, де незадовільним є функціонування і державної, і приватної власності в чистому вигляді. Проте в українській економічній ситуації ми маємо корумповану державу та слабкий інститут права власності, тобто публічне підприємництво може надати базу для якісного організаційного стрибку українського суспільства без необхідності проходити «стандартну» еволюцію держави та ринку, яка може розтягнутися ще на сотню років. Важливо підкреслити, що під критикою різних форм власності здійснюється критика не самої форми власності як такої, державна власність чи приватна власність не хороші і не погані самі по собі, вони мають певну специфіку і обмеження. В жодній економічні системі ні приватна, ні державна власність не є абсолютними, вони перетинаються незалежно від того чи досліджують це економісти чи ні. І в точках їх перетину виникають принципово специфічні соціально-економічні взаємовідносини, характерні для ситуацій поєднання публічного та приватного поля.

Розвинута державна бюрократія може вирішити великий спектр проблем, так само розвинений конкурентний ринок може ефективно керувати економікою, і зі збільшенням її продуктивності дозволити собі витрачати ресурси на вирішення тих питань, які приватна власність, сама по собі, вирішити не може. Проте тридцятирічна історія

Таблиця 1

Корупційні витрати промислових підприємств

Економіка	Білорусь	Таджикистан	Сербія	Молдова	Болгарія	Узбекистан	Україна
Фірми, у яких принаймні раз вимагали хабар, %	4,9	11.1	6.9	11,9	10	5.9	37.4
Частка в державних послугах тих де є необхідним подарунок чи плата, %	4,0	8.8	4	9	7.1	4.8	33.5
Фірми від яких очікувались подарунки при зустрічах з податковими працівниками, %	3,7	8.1	1.2	9,7	9.4	6.7	36.3
Фірми від яких очікувалось отримання подарунку для забезпечення державних контрактів, %	5,5	7.7	3.1	11,5	30.4	4	32.2
Частка ціни очікуваного подарунку в ціні державного контракту, %	0,1	0	0.1	0.1	1.4	0	0.6
Фірми від яких очікувалось подарунки для отримання державних ліцензій, %	5,3	19	17.8	8	13.9	3.6	40.7

Джерело: складено авторами на основі [7]

України довела, що побудувати конкурентний ринок, як і ефективну державну бюрократію, — це справа не легка, не швидка і не безкоштовна.

Візьмемо для прикладу інститут приватної власності, слабкість якого без перебільшення можна вважати ключовим дестабілізатором української економіки. Приватну власність не лише треба задекларувати та легалізувати законодавчо, інститут приватної власності має безліч проблем і складностей які кожна країна вирішує в свій спосіб, який, зокрема, обумовлюється її історією та ментальністю. Не може забезпечити надійне і прозоре функціонування приватної власності країна, в якій переважну частину початкового капіталу заробляли на порушенні приватизаційних зобов'язань, схемах та обмані. Найбільш негативно на інститут приватної власності вплинула приватизація, яку в народі охарактеризували як «прихватизація». Зароблена своєї працею власність сприймається принципово інакше ніж «отримана» з бюджету. Що може знати про інститут приватної власності суддя, який не може пояснити рівня свого життя, виходячи зі своєї заробітної плати.

Ринок це — квінтесенція інституту приватної власності. Ринок сам по собі є публічним ресурсом, з якого, коли він виник, може черпати кожен, але який ніколи не виникає сам по собі. Потрібні зусилля для формування ринку, що Україна знає як ніхто, та додаткові зусилля для підтримання ринку, захисту його від самого себе, що ми знаємо, нажаль, лише з зарубіжних книжок.

При слабкості інституту приватної власності в Україні, публічне підприємництво може стати відповіддю на економічні ситуації коли необхідними є дія приватного права, проте вона неможлива через корумпованість української державної структури. Українська економіка має значний рівень корупції державного апарату, який неможливо не брати до уваги. Якщо ми ігноруємо це в економічних моделях, то ми по суті моделюємо якусь іншу державу, не Україну. Сам факт корумпованості державного механізму України, враховуючи організаційні дефекти та загальну низьку продуктивність економіки, не потребує пильної доказовості, оскільки сама позиція української економіки, як найменш продуктивної в Європі, достатня сама по собі. Елементарний рівень порядку, дієвих прави і їх виконання в суспільстві вже самі по собі створюють мотивацію для продуктивної діяльності у громадян, зокрема мотивацію підприємницької діяльності, розвиток якої одразу віддзеркалюються на динаміці валового внутрішнього продукту. Україна є аграрною державою саме через те, що аграрний сектор єдиний, який може функціонувати в цих умовах, адже не потребує довготермінових інвестицій. Кажучи максимально просто — господарю достатньо дотягнути до збору вражаю, і після того він вже не ризикує потрапити під рейдерське захоплення. Як можна пояснити те, що маючи значні поклади газу, українське суспільство не здатне економічно зорганізуватись щоб просто видобути його з під-землі. Україна не готова до сучасного, інформаційно насиченого виробництва в зв'язку з неефективною інституційною системою, неспроможністю економічної системи залучати інновації, відтік працівників з вищою освітою та професійним досвідом за кордон [8].

Абсолютну корумпованість української держави найчіткіше показав повний програш України в активній фазі агресії РФ. Можна безкінечно малювати статистику розвитку української економіки в межах статистичної похибки але зовнішній тиск яскраво продемонстрував адміністративну та економічну слабкість держави. Ані українська система державної безпеки, ані правоохоронна а політичні системи виявились абсолютно нездатними не те, що захищати національний інтерес, а навіть сформулювати, в чому він власне полягає. Яскравим прикладом корумпованості Служби безпеки України та Української держави загалом є факти озброєння неформальних військових угрупувань підконтрольних РФ у будівлі СБУ м. Донецьк [9]. Що після цього можна казати про захист базових економічних прав громадян, про ефективну податкову систему або можливості держави до відбудови інституту приватної власності.

Україна є унікальним прикладом неліберальної демократії. Адже економісти під ліберальною демократією розуміють не «вільну демократію», весь сенс демократії не стільки в виборності та змінюваності влади, як обмеження демократично обраної влади законами країни. Це як «вільний ринок», це взаємовиключне поняття, не існує вільного ринку, ринок є там, де є закон. Ринок — це похідна від сили закону над законом сили. Ліберальна демократія — це характеристика держави, владу в якій суспільство надає своїм виборним представникам та де ці представники жорстко обмежені правовим полем. Це досягається, в тому числі, шляхом поділу влади в державі на гілки, кожна з яких обирається по різному, це питання балансу. В українських реаліях після отримання незалежності ми частково лишили виконавчу владу та повністю судову з УРСР, включно з практикою її зміни. Якщо ми обираємо парламент та

президента, місцеву адміністрацію, враховуючи доступність інформації та якість українських ЗМІ, то судова влада обирає сама себе. І, на відміну від депутатів всіх рівнів та президента, суддями в Україні стають пожиттєво. Іронія судової реформи полягає в тому, що неможливо спрогнозувати, якою українська економіка буде після неї. Роль кваліфікованих та некорумпованих суддів в економіці, принаймні ринковій, настільки висока, що будь-які ринкові реформи за відсутності судової не мають особливого значення [10]. Адже проблема мораторію на продаж землі та введення ринку — це лише часткова проблема загальної проблеми права власності в Україні. Український господар боїться не стільки того, що всю землю скуплять іноземці, скільки прокинутись одного чудового ранку і дізнатися, що його земля за рішенням суду, на який його не запросили, вже не належить йому. Закон про банкрутства при відсутності міцної судової гілки влади лише погіршує і без того слабкий інститут права власності в Україні. Якщо колись для пограбування підприємців необхідно було займатися кримінальною діяльністю, то тепер, маючи зв'язки з корумпованими суддями та правоохоронними органами, достатньо лише підробити борг і далі законодавство України все зробить за злочинця автоматично.

Українські науковці визначають велику роль цифровізації підприємницького середовища, держави та всієї сфери національної економіки загалом. Цей тренд лише збільшився зі світовою пандемією. Основними інструментами цифрової економіки є: біотехнології, нанотехнології, блокчейн, цифровий маркетинг, RetailTech, фінансові та юридичні цифрові технології, цифровізація держави [11, с. 111]. Проте цифровізація корупційної структури може лише зробити державну корупцію цифровою. Цифровізація підприємницького середовища надає нові можливості до горизонтальної інтеграції, обміну інформації, моніторингу та будівництва публічного підприємництва. На базі Асоціації «підприємств промислової автоматизації України» (APPAU) було створено національний рух «індустрія 4.0» [8, с. 90]. До асоціації APPAU крім виробників та торговельних посередників, ввійшли вищі наукові заклади України, наукові центри та друковані спеціальні видання. Після свого започаткування в 2018 році було вирішено підтримати п'ять проектів з запропонованих 16, не очікуючи і не розраховуючи на державну допомогу. Майбутнє показало, що це рішення було вдалим, ніякої підтримки від держави чи місцевих адміністрацій не було. Цікаво, що схожий проект в Японії, на який орієнтувались, отримав назву «суспільство 5.0».

2014 року почало формуватися законодавче підґрунтя для зміни територіальної основи системи влади на всіх рівнях. Українське законодавство надало змогу формувати спроможний базовий рівень місцевого самоврядування, було запроваджено інститут старости окремої територіальної громади, здійснено перші кроки до фінансової незалежності місцевих громад. Проте в країні із зверхністю права сили над силом права законодавство є лише ширмою, за якою діє система неформальних інститутів, домовленостей, місцевих інтересів, економічної історії. Україна йде на усвідомлений ризик створення мережі приватних князівств та перетворення на псевдосоціалістичну неофеодальну демократію. Спосіб організації територіальних громад з найменшого рівня, мережа малого та середнього підприємництва у цих економічних регіонах та взаємодія цих систем одна з одною і буде визначати економічний розвиток регіонів України. Важливим завданням є розбудовувати підприємницьку інфраструктуру нарівні кожної територіальної громади, покращувати підприємницький клімат в регіоні, організувати майданчики для налагодження партнерських відносин між підприємцями та місцевою владою [12, с. 151].

Національні економічні інтереси є основою економічної безпеки України. Проте, в кінцевому підсумку, національні економічні інтереси — це не абстрактні концепції, які на свій розсуд складають чиновники з надмірно високими зарплатами, а рівень економічної впевненості кожного громадянина. Підприємці, захищаючи свої приватні інтереси, забезпечуючи безпеку своїх бізнес-систем, забезпечують в своїй сукупності економічну безпеку країни [13, с. 88].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Теорія публічного підприємництва, по своїй суті, описує можливості окремих громадян по організації своєї діяльності без участі держави, чи з участю держави, при створенні місцевих автономних управлінських інститутів. Україна через свою історію стала перед викликом реформування безпосередньо державної адміністрації в умовах відсутності традицій жити без пильного «державного ока». Українська ментальність передбачає безкінечну надію на державу при одночасній перманентній недовірі до її інститутів. Історична підприємливість українців була підірвана знищенням українського соціального капіталу російським тоталітарним режимом з комуністичною демагогією. А потім — знищення того соціального капіталу

з болем сформованого під час СРСР вже в незалежній державі. Теорії публічного підприємництва ще далеко до чіткого формування, пов'язані дослідження розкидані по різним темам та наукам, поведінкового аналізу, екології, економіці, політиці. Багато питань потребують додаткового вивчення і визначення та великої кількості польових досліджень, проте в сформованому вигляді вона може ефективно та гармонійно прижитися в українському соціумі і послугувати джерелом економічної організації українського суспільства та генератором економічного прориву у 21 століття.

Література

1. The world bank open data. GDP per capita, Europe & Central Asia, Ukraine.2021.URL: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=Z7-UA&most_recent_year_desc=false

2. International monetary fund. Ukraine, country Data. 2021. URL: https://www.imf.org/en/Countries/UKR

3. Віктор Пинзеник. «Нинішній парламент не менш лівий, ніж був тридцять років тому». 2021. LB.ua. URL: https://lb.ua/economics/2021/10/21/496664_viktor_pinzenik_ninishniy.html

4. Terry Miller, Anthony B. Kim, James M. Roberts. Index of economic freedom. The Heritage foundation. 2021. URL: https://www.heritage.org/index/country/ukraine

5. Elinor Ostrom. Governing the commons: The evolution of institutions for collective action. Cambridge university press. 1990.

6. Ufuk Alparslan. Turkey, Ukraine and Western Balkan countries compete for top spot in coal power air pollution in Europe. Embert. 2021. URL: https://ember-climate.org/commentary/2021/05/25/coal-power-air-pollution/

7. Enterprise Surveys (http://www.enterprisesurveys.org), The World Bank. URL: https://www.enterprisesurveys.org/en/data/exploretopics/corruption

8. Лісова Р. М. Індустрія 4.0 та цифрова готовність українських промислових підприємств. Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування. 2021. № 7. С. 86-96. DOI: https://doi.org/10.33244/2617-5932.7.2021.86-96

9. Генеральна прокуратура України. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=146335&fp=6580 (дата звертання: 06.02.2022 р.).

10. Вишлінський Гліб. Недовіра до судової системи посіла 1 місце серед перешкод для іноземних інвестицій. Центр економічної стратегії. 2020. URL: https://ces.org.ua/distrust-of-the-judiciary-ranked-first-among-obstacles-to-foreign-investment/.

11. Bodrov V. G. et al. Conceptual Scheme of Digital Transformation of Business Model of Industrial Enterprises // International Journal of Recent Technology and Engineering. 2019. Т. 8. С. 107-113. DOI: 10.35940/ijrte.C1018.1183C19

12. Сушкова О., Осадчий Є. Оцінка впливу малого та середнього бізнесу на економічний розвиток та фінансову спроможність територіальних громад різних рівнів в Україні. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2021. № 2(26). С. 141-153. DOI: 10.25140/2411-5215-2021-2(26)-141-153

13. Лазебник Лариса. Дискурси національної безпеки. Економічний вісник дніпровської політехніки. 2021 № 2 (74). С. 85-91. DOI: https://doi.org/10.33271/ebdut/74.085

References

1. The world bank open data. GDP per capita, Europe & Central Asia, Ukraine. 2021.URL: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=Z7-UA&most_recent_year_desc=false

2. International monetary fund. Ukraine, country Data. 2021. URL: https://www.imf.org/en/Countries/UKR

3. Pynzenyk Viktor. Nynishnij parlament ne mensh livyj, nizh buv trydcjatj rokiv tomu. 2021. LB.ua. URL: https://lb.ua/economics/2021/10/21/496664_viktor_pinzenik_ninishniy.html

4. Terry Miller, Anthony B. Kim, James M. Roberts. Index of economic freedom. The Heritage foundation. 2021. URL: https://www.heritage.org/index/country/ukraine

5. Elinor Ostrom. Governing the commons: The evolution of institutions for collective action. Cambridge university press. 1990.

6. Ufuk Alparslan. Turkey, Ukraine and Western Balkan countries compete for top spot in coal power air pollution in Europe. Embert. 2021. URL: https://ember-climate.org/commentary/2021/05/25/coal-power-air-pollution/

7. Enterprise Surveys (http://www.enterprisesurveys.org), The World Bank. URl: https://www.enterprisesurveys.org/en/data/exploretopics/corruption.

8. Lisova R. M. Industrija 4.0 ta cyfrova ghotovnistj ukrajinsjkykh promyslovykh pidpryjemstv. Ekonomichnyj visnyk. Serija: finansy, oblik, opodatkuvannja. 2021. № 7. P. 86-96. DOI: https://doi.org/10.33244/2617-5932.7.2021.86-96

9. Gheneraljna prokuratura Ukrajiny. 2014. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=146335&fp=6580 (data zvertannja: 06.02.2022 r.).

10. Ghlib Vyshlinsjkyj. Nedovira do sudovoji systemy posila 1 misce sered pereshkod dlja inozemnykh investycij. Centr ekonomichnoji strateghiji. 2020. URL: https://ces.org.ua/distrust-of-the-judiciary-ranked-first-among-obstacles-to-foreign-investment/

11. Bodrov V. G. et al. Conceptual Scheme of Digital Transformation of Business Model of Industrial Enterprises // International Journal of Recent Technology and Engineering. 2019. Vol. 8. P. 107-113. DOI: 10.35940/ijrte.C1018.1183C19

12. Sushkova O., Osadchyj Je. Ocinka vplyvu malogho ta serednjogho biznesu na ekonomichnyj rozvytok ta finansovu spromozhnistj terytorialjnykh ghromad riznykh rivniv v Ukrajini. Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnja. 2021. № 2(26). S. 141-153. DOI: 10.25140/2411-5215-2021-2(26)-141-153

13. Larysa Lazebnyk. Dyskursy nacionaljnoji bezpeky. Ekonomichnyj visnyk dniprovsjkoji politekhniky. 2021. № 2 (74). S. 85-91. DOI: https://doi.org/10.33271/ebdut/74.085

УДК 336.76:519.862.6:004.43

Петрова Анжела Юріївна
кандидат фізико-математичних наук, доцент
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Петрова Анжела Юрьевна
кандидат физико-математических наук, доцент
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина
Petrova Anzhela
PhD in Physics and Mathematics, Associate Professor
V.N. Karazin Kharkiv National University
ORCID: 0000-0003-1773-1427

Дейнека Маргарита Олександрівна
старший викладач
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Дейнека Маргарита Александровна
старший преподаватель
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина
Deyneka Margarita
Senior Lecturer
V.N. Karazin Kharkiv National University
ORCID: 0000-0001-9412-7122

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-2-7921

ARIMA-МОДЕЛІ: МОДЕЛЮВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ ЦІНИ АКЦІЙ

ARIMA-МОДЕЛИ: МОДЕЛИРОВАНИЕ И ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ЦЕНЫ АКЦИЙ

ARIMA-MODELS: MODELING AND FORECASTING PRICES OF STOCKS

Анотація. *Моделювання динаміки та прогноз показників фінансового ринку викликає цікавість в його учасників та аналітиків, а також наукових колах. Реалізація завдання з дослідження показників ринку передбачає підбір відповідних методів, інструментів та ресурсів. Популярність та значна кількість апробацій належить саме технічному аналізу, який ґрунтується на візуальному аналізі часових рядів за допомогою побудови спеціальних діаграм та графічних моделей (фігур). Технічний аналіз носить суб'єктивний характер, а тому в його доповнення використовуються методи, що передбачають використання математичного апарату. ARIMA-модель показала свою ефективність у роботі з різними часовими рядами та стала потужним інструментом для отримання точних прогнозів. Алгоритм побудови такої моделі передбачає виконання ряду математичних розрахунків, які можуть викликати труднощі. Але завдяки сучасним програмним можливостям, наприклад, мови програмування R, статистичний аналіз часових рядів, а саме побудова ARIMA-моделі реалізується швидко та з можливістю отримання графічних та числових результатів. Саме тому побудова ARIMA-моделі за допомогою мови R для моделювання ціни акцій компанії має своє практичне значення, що дозволить також отримати прогноз та примати рішення під час операцій купівлі-продажу активів на фінансовому ринку. В роботі алгоритм побудови ARIMA-моделі реалізовано за допомогою середовища R-studio в 3 етапи (з послідовним використанням відповідних функцій бібліотеки) на прикладі часових рядів ціни акцій корпорації PepsiCo (щомісячні та щоденні дані). Побудовано графіки рядів, проведено тестування рядів на стаціонарність,*

сформовано припущення щодо значення параметрів моделі відповідно до попереднього аналізу, також задіяно автоматичний підбір параметрів та побудовано відповідні моделі. Всі побудовані моделі були перевірені на адекватність за допомогою відповідних тестів та критеріїв, а також якість апроксимації фактичних даних модельними. Отримано прогнозні значення, які представлено графічно в порівнянні з фактичними даними ціни акцій та розраховано точність прогнозу.

Ключові слова: *ARIMA-модель, моделювання, прогноз, ціни акцій, R-studio.*

Аннотация. *Моделирование динамики и прогноз показателей финансового рынка вызывает интерес у его участников и аналитиков, а также научных кругах. Реализация задачи по исследованию показателей рынка предполагает подбор соответствующих методов, инструментов и ресурсов. Популярность и значительное количество апробаций принадлежит именно техническому анализу, основанному на визуальном анализе временных рядов с помощью построения специальных диаграмм и графических моделей (фигур). Технический анализ носит субъективный характер, поэтому в его дополнение используются методы, предусматривающие использование математического аппарата. ARIMA модель показала свою эффективность в работе с разными временными рядами и стала мощным инструментом для получения точных прогнозов. Алгоритм построения такой модели предполагает выполнение ряда математических расчетов, которые могут вызвать затруднения. Но благодаря современным программным возможностям, например, языка программирования R, статистический анализ временных рядов, а именно построение ARIMA-модели реализуется быстро и с возможностью получения графических и числовых результатов. Именно поэтому построение ARIMA-модели с помощью языка R для моделирования цены акций компании имеет свое практическое значение, что позволит получить прогноз и принять решения во время операций купли-продажи активов на финансовом рынке. В работе алгоритм построения ARIMA-модели реализован посредством среды R-studio в 3 этапа (с последовательным использованием соответствующих функций библиотеки) на примере временных рядов цены акций корпорации PepsiCo (ежемесячные и ежедневные данные). Построены графики рядов, проведено тестирование рядов на стационарность, сформировано предположение о значении параметров модели согласно предварительному анализу, также задействован автоматический подбор параметров и построены соответствующие модели. Все построенные модели были проверены на адекватность посредством соответствующих тестов и критериев, а также качество аппроксимации фактических данных модельными. Получены прогнозные значения, представленные графически по сравнению с фактическими данными цены акций и рассчитано точность прогноза.*

Ключевые слова: *ARIMA-модель, моделирование, прогноз, цены акций, R-studio.*

Summary. *Modeling the dynamics and forecasting of financial market indicators is of interest to its participants and analysts, as well as scientific circles. The implementation of the task of researching market indicators involves the selection of appropriate methods, tools and resources. The popularity and a significant number of approbations belongs to technical analysis, based on the visual analysis of time series using the construction of special charts and graphical models (figures). Technical analysis is subjective, therefore, in addition to it, methods are used that involve the use of a mathematical apparatus. ARIMA model has shown its effectiveness in working with different time series and has become a powerful tool for obtaining accurate forecasts. The algorithm for constructing such a model involves performing a number of mathematical calculations, which can cause difficulties. But thanks to modern software capabilities, for example, the R programming language, statistical analysis of time series, namely the construction of an ARIMA model, is implemented quickly and with the ability to obtain graphical and numerical results. That is why building an ARIMA model using the R language for modeling the price of a company's shares is of practical importance, which will allow you to get a forecast and make decisions during asset purchase and sale transactions in the financial market. In this work, the algorithm for constructing an ARIMA model is implemented using the R-studio environment in 3 stages (with the consistent use of the corresponding library functions) using the example of PepsiCo prices of stocks time series (monthly and daily data). The graphs of the series were constructed, the series were tested for stationarity, an assumption was made about the value of the model parameters according to the preliminary analysis, automatic selection of parameters was also used, and the corresponding models were built. All constructed models were tested for adequacy through appropriate tests and criteria, as well as the quality of approximation of the actual data by the model. Forecast values were obtained, presented graphically in comparison with the actual data of the share price, and the accuracy of the forecast was calculated.*

Key words: *ARIMA model, modeling, forecast, prices of stocks, R-studio.*

Постановка проблеми. Вивчення тенденції показників фінансових ринків дозволяє під час операцій купівлі-продажу активів мінімізувати ризики та приймати відповідні рішення (купувати чи продавати). Саме тому існує ряд інструментів, які активно використовують учасники ринку та аналітики, серед них відзначимо технічний аналіз, який передбачає візуальне моделювання через

побудову спеціальних діаграм (графіки, «японські свічки», «бари») та побудову графічних моделей (фігур). Приклад використання технічного аналізу для даних ціни акцій міжнародних компаній представлено в роботі [1]. Відзначимо, що технічний аналіз хоч і є досить популярним, але носить суб'єктивний характер. Практики та дослідники фінансового ринку віддають перевагу колаборації технічного аналізу з формалізованими методами моделювання та прогнозування цін фінансових активів, які передбачають використання математичного апарату. Оскільки, показники на фінансовому ринку представлені переважно часовими рядами (різної довжини), то передбачають використання методології аналізу саме таких даних. Однією з таких є методика Бокса-Дженкінса [2] з побудови ARIMA-моделі (Autoregressive Integrated Moving Average — ARIMA), яка продемонструвала свою ефективність у роботі з часовими рядами та отримання якісних прогнозів. Особливість її в тому, що складається з авторегресії (AR) — лінійна залежність поточних значень ряду від попередніх та ковзного середнього (MA) [2]. Алгоритм побудови моделі *ARIMA(p, d, q)* передбачає виконання 3-х основних етапів: 1) ідентифікація моделі (побудова графіку вхідного часового ряду даних, корелограм та їх візуальний аналіз, перевірка на стаціонарність, формування гіпотези про значення параметрів p, d, q); 2) оцінка та перевірка на адекватність (аналіз залишків моделі за допомогою спеціальних тестів та інформаційних критеріїв, аналіз якості апроксимації); 3) прогноз (визначення прогнозних значень, оцінка точності прогнозу). Перевага використання даної моделі в тому, що вона здатна працювати із стаціонарними, і нестаціонарними ряди, що зустрічаються серед часових рядів фінансового ринку [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження інструментарію ARIMA-моделей, а також їх використання для моделювання та прогнозування часових рядів, що отримані з різних сфер діяльності, представлено в роботах [3–14]. Наприклад, вивчення часових рядів мережевого та трафіка цифрової реклами, що важливо для управління потоком даних, висвітлено в роботах [7; 8].

ARIMA-моделі знайшли своє застосування для вирішення задач з дослідження часових рядів соціально-економічних та фінансових показників. Зокрема, є методом прогнозування фондових індексів, що сприяє підвищенню ефективності функціонування самого ринку та забезпечує обґрунтування рішень в питанні інвестування. В роботі [9] розроблена гібридна модель ARIMA-GARCH, яка демонструє високу точність апроксимації та прогнозу динаміки індексу PFTS. На ринку нафти, а саме для моделювання та прогнозування динаміки її ціни в роботі [10] побудовано ARIMA-моделі з різними параметрами та розраховано прогнозні значення, що дозволило провести порівняльний аналіз. Прогнозування прямих іноземних інвестицій в Україні за допомогою ARIMA-моделі представлено в роботі [11], де запропоновано модифікований алгоритм з вибору специфікації та застосовано відповідні критерії для вибору кращої моделі. В дослідженні [12] висвітлено переваги застосування ARIMA-моделі для прогнозування розмірів доходів держбюджету від податкових платежів, де побудовані моделі показали хороші прогностичні властивості. В банківській діяльності ARIMA-моделі також знайшли своє застосування, зокрема, робота [13], де представлено цінове прогнозування для управління залученими ресурсами банку. А робота [14] демонструє можливість використання ARIMA-моделі для прогнозування середньомісячного курсу валют.

Мова програмування R використовується для аналізу та візуалізації статистичних даних у різних сферах діяльності. В програмному середовищі R-studio за допомогою бібліотеки функцій, що дозволяють побудувати графіки вхідних даних та прогнози, а також реалізувати перевірку даних (критерії та тести) можна швидко отримати результат поставленої задачі. Зокрема, в роботі [15] відзначено можливість використання мови для вирішення прикладних задач аналітики, а даному випадку вивчення процесів пов'язаних з охороною довкілля.

Поєднання давно відомих та широко застосованих ARIMA-моделей з мовою програмування R має своє практичне значення та перспективу. Зокрема, в дослідженні [16] побудовано ARIMA-моделі за допомогою мови R на прикладі часових рядів метеоданих. А в роботі [17] реалізовано алгоритм побудови ARIMA-моделей в R-studio для часового ряду імпорту товарів (в млрд. $), вибір кращої моделі та зроблено прогноз на 5 років. В нашій роботі спробуємо також перевірити ефективність такої колаборації для моделювання та прогнозування показників фінансового ринку.

Мета статті: моделювання та прогнозування на прикладі ціни акцій корпорації PepsiCo (щомісячні та щоденні дані) із застосуванням інструментарію ARIMA-моделей за допомогою мови програмування R. Серед основних завдань відзначимо: формування часових рядів ціни акцій (щомісячні та щоденні); підбір необхідних функцій в бібліотеці R-studio для побудови ARIMA-моделей; послідовний запуск

необхідних функцій в програмному середовищі для побудови графіків та моделей, тестування рядів даних і залишків; інтерпретація отриманих результатів; прогноз та оцінка його точності.

Виклад основного матеріалу. *Розробка ARIMA-моделі для щомісячних даних PepsiCo.* Графік динаміки ціни закриття (Close) акцій компанії PepsiCo (в $) щомісячні дані (листопад 2011 р. — серпня 2019 р.) представлено на рис. 1. Візуальний аналіз показав наявність зростаючого тренду часового ряду, що є однією з ознак нестаціонарності.

Рис. 1. Графік динаміки ціни закриття (Close) акцій PepsiCo (в $) (листопад 2011 р. – серпень 2019 р.)
Джерело: авторська розробка в R-studio за даними [18]

Введемо наступні позначення, а саме: *Pepsi_M1* — досліджуваний ряд ціни закриття акцій (щомісячні дані); ACF — автокорреляційна функція; PACF — частна автокорреляційна функція.

Тестування *Pepsi_M1* на стаціонарність реалізовано за допомогою критерію Дікі-Фуллера (Dickey-Fuller) (гіпотеза H_0 — нестаціонарний, а H_1 — стаціонарний часовий ряд) [19]. Код тестування ряду по обраному критерію:

```
adf.test(Pepsi_M1, alternative = "stationary")
Augmented Dickey-Fuller Test
## data: Pepsi_M1
## Dickey-Fuller = -2.8575, Lag order = 4, p-value
= 0.2224
## alternative hypothesis: stationary
```

Результати перевірки демонструють, що досліджуваний ряд є нестаціонарним (*p-value* >*0,05*, рівень значущості — 95%), а тому слід розглянути ряд перших різниць (*dPepsi_M1*) та провести його перевірки.

```
adf.test(dPepsi_M1, alternative = «stationary»)
Augmented Dickey-Fuller Test
## data: dPepsi_M1
## Dickey-Fuller = −5.7424, Lag order = 4, p-value = 0.01
## alternative hypothesis: stationary
```

Результати розрахунків показали, що *p-value* < *0,05*, а це свідчить про стаціонарність ряду, що важливо для отримання якісного прогнозу. Це також дозволяє зробити висновок про значення *d* — порядок диференціювання часового ряду [3], відповідно *d = 1*.

Сформувати гіпотезу про параметри *p* і *q* дозволяють корелограми ACF та PACF для ряду перших різниць *dPepsi_M1* (рис. 2). Отримуємо, що порядок авторегресії (*p = 13*), а ковзна середня (*q = 13*). Таким чином, модель має наступний вигляд: *ARIMA(13,1,13)*.

Також побудуємо модель за допомогою функції *auto.arima*, яка методом перебору надає варіант

Рис. 2. ACF та PACF для ряду перших різниць *(dPepsi_M1)*, щомісячні дані
Джерело: авторська розробка в R-studio

оптимальної специфікації ARIMA-моделі, де отримуємо модель *ARIMA(0,1,0)*.

Аналіз адекватності моделі проводимо на основі ряду залишків: на відповідність нормальному закону розподілу — тест Жака-Бера (Jarque-Bera) та наявність автокореляції — тест Льюнга-Бокса (Ljung-Box) [3].

Код реалізації тесту Жака-Бера залишків моделі *ARIMA(13,1,13)* в середовищі R-studio:

```
jarque.bera.test (residuals(mod1))
## Jarque Bera Test
## data: residuals(mod1)
## X-squared = 12.027, df = 2, p-value = 0.002446
```

Код реалізації тесту Льюнга-Бокса залишків моделі *ARIMA(13,1,13)* в середовищі R-studio:

```
Box.test(et, lag = 10, type = «Ljung-Box», fitdf =
2)
## Box-Ljung test
## data: et
## X-squared = 1.5996, df = 8, p-value = 0.9909
```

Проведено відповідні тести для залишків моделі *ARIMA(0,1,0)* та результати занесено до табл. 1.

На основі інформаційних критеріїв Акаіке (Akaike information criterion — *AIC*) та Байєсовського (Bayesian information criterion — *BIC*) реалізується вибір оптимальної моделі за найменшими значеннями. Аналіз якості апроксимації фактичних даних модельними проводиться за допомогою ряду критеріїв, зокрема: *ME* (Mean Error) — середня арифметична помилка; *MAE* (Mean Absolute Error) — середня абсолютна помилка; *MAPE* (Mean Absolute Percentage Error) — середня абсолютна відсоткова помилка [3].

Значення *AIC* та *BIC*, а також *MAPE* розраховано під час реалізації алгоритму побудови моделей в середовищі R-studio та занесено до табл. 1.

Кількісним критерієм для оцінки точності прогнозу є значення *MAPE*, що розраховується за формулою:

$$MAPE = \frac{100\%}{n}\sum_{i=1}^{n}\left|\frac{y_i - \hat{y}_i}{y_i}\right|, \qquad (1)$$

де y_i — фактичні дані; $\hat{y}_i$ — модельні значення; n — інтервал прогнозу [4].

Результати перевірки для порівняння обох моделей показано в табл. 1.

Проаналізувавши результати (табл. 1), зроблено такі висновки:

1) залишки отримані на основі обох експериментальних моделей не підпорядковуються нормальному закону розподілу на рівні значущості 95% за критерієм Жака-Бера;
2) тестування Льюнга-Бокса, застосоване до рядів залишків побудованих ARIMA моделей, показало відсутність автокореляції;
3) мінімальне значення по критерію AIC та BIC для залишків моделі *ARIMA(0,1,0)* свідчить про те, що ця модель є кращою для прогнозування;
4) *MAPE* моделі *ARIMA(13,1,13)* більше ніж моделі *ARIMA(0,1,0)*, хоча різниця в значеннях похибки не значна.

Отримано прогноз на основі обох моделей на 5 місяців (вересень 2019 р. — січень 2020 р.) та проілюстровано його на рис. 3.

Провівши візуальний аналіз порівняння з фактичними значеннями ціни закриття (Close) акцій PepsiCo (рис. 4) можна сказати наступне: крива фактичних даних ближче до прогнозного ряду моделі *ARIMA(13,1,13)*. Крім того, в листопаді 2019 року значення майже співпадають (прогноз дорівнює 135,93$, а фактичне значення зафіксоване на рівні 135,83$).

Для перевірки своєї гіпотези проведемо перевірку якості прогнозу, розрахувавши *MAPE* за формулою (1) між фактичними та прогнозними значеннями, що отримані для двох експериментальних моделей. Середня абсолютна помилка для

Таблиця 1

Результати перевірки моделей *ARIMA(13,1,13)* та *ARIMA(0,1,0)*

Показник	*ARIMA(13,1,13)*	*ARIMA(0,1,0)*
тест Жака-Бера	X-squared = 12,027, df = 2, p-value = 0,002446	X-squared = 9,7742, df = 2, p-value = 0,007543
тест Льюнга-Бокса	X-squared = 1,5996, df = 8, p-value = 0,9909	X-squared = 14,467, df = 8, p-value = 0,07039
AIC	522,2612	510,45
BIC	590,6413	515,51
MAPE,%	2,205877	2,863787

Джерело: складено авторами за результатами розрахунків в R-studio

Рис. 3. Прогноз ціни закриття (Close) PepsiCo (в $), щомісячні дані

Джерело: авторська розробка в R-studio

Рис. 4. Графічне порівняння фактичних та прогнозних значень ціни закриття (Close) акцій PepsiCo (в $), щомісячні дані

Джерело: авторська розробка за даними [18] та власними розрахунками

моделі *ARIMA(13,1,13)* та *ARIMA(0,1,0)* дорівнює 2,74% та 6,73% відповідно. Таким чином, можна зробити висновок, що прогноз ціни акцій закриття компанії PepsiCo, отриманий по моделі *ARIMA(13,1,13)* кращій за критерієм *MAPE*.

Розробка ARIMA-моделі для щоденних даних PepsiCo. Побудовано ARIMA моделі на основі ще одного часового ряду даних: щоденна ціна закриття акцій компанії PepsiCo (в $) за період з 01.03.2019 р. по 04.10.2019 року. Проаналізовано графік динаміки (рис. 5), де відзначимо наявність зростаючого тренду і маємо припущення, що знову отримаємо вхідний ряд, що буде нестаціонарним.

Перевірено, чи є вхідний ряд цін (*PEP_D2*) та перших різниць (*dPEP_D2*) стаціонарним. Для цього використано критерій Дікі-Фуллера [19], а результати представлено в табл. 2.

На основі аналізу корелограми ACF та PACF для ряду перших різниць *dPEP_D2* зроблено припущення щодо значення параметрів $d = 1$, $p = 6$ і $q = 6$. Таким чином, модель має наступ-

Рис. 5. Графік динаміки щоденної ціни закриття (Close) акцій PepsiCo (в $)

Джерело: авторська розробка в R-studio за даними [18]

Таблиця 2

Перевірка стаціонарності ряду ціни закриття (Close) акцій PepsiCo

Показники	PEP_D2	dPEP_D2
Dickey-Fuller	−2,6578	−5,5375
Lag order	5	5
p-value	0,3023	0,01
Висновок	Ряд нестаціонарний	Ряд стаціонарний

Джерело: складено авторами за результатами розрахунків в R-studio

Таблиця 3

Результати перевірки моделей *ARIMA(6,1,6)* та *ARIMA(0,1,1)*

Показники	ARIMA(6,1,6)	ARIMA(0,1,1)
тест Жака-Бера	X-squared = 8,5862, df = 2, p-value = 0,01366	X-squared = 16,266, df = 2, p-value = 0,00029
Висновок	не підпорядковуються нормальному закону розподілу	
тест Льюнга-Бокса	X-squared = 1,963, df = 8, p-value = 0,9821	X-squared = 8,894, df = 8, p-value = 0,3513
Висновок	відсутня автокореляція	
AIC	489,8241	488,41
BIC	529,0487	497,46
MAPE,%	0,631698	0.67915

Джерело: складено авторами за результатами розрахунків в R-studio

ний вигляд: *ARIMA(6,1,6)*. Функція *auto.arima* автоматично визначає параметри моделі, в даному випадку модель матиме наступний вигляд *ARIMA(0,1,1)*. Подальшу перевірку моделей проведено я в середовищі R-studio, а результати зібрано в таблиці 3.

Найкращою моделлю за інформаційними критеріями AIC та BIC є модель побудована через автоматичний підбір параметрів *ARIMA(0,1,1)*, оскільки значення показників менші ніж для іншої моделі. За показником *MAPE* перемагає модель *ARIMA(6,1,6)*, де відхилення всього дорівнює 0,63%.

Побудовано прогноз за кожною моделлю на 15 днів торгів на фінансовому ринку (рис. 6).

Графічний аналіз (рис. 7) показав, що прогнозні значення обох експериментальних моделей на щоденних даних ціни закриття акцій компанії PepsiCo, знаходяться вище фактичної ціни на відповідні дати. В даному випадку, прогноз дає завищену ціну акцій компанії.

Кількісна оцінка прогнозу за значенням *MAPE* показала, що більш наближені прогнозні значення моделі *ARIMA(6,1,6)*, оскільки *MAPE*=2%, для іншої моделі *ARIMA(0,1,1)* відхилення прогнозу дорівнює 2,58%.

Рис. 6. Прогноз ціни закриття (Close) PepsiCo (в $), щоденні дані

Джерело: авторська розробка в R-studio

Рис. 7. Графічне порівняння фактичних та прогнозних значень ціни закриття (Close) акцій PepsiCo (в $), щоденні дані

Джерело: авторська розробка за даними [18] та власними розрахунками

Висновок. Побудовано ARIMA-моделі за даними ціни акцій корпорації PepsiCo (щомісячні та щоденні дані) на мові програмування R. Реалізовано алгоритм побудови моделей (самостійний та автоматичний підбір параметрів) в середовищі R-studio, а саме: побудовано графіки; проведено тестування рядів даних та залишків за допомогою спеціальних тестів та інформаційних критеріїв; отримано високу точність апроксимації. Прогноз за побудованими ARIMA-моделями по значенню *MAPE* не перевищує 10%, свідчить про його високу точність [4]. Таким чином, використання методів, що передбачають використання математичного апарату, на фінансовому ринку демонструє свою ефективність.

Література

1. Петрова А. Ю., Дейнека М. О. Візуальне моделювання динаміки ціни акцій. XI Міжнародна науково-практична конференція «Modern aspects of science and practice», Мельбурн, Австралія (30 листопада – 03 грудня 2021 р.). С. 111-115. DOI: 10.46299/ISG.2021.II.XI.

2. Бокс Дж., Дженкинс Г. Анализ временных рядов. Прогноз и управление: Вып. 1. М.: Мир, 1974. 406 с.

3. Канторович Г. Г. Анализ временных рядов. Экономический журнал ВШЭ. 2002. № 1. С. 85–116.

4. Лук'яненко І.Г., Жук В. М. Аналіз часових рядів. Частина перша: Побудова ARIMA, ARCH/GARCH моделей з використанням пакету E. Views 6.0. К.: НАУКМА, 2013. 188 с.

5. Abonazel M. R., AbdElftah A. I. Forecasting Egyptian GDP Using ARIMA Models. Reports on Economics and Finance. 2019. Vol. 5, No. 1. P. 35-47. DOI: 10.12988/ref.2019.81023.

6. Khan F. M., Gupta R. ARIMA and NAR based prediction model for time series analysis of COVID-19 cases in India. Journal of Safety Science and Resilience. 2020. Vol. 1, Iss. 1. P. 12-18. DOI: 10.1016/j.jnlssr.2020.06.007.

7. Крюков Ю. А., Чернягин Д. В. ARIMA — модель прогнозирования значений трафика. Информационные технологии и вычислительные системы. 2011. № 2. С. 41–49.

8. Гребенников А. В., Крюков Ю. А., Чернягин Д. В. Моделирование сетевого трафика и прогнозирование с помощью модели ARIMA. Электронный журнал «Системный анализ в науке и образовании». 2011. № 1. URL: www.sanse.ru/download/79

9. Рикота В. І., Ковпак Е. О. Прогнозування динаміки індексу PFTS за допомогою моделі ARIMA-GARCH. Приазовський економічний вісник. 2019. С. 407–411. DOI: 10.32840/2522-4263/2019-6-75.

10. Запорожчук Т. Моделювання та прогнозування ціни на ринку нафти засобами ARIMA-моделі. URL: https://phm.cuspu.edu.ua/

11. Маслій В. В., Березька К. М. Вибір та оцінка ARIMA-моделі для прогнозування обсягів прямих іноземних інвестицій. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. С. 115–119.

12. Мартинюк В. Прогнозування надходження податкових платежів до державного бюджету за допомогою використання ARIMA-моделі. Наукові праці НДФІ. 2011. № 2 (55). С. 46–55.

13. Волохата В. Управління залученими ресурсами банку на основі цінового прогнозування з використанням мультиплікативних моделей ARIMA. Інвестиції: практика та досвід. 2014. № 24. С. 72–78.

14. Пилюгина А. В., Бойко А. А. Использование моделей ARIMA для прогнозирования валютного курса. Прикаспийский журнал: управление и высокие технологии. 2015. № 4 (32). С. 249–267.

15. Василенко Є. Прикладна аналітика для активістів природоохоронного руху. URL: https://bookdown.org/geka/applied_analytics/

16. Дзендзелюк О., Костів Л., Рабик В. Побудова ARIMA-моделей часових рядів для прогнозування метеоданих на мові програмування R. Електроніка та інформаційні технології. 2013. Вип. 3. С. 211–219.

17. Сорокина В. ARIMA. URL: https://rstudio-pubs-static.s3.amazonaws.com/

18. Yahoo. Finanace: сайт. URL: https://finance.yahoo.com/quote/PEP

19. Dickey D. A., Fuller W. A. Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. Journal of the American Statistical Association. 1979. № 74. P. 427–431.

References

1. Petrova A. Ju., Deyneka M. O. Vizualjne modeljuvannja dynamiky ciny akcij. XI Mizhnarodna naukovo-praktychna konferencija «Modern aspects of science and practice», Meljburn, Avstralija (November 30 – December 3, 2021. S. 111-115. DOI: 10.46299/ISG.2021.II.XI.

2. Boks Dzh., Dzhenkins G. Analiz vremennykh ryadov. Prognoz i upravlenie: Vyp. 1. M.: Mir, 1974. 406 s.

3. Kantorovich G. G. Analiz vremennykh ryadov. Ekonomicheskiy zhurnal VShE. 2002. № 1. S. 85–116.

4. Luk'janenko I. Gh., Zhuk V. M. Analiz chasovykh rjadiv. Chastyna persha: Pobudova ARIMA, ARCH/GARCH modelej z vykorystannjam paketu E. Views 6.0. K.: NAUKMA, 2013. 188 s.

5. Abonazel M. R., AbdElftah A. I. Forecasting Egyptian GDP Using ARIMA Models. Reports on Economics and Finance. 2019. Vol. 5, No. 1. P. 35-47. DOI: 10.12988/ref.2019.81023.

6. Khan F. M., Gupta R. ARIMA and NAR based prediction model for time series analysis of COVID-19 cases in India. Journal of Safety Science and Resilience. 2020. Vol. 1, Iss. 1. P. 12-18. DOI: 10.1016/j.jnlssr.2020.06.007.

7. Kryukov Yu.A., Chernyagin D. V. ARIMA — model prognozirovaniya znacheniy trafika. Informatsionnye tekhnologii i vychislitelnye sistemy. 2011. № 2. S. 41–49.

8. Grebennikov A. V., Kryukov Yu.A., Chernyagin D. V. Modelirovanie setevogo trafika i prognozirovanie s pomoshchyu modeli ARIMA. Elektronnyy zhurnal «Sistemnyy analiz v nauke i obrazovanii». 2011. № 1. URL: www.sanse.ru/download/79

9. Rykota V. I., Kovpak E. O. Proghnozuvannja dynamiky indeksu PFTS za dopomoghoju modeli ARIMA-GARCH. Pryazovsjkyj ekonomichnyj visnyk. 2019. S. 407–411. DOI: 10.32840/2522-4263/2019-6-75.

10. Zaporozhchuk T. Modeljuvannja ta proghnozuvannja ciny na rynku nafty zasobamy ARIMA-modeli. URL: https://phm.cuspu.edu.ua/

11. Maslij V. V., Berezjka K. M. Vybir ta ocinka ARIMA-modeli dlja proghnozuvannja obsjaghiv prjamykh inozemnykh investycij. Naukovyj visnyk Mizhnarodnogho ghumanitarnogho universytetu. S.115–119.

12. Martynjuk V. Proghnozuvannja nadkhodzhennja podatkovykh platezhiv do derzhavnogho bjudzhetu za dopomoghoju vykorystannja ARIMA-modeli. Naukovi praci NDFI. 2011. № 2 (55). S. 46–55.

13. Volokhata V. Upravlinnja zaluchenymy resursamy banku na osnovi cinovogho proghnozuvannja z vykorystannjam muljtyplikatyvnykh modelej ARIMA. Investyciji: praktyka ta dosvid. 2014. № 24. S. 72–78.

14. Pilyugina A. V., Boyko A. A. Ispolzovanie modeley ARIMA dlya prognozirovaniya valyutnogo kursa. Prikaspiyskiy zhurnal: upravlenie i vysokie tekhnologii. 2015. № 4 (32). S. 249–267.

15. Vasylenko Je. Prykladna analityka dlja aktyvistiv pryrodookhoronnogho rukhu. URL: https://bookdown.org/geka/applied_analytics/

16. Dzendzeljuk O., Kostiv L., Rabyk V. Pobudova ARIMA-modelej chasovykh rjadiv dlja proghnozuvannja meteodanykh na movi proghramuvannja R. Elektronika ta informacijni tekhnologhiji. 2013. V. 3. S. 211–219.

17. Sorokina V. ARIMA. URL: https://rstudio-pubs-static.s3.amazonaws.com/

18. Yahoo. Finanace: sajt. URL: https://finance.yahoo.com/quote/PEP

19. Dickey D. A., Fuller W. A. Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. Journal of the American Statistical Association. 1979. № 74. P. 427–431.

УДК 65.01:330.131.7

Тиркало Юрій Євгенійович
аспірант
Національного університету «Львівська політехніка»
Тыркало Юрий Евгениевич
аспирант
Национального университета «Львовская политехника»
Tyrkalo Yuriy
Postgraduate Student of the
Lviv Polytechnic National University
ORCID: 0000-0003-2535-4238

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-2-7835

РИЗИК ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР

РИСК И ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ СТРУКТУР

RISK AND ENSURING THE ECONOMIC SUSTAINABILITY OF ENTREPRENEURIAL STRUCTURES

Анотація. *У статті розкрито особливості ризику і специфіки забезпечення економічної стійкості підприємницьких структур. Визначено, що складовими економічної стійкості підприємницьких структур є фінансова стійкість, виробнича стійкість, кадрова стійкість, інвестиційна стійкість, маркетингова стійкість, управлінська стійкість, організаційна стійкість, комунікативна стійкість, соціально-психологічна стійкість, інноваційна стійкість, екологічна стійкість, техніко-технологічна стійкість, ринкова стійкість, стійкість зовнішніх взаємовідносин, стійкість інституційного середовища, стійкість інформаційного забезпечення. Встановлено, що процедура управління економічною стійкістю підприємницьких структур включає чинник ризику, тому що ухвалення управлінських рішень щодо питань економічної стійкості носить чітко ймовірнісний характер. З'ясовано, що ключовим фактором впливу на економічну стійкість підприємницьких структур є економічний ризик, основу якого складають внутрішні і зовнішні джерела негативного впливу на потенціал розвитку підприємницьких структур у напрямку його ефективної реалізації і сталого розвитку в невизначених умовах. Доведено, що ризикостійкість підприємницьких структур – це головний елемент загальної стійкості підприємницьких структур та інтегральна характеристика підприємницьких структур, як відкритих соціально-економічних систем, якими характеризуються загальні можливості досягнення ефективного та безризикового функціонування. Встановлено, що одним із інструментів формування сприятливих умов функціонування підприємницьких структур є ризик-менеджмент, основними завданнями якого є визначення об'єкта управління для конкретної підприємницької структури, встановлення рівня небезпеки від реалізації певного ризику, визначення можливих наслідків та розміру збитку, оцінювання схильності підприємницьких структур до ризиковості ведення діяльності, визначення системи пріоритетних напрямків реагування на виникнення ризику, розроблення механізмів управління ризиками підприємницьких структур. У перспективі подальших досліджень рекомендується дослідити причини, наслідки та складові процесу управління підприємницькими ризиками.*

Ключові слова: *ризик, підприємницька структура, економічна стійкість, процес управління, ризик-менеджмент.*

Аннотация. *В статье раскрыты особенности риска и специфики обеспечения экономической устойчивости предпринимательских структур. Определено, что составляющими экономической устойчивости предпринимательских структур являются финансовая устойчивость, производственная устойчивость, кадровая устойчивость, инвестиционная устойчивость, маркетинговая устойчивость, управленческая устойчивость, организационная устойчивость, коммуникативная*

устойчивость, социально-психологическая устойчивость, инновационная устойчивость, экологическая устойчивость, технико-технологическая устойчивость, рыночная устойчивость, устойчивость внешних взаимоотношений, устойчивость институциональной среды, устойчивость информационного обеспечения. Установлено, что процедура управления экономической устойчивостью предпринимательских структур включает фактор риска, так как принятие управленческих решений по вопросам экономической устойчивости носит вероятный характер. Установлено, что ключевым фактором влияния на экономическую устойчивость предпринимательских структур является экономический риск, основу которого составляют внутренние и внешние источники негативного влияния на потенциал развития предпринимательских структур в направлении его эффективной реализации и устойчивого развития в неопределенных условиях. Доказано, что рискоустойчивость предпринимательских структур – это главный элемент общей устойчивости предпринимательских структур и интегральная характеристика предпринимательских структур, как открытых социально-экономических систем, которыми характеризуются общие возможности достижения эффективного и безрискового функционирования. Установлено, что одним из инструментов формирования благоприятных условий функционирования предпринимательских структур является риск-менеджмент, основными задачами которого является определение объекта управления для конкретной предпринимательской структуры, установление уровня опасности реализации определенного риска, определение возможных последствий и размера ущерба, оценка склонности предпринимательских структур к рисковости ведения деятельности, определению системы приоритетных направлений реагирования на возникновение риска, разработке механизмов управления рисками предпринимательских структур. В перспективе дальнейших исследований рекомендуется изучить причины, последствия и составляющие процесса управления предпринимательскими рисками.

Ключевые слова: *риск, предпринимательская структура, экономическая устойчивость, процесс управления, риск-менеджмент.*

Summary. *The article reveals the features of risk and the specifics of ensuring the economic sustainability of entrepreneurial structures. It has been determined that the components of the economic sustainability of entrepreneurial structures are financial sustainability, production sustainability, personnel sustainability, investment sustainability, marketing sustainability, managerial sustainability, organizational sustainability, communicative sustainability, socio-psychological sustainability, innovative sustainability, environmental sustainability, technical and technological sustainability, market sustainability, sustainability of external relationships, sustainability of the institutional environment, sustainability of information support. It has been established that the procedure for managing the economic sustainability of entrepreneurial structures includes a risk factor, since the adoption of managerial decisions on issues of economic sustainability is probable. It has been established that the key factor influencing the economic sustainability of entrepreneurial structures is economic risk, which is based on internal and external sources of negative impact on the development potential of entrepreneurial structures towards its effective implementation and sustainable development in uncertain conditions. It is proved that the risk resistance of entrepreneurial structures is the main element of the overall sustainability of entrepreneurial structures and an integral characteristic of entrepreneurial structures as open socio-economic systems, which characterize the general possibilities of achieving effective and risk-free functioning. It has been established that one of the tools for creating favorable conditions for the functioning of entrepreneurial structures is risk management, the main tasks of which are to determine the object of management for a specific entrepreneurial structure, to establish the level of danger of realizing a certain risk, to determine the possible consequences and amount of damage, to assess the propensity of entrepreneurial structures to the risk of doing business activities, defining a system of priority directions for responding to a risk, developing risk management mechanisms for entrepreneurial structures. In the future, it is recommended to study the causes, consequences and components of the process of managing entrepreneurial risks.*

Key words: *risk, entrepreneurial structure, economic sustainability, management process, risk management.*

Постановка проблеми. В умовах розвитку ринкових відносин сьогодні виникає потреба не тільки у забезпеченні ефективного функціонування підприємницьких структур, але й у формуванні (розробленні) нових і/або удосконаленні існуючих активних форм підприємництва, створенні нових підприємств, діяльність яких дасть змогу досягти визначених стратегією окремих результатів чи забезпечити певні напрямки розвитку. Тут головним питанням і особливістю у цьому напрямі є визначення всіх можливостей та забезпечення їх економічної стійкості [1–4].

З огляду на зазначене вище, розвиток і ефективне державне регулювання економічних процесів підприємницьких структур — це одне з головних завдань бізнесу і держави у сфері забезпечення стабільності та стимулювання економічного зростання національної економіки. Звідси очевидно, враховуючи такі основні засади і особливості, що управлінська діяльність має чітко врахо-

вувати всі реальні наявні і потенційні можливості суб'єкта підприємництва з метою досягнення і забезпечення його стабільного та максимально ефективного функціонування, включаючи підтримання на належному рівні стійкості підприємницької діяльності з урахуванням ризиків. Усі вищезазначені аспекти обумовили актуальність, доцільність і важливість теми дослідження у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенням проблем забезпечення економічної стійкості підприємницьких структур та пов'язаних із ними ризиків займаються такі науковці, як О. Бовкун [1], М. Боровик [2], І. Вербіцька [3], І. Вініченко [4], І. Герасименко [5], Л. Донець [6], М. Кравченко [7], В. Краснова [8], Ж. Крисько [9], С. Крючок [4], С. Кулакова [10], В. Лук'янова [11], О. Рудич [5], М. Савченко [8], О. Сергєєва [6], Я. Стеценко [10], К. Ткаченко [5], Т. Харчук [12], В. Чевганова [10], Г. Чирва [1] та інші [13–16].

Так, В. Лук'янова [11] зазначає, що стійкість підприємства — це деякий компенсаційний механізм, за допомогою якого підприємство пристосовується до впливу дестабілізуючих факторів не тільки внутрішнього середовища, але і зовнішнього середовища. З огляду на таке трактування, науковець пропонує стійкість підприємства розглядати як з позиції внутрішньої стійкості, так із позиції зовнішньої стійкості. Своєю чергою, ризики, які впливають на стійкість підприємства, поділяються на ризики мегарівня, ризики макрорівня, ризики мезорівня та ризики мікрорівня. За допомогою належного рівня стійкості підприємство може здійснювати рух матеріальних, грошових та інформаційних потоків, завдяки якому забезпечить собі стабільні умови функціонування при невизначеності та нестабільності зовнішнього середовища. Кількісне оцінювання нестійкості індикаторів функціонування підприємства доцільно проводити за допомогою статистичного методу, яким характеризуватиметься ступінь мінливості очікуваного результату.

Водночас Ж. Крисько [9] стверджує, що економічна стійкість підприємницьких структур — це стан оволодіння підприємницькими структурами саморегульованою системою чинників фінансового, виробничого і соціального характеру, за допомогою якої (незалежно від впливу зовнішніх чинників, внутрішнього стану, специфіки оптимізації внутрішньої структури і взаємовідносин) відбувається забезпечення стійкої фінансової і виробничо-технологічної активності з ціллю задоволення соціальних та суспільних потреб не тільки працівників підприємства, але і суспільства загалом. Іншими словами економічну стійкість підприємницьких структур доцільно розглядати як можливість підприємницьких структур забезпечувати належний рівень економічних властивостей, завдяки яким відбуватиметься їх результативне функціонування та стабільний розвиток, та змогу ухвалювати перспективні управлінські рішення в умовах неочікуваності та невизначеності факторів зовнішнього і внутрішнього середовища.

Колектив науковців О. Рудич, І. Герасименко і К. Ткаченко [5] пропонують під економічною стійкістю підприємницьких структур розуміти здатність соціально-економічної системи підприємницьких структур зберігати під впливом ряду збурюючих чинників як внутрішнього, так і зовнішнього середовища, динамічно збалансований і рівноважно статистичний стан кожної із підсистем цієї системи у ході функціонування.

Науковці Г. Чирва і О. Бовкун [1] зауважують, що економічна стійкість підприємницьких структур є проблемною дефініцією, яка розглядається у контексті ресурсного підходу до її визначення. Так, під економічною стійкістю підприємницьких структур доцільно розуміти стан підприємницьких структур чи стан їх ресурсів, зовнішню форму рівноваги на ринку чи здатність підприємницьких структур одержувати деякі очікувані результати від підприємницької діяльності в певний період часу. Економічна стійкість є багатогранною характеристикою підприємницької структури, через яку відображається змога підприємницької структури забезпечити в процесі менеджменту спеціально установлену поточну і стратегічну підприємницьку діяльність у контексті оптимізації управлінських функцій і фінансової рівноваги, а також за рахунок захисту економічних інтересів підприємницької структури у відповідності до її пріоритетних напрямків розвитку, акцентуючи увагу на екзогенних і ендогенних критеріях середовища, в якому функціонує ця підприємницька структура. Економічна стійкість підприємницьких структур є індикаторним показником визначення рівня економічної безпеки, а також можливістю розвитку підприємницьких структур в умовах виникнення кризової трансформації.

Акцентуючи увагу на змістовних характеристиках економічної стійкості підприємницьких структур, доцільно зауважити, що не до кінця розкритими залишаються питання ризику і специфіки забезпечення економічної стійкості підприємницьких структур.

Мета статті. Метою статті є розкрити особливості ризику і специфіку забезпечення економічно стійкості підприємницьких структур.

Виклад основного матеріалу дослідження. Доцільно зауважити, що забезпечення сталого розвитку підприємницьких структур взаємопов'язане із процесами подолання негативного впливу економічних чинників, які сповільнюють темпи розвитку виробництва продукції і надання послуг, характеризуючись при цьому випадковість прояву. Одним із рішень, яке доцільно ухвалити з метою подолання зазначених проблем, є чітка орієнтація на визначені тактичні та стратегічні орієнтири із врахуванням ризику на шляху досягнення тактичних та стратегічних завдань.

У праці [4] зазначено, що складовими економічної стійкості підприємств є: 1) внутрішня стійкість, основу якої складають фінансова стійкість, виробнича стійкість, кадрова стійкість, інвестиційна стійкість, маркетингова стійкість та управлінська стійкість; 2) набута стійкість, основу якої складають організаційна стійкість, комунікативна стійкість, соціально-психологічна стійкість, інноваційна стійкість, екологічна стійкість та техніко-технологічна стійкість; 3) зовнішня стійкість, основу якої складають ринкова стійкість, стійкість зовнішніх взаємовідносин, стійкість інституційного середовища та стійкість інформаційного забезпечення.

Дещо інша класифікація складових економічної стійкості підприємств представлена у праці [12]. Так, складовими економічної стійкості підприємства є [12]:

– соціально-екологічна складова економічної стійкості, основними завданнями функціонування якої є: а) здійснення ефективної соціальної політики підприємством; б) управління розвитком трудового потенціалу; в) ефективне використання природних ресурсів; г) ефективне використання ресурсозберігаючих ресурсів за допомогою енергозберігаючих технологій; д) розроблення та впровадження на практиці ефективного мотиваційного механізму і механізму соціального забезпечення і соціальної захищеності;
– ринкова складова економічної стійкості, основними завданнями функціонування якої є: а) досягнення високого рівня конкурентоспроможності підприємства та конкурентоспроможності продукції підприємства; б) збільшення частки охоплення підприємством ринкової ніші; в) наявність можливостей та ресурсів для тривалого здійснення діяльності на ринках функціонування та збуту продукції; г) удосконалення напрямків організації ресурсної бази як основи формування потужних конкурентних переваг підприємства;
– фінансова складова економічної стійкості, основними завданнями функціонування якої є: а) збільшення рівня рентабельності фінансової діяльності і рівня ділової активності підприємства; б) збереження належного рівня платоспроможності та кредитоспроможності; в) підвищення рівня інвестиційної активності підприємства; г) скорочення рівня дебіторської і кредиторської заборгованості; д) раціональний розподіл фінансових ресурсів та їх ефективне використання; е) зниження рівня впливу фінансових ризиків на результати функціонування підприємства;
– виробнича складова економічної стійкості, основними завданнями функціонування якої є: а) підвищення рівня ефективності використання усіх видів ресурсів; б) виробництво нових видів продукції; в) підвищення рівня механізації виробничого процесу; г) підвищення рівня якості виробництва продукції; д) задоволення потреб споживачів та післяпродажне обслуговування споживачів; е) підвищення рівня прибутковості діяльності підприємства; є) підвищення іміджу підприємства;
– технологічна складова економічної стійкості, основними завданнями функціонування якої є: а) підвищення рівня ефективності використання нових технологій у процесі виробництва продукції чи надання послуг; б) підтримання на належному рівні технологічного потенціалу підприємства; в) підвищення темпів впровадження інновацій у виробництво; г) розроблення та реалізації ефективної інноваційної політики на підприємстві; д) удосконалення механізму управління інноваційною діяльністю підприємства.

Згідно інформації, представленої у праці [7], економічна стійкість підприємницьких структур класифікується за такими ознаками як за: формою стійкості; рівнем економічної системи; масштабом діяльності системи; середовищем формування; компонентами стійкості; рівнем стійкості; функціональним спрямуванням; походженням; тривалістю існування; рівнем контрольованості; можливістю прогнозування; динамікою системи; напрямком руху системи; стабільністю стійкості; джерелом забезпечення; специфікою внутрішнього середовища; специфікою прямого впливу на систему; специфікою непрямого впливу на систему; етапом життєвого циклу підприємницької структури; етапом циклу продукції; специфікою можливих відхилень від очікуваних досягнень; специфікою діяльності системи; обсягом ресурсів, які були залученні для досягнення діяльності; рівнем ризиковості, якому піддається система; потоками ресурсів тощо.

Процедура управління економічною стійкістю підприємницьких структур включає чинник

ризику, тому що ухвалення управлінських рішень щодо питань економічної стійкості носить чітко ймовірнісний характер. З огляду на те, реалізація стратегічних та тактичних завдань щодо управління економічною стійкістю підприємницьких структур має враховувати комплексне оцінювання ризиків, що можуть спричинити зниження рівня економічної стійкості, та розроблення заходів з мінімізації впливу таких ризиків на економічну стійкість.

У контексті забезпечення економічної стійкості підприємницьких структур, орієнтуючись на засади управлінського процесу, доцільно керуватись низкою принципів, зокрема: принципом комплексності планування, принципом ефективності та принципом поєднання стратегічних та тактичних цілей [9].

Оцінка економічної стійкості підприємницьких структур передбачає визначення інтегрального індикатора рівня ризику витрати економічної стійкості підприємницькими структурами за такими показниками, як [8]:

1) індикатор фінансової стійкості, який визначається за показником забезпечення підприємницької структури власними коштами, показником незалежності та показником фінансової стабільності;
2) індикатор ринкової стійкості, який визначається за показником рентабельності активів, показником рентабельності від продажу продукції, показником рентабельності виробництва продукції;
3) індикатор ділової стійкості, який визначається за показником оборотності активів, показником відношення обороту дебіторської і кредиторської заборгованості;
4) індикатор управлінської стійкості, який визначається за показником опрацювання інформації;
5) індикатор кадрової стійкості, який визначається за показником плинності кадрів та показником стабільності персоналу;
6) індикатор виробничої стійкості, який визначається за показником фондовіддачі, показником фондозабезпеченості, показником продуктивності праці та показником якісного стану основних засобів.

Доцільно зауважити, що ключовим фактором впливу на економічну стійкість підприємницьких структур є економічний ризик, основу якого складають внутрішні і зовнішні джерела негативного впливу на потенціал розвитку підприємницьких структур у напрямку його ефективної реалізації і сталого розвитку в невизначених умовах середовища функціонування.

Якщо присутній економічний ризик, то не доцільно відмовлятись від здійснення діяльності, навіть якщо така діяльність пов'язана із таким ризиком. Ситуація відмови від ризику може спричинити появу ризику невикористаних можливостей, а також вплинути на скорочення економічного потенціалу і у підсумку спричинити погіршення структури економічного потенціалу підприємницьких структур.

Враховуючи зазначене, доцільно констатувати, що між економічним потенціалом та економічним ризиком, який може виникнути через діяльність підприємницької структури, варто установити раціональне співвідношення, однак для цього проводиться оцінка прийнятності ризику і доцільності здійснення діяльності, яка відбувається в умовах такого ризику.

У ході розкриття мети дослідження доцільно також зосередити увагу на такому понятті як ризикостійкість підприємницьких структур. Так, ризикостійкість підприємницьких структур — це головний елемент загальної стійкості підприємницьких структур та інтегральна характеристика підприємницьких структур, як відкритих соціально-економічних систем, якими характеризуються загальні можливості досягнення ефективного та безризикового функціонування. Ризикостійкість підприємницьких структур може бути визначена за специфікою вірогідності виникнення ризику і за рівнем компетентності персоналу підприємницьких структур у вирішенні проблем, спричинених ризиком, та реалізації стратегії сталого зростання цих структур.

Сучасні умови функціонування підприємницьких структур характеризуються значним підвищенням рівня ризикованості функціонування у внутрішньому та зовнішньому середовищі. У підсумку це виступає вагомою загрозою для системи ризикозахищеності стійкого розвитку підприємницьких структур. З огляду на це виникає потреба у оцінюванні характеру ризику підприємницьких структур, опираючись на ризикостійкість. Обґрунтованим постає питання оцінки характеру ризику підприємства на основі його ризикостійкості. Застосування дієвих заходів щодо оцінки ризикозахищеності підприємства є одним з ефективних шляхів забезпечення його стійкого розвитку у довгостроковій перспективі.

Дослідження дозволяють відзначити, що ризикостійкість підприємницьких структур формується під впливом виробничої стійкості (в основу якої закладено забезпечення стабільності виробничої діяльності підприємницьких структур), ринкової стійкості (в основу якої закладено забезпечення функціонування підприємницьких структур на

ринку, на якому здійснюється реалізації продукції) та фінансової стійкості (в основу якої закладено стабільність фінансового становища) [10].

Оцінювання рівня економічної стійкості підприємницьких структур доцільно проводити у контексті вивчення організаційно-управлінських ризиків, фінансових ризиків, маркетингових ризиків та торгово-технологічних ризиків [6].

З ціллю раціонального вивчення процесу управління ризиками у контексті забезпечення економічної стійкості підприємницьких структур доцільно володіти інформацією про рівень впливу зазначених вище ризиків, встановити можливий інтервал економічної стійкості, яку матимуть підприємницькі структури та визначити можливі витрати, яких можуть зазнати підприємницькі структури у контексті впливу ризиків.

Практика показує, що одним із інструментів формування сприятливих умов функціонування підприємницьких структур є ризик-менеджмент.

Основними етапами ризик-менеджменту підприємницьких структур є [2]: 1) етап установлення мети; 2) етап збору і аналізу необхідної інформації; 3) етап виявлення і ідентифікування ризиків; 4) етап ранжування ризиків; 5) етап аналізу ризиків; 6) етап кількісного та якісного оцінювання ризиків; 7) етап установлення методу впливу на ризик (зокрема методу уникнення ризику; методу збереження ризику; методу зниження ризику; методу перенесення ризику); 8) етап організації безпосереднього впливу на ризик; 9) етап впровадження заходів управління ризиком; 10) етап моніторингування результатів ризик-менеджменту; 11) етап установлення рівня ефективності ризик-менеджменту.

В основі ризик-менеджменту закладено вирішення таких завдань [3]:

1) визначення об'єкта управління для конкретної підприємницької структури, а саме розроблення «реєстру ризиків», основу яких складатимуть внутрішні та зовнішні ризики підприємницьких структур, у тому числі інформація щодо причинно-наслідкових взаємозв'язків між ризиками і напрямками та масштабами їх розширення;
2) встановлення рівня небезпеки від реалізації певного ризику, визначення можливих наслідків та розміру збитку;
3) оцінювання схильності підприємницьких структур до ризиковості ведення діяльності;
4) визначення системи пріоритетних напрямків реагування на виникнення ризику;
5) розроблення механізмів управління ризиками підприємницьких структур, зокрема процедури планування і фінансування заходів щодо управління ризиками, процедури оцінювання рівня ефективності системи управління ризиками, процедури моніторингування динаміки зміни ризиків, процедури формування звітності щодо управління ризиками, процедури проведення періодичного навчання персоналу підприємницьких структур основам ризик-менеджменту.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Ґрунтовне опрацювання джерел [1–16] дало змогу розкрити особливості ризику і специфіки забезпечення економічної стійкості підприємницьких структур. З'ясовано, що:

– складовими економічної стійкості підприємницьких структур є фінансова стійкість, виробнича стійкість, кадрова стійкість, інвестиційна стійкість, маркетингова стійкість, управлінська стійкість, організаційна стійкість, комунікативна стійкість, соціально-психологічна стійкість, інноваційна стійкість, екологічна стійкість, техніко-технологічна стійкість, ринкова стійкість, стійкість зовнішніх взаємовідносин, стійкість інституційного середовища, стійкість інформаційного забезпечення;
– процедура управління економічною стійкістю підприємницьких структур включає чинник ризику, тому що ухвалення управлінських рішень щодо питань економічної стійкості носить чітко ймовірнісний характер;
– ключовим фактором впливу на економічну стійкість підприємницьких структур є економічний ризик, основу якого складають внутрішні і зовнішні джерела негативного впливу на потенціал розвитку підприємницьких структур у напрямку його ефективної реалізації і сталого розвитку у невизначених умовах середовища функціонування;
– ризикостійкість підприємницьких структур — це головний елемент загальної стійкості підприємницьких структур та інтегральна характеристика підприємницьких структур, як відкритих соціально-економічних систем, якими характеризуються загальні можливості досягнення ефективного та безризикового функціонування;
– одним із інструментів формування сприятливих умов функціонування підприємницьких структур є ризик-менеджмент, основними завданнями якого є визначення об'єкта управління для конкретної підприємницької структури, встановлення рівня небезпеки від реалізації певного ризику, визначення можливих наслідків та розміру збитку, оцінювання схильності підприємницьких структур до ризиковості ведення діяльності, визначен-

ня системи пріоритетних напрямків реагування на виникнення ризику, розроблення механізмів управління ризиками підприємницьких структур.

У перспективі подальших досліджень рекомендується дослідити причини, наслідки та складові процесу управління підприємницькими ризиками.

Література

1. Чирва Г. М., Бовкун О. А. Оцінювання ризиків підприємницької діяльності та аналітичне забезпечення економічної стійкості підприємств у процесі захисту їх економічних інтересів // Економічні горизонти. 2018. № 1(4). С. 52–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/fineconsm_2018_1_8 (дата звертання: 01.12.2021 р.).

2. Боровик М. В. Ризик-менеджмент як інструмент забезпечення сталого розвитку // Сталий розвиток економіки. 2016. № 2(31). С. 81–87.

3. Вербіцька І. І. Ризик-менеджмент як сучасна система управління ризиками підприємницьких структур // Сталий розвиток економіки. 2013. № 5(22). С. 282–291.

4. Вініченко І. І., Крючок С. І. Економічна стійкість підприємства та її складові // Агросвіт. 2016. № 24. С. 15–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2016_24_4 (дата звертання: 01.12.2021 р.).

5. Рудич О. О., Герасименко І. О., Ткаченко К. В. Сутність економічної стійкості підприємств та процесу її забезпечення // Інноваційна економіка. 2016. № 11–12. С. 74–78.

6. Донець Л. І., Сергєєва О. В. Науково-методичний інструментарій управління економічною стійкістю підприємства з урахуванням ризику // Економічний нобелівський вісник. 2014. № 1(7). С. 148–154. URL: https://econforum.duan.edu.ua/images/PDF/2014/21.pdf (дата звертання: 01.12.2021 р.).

7. Кравченко М. О. Розширення підходів до дослідження економічної стійкості підприємств // Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Вип. 4. С. 10–13. URL: http://global-national.in.ua/archive/4-2015/03.pdf (дата звертання: 01.12.2021 р.).

8. Краснова В. В., Савченко М. В. Особливості діагностики втрати економічної стійкості підприємства // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2014. № 3, Т. 3. С. 29–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2014_3%283%29__7 (дата звертання: 01.12.2021 р.).

9. Крисько Ж. Л. Управління економічною стійкістю підприємства // Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Вип. 10. С. 399–403. URL: http://global-national.in.ua/archive/10–2016/82.pdf (дата звертання: 01.12.2021 р.).

10. Kulakova S., Chevhanova V., Stetsenko Yu. The evaluation of the risk tolerance impact on the enterprise efficiency // Economics and Region. 2020. № 3(78). Pp. 28–39. URL: http://journals.nupp.edu.ua/eir/article/view/1994 (дата звертання: 01.12.2021 р.).

11. Лук'янова В. В. Оцінювання ризику і стійкість економічної системи // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2014. № 3. Т. 3. С. 33–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2014_3%283%29__8 (дата звертання: 01.12.2021 р.).

12. Харчук Т. В. Характеристика економічної стійкості підприємства та її елементів // Вісник економіки транспорту і промисловості. 2011. № 34. С. 332–335. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2011_34_213 (дата звертання: 01.12.2021 р.).

13. Головач Т. В. Ризик та економічна стійкість підприємницьких структур // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2014. № 2. Т. 2. С. 38–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2014_2%282%29__7 (дата звертання: 01.12.2021 р.).

14. Скриньковський Р. М., Максимчук Я. С., Харук К. Б. Діагностика економічної стійкості підприємства і роль інформації та комунікації в контексті стійкості динамічної рівноваги, функціонування і розвитку // Проблеми економіки. 2015. № 3. С. 162–168. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2015_3_23 (дата звертання: 01.12.2021 р.).

15. Скриньковський Р. М., Семчук Ж. В., Костюк Н. Р. Діагностика ризиків діяльності та особливості страхового захисту підприємства // Бізнес Інформ. 2015. № 12. С. 189–197. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2015_12_29 (дата звертання: 01.12.2021 р.).

16. Скриньковський Р. М. Діагностика фінансового, виробничого, трудового, соціально-економічного та інноваційно-інвестиційного потенціалів і аналіз потенційних ризиків підприємства в умовах невизначеності // Проблеми економіки. 2015. № 2. С. 186–193. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2015_2_28 (дата звертання: 01.12.2021 р.).

References

1. Chyrva H. M., Bovkun O. A. Otsiniuvannia ryzykiv pidpryiemnytskoi diialnosti ta analitychne zabezpechennia ekonomichnoi stiikosti pidpryiemstv u protsesi zakhystu yikh ekonomichnykh interesiv // Ekonomichni horyzonty. 2018. № 1(4). S. 52–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/fineconsm_2018_1_8 (data zvertannia: 01.12.2021 r.).

2. Borovyk M. V. Ryzyk-menedzhment yak instrument zabezpechennia staloho rozvytku // Stalyi rozvytok ekonomiky. 2016. № 2(31). S. 81–87.

3. Verbitska I. I. Ryzyk-menedzhment yak suchasna systema upravlinnia ryzykamy pidpryiemnytskykh struktur // Stalyi rozvytok ekonomiky. 2013. № 5(22). S. 282–291.

4. Vinichenko I. I., Kriuchok S. I. Ekonomichna stiikist pidpryiemstva ta yii skladovi // Ahrosvit. 2016. № 24. S. 15–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2016_24_4 (data zvertannia: 01.12.2021 r.).

5. Rudych O. O., Herasymenko I. O., Tkachenko K. V. Sutnist ekonomichnoi stiikosti pidpryiemstv ta protsesu yii zabezpechennia // Innovatsiina ekonomika. 2016. № 11–12. S. 74–78.

6. Donets L. I., Serhieieva O. V. Naukovo-metodychnyi instrumentarii upravlinnia ekonomichnoiu stiikistiu pidpryiemstva z urakhuvanniam ryzyku // Ekonomichnyi nobelivskyi visnyk. 2014. № 1(7). S. 148–154. URL: https://econforum.duan.edu.ua/images/PDF/2014/21.pdf (data zvertannia: 01.12.2021 r.).

7. Kravchenko M. O. Rozshyrennia pidkhodiv do doslidzhennia ekonomichnoi stiikosti pidpryiemstv // Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. 2015. Vyp. 4. S. 10–13. URL: http://global-national.in.ua/archive/4–2015/03.pdf (data zvertannia: 01.12.2021 r.).

8. Krasnova V. V., Savchenko M. V. Osoblyvosti diahnostyky vtraty ekonomichnoi stiikosti pidpryiemstva // Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky. 2014. № 3, T. 3. S. 29–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2014_3%283%29__7 (data zvertannia: 01.12.2021 r.).

9. Krysko Zh. L. Upravlinnia ekonomichnoiu stiikistiu pidpryiemstva // Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. 2016. Vyp. 10. S. 399–403. URL: http://global-national.in.ua/archive/10-2016/82.pdf (data zvertannia: 01.12.2021 r.).

10. Kulakova S., Chevhanova V., Stetsenko Yu. The evaluation of the risk tolerance impact on the enterprise efficiency // Economics and Region. 2020. № 3(78). Pp. 28–39. URL: http://journals.nupp.edu.ua/eir/article/view/1994 (data zvertannia: 01.12.2021 r.).

11. Lukianova V. V. Otsiniuvannia ryzyku i stiikist ekonomichnoi systemy // Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky. 2014. № 3. T. 3. S. 33–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2014_3%283%29__8 (data zvertannia: 01.12.2021 r.).

12. Kharchuk T. V. Kharakterystyka ekonomichnoi stiikosti pidpryiemstva ta yii elementiv // Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti. 2011. № 34. S. 332–335. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2011_34_213 (data zvertannia: 01.12.2021 r.).

13. Holovach T. V. Ryzyk ta ekonomichna stiikist pidpryiemnytskykh struktur // Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky. 2014. № 2. T. 2. S. 38–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2014_2%282%29__7 (data zvertannia: 01.12.2021 r.).

14. Skrynkovskyy R. M., Maksymchuk Ya. S., Kharuk K. B. Diahnostyka ekonomichnoi stiikosti pidpryiemstva i rol informatsii ta komunikatsii v konteksti stiikosti dynamichnoi rivnovahy, funktsionuvannia i rozvytku // Problemy ekonomiky. 2015. № 3. S. 162–168. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2015_3_23 (data zvertannia: 01.12.2021 r.).

15. Skrynkovskyy R. M., Semchuk Zh. V., Kostiuk N. R. Diahnostyka ryzykiv diialnosti ta osoblyvosti strakhovoho zakhystu pidpryiemstva // Biznes Inform. 2015. № 12. S. 189–197. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2015_12_29 (data zvertannia: 01.12.2021 r.).

16. Skrynkovskyy R. M. Diahnostyka finansovoho, vyrobnychoho, trudovoho, sotsialno-ekonomichnoho ta innovatsiino-investytsiinoho potentsialiv i analiz potentsiinykh ryzykiv pidpryiemstva v umovakh nevyznachenosti // Problemy ekonomiky. 2015. № 2. S. 186–193. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2015_2_28 (data zvertannia: 01.12.2021 r.).

УДК 658.14

Корнієнко Тетяна Олександрівна
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Корниенко Татьяна Александровна
кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры финансов, учета и экономической безопасности
Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины
Korniienko Tetiana
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance, Accounting and Economic Security
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
ORCID: 0000-0001-8020-0771

Вінницька Оксана Анатоліївна
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Винницкая Оксана Анатольевна
кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры финансов, учета и экономической безопасности
Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины
Vinnytska Oksana
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance, Accounting and Economic Security
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
ORCID: 0000-0001-6402-6451

Чвертко Людмила Андріївна
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Чвертко Людмила Андреевна
кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры финансов, учета и экономической безопасности
Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины
Chvertko Liudmyla
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance, Accounting and Economic Security
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
ORCID: 000-0003-2788-6991

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-2-7920

АНАЛІЗ ФІНАНСОВОЇ СКЛАДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

АНАЛИЗ ФИНАНСОВОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

ANALYSIS OF THE FINANCIAL COMPOSITION OF THE ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE

Анотація. *У статті визначено, що формування економічної безпеки кожного суб'єкта господарювання має бути організовано та оформлено певним чином, завдяки якому досягається взаємодія всіх елементів, засобів та заходів у системі економічної безпеки підприємства. Аргументовано, що важливим є використання алгоритму з формування стану економічної безпеки підприємства, який доцільно розглядати як елемент у його системі прийняття управлінських рішень, що обґрунтовує порядок задіяння певного механізму забезпечення економічної безпеки, який реалізується у відповідь на фактичний вплив ризикових факторів через окрему функціональну складову економічної безпеки за певним цільовим напрямом.*

Під час дослідження визначено показники оцінки рівня економічної безпеки підприємства, зокрема здійснено аналіз фінансового стану сільськогосподарського підприємства – ТДВ «Алкалія», що займається вирощування зернових культур, бобових культур і насіння олійних культур. Проведено аналіз основних показників економічної безпеки підприємства, зокрема показників рентабельності, ліквідності (платоспроможності), фінансової стійкості підприємства. В ході аналізу показників економічної безпеки підприємства були визначені проблемні аспекти фінансово-економічної діяльності та запропоновано основні напрями покращення економічної безпеки досліджуваного підприємства, що зможуть подолати існуючі проблеми на підприємстві.

Ключові слова: *економічна безпека підприємства, ринкове середовище, платоспроможність, ліквідність, рентабельність.*

Аннотация. *В статье определено, что формирование экономической безопасности каждого предприятия должно быть организовано и оформлено определенным образом, благодаря которому достигается взаимодействие всех элементов, средств и мероприятий в системе экономической безопасности предприятия. Аргументировано, что важно использование алгоритма формирования состояния экономической безопасности предприятия, который целесообразно рассматривать как элемент в его системе принятия управленческих решений, что обосновывает порядок задействования определенного механизма обеспечения экономической безопасности, который реализуется в ответ на фактическое влияние рисковых факторов через отдельную функциональную составляющую экономической безопасности по определенному целевому направлению.*

В ходе исследования определены показатели оценки уровня экономической безопасности предприятия, в частности, осуществлен анализ финансового состояния сельскохозяйственного предприятия – ОДО «Алкалия», занимающегося выращиванием зерновых культур, бобовых культур и семян масличных культур. Проведен анализ основных показателей экономической безопасности предприятия, в частности, показателей рентабельности, ликвидности (платежеспособности), финансовой устойчивости предприятия. В ходе анализа показателей экономической безопасности предприятия были определены проблемные аспекты финансово-экономической деятельности и предложены основные направления улучшения экономической безопасности изучаемого предприятия, которые могут преодолеть существующие проблемы на предприятии.

Ключевые слова: *экономическая безопасность предприятия, рыночная среда, платежеспособность, ликвидность, рентабельность.*

Summary. *The article determines that the formation of the economic security of each enterprise should be organized and formalized in a certain way, thanks to which the interaction of all elements, means and measures in the system of economic security of the enterprise is achieved. It is argued that it is important to use the algorithm for forming the state of economic security of an enterprise, which should be considered as an element in its management decision-making system, which justifies the procedure for using a certain mechanism to ensure economic security, which is implemented in response to the actual impact of risk factors through a separate functional component of economic security according to certain target direction.*

In the course of the study, indicators for assessing the level of economic security of an enterprise were determined, in particular, an analysis was made of the financial condition of an agricultural enterprise – ALC «Alkali», engaged in the cultivation of grain crops, legumes and oilseeds. The analysis of the main indicators of the economic security of the enterprise, in particular, indicators of profitability, liquidity (solvency), and financial stability of the enterprise, was carried out. In the course of the analysis of indicators of the economic security of the enterprise, the problematic aspects of financial and economic activity were identified and the main directions for improving the economic security of the enterprise under study were proposed, which can overcome the existing problems in the enterprise.

Key words: *economic security of the enterprise, market environment, solvency, liquidity, profitability.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах нестабільності ринкового середовища, успішний розвиток та функціонування суб'єктів підприємницької діяльності значною мірою залежить від надійної та якісної системи забезпечення економічної безпеки. Це обумовлено високим рівнем конкуренції, необхідністю постійної адаптації системи управління до динамічних змін ринкового середовища, необхідністю запобігання негативному впливу комплексу екзогенних і ендогенних загроз.

Управління економічною безпекою підприємства забезпечує ефективність діяльності підприємства, тому необхідною умовою підтримання життєздатності підприємства у ринковій економіці є формування системи управління економічною безпекою, яку потрібно розглядати як сукупність взаємопов'язаних елементів, що відокремлюються від навколишнього середовища та взаємодіють з ним як одне ціле.

Водночас особливого значення набуває проблема вибору пріоритетності серед визначених напрямів розвитку підприємства, відповідності стратегії внутрішньовиробничим процесам, а саме: політиці управління оновленням основних засобів, технічним та технологічним переозброєнням, упровадженням інновацій, системі мотивації та розвитку персоналу, екологічності виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти сутнісного значення економічної безпеки й особливості механізму забезпечення її оптимального рівня досліджували такі вчені, як А. Олейніков, Г. Козаченко, В. Галущак [3]. І. Саух [7], О. Ляшенко, В. Мунтіян, Т. Сабецька [8], В. Ярочкін, І. Бінько, Г. Пастернак-Таранушенко. Однак, попри значні наукові дослідження, деякі питання щодо сутності економічної безпеки підприємства та визначення системи її забезпечення залишаються дискусійними.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є оцінка та аналіз фінансової складової економічної безпеки підприємства, визначення проблем діяльності та розробка шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі більшість вітчизняних підприємств, працюючи в нестабільному економічному й суспільно-політичному середовищі, переживають глибокий спад виробництва і перебувають або в критичному стані або в стані банкрутства. Саме підприємство є основним структурно утворювальним елементом економіки держави, тому економічна безпека підприємства здатна відіграти особливу роль у його подальшій діяльності. Через систему податків, субсидій, кредитів, цін та інших інструментів держава реалізує власну політику, що може підвищувати або знижувати сумарну оцінку економічної безпеки підприємства зокрема і, як наслідок, держави загалом, бо держава значною мірою визначає зовнішню економічну безпеку підприємства.

Рівень економічної безпеки підприємств повинен базуватися на аналізі його фінансового стану. Загалом фінансовий стан підприємства оцінюють на основі показників, які показують фінансово-господарську діяльність підприємства, наявність, розміщення, використання та рух ресурсів підприємства. Як відомо, до основних напрямів аналізу фінансового стану підприємства належать: аналіз показників ефективності фінансово-господарської діяльності підприємства; аналіз платоспроможності та фінансової стійкості підприємства; аналіз ефективності використання фінансових ресурсів підприємства; аналіз показників оцінки результативності фінансово-господарської діяльності підприємства [4; 5]. Характеристика підприємства за цими напрямами дозволяє дати оцінку його фінансовому стану як здатності фінансувати свою діяльність та ефективно використовувати фінансові ресурси. Проведемо аналіз фінансового стану на базі підприємства ТДВ «Алкалія». Необхідно розрахувати показники за основними групами, тобто показники ліквідності та платоспроможності, фінансової стійкості, рентабельності, ділової активності. Інформаційною базою для розрахунку цих показників виступають основні форми фінансової звітності підприємства, а саме: бухгалтерський баланс і звіт про фінансові результати. Розрахуємо показники ліквідності ТДВ «Алкалія» і наведемо їх у таблицю 1.

На основі даних таблиці 1 можна зробити висновки, що коефіцієнт покриття протягом досліджуваного періоду перевищував нормативне значення (1), що свідчить про достатність оборотних коштів для покриття поточних зобов'язань. Це означає, що підприємство має можливість за рахунок власних коштів сплатити свої зобов'язання. Але для цього показника характерна неоднорідна тенденція — у 2019 р. він збільшився на 84,38% у порівнянні з 2018 р., у 2020 р. показник зменшився на 56,21% відносно 2019 р. і становив 1,55.

Для коефіцієнта швидкої ліквідності нормативне значення дорівнює 0,6–0,8. У ТДВ «Алкалія» у 2018–2020 рр. цей показник перевищує нормативне значення. Така ситуація свідчить про високий рівень ліквідності та платоспроможності підприємства, оскільки ліквідних ресурсів достатньо для погашення всіх поточних зобов'язань.

Таблиця 1

Показники ліквідності ТДВ «Алкалія» за 2018–2020 рр.

Показники	Рік			Темп приросту, %		
	2018	2019	2020	2019/2018	2020/2019	2020/2018
Коефіцієнт покриття	1,92	3,54	1,55	84,38	-56,21	-19,27
Коефіцієнт швидкої ліквідності	1,68	2,89	1,38	72,02	-52,42	-18,27
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,36	0,18	0,40	-50,0	122,22	12,36 11,11
Чистий оборотний капітал, тис грн	6707,9	10565,40	4324,7	57,51	-59,07	-35,53

Джерело: [6]

У 2019 р. показник збільшився на 72,02% у порівнянні з 2018 р., але у 2020 р. — зменшився на 52,42%.

Коефіцієнт абсолютної ліквідності за 2018–2020 рр. відповідав нормативному значенню — >0,2. У 2019 р. він зменшився у порівнянні з 2018 р. на 50,0%. Таке зменшення пов'язано зі скороченням готівкових грошових коштів на підприємстві й зростанням поточних зобов'язань. У 2020 р. коефіцієнт абсолютної ліквідності збільшився на 122,22% у порівнянні з 2019 р.

Чистий оборотний капітал за 3 роки був зі знаком «+», що говорить про спроможність підприємства розширювати свою діяльність без додаткового залучення позикових коштів. За аналізований період чистий оборотний капітал зменшився на 35,53%.

Розрахуємо показники платоспроможності та фінансової стійкості ТДВ «Алкалія» і наведемо їх у таблицю 2. Коефіцієнт платоспроможності протягом 2018–2019 рр. перевищує нормативне значення — 0,5, але у 2020 р. він зменшився на 8,94% у порівнянні з 2019 р. і дорівнює 0,46. Це означає, що підприємство відчуває дефіцит власних засобів для здійснення своєї діяльності, тому залучає позикові кошти, тобто підприємство має недостатньо високий рівень фінансової стійкості та незалежності. За аналізований період показник зменшився на 35,26%.

Коефіцієнт фінансування на підприємстві має тенденцію до збільшення і за період збільшився на 188,68%. Ця ситуація свідчить про збільшення залежності підприємства від позикових джерел, тобто про зниження фінансової стабільності. У 2018–2020 рр. коефіцієнт забезпеченості власними основними засобами відповідає нормативним значенням, що є позитивним для підприємства. За період показник зменшився на 25,65% і становив у 2020 р. 0,36. У 2018–2020 рр. коефіцієнт маневреності власного капіталу є більшим за 0, тобто відповідає нормативному значенню. У 2019 р. коефіцієнт збільшився на 91% у порівнянні з 2018 р. Проте у 2020 р. коефіцієнт маневреності власного капіталу зменшився на 53,10% у порівнянні з 2019 р., що свідчить про зменшення ступеня мобільності використання власних коштів підприємством, тобто значну питому вагу залучених коштів у загальній сумі пасивів і неспроможність підприємства забезпечити гнучкість використання власних засобів.

Особливе місце в оцінці фінансового стану посідає розрахунок показників рентабельності, які визначають, наскільки прибутковою є діяльність підприємства, продукції, активів і власного капіталу. Результати розрахунку показників рентабельності представлено у таблиці 3.

На основі даних таблиці 3. можна зробити висновок, що коефіцієнт рентабельності активів за досліджуваний період має тенденцію до зменшення, тобто ефективність використання активів знизилася на 29,52%.

Таблиця 2

Показники платоспроможності та фінансової стійкості ТДВ «Алкалія» за 2018–2020 рр.

Показник	Рік			Темп приросту, %		
	2018	2019	2020	2019/2018	2020/2019	2020/2018
Коефіцієнт платоспроможності	0,71	0,51	0,46	-28,91	-8,94	-35,26
Коефіцієнт фінансування	0,41	0,98	1,17	140,85	19,86	188,68
Коефіцієнт забезпеченості власними основними засобами	0,48	0,72	0,36	49,74	–50,35	–25,65
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	0,37	0,71	0,33	91,00	-53,10	-10,42

Джерело: [6]

Таблиця 3

Показники рентабельності ТДВ «Алкалія» за 2018–2020 рр.,%

Показники	Рік			Темп приросту, %		
	2018	2019	2020	2019/2018	2020/2019	2020/2018
Коефіцієнт рентабельності активів	41,54	38,61	29,28	7,05	24,18	29,52
Коефіцієнт рентабельності власного капіталу	69,23	64,26	60,54	7,18	5,79	12,55
Коефіцієнт рентабельності діяльності	15,64	13,58	11,58	13,19	14,74	25,99
Коефіцієнт рентабельності продукції	33,87	27,85	21,58	17,78	22,52	36,29

Джерело: [6]

Коефіцієнт рентабельності власного капіталу за 2018–2020 рр. зменшувався, тобто й ефективність його використання. За період зменшення становило 12,55%. Рентабельність діяльності в цілому за період знизилася на 25,99%. Рентабельність продукції має таку саму тенденцію розвитку, як і рентабельність діяльності, тобто спостерігалося зменшення на 36,29% за досліджуваний період. Таким чином, показники рентабельності ТДВ «Алкалія» є позитивними та достатньо високими для підприємства, але за розглянутий період динаміка їх зміни є спадною, що в майбутньому, за незмінності ситуації, може призвести до збитковості досліджуваного підприємства.

Проаналізувавши всі найважливіші показники комплексної оцінки фінансового стану ТДВ «Алкалія» можна зазначити, що більшість показників підприємства відповідають нормативним значенням. Але основну загрозу для фінансового стану підприємства становить значення коефіцієнта фінансування. Така ситуація пов'язана зі зростанням частки позикових коштів у складі пасиву балансу ТДВ «Алкалія», що в середньостроковій перспективі може призвести до погіршення рівня платоспроможності підприємства.

Висновки. Таким чином, за результатами дослідження визначено необхідність удосконалення процесу формування належного рівня економічної безпеки підприємств. Низький рівень ефективності системи формування економічної безпеки суб'єкта господарювання є причиною кризових явищ, їх орієнтованості на боротьбу із результатами негативного впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, а не на попередження і вчасну нейтралізацію потенційних ризиків і загроз.

Дієвим інструментом розв'язання такої проблеми є обґрунтована цілеспрямована стратегія управління економічною безпекою, що направлена на створення адаптаційних механізмів довгострокової дії до змін зовнішнього і внутрішнього середовища, вироблення високого рівня стійкості до чинних і потенційних загроз, з метою підвищення ефективності діяльності, забезпечення фінансової підтримки стійкого росту в поточному і перспективному періодах.

Заходи підвищення рівня економічної безпеки мають бути узгодженими між собою, оскільки застосування одного методу може призвести до зниження або підвищення рівня фінансових ризиків за іншими напрямами фінансової діяльності підприємства. Тому, найбільш ефективним буде таке управління економічною безпекою, яке забезпечить комплексне використання заходів підвищення її рівня.

Отже, вище розглянуті шляхи підвищення рівня економічної безпеки підприємства можуть бути використанні безпосередньо у діяльності досліджуваного суб'єкта господарювання і сприятиме зміцненню його безпеки.

Література

1. Васькова Ю. І. Фінансова безпека підприємства — провідна складова економічної безпеки та засіб попередження кризи підприємств. Наука й економіка. 2015. Вип. 1. С. 230–234.

2. Гудзь О. Є. Методологічна платформа побудови стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства. Вісник Сумського національного аграрного університету. Фінанси і кредит. 2013. № 1. С. 7–12.

3. Галущак В. В. Фінансова стійкість та фінансова стратегія підприємства як ефективне формування та використання фінансових ресурсів. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. № 4. С. 810–813.

4. Корнієнко Т. О. Концептуальні засади підвищення дієвості процесу формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки». 2019. № 4(24). С. 30–35.

5. Корнієнко Т. О., Чвертко Л. А., Вінницька О. А. Аналіз та оцінка стану економічної безпеки регіону. Економіка. Фінанси. Право. 2020. № 10/2. С. 17–22.

6. Класифікація інституційних секторів економіки України (КІСЕ) / Статистичний класифікатор України: Наказ Державної служби статистики України від 03.12.2014 № 378. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/klasf/st_kls/op_kise_2016.htm

7. Саух І. Фінансовий потенціал підприємства як об'єкт стратегічного аналізу. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2017. 1. С. 132–141.

8. Сабецька Т. І. Механізми протидії рейдерству як складова формування стратегії економічної безпеки підприємства. Економіка і суспільство. 2017. 8. С. 341–348.

References

1. Vaskova Yu. I. (2015), «Finansova bezpeka pidpryiemstva — providna skladova ekonomichnoi bezpeky ta zasib poperedzhennia kryzy pidpryiemstv», Nauka y ekonomika, no. 1, P. 230–234.

2. Hudz O. Ye. (2013), «Metodolohichna platforma pobudovy stratehii zabezpechennia finansovoi bezpeky pidpryiemstva», Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Finansy i kredyt, no. 1, P. 7–12.

3. Halushchak V. V. (2016), «Finansova stiikist ta finansova stratehiia pidpryiemstva yak efektyvne formuvannia ta vykorystannia finansovykh resursiv», Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky, no. 4, P. 810–813.

4. Korniienko T. O. (2019), «Kontseptualni zasady pidvyshchennia diievosti protsesu formuvannia stanu ekonomichnoi bezpeky v silskohospodarskykh pidpryiemstvakh», Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Seriia: «Ekonomichni nauky», no. 4 (24), P. 30–35.

5. Korniienko, T. O., Chvertko, L. A., & Vinnytska, O. A. (2020), «Analiz ta otsinka stanu ekonomichnoi bezpeky rehionu», Ekonomika. Finansy. Pravo, no. 10(2), P. 17–22.

6. Klasyfikatsiia instytutsiinykh sektoriv ekonomiky Ukrainy (KISE) / Statystychnyi klasyfikator Ukrainy: Nakaz Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy vid 03.12.2014 № 378. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/klasf/st_kls/op_kise_2016.htm.

7. Saukh I. (2017), «Finansovyi potentsial pidpryiemstva yak ob'iekt stratehichnoho analizu», Ekonomichnyi chasopys Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky, no. 1, P. 132–141.

8. Sabetska T. I. (2017), «Mekhanizmy protydii reiderstvu yak skladova formuvannia stratehii ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstva», Ekonomika i suspilstvo, no. 8, P. 341–348.

УДК 658:336.2

Мединська Тетяна Володимирівна
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, економічної безпеки, банківської справи та страхового бізнесу
Львівський торговельно-економічний університет
Медынская Татьяна Владимировна
кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры финансов, экономической безопасности, банковского дела и страхового бизнеса
Львовский торгово-экономический университет
Medynska Tetyana
PhD in Economics, Associate Professor of the
Department of Finance, Economic Security, Banking and Insurance Business
Lviv University of Trade and Economics
ORCID: 0000-0002-7998-4107

Андрейків Тетяна Ярославівна
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, економічної безпеки, банківської справи та страхового бізнесу
Львівський торговельно-економічний університет
Андрейкив Татьяна Ярославовна
кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры финансов, экономической безопасности, банковского дела и страхового бизнеса
Львовский торгово-экономический университет
Andreykiv Tatiana
PhD in Economics, Associate Professor of the
Department of Finance, Economic Security, Banking and Insurance Business
Lviv University of Trade and Economics
ORCID: 0000-0001-5353-248X

Маланюк Ірина Романівна
бакалавр кафедри фінансів, економічної безпеки, банківської справи та страхового бізнесу
Львівського торговельно-економічного університету
Маланюк Ирина Романовна
бакалавр кафедры финансов, экономической безопасности, банковского дела и страхового бизнеса
Львовского торгово-экономического университета
Malaniuk Iryna
Bachelor of the Department of Finance, Economic Security,
Banking and Insurance Business
Lviv University of Trade and Economics

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-2-7898

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПОДАТКОВОГО СТИМУЛЮВАННЯ БІЗНЕСУ В УМОВАХ COVID-19

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ НАЛОГОВОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ БИЗНЕСА В УСЛОВИЯХ COVID-19

FOREIGN EXPERIENCE OF TAX STIMULATION OF BUSINESS IN THE CONDITIONS OF COVID-19

Анотація. *У статті досліджено зарубіжний досвід податкового стимулювання бізнесу в умовах COVID-19 та можливості його застосування в Україні. Податкове стимулювання є одним із основних передумов для розвитку успішного бізнесу в країні. Зокрема, варто зазначити, що через державні податкові стимули бізнесу зростає рівень розвитку економіки країни, підвищується соціальний статус населення, розвиваються інновації, які є рушійною силою для покращення загального економічного клімату держави.*

Зосереджено увагу на фіскальній політиці стимулювання, яка неодноразово використовувалась як інструмент забезпечення макроекономічної стабілізації та економічного розвитку країни. Однак, пандемія COVID-19 внесла суттєві негативні наслідки: по-перше, внаслідок скорочення обсягів виробництва; по-друге, через зниження ділової активності та доходів економічних агентів, що дестимулює споживчий та інвестиційний попит. Розглянуто типологію змішаних податкових заходів стимулювання, спрямованих на відновлення та додані до положень щодо подолання кризи у світі. Використання деякими країнами заходів стримування почали послаблюватися після першої хвилі пандемії, відтак країни почали вводити податкові заходи, орієнтовані на відновлення.

Проаналізовано загальні податкові стимули, які включають корпоративні податкові стимули для інвестицій, а також зниження ставок ПДВ, орієнтовані на найбільш постраждалі сектори економіки та співіснували з тривалими заходами допомоги. Наведено глобальний рейтинг України в країнах Європи та Центральної Азії, який визначається Світовим банком «Doing Business» та оцінює простоту ведення бізнесу в країні у 2020 році. Наведено податкові стимули бізнесу в Україні та відстрочення платежів, які закріплено законодавчо і були передбачені певні під час подолання кризи внаслідок COVID-19.

Запропоновано заходи податкового стимулювання, які будуть сприяти розвитку бізнесу із врахуванням зарубіжного досвіду. Спираючись на досвід податкового стимулювання в умовах COVID-19 пропонуємо надавати більшу підтримку малому бізнесу.

Ключові слова: *фіскальна політика, податкові заходи, податкове стимулювання, податкова пільга, податки.*

Аннотация. *В статье исследованы зарубежный опыт налогового стимулирования бизнеса в условиях COVID-19 и возможности его применения в Украине. Сосредоточено внимание на фискальной политике стимулирования, которая неоднократно использовалась в качестве инструмента обеспечения макроэкономической стабилизации и экономического развития страны. Рассмотрена типология смешанных налоговых мер стимулирования, направленных на восстановление и добавленные в положения по преодолению кризиса в мире. Проанализированы общие налоговые стимулы, включающие корпоративные налоговые стимулы для инвестиций, а также снижение ставок НДС, ориентированные на наиболее пострадавшие сектора экономики и сосуществовавшие с длительными мерами пособия. Представлен глобальный рейтинг Украины в странах Европы и Центральной Азии. Приведены налоговые стимулы бизнеса в Украине и отсрочка платежей, которые закреплены законодательно и были предусмотрены при преодолении кризиса в результате COVID-19. Предложены меры налогового стимулирования, которые будут способствовать развитию бизнеса с учетом зарубежного опыта.*

Ключевые слова: *фискальная политика, налоговые меры, налоговое стимулирование, налоговая льгота, налоги.*

Summary. *The article examines the foreign experience of tax incentives for business in the conditions of COVID-19 and the possibility of its application in Ukraine. Tax incentives are one of the main prerequisites for the development of successful business in the country. In particular, it should be noted that the state tax incentives for business increase the level of economic development, increase the social status of the population, develop innovations that are a driving force to improve the overall economic climate of the state.*

The focus is on fiscal stimulus policy, which has been repeatedly used as a tool to ensure macroeconomic stabilization and economic development of the country. However, the COVID-19 pandemic had significant negative consequences: first, due to reduced production; secondly, due to the decline in business activity and income of economic agents, which discourages consumer and investment demand. The typology of mixed tax incentives aimed at recovery and added to the provisions on overcoming the crisis in the world are considered. The use of deterrence measures by some countries began to weaken after the first wave of the pandemic, so countries began to introduce tax measures aimed at recovery.

The general tax incentives, which include corporate tax incentives for investment, as well as reductions in VAT rates, focused on the most affected sectors of the economy and coexisted with long-term assistance measures. Ukraine's global ranking in Europe and Central Asia, determined by the World Bank «Doing Business» and assessing the ease of doing business in the country in 2020, is presented. Tax incentives for business in Ukraine and deferrals of payments, which are enshrined in law and were provided for during the crisis due to COVID-19, are presented.

Tax incentives have been proposed that will promote business development taking into account foreign experience. Based on the experience of tax incentives in the context of COVID-19, we propose to provide more support to small businesses.

Key words: *fiscal policy, tax measures, tax incentives, tax benefits, taxes.*

Постановка проблеми. У зв'язку з пандемією COVID-19, бізнес зазнав чималих втрат, що відобразилось на загальному економічному становищі країн світу. З метою подолання наслідків кризових явищ, важливо застосовувати податкові заходи, що спонукатимуть до стимулювання сплати податків і розвитку бізнесу для покращення соціально-економічної стабільності в країні.

В умовах кризи, а особливо у період COVID-19, країни стикаються з такими економічними проблемами: надавати фіскальну підтримку підприємствам, які постраждали від пандемії, і готуватися до нерівномірного та невизначеного економічного відновлення, а також працювати над стабільністю бюджету та зниженням ризиків, пов'язаних із зростанням державного боргу. Надто швидкий рух до бюджетної стабільності через підвищення податків або скорочення видатків може підірвати економічне відновлення країн світу, які повинні зосередитися на впровадженні реформ, що стимулюють економічне зростання.

Вивчення зарубіжного досвіду податкового стимулювання бізнесу в умовах COVID-19 та його адаптація в Україні залишаються актуальними і потребують подальшого дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дослідження зарубіжного досвіду податкового стимулювання бізнесу в умовах COVID-19 та можливості його застосування в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку і стимулювання бізнесу завжди були в центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Питання податкових стимулів та їх використання в країнах ОЕСР у своїх працях розглянули А. Дж. Ауербах [1], К. Георгієва [3], Ю. Городніченко [1]. Дослідження фіскальних заходів та стимулів економічного розвитку в Україні висвітлювали такі вітчизняні науковці як В. Мельник, М. Пасічний, Т. Сторожук та інші. Однак, зарубіжний досвід податкового стимулювання бізнесу в умовах економічної нестабільності, спричиненої COVID-19 та його використання в Україні потребує глибшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Податкове стимулювання є одним із основних передумов для розвитку успішного бізнесу в країні. Зокрема, варто зазначити, що через державні податкові стимули бізнесу зростає рівень розвитку економіки країни, підвищується соціальний статус населення, розвиваються інновації, які є рушійною силою для покращення загального економічного клімату держави.

Фіскальна політика стимулювання неодноразово використовувалась як інструмент забезпечення макроекономічної стабілізації та економічного розвитку країни. Однак, пандемія COVID-19 внесла суттєві негативні наслідки: по-перше, внаслідок скорочення обсягів виробництва; по-друге, через зниження ділової активності та доходів економічних агентів, що дестимулює споживчий та інвестиційний попит [1].

Пандемія COVID-19 продовжує широко впливати на негативні наслідки для світової економіки та суспільства в цілому. Початок кризи призвів до різкого падіння виробництва в усіх економіках, а вірус поширився по всьому світу. Криза COVID-19 була глибшою за світову фінансову кризу (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка змін реального ВВП у світі та країнах ОЕСР за 1981–2020 рр., %

Джерело: складено авторами за даними [2]

Спостерігаємо з рис. 1, що світове виробництво скоротилося майже на 10% у першому півріччі 2020 р., що було набагато швидшим і глибшим ударом, ніж під час світової фінансової кризи 2009 р.

Подальше відновлення виробництва має бути потужнішим, ніж планувалося, але ще чимало часу пройде до подолання кризи та її наслідків. Виробництво в усіх країнах залишалося значно нижчим за рівні, очікувані до пандемії наприкінці 2020 р., з дефіцитом на 4s та 4j відсотка в ОЕСР та світовому ВВП відповідно. Без оперативної та ефективної політики стимулювання бізнесу і підтримки, запровадженої в усіх економіках для пом'якшення негативного впливу кризи на доходи домогосподарств і компаній, виробництво та зайнятість були б значно слабшими. Потужна та своєчасна фіскальна підтримка з початку пандемії відіграла важливу роль у збереженні доходів, робочих місць та бізнесу.

План дій, запропонований МВФ країнам світу та країнам групи G20, містить заклик до рішучих дій усередині кожної країни [3]. Ретельно встановлені параметри грошово-кредитної та податково-бюджетної політики у поєднанні з надійними середньостроковими засадами можуть створити більше можливостей для здійснення витрат на охорону здоров'я та підтримку вразливих людей. Ці напрями реалізації політики можуть дати швидку віддачу протягом 2022 року. Після цього значна частка позитивних змін припадатиме на сприяння зростанню структурних реформ, а саме: заходи на ринку праці, які підтримують пошук роботи та перепідготовку; реформи нормативного регулювання ринку товарів з метою створення можливостей для нових компаній за рахунок зниження бар'єрів для входження на ринок. Такий пакет короткострокових та середньострокових заходів політики може підвищити сукупний реальний ВВП у країнах групи G20 приблизно на 4,9 трлн. $ США у період до кінця 2026 року.

За підрахунками МВФ у січні 2021 р. глобальна фіскальна підтримка досягла близько 14 трильйонів $ США [4]. Відповідно фіскальні пакети країн у відповідь на кризу COVID-19 були безпрецедентними як за розміром, так і за масштабом у багатьох країнах. Обсяг фіскальної підтримки, ймовірно, буде значно відрізнятися в різних країнах протягом наступних двох років із значними додатковими витратами в Сполучених Штатах і меншою мірою в Японії та Канаді, але обмежені дискреційні заходи в інших. Особливо це стосується Європи, якщо вже узгоджені плани витрат на рівні Європейського Союзу не будуть реалізовані раніше, ніж передбачалося. Тим не менш, бюджетні дефіцити залишаться великими, якщо це необхідно, і автоматичним фіскальним стабілізаторам слід дозволити працювати в повній мірі.

У рамках широкого використання фіскальних пакетів, податкові заходи відіграватимуть значну роль у наданні допомоги бізнесу та домогосподарствам під час кризи, спричиненої COVID-19. Податкові заходи були особливо важливими для підтримки ліквідності бізнесу і були зосереджені на полегшенні труднощів з грошовими потоками [2], щоб уникнути загострення проблем, таких як звільнення працівників, тимчасова нездатність розрахуватися з постачальниками чи кредиторами та, у найгірших випадках, закриття або банкрутство.

Багато податкових стимулів, запроваджених на початкових етапах кризи, були продовжені, але деякі були змінені, щоб надати підтримку домогосподарствам і підприємствам, які найбільше постраждали від кризи. Деякі країни розширили право на отримання допомоги для бенефіціарів, які спочатку не охоплювалися заходами (наприклад, Італія, Литва та Велика Британія) або збільшили щедрість початкових заходів допомоги (наприклад, Німеччина та Італія). Оскільки пандемія прогресувала, деякі країни посилили цільове призначення, щоб забезпечити кращу спрямованість підтримки на тих, хто постраждав найбільше (наприклад, Данія, Греція, Італія, Індонезія, Японія, Португалія, Іспанія, Туреччина та Сполучене Королівство), особливо там, де уряди відійшли від карантину на широкій основі. Однак, більша цілеспрямованість податкових заходів була набагато менш вираженою, ніж зміни цільового призначення державних програм підтримки, таких як субсидії, заробітної плати та схеми збереження робочих місць [4].

Податкові заходи також еволюціонували, стаючи більш змішаними, а заходи стимулювання, спрямовані на відновлення, були додані до положень щодо подолання кризи (табл. 1). Однак, оскільки блокування та інші заходи стримування почали послаблюватися після першої хвилі пандемії, країни почали вводити податкові заходи, орієнтовані на відновлення.

Загальні заходи включали корпоративні податкові стимули для інвестицій, а також зниження ставок ПДВ, орієнтовані на найбільш постраждалі сектори економіки. У більшості країн ці стимулюючі заходи співіснували з тривалими заходами допомоги (рис. 2).

Більшість заходів щодо ППП (податку на прибуток підприємств) у країнах з розвиненою та роз-

Таблиця 1

Типологія податкових заходів, запроваджених з метою подолання кризи внаслідок COVID-19

Показники	Полегшення	Стимул, орієнтований на відновлення	Зростання податків
Цілі політики	Пом'якшення економічного та соціального впливу політики стримування вірусів	Стимулювати сукупний попит та інвестиції	Фінансова частина реагування уряду на кризу
Основні види податкових заходів	Податкові відстрочки Розширення податкової декларації Прискорення повернення податків Положення про повернення збитків Тимчасове звільнення від сплати податків Тимчасове зниження ставки податку	Податкове стимулювання інвестицій Зниження корпоративного та інших податків Податкові пільги при працевлаштуванні Тимчасове зниження ПДВ Зниження податку на операції з нерухомістю	Підвищення найвищих ставок податку на доходи фізичних осіб Підвищення акцизу на медичне обслуговування Збільшення екологічного податку Зростання податку на нерухомість Підвищення податку на бізнес

Джерело: складено авторами за даними [2]

виваючою економікою спрямовані на пом'якшення труднощів із грошовим потоком, у тому числі шляхом відстрочення сплати податків, прискореного відшкодування податку, зменшення передоплати ППП та посилення положень щодо компенсації збитків. Ці заходи мали на меті підтримати підприємства, які зазнають різкого зниження ліквідності, але з середини 2020 року, коли санітарні обмеження почали послаблюватися після першої хвилі пандемії, стимулюючі заходи, зокрема інвестиційні податкові стимули, стали все більш значущим компонентом податкових стимулів у відповідь на кризу. Тим не менш, терміни та масштаби заходів податкового стимулювання відрізнялися в різних країнах, частково відображаючи відмінності у термінах спалахів вірусу та швидкості, з якою економіка почала відновлюватися.

Незважаючи на те, що оподаткування податку на прибуток та інші заходи з оподаткування підприємницькою діяльністю в основному зосереджені на наданні пільг і стимулів, кілька країн уже запровадили або оголосили про реформи, спрямовані на збільшення податкових надходжень, включаючи підвищення ставок податку на прибуток та інших підприємств, а також розширення бази. заходи.

Рис. 2. Найпоширеніші податкові стимули, що застосовуються з 2020 р. в групах країн ОЕСР, G20 та інших країнах, %

Джерело: складено авторами за даними [2]

Рис. 3. Податкові стимули з податку на прибуток підприємств, що застосовуються з 2020 р. в групах країн ОЕСР, G20 та інших країнах, %

Джерело: складено авторами за даними [2]

Незважаючи на деякі загальні тенденції, між регіонами та країнами спостерігаються помітні відмінності щодо обсягу та типів податкових пакетів, що частково відображають поширеність вірусу та підходи до їх стримування. Країни з жорсткою політикою карантину загалом запровадили більш комплексні заходи податкової підтримки, тоді як країни, які вживають менш обмежувальні заходи, запровадили менше податкових заходів, пов'язаних із COVID-19. Обмежувальна політика карантину залежить від різних факторів, зокрема від поширеності вірусу, а також від того, чи можуть країни дозволити собі утримувати підприємства та домогосподарства на плаву в умовах карантину. Типи податкових заходів, запроваджених країнами, також частково відображають терміни спалахів вірусу, наприклад, у країнах Азіатсько-Тихоокеанського регіону, які перебували в епіцентрі пандемії наприкінці лютого — на початку березня 2020 р. і їм вдалося ефективно стримувати його раніше, ніж інші країни, запроваджуючи більш стимулюючі податкові заходи, включаючи податкові стимули на інвестиції,

Важливе значення у податковому стимулюванні бізнесу відіграє інтегрований показник, що оцінює простоту ведення підприємницької діяльності, який визначається Світовим банком «Doing Business» (рис. 4).

Виходячи з рис. 4, можна зробити висновки, що серед глобального рейтингу ведення бізнесу серед даних країн лідируюче місце посідає Грузія (4), Північна Македонія (17) та Казахстан (25), як бачимо в цьому рейтингу Україна займає аж 64 місце. Серед країн з найнижчим рейтингом є країни Боснія і Герцоговина (90), Сан-Марино (92), Таджикистан (106).

Аналізуючи рейтинг реєстрації підприємств, то бачимо, що за рейтингом лідером є Грузія (2), Узбекистан (8) та Азербайджан (9). Україна в цьому рейтингу посіла 61 місце. Серед країн з найнижчим рейтингом опинились Чорногорія (101), Хорватія (114) та Боснія і Герцоговина (184) місце.

Щодо рейтингу по оподаткуванню, то бачимо, що лідером були Грузія (14), Туреччина (26) та Кіпр (29) місце. Україна в цьому рейтингу посіла 65 місце. Серед країн з найнижчим рейтингом по оподаткуванню опинились Боснія і Герцоговина (141), Таджикистан (139) та Албанія (123) місце. Бачимо, що в даних країнах було не досконало проведено реформи щодо оподаткування.

Зважаючи на те, що глобальний рейтинг України в країнах Європи та Центральної Азії з поміж 190 країн світу займає 64 позицію, а по простоті сплати податків 65, то можна стверджувати про позитивні зміни у податковому законодавстві, хоча варто і надалі створювати більш сприятливі умови для ведення бізнесу в країні, щоб іноземні інвестори, чи виробники мали стимул розвивати свій бізнес на теренах нашої держави.

Податкове стимулювання є одним із способів держави, за рахунок якого забезпечується баланс між приватними та загальнодержавними інтере-

Рис. 4. Рейтинг України в рамках регіону Європа та Центральна Азія за 2020 р.

Джерело: складено авторами за даними [5]

сами. При цьому, держава повинна створити найбільш зручні і вигідні умови для розвитку певного виду діяльності платників податків і надавати чіткі та оптимальні механізми оподаткування [6, с. 607].

В Україні під час подолання кризи внаслідок COVID-19, були передбачені певні податкові стимули для бізнесу та відстрочення платежів, які відповідно закріплено законодавчо від 17 березня 2020 р. [7]:

1) з податку на прибуток — звільнення платників податків від застосування податкових різниць;
2) з ПДВ — звільнення від оподаткування: операцій із ввезення, постачання, на митну територію України лікарських засобів, медичних виробів та/або медичного обладнання;
3) з акцизного податку — було встановлено 0% ставку акцизу на спирт етиловий, який використовується для виробництва дезінфікуючих засобів (до 31.05. 2020 р.);
4) з податку на землю — звільнення від плати за землю та земельні ділянки, що перебувають у власності або користуванні, у тому числі на умовах оренди, фізичних або юридичних осіб, та використовуються ними в господарській діяльності;
5) з податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки — звільнені від сплати об'єкти нежитлової нерухомості, які перебувають у власності фізичних або юридичних осіб;
6) податкові пільги для малого та середнього бізнесу, тобто фізичних осіб-підприємців (ФОП): збільшення обсягу доходу, який дає право суб'єктам підприємницької діяльності на обрання спрощеної системи оподаткування; зменшення на 2020 р. ставок єдиного податку для I та II груп; звільнення від штрафів за порушення податкового законодавства; звільнення від нарахування та сплати ЄСВ для ФОП.

Проаналізувавши податкові пільги в Україні, передбачені податковим законодавством, вважаємо що формування Національного плану дій виходу економіки України з кризи у боротьбі з наслідками пандемії Covid-19 мав свій позитивний ефект для бізнесу.

Як зазначає світова спільнота, з метою допомоги країнам подолати потреби у фінансуванні, пов'язані з пандемією та одночасно зменшивши нерівність, Міжнародний валютний фонд (МВФ) випустив ряд рекомендацій щодо політики, заснованих на тимчасовому податку на COVID-19, який стягується з високих доходів або багатства [8]. Таким чином, політиків держав заохочують обирати такі податкові реформи, щоб отримати додаткові надходження від податків на прибуток, майно, корпоративні податки та податки на споживання, з метою подолання великих втрат бюджетів країн світу.

Висновки. Дослідивши зарубіжний досвід податкового стимулювання бізнесу в умовах COVID-19, можемо сформулювати пропозиції щодо застосування його на практиці в Україні:

- створення фіскальних пакетів, що передбачають податкові заходи і відіграють значну роль у наданні допомоги бізнесу та домогосподарствам у кризі;
- підтримка ліквідності підприємств за допомогою податкових заходів та інших інструментів фіскальної політики з метою обмеження банкрутства та ліквідації;
- відстрочення сплати податків та подовження податкової декларації; звільнення від сплати податків спрямоване на МСП та самозайнятих осіб;
- зниження ставок податку на прибуток та ПДВ для окремих галузей, секторів економіки або типів компаній, які постраждали від наслідків пандемії, з метою стимулювання їх зростання;
- встановлення цільових податкових стимулів для працевлаштування підприємств, які мають працівників з низькими доходами, які були однією з груп, що найбільше постраждали від кризи;
- використання спеціальних режимів податкових стимулів (у багатьох випадках з сильним акцентом на сектор IT) як спробу залучити прямі іноземні інвестиції;
- запровадження короткострокових пільг з ПДФО та поширення їх на тих, хто найбільше постраждав.

Спираючись на досвід податкового стимулювання в умовах COVID-19, слід надавати більшу підтримку малому бізнесу, а саме: звільнити від сплати податкових платежів на початку створення та в перші роки провадження діяльності для адаптації суб'єктів господарювання до ринкових умов. Дані заходи стимулювали б збільшення числа суб'єктів підприємництва та збільшили податкові надходження до бюджету країни, що б сформувало сприятливі умови для ведення бізнесу.

Література

1. Auerbach A. J., & Gorodnichenko Y. Fiscal stimulus and fiscal sustainability National Bureau of Economic Research. 2017. 23789. URL: http://www.nber.org/papers/w23789.pdf

2. Офіційний сайт ОЕСР. URL: http://www. oecd.org

3. Georgieva Kristalina. Joint Action Needed to Secure the Recovery. URL: https://imf.org/2021/10/27

4. IMF (2021), Fiscal Monitor Update, January 2021, IMF Publishing, Washington, DC. URL: https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2021.

5. Аналітичний огляд: місце України у рейтингу Світового банку 2020 р. «Doing Business». URL: https://www.me.gov.ua

6. Medynska T., Rushchyshyn N., Ivanova R., Bodnariuk I., Kiyanka I. Taxation as an Instrument of Stimulation for Business in the Conditions of COVID-19. International Journal of Computer Science and Network Security. Vol. 22. No. 1. P. 602–608.

7. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 17 березня 2020 року № 533-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-20

8. OECD (2021), Policy Responses to Coronavirus (COVID-19), Paris, OECD Publishing. URL: https://doi.org/10.1787/uk

References

1. Auerbach A. J., & Gorodnichenko Y. (2017). Fiscal stimulus and fiscal sustainability National Bureau of Economic Research. 23789. URL: http://www.nber.org/papers/w23789.pdf

2. OECD official website URL: http://www. oecd.org

3. Georgieva Kristalina. Joint Action Needed to Secure the Recovery. URL: https://imf.org/2021/10/27

4. IMF (2021), Fiscal Monitor Update, January 2021, IMF Publishing, Washington, DC. URL: https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2021

5. Analytical review (2020): Ukraine's place in the World Bank 2020 ranking «Doing Business». URL: https://www.me.gov.ua

6. Medynska T., Rushchyshyn N., Ivanova R., Bodnariuk I., Kiyanka I. (2022), Taxation as an Instrument of Stimulation for Business in the Conditions of COVID-19. International Journal of Computer Science and Network Security. VOL. 22. No.1, pp. 602–608.

7. Law of Ukraine (2020), «On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Laws of Ukraine on Support of Taxpayers for the Period of Implementing Measures to Prevent the Occurrence and Spread of Coronavirus Disease (COVID-19)» of March 17, 2020 № 533-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-20

8. OECD (2021), Policy Responses to Coronavirus (COVID-19), Paris, OECD Publishing. URL: https://doi.org/10.1787/uk

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».
Серія: «Економічні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».
Series: «Economic sciences»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».
Серия: «Экономические науки»

№ 2(58)

Головний редактор — *Камінська Т. Г.*

Київ 2022

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18
Контактний телефон: +38(044) 222 58 89
Контактний телефон: +38(067) 401 84 35
E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 28.02.2022. Формат 60×84/8
Папір офсетний. Гарнітура UkrainianSchoolBook. Друк офсетний.
Умовно-друкованих аркушів 24,41. Тираж 100. Заказ № 217.
Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві
ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20, м. Київ
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.